

*IUSTIFICATIE
des Magistraets tot Leyden
in Hollandt*

1579

&

*REMONSTRANCE
Of
VERTOOCH.*

1582

J. Gruppelaar (ed./inl)

2021

Digitale Coornhert Bibliotheek

1. D.V. Coornhert, *Wercken*, Iacob Aertsz Colom: Amsterdam 1629-1632: *Uitvoerige inhoudsopgave. Volledige titels, subtitels, hoofdstuktitels*, ed. J. Gruppelaar, herziene versie 2021.
2. D.V. Coornhert, *Wercken*, Iacob Aertsz Colom: Amsterdam 1629-1632: *Beknopte inhoudsopgave. Korte titels*, Coornhertstichting, ed. J. Gruppelaar, herziene versie 2021.
3. D.V. Coornhert, *Wercken*, Iacob Aertsz Colom: Amsterdam 1629-1632: *Biografisch materiaal*, ed. J. Gruppelaar, herziene en uitgebreide versie 2022.
4. *Coornhert Correspondentie, Vijf Delen*, ed. J. Gruppelaar, 2021.
 - Deel I, *Brieven in het Brieven-Boeck* (1626; 1629-1632);
 - Deel II, *Overige brieven in de Wercken* (1629-1632);
 - Deel III, *Brieven in B. Becker, Bronnen tot de kennis van het leven en de werken van D.V. Coornhert*, 1928;
 - Deel IV, *Brieven elders gedrukt & onuitgegeven brieven* [lopende werkzaamheden];
 - Deel V, *Registers*.
5. D.V. Coornhert, *Kerk, kerkhervorming en sectarisme. Enkele traktaten*, ed. J. Gruppelaar, 2021.
 - Middel, Tot minderinge der Secten ende Partijenschappen;*
 - Vande sendinghe;*
 - Vande Zendinghe der lutheranen, swinglianen, ende mennonisten;*
 - Vande Zendinge der Predicanten;*
 - Bedacht schynende met te brenghen dat die Roomsche Kercke beter zy dan der Ghereformeerden;*
 - Ander ende corter bewys van mijne ghesproken ende qualijck ghenomen woorden, dat de roomsche Kercke beter zy dan der Ghereformeerden;*
 - Kritiek op de kerk: verweerschrift*;*
 - Ruygh Bewerp eender onpartydiger Kercken onder verbeteringhe;*
 - Raet om onder de menighfuldigheyt der Secten in desen tydt recht voor Gode te wandelen;*
 - Insicht, over 't oprechten van een Alghemeyne uysterlycke Christen Kercke;*
 - Bewerp eender onpartijdigher Kercken Christi;*
 - Beschrijvinge vande ware Kercke ofte Gemeynte Godes;*
 - Vande ware Kercke of Ghemeynte Godes, oprechte Godsdienst ende uysterlyke kerckoeffening,*
 - verscheyden Leeraren schryven.*
6. D.V. Coornhert, *Justificatie des Magistraets tot Leyden in Hollandt (1579) & Remonstrance of Vertooch (1582)*, ed. J. Gruppelaar, 2021. Appendix:
 1. Jan van Hout, *Advies van Burgemeesters van Gerecht van Leiden aan de Staten van Holland over de Acta van de in 1578 te Dordrecht gehouden Synode*, 1579.
 2. [de predikanten]: *Kort en schriftmatig gevoelen der Kerken Christi van de gemeenschap en het onderscheit d'welk tusschen de Politise en Kerkelijke regeringe is*, 1579.
 3. Brief van Coornhert n.a.v. het *Kort en schriftmatig gevoelen: Beradinge van te schrijven tegen de leere van 't ketterdooden ende dwang der consciëntiën opten 'Onderscheyt tusschen die kerckelycke ende burgerlycke regeringe'*, by den predicanten en overgelevert aen de H.H. Staten anno 1579.
 4. D.V. Coornhert, *Kenteecken van Ghereformeerde ende Ghedeformeerde Consistorianten*.
 5. Arent Cornelisz, R. Donteclock, *Remonstrantie aen den Edelen, vermogenden, wijsen ende voorsienighen Heeren Gecommitteerden in de vergaderinghe der Staten van Hollant, Ghenade ende Vrede door Iesum Christum, mitsgaders een voorspoedighe regeringhe, &c.*
 6. Brief van Coornhert aan Coolhaes, 1580: *Of d'Overheyt ghehouden is den valschen Godsdienst uyt te roeden*.
 7. Brief van Coornhert aan Coolhaes, 1580: *Van't ghebieden des Overheys, in saken van de Religie, ende van't straffen der Ketteren*.
 8. Arent Cornelisz, *Antwoorde Der Dienaren des Woordts ende Ouderlinghen der Kercken van Hollandt onlancks vergadert gheweest zijnde tot Haerlem: Aen de Staten desselven Landts: Op de Remonstrantie by de Overicheyt van Leyde. aengaende 't verhandelde der Dienaren des Woordts en d'Ouderlinghen der Nederlandsche Kercken in het Synodus tot Middelburch enz, Delft 1582*.

Colofon

D.V. Coornhert, *Justificatie des Magistraets tot Leyden in Hollandt & Remonstrance of Vertooch*

Digitale Coornhertbibliotheek nr. 6, 2021

Redactie: J. Gruppelaar

©2021 J. Gruppelaar / Alle rechten voorbehouden

j.gruppelaar@kpnplanet.nl | www.weet&durf.nl

IUSTIFICATIE,
des Magistraets tot Leyden
in Hollandt
(1579)

REMONSTRANCE
of
Vertooch
(1582)

&

Appendix: varia

J. Gruppelaar (ed./inl.)

Ende by Gods gratie verhopen tot inder doot te volherden, dat wy tot gheen Religions dwangh (hoe kleyn sy oock zy) verstaen connen.

Maer ghelijck wy niemandt, in't zijne dwinghen willen, soo begheeren wy oock in't gunt, soo wy amts-halven, tsy int gheestelijcke ofte andere saken te bevorderen hebben, onser eyghen conscientie machtich te zijn.

[...] vryheyts aert verstaen, haer helpen vorderen, by wettighe wegen, tot minderinghe van partischap, meerderingh van eendracht ende versekeringhe der aengevochten Nederlanden.

D. V. Coornhert

Inhoud

Algemene inleiding

Een zeer Hollandse affaire
Tijdsbeeld
Coornhert: de auteur en de opdrachtschrijver

Over de teksten

1. *Iustificatie, des Magistraets tot Leyden in Hollandt*
 - Samenvatting van Proloog en Hoofdttekst
 - Enkele opmerkingen over de bijlagen van de *Iustificatie*
2. *Remonstrance of Vertooch*
Samenvatting van Proloog en Hoofdttekst

Teksten

A. *Iustificatie, des Magistraets tot Leyden in Hollandt*, 1579

1. Proloog
2. Hoofdttekst
3. Bijlagen:
 - a. Wolfgang Musculus:
 - Of de Overheyt macht heeft de Religie te versorghen*
 - Hoe verre de macht des Overheys inde Religions saken ghelde ende streckende is*
 - b. Bewijsredenen en referenties
 - c. Proclamatie van de Leidse magistraat, d.d. 4 april 1579
 - d. Appendix: *Aenden Goethertegen leser* (uitgave 1597)

B. *Remonstrance of Vertooch*, 1582

1. Proloog
2. Hoofdttekst

C. Appendix:

1. Jan van Hout, *Advies van Burgemeesters van Gerecht van Leiden aan de Staten van Holland over de Acta van de in 1578 te Dordrecht gehouden Synode*, 1579
Samenvatting en tekst
2. [de predikanten], *Kort en schriftmatig gevoelen der Kerken Christi van de gemeenschap en het onderscheit d'welk tusschen de Politise en Kerkelijke regeringe is*, 1579
Samenvatting en tekst
3. Brief van D.V. Coornhert n.a.v. het *Kort en schriftmatig gevoelen: Beradinge van te schrijven tegen de leere van 't ketterdooden endedwang der consciëntiën opten 'Onderscheyt tusschen die kerckelycke ende burgerlycke regeringe', by den predicanten en overgelevert aen de H.H. Staten anno 1579*
Samenvatting en hertaling
4. D.V. Coornhert, *Kenteecken van Ghereformeerde ende Ghedeformeerde Consistorianten*
Samenvatting en tekst

5. [de predikanten], *Remonstrantie aen den Edelen, vermogenden, wijsen ende voorsienighen Heeren Gecommitteerden in de vergaderinghe der Staten van Hollant, Ghenade ende Vrede door Iesum Christum, mitsgaders een voorspoedighe regeringhe, &c*

Samenvatting en tekst

6. Eerste brief van Coornhert aan Coolhaes, 1580: *Of d'Overheyt ghehouden is den valschen Godsdienst uyt te roeden*

Samenvatting en hertaling

7. Tweede brief van Coornhert aan Coolhaes, 1580: *Van't ghebieden des Overheys, in saken van de Religie, ende van't straffen der Ketteren*Phil

Samenvatting en hertaling

8. Reynier Donteclock, *Antwoorde Der Dienaren des Woordts ende Ouderlinghen der Kercken van Hollandt... onlancks vergadert gheweest zijnde tot Haerlem: Aen... de Staten desseluen Landts: Op de Remonstrantie by de Ouericheyt van Leyden.... aengaende 't verhandelde der Dienaren des Woordts en d'Ouderlinghen der Nederlandtsche Kercken in het Synodus tot Middelburch enz, Delft 1582*

Samenvatting en tekst

IUSTIFICATIE,
des Magistraets tot Leyden
in Hollandt

1579

&

REMONSTRANCE
Of
VERTOOCH.

1582

Algemene inleiding

Een Hollandse affaire

Eind jaren 1570 krijgen predikanten het in Leiden flink met elkaar aan de stok en weldra raakt de stedelijke magistraat erbij betrokken en vervolgens de Staten van Holland en de prins. Een theologisch dispuut ontwikkelt zich tot een politieke crisis.¹

Peter Cornelisz² en Caspar Coolhaes,³ beiden predikant te Leiden, verschillen van mening over theologisch-inhoudelijke vraagstukken (doop, avondmaal, genade en vrije wil), over kerkgebruiken (avondgebeden, lijkpredikaties, christelijke feestdagen, etc.), maar met name ook over een religiepolitieke kwestie: de macht van de overheid in godsdienstzaken. Cornelisz veronderstelt dat de kerk onafhankelijk is in het bestuur van eigen zaken, d.i. de besluiten van een synode zijn beslissend, en dat de overheid zich enkel moet inzetten om de kerk te steunen en te verdedigen. Coolhaes acht overheidsbemoeienis gewenst, met name om kerkelijke onverdraagzaamheid en machtsmisbruik te voorkomen en juist gewetensvrijheid en vrede in den lande te waarborgen. Als gevolg van het meningsverschil, dat zich toespitst op de benoeming van ouderlingen en diakenen, treedt er in 1579 een scheuring op in de plaatselijke kerk. Cornelisz die niet meer met Coolhaes zegt te kunnen samenwerken, wordt door de Leidse magistraat afgezet (6 mei 1579). Weldra staat hij echter weer op de kansel, uitgenodigd in Voorschoten, mét bewilliging van de Staten van Holland. Daar trekt hij een groot deel - vele honderden lidmaten - van zijn vroegere gemeente aan, dit tot ergernis van de Leidse magistraat, die na enige tijd besluit hem uit Leiden te bannen, nog steeds zijn woonplaats, als hij met zijn prediking doorgaat. Cornelisz bindt in.

¹ Linda Stuckrath Gottschalk, *Pleading for Diversity: The Church Caspar Coolhaes Wanted*, (= diss. Universiteit Leiden), Leiden 2017, p. 63: 'This conflict situation was local in scope, but encapsulated the growing tussle in many cities between preachers, magistrates and the States. It was, in a sense, a 'test case' for the emerging Republic, which looked on as the drama played out in Leiden.'

² Peter Cornelisz. (?-ca. 1620), geboren in Brielle, predikt te Delft ten tijde van de beeldenstorm, vlucht na de komst van Alva naar de Dillenburg en verzamelt nadien, in opdracht van de prins, gelden om het verzet te financieren (eenzelfde taak deelt de prins Coornhert toe). Hij keert in 1572 terug naar Holland en wordt de eerste vaste predikant in Leiden, maakt daar de belegering mee. Hij is het (waarschijnlijk) die de Leidse magistraat, vanaf de kansel, verwijt geld in omloop te hebben gebracht met het opschrift: *Haec libertatis ergo*. Omdat de opstand om de religie gaat, volgens hem, had dat moeten zijn: *Haec religionis ergo*. Dit ergerde, naar verluidt, Jan van Hout, de stadssecretaris, zozeer dat die hem met een pistoolschot van de kansel 'af wilde lichten' (zie: G. Brandt, *Historie der Reformatie*, dl. I, Amsterdam 1671, p. 554). Na het ontzet gaat hij voor in de eerste dienst in de Pieterskerk. Weldra botst hij met de vrijzinnige Caspar Coolhaes, collega-predikant, over kerkelijke gebruiken en geloofsinhoudelijke kwesties. Het conflict loopt in 1578/9 uit de hand en leidt tot een scheuring in de lokale kerk. Zie verder hoofdstuk. Na zijn Leidse jaren wordt hij predikant te Delfshaven (tot 1591), daarna te Schiedam en Enkhuizen. Cornelisz. heeft weinig geschreven (*Grondighe wederlegginghe van Jacob Jansz. (1591)* en *Gulden Kleyndoot der bruid Christi*), maar had een grote talenkennis. De Synode van Dordrecht (1618) benoemt hem (samen met anderen) tot vertaler van het Nieuwe Testament, een opdracht die hij niet heeft kunnen aanvaarden, omdat hij niet lang daarna overlijdt. In 1620 neemt hij wel nog deel aan de Synode van Noord-Holland. Zie: *NNBW*, II, p. 333-334; Van der Aa e.a., *Biografisch Woordenboek der Nederlanden*, Dl. III, p. 719-720;

³ Caspar Jansz. Coolhaes (Kohlhaas) 1534 of 1536-1615, geboren in Keulen, studeerde in Keulen en Düsseldorf. Hij wordt in 1554 karthuizer monnik (Koblenz), maar gaat in 1560 over naar de hervorming. Hij manifesteert zich als een spiritualist die weinig waarde hecht aan ceremoniën en voorstander van onbeperkte verdraagzaamheid. In 1566 wordt hij predikant te Deventer (Arent Cornelisz is dan al kritisch over zijn beroeping). Daar spant hij zich in om de reformatie vreedzaam te laten verlopen. In 1567 vlucht hij, net als Coornhert, vanuit Deventer naar Duitsland. Wellicht hebben zij elkaar dan al leren kennen. Zijn carrière als predikant in Duitsland verloopt moeizaam (m.n. vanwege zijn afwijkende opvatting van predestinatie). Hij keert eind 1573 terug en is na het ontzet, vanaf 3 oktober, werkzaam als predikant te Leiden. Bij de feestelijke opening van de universiteit is hij prominent aanwezig en preekt hij in de Pieterskerk ('Geprezen zij de heilige theologie'). In deze beginfase geeft hij ook colleges theologie. Hij weet zich in zijn opvattingen, m.n. ook die over de verhouding van kerk en overheid gesteund door de magistraat, maar niet door de kerkenraad. Zijn tegenstrever is m.n. Peter Cornelisz. (niet te verwarren met de eerder genoemde Arent Cornelisz., de predikant in Delft met wie Coornhert voortdurend overhoop ligt). Verder, zie hoofdstuk. Over Coolhaes, zie: *NNBW*, I, 632-634; zie ook: Christine Kooi, *Liberty and Religion: Church and State in Leiden's Reformation, 1572-1620*, Brill: Leiden 2000 en Linda Stuckrath Gottschalk 2017.

Er broeit al langer iets in Leiden. In 1579 vindt er ook het theologische debat plaats tussen Coornhert en de Delftse predikanten Arent Cornelisz⁴ en Reinier Donteclock,⁵ een publiek debat met honderden toehoorders. Het is niet onwaarschijnlijk dat ook Jaspar Coolhaes en Peter Cornelisz zich in het publiek bevinden.⁶

Het conflict tussen de Leidse predikanten krijgt weldra 'nationale' betekenis (niet anders dan het debat waaraan Coornhert deelneemt): een landszaak.⁷ De prins spreekt zich er – voorzichtig – over uit, dringt er bij de magistraat op aan om bestaand beleid vooral niet te wijzigen, gezien de dreigende oorlogssituatie (zie hieronder: tijdsbeeld). Maar wat bedoelt de prins eigenlijk en wat is het 'bestaande beleid'? Daar verschillen de meningen dan weer over. Ook de Staten van Holland bemoeien zich met het conflict van de eerwaarde heren en sturen meerdere malen bemiddelaars naar Leiden. Maar hebben de Hoogmogende Heren Staten wel zeggenschap in deze lokale kwestie? En de predikanten maken van de kwestie Coolhaes een belangrijk onderwerp in hun correspondentie, geschriften en gesprekken en tenslotte vooral op hun synodes, waar zij allerlei besluiten ter zake nemen. Maar mogen de predikanten wel via hun synodes macht uitoefenen? En overigens speelt opportunisme een rol, want zowel Coolhaes als de predikanten beroepen zich op het hogere gezag van de Staten (of de prins) als hun dat eens goed uitkomt.

De Leidse magistraat zet zich schrap, steunt Coolhaes tegen de zin van de kerkenraad, laat zijn zienswijze door Jan van Hout, de stadssecretaris (en een vriend van Coornhert) in een verklaring vastleggen. Ook Cornelisz moet die verklaring in zijn kerk voorlezen, wat hij weigert, waarna Jan van Hout het zelf doet.⁸ Korte tijd later stuurt de magistraat Cornelisz de laan uit, die echter, zoals gezegd, zijn kerkvolk elders – wat heet: op loopafstand – bedient, met goedvinden van de Staten. Deze situatie verontrust ook de prins en de Heren Staten zeer: tweedracht in eigen kring, terwijl de oorlog – weer eens - in een kritieke fase is. Zij proberen de boel te apaiseren. De predikanten reiken de Staten, op hun verzoek, een geschrift aan waarin zij uiteenzetten hoe zij de verhouding van kerk en staat zien (24 mei 1579). Zij maken duidelijk dat de kerk in principe haar eigen zaken regelt en zich door de (christelijke) overheid gesteund dient te weten. Met name dient de overheid de 'uiterlijke kerkvrede' te garanderen, d.i.

'de verachters en vervalschers des Goddelijken Woords, sy zijn dan Kerken-dienaers, publike of private personen, uit krachte hares gebieds te dwingen om der kerke den uitterlijken vrede te laten [...] een uiterlijk mensche met uiterlijke straffen, dat is den genen die den uiterlijken vrede der Kerken verstoren, met gevankennisse, aen den lijve, of met geld-boeten te straffen [...] te besorgen op dat d'uiterlyke vrede der kerken

⁴ Cornelisz, Arent, 1547-1605, geboren en gestorven te Delft, studeert in Heidelberg (1565) en Genève (1568), is predikant in de vluchtelingenkerk te Frankenthal (1571) en vanaf 1573 tot zijn dood predikant te Delft. Hij is vooral dankzij zijn organisatorische talent van groot belang voor de opbouw van de gereformeerde kerk. In 1578 heeft hij bemoeienis met de Utrechtse controverse rondom Duifhuis, hij raakt, samen met Donteclock, betrokken bij de polemiek met Coornhert over de ware kerk en nadien ook in het geschil rond de vrijzinnige predikant Herbert Herbertsz. In 1582 polemiseert hij met een lutherse predikant over het recht op verzet tegen een 'boze overheid'. In 1583 staat hij prof. Saravia terzijde als die met Coornhert in debat gaat (Haagse disputatie). In 1584 preekt hij bij gelegenheid van de doop van Frederik Hendrik en verzorgt hij, enkele weken later, de lijkrede op Oranje. Als theoloog geniet hij groot gezag, hij correspondeert met ambtgenoten en hoogleraren en is met name nauw verbonden met A. Saravia en L. Daneau. Zie: *NNBW*, dl 4, p. 480-483; *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlands protestantisme*, Dl. 4, p. 104-107.

⁵ Donteclock, Reynier (Reginaldus), ca.1545-1641?, bijgenaamd 'de Vlaminck', wellicht uitgetreden pastoor, studeert te Heidelberg (1570), in 1577 in Delft beroepen, in 1590 krijgt hij of neemt hij ontslag (vermoedelijk verwijt men hem te grote ijver in de bestrijding van tegenstanders). Hij wordt predikant te Voorschoten en later te Brielle, waar hij in 1604 rector van de Latijnse School wordt, maar weldra problemen krijgt met de magistraat. Hij vestigt zich, zonder ambt, in Delft. Van zijn latere leven is niets bekend. Donteclock is voor de opbouw van de gereformeerde kerk belangrijk geweest. Samen met Arent Cornelisz bestrijdt hij tegenstanders, met name Coornhert en Herbertsz. Zie: *NNBW*, dl 8, 412-413; *Biografisch lexicon voor de geschiedenis van het Nederlands protestantisme*, Dl. 2, p. 173-175.

⁶ M. Roobol, *Landszaken. De godsdienstgesprekken tussen gereformeerde predikanten en D.V. Coornhert onder leiding van de Staten van Holland (1577-1583)*, [= diss. Universiteit van Amsterdam], Amsterdam 2005, p. 133-164.

⁷ Zie noot 6.

⁸ Deze verklaring is opgenomen aan het einde van de *Justificatie*: 'Proclamatie van de Leidse magistraat, d.d. 4 april 1579.'

ongeschend blyve, dat de gene die den selven verstoren, gestraft worden na gelegenheid der misdaed'.⁹

Op het Leidse stadhuis leest men dit zo dat de predikanten de scheiding van kerk en staat in hun voordeel uitleggen.

Maar wat denken de Heren Staten ervan? Bekend is slechts wat zij doen, voor wie zij kiezen. Het blijkt weldra dat Coolhaes, die zich dan wel gesteund weet door de Leidse magistraat, er niet gerust op kan zijn dat die steun voldoet. In een gesprek met hofpredikant Jean Taffin, andere afgezanten van de prins en commissarissen van de Staten van Holland wordt hem dringend geraden tijdelijk te stoppen met preken. De Leidse magistraat laat hem echter weten dat hij gewoon door moet gaan met zijn werk. Hoog bezoek (Johan van Oldenbarnevelt, *a rising star* onder Hollands machthebbers en Artus van Brederode, Coornherts neef) probeert de Leidenaren op andere gedachten te brengen, maar de magistraat verdedigt Coolhaes en stelt dat Cornelisz het probleem is. Allengs wordt duidelijk dat het niet alleen de vraag is óf de overheid zeggenschap heeft in godsdienstzaken, maar vooral ook wélke overheid het laatste woord heeft.

De Leidse magistraat laat Coolhaes niet vallen, trekt zich niets aan van de bemoeienis van de Staten en de prins, negeert de zwijgopdracht, betaalt zijn loon gewoon door en handhaaft hem in zijn functie. Cornelisz en de zijnen, die zich gesteund menen door hoogmogende en zeerwaarde heren, door Heren Staten en collegapredikanten, beschuldigen vervolgens de Leidse magistraat ervan een schisma in de kerk te provoceren, wat zij zien als aperte rebellie zowel tegen het politieke als het kerkelijke gezag. In reactie op deze ernstige beschuldiging komt de Leidse magistraat met een publieke verklaring: *Justificatie, des Magistraets tot Leyden in Hollandt. Teghens de calumnien, ter saecken vande differenten, tusschen henluyden ende eenighe vande ghemeente aldaer by den selven, den magistraet wat min dan Christelick nageseyt* (1579). Deze *Justificatie* laat de magistraat door Coornhert schrijven en aanvullen met door hem aangeleverde documenten die als abundant bewijsmateriaal moeten dienen. De stadssecretaris, Jan van Hout, ondertekent de *Justificatie* en laat de uitgave produceren door de drukkerij die hij, in 1577, ten stadhuize heeft opgezet (en die tot 1607 in functie zal blijven). Andries Verschout verzorgt het drukwerk.¹⁰ Een samenvatting van de *Justificatie* gaat aan de tekst vooraf.

Voor zijn diensten ontvangt Coornhert een vleierende bedankbrief (van de hand van de stadssecretaris) en een gouden medaille.¹¹ Coornhert schrijft zelf over de gang van zaken in *Proces van't ketter-dooden, ende dwangh der conscientien* (1590): 'dat ick de *Justificatie* te maken van de Magistraet (die my de stoffe oock leverde tot Haerlem) versocht ghemaect ofte by een gheschickt hebbe wil ick nu, van u daer toe ghedronghen) opentlijck bekennen [...] Want de Magistraet my tot sulcx aenghesocht ende verwillight heeft, soo heur stads Wapen in vier kanten fijnen goude ende heur schrijven (noch in mijnen handen zijnde) van Jan van Houten heur Secretaris aen my Anno 1579. moghen getuygen.'¹² Ook Coolhaes neemt in 1580 de pen op. In zijn eerste boek, *Apologia*,¹³ een pamflet-dialogoog, wellicht naar voorbeeld van Coornherts dialogen, zet hij zijn geloofsinhoudelijke en religiepolitieke visies uiteen en nadien nog eens in *Breder bericht van de Scheuring der kercke tot Leyden*.¹⁴

⁹ Zie: Kort en schriftmatig gevoelen der Kercken Christi van de gemeinschap en het onderscheit d'welck tusschen de Politise en Kerckelycke regeeringe is. De tekst is opgenomen in P. Bor, *Den oorspronck, begin ende aenvanck der Nederlandscher oorloge*, II, p. 143; Coornhert verwijst ernaar in de openingsbrief van *Vande erfzonde, schulde, ende straffe* (in: *Wercken* II, 408r-409v/827-830). De tekst is hier opgenomen in de appendix.

¹⁰ De gedetailleerde rekening van deze uitgave is bewaard gebleven (*Bibliotheca Belgica*, I, p. 716).

¹¹ De dankbrief lijkt verloren te zijn gegaan.

¹² *Wercken* III, Over de affaire zie verder: P. Bor, *Den oorspronck, begin ende aenvanck der Nederlandscher oorloge*, II, p. 144-145; H.-C. Rogge, *Caspar Jansz. Coolhaes*, I, p. 127-136; *NNBW*, 1, p. 632-634; Linda Stuckrath Gottschalk, a.w., m.n. p. 63-106.

¹³ Volledige titel, *Apologia: Een Christlycke ende billycke verantwoordinge. Caspari Coolhaessen, dienaer des goddelijcken woorts tot Leyden, daer in hy hem nootsakelijck sonder eenighe blamatie met der waerheyt ontschuldicht [...] gheset in forme eens Dialogi van twee personen*, s.n., s.l. 1580.

¹⁴ Volledige titel: *Breder bericht van die scheuringe der kercken Christi tot Leyden, ende den negen questien die rechte voort heen ende weder om ghedraghen, ende na een yegelijcken goetduncken werden geinterpreteert, welcke de selue zijn*,

De *Justificatie* heeft ondanks zijn besliste toon en goed gedocumenteerde argumenten geen einde aan de discussie gemaakt, maar die juist op scherp gezet: een politiek probleem blootgelegd. Niet alleen de verhouding van kerk en staat is in het geding, maar ook het staatsbestel dat de opstandelingen improviseren. Bovendien gaat het nu over de eigenlijke motivatie van de opstand: een pijnlijke herinnering, want een nieuwe orthodoxie blijkt voor 'uiterlijke vrede' de macht van de overheid in te willen zetten, geen kritiek toe te laten, laat staan geloofsvrijheid.

Coolhaes blijkt niet te redden. In 1581 wordt hij geëxcommuniceerd (Synode van Middelburg), maar in Leiden wil men er niet van weten. men kiest voor de aanval. In 1582 acht de Leidse magistraat het geboden nog eens aan de Staten zijn standpunt duidelijk te maken en weer krijgt Coornhert de schrijfofdracht. Zo ontstaat de *Remonstrance of vertoogh, by die van Leyden den heeren ridderschappen ende steden, representerende de Staten slandts van Hollandt, in februario 1582, hare mede-lidmaten ghedaen, nopende 't verhandelde der predicanten, in den laetst-voorleden somer tot Middelborgh in het Nationaal Synodus (so zy't noemen) vergadert gheweest zijnde, met den gevolge van dien*. Waarschijnlijk is wederom gebruikgemaakt van de drukpers ten stadhuize. De oplage is klein en het werk wordt in februari eerst heimelijk verspreid. Pas enkele maanden later (in mei) krijgen leden van de Staten van Holland een exemplaar toegestuurd, pas daarna verschijnt een officiële druk bij Ch. Silvius te Leiden. De *Remonstrance*, geschreven naar aanleiding van de excommunicatie van Coolhaes, een besluit van de Nationale Synode ('so zy't noemen'!) in Middelburg, is fel van toon, gericht zowel tegen de predikanten en hun synode als tegen de handelwijze van de Heren Staten. Wederom ondertekent Jan van Hout, maar vaststaat dat Coornhert de auteur is. De predikanten, Arent Cornelisz voorop, reageren prompt op de *Remonstrance*. Een samenvatting van de *Remonstrance* gaat aan de tekst vooraf.

Hoe loopt het verder met Coolhaes af? Na zijn excommunicatie legt hij zich toe op het schrijven van pamfletten (en de productie van geneeskrachtige dranken).¹⁵ In 1583 komt hij in conflict met Saravia, hoogleraar in Leiden, die rond die tijd in Den Haag, samen met Arent Cornelisz, onder auspiciën van de Staten, met Coornhert disputeert.¹⁶ Coolhaes blijft zijn zaak in tal van geschriften bepleiten. In 1586 wordt het conflict met de gereformeerde kerk, onder druk van Leicester, bijgelegd en de excommunicatie (onder voorwaarden) ingetrokken. Na de val van Leicester (1588) blijft Coolhaes zich inzetten voor verdraagzaamheid. In de jaren '90 legt hij zich ook toe op prentwerk om zijn visie te propageren. Zijn positie blijft hachelijk. Rond 1590 beschermt zelfs de Leidse magistraat hem niet langer. Deze wending houdt wellicht verband met de andere wind die er op het Leidse stadhuis is gaan waaien, zoals ook blijkt uit de polemiek van Coornhert en Lipsius in datzelfde jaar.¹⁷ Coolhaes verhuist naar Amsterdam. Hij zwijgt niet. Hij richt zich tegen Marnix als die de 'geestdrijvers' op de hak neemt (spiritualisten als Tauler, de 'Duitsche Theologus', David Joris en Seb. Franck) en tegen het *Scherpe Plakkaat*, dat doopsgezinden in hun godsdienstuitoefening beperkt. Ook geeft hij de *Apologia* van Seb. Franck uit (1598): een pleidooi voor de grootst mogelijke verdraagzaamheid.¹⁸

Ook de *Justificatie* en de *Remonstrantie* blijven een rol spelen in het aanhoudende debat over kerk, staat en verdraagzaamheid en worden in 1597 uitgegeven om een nieuwe generatie te inspireren.¹⁹ Op dit publicitaire offensief volgt een reactie van de zijde van de predikanten en zo laait het oude Leidse conflict nog eens op, met Coolhaes weer in een hoofdrol. Hij bestrijdt de

ende tot wat eynde die ghestelt, ende door wien sy in yeder mans handen zijn ghecomen, oock by wien het staet dat dese scheure tot deser tijt niet is gheheelt worden, etc., s.n., s.l., 1580.

¹⁵ Ook daarover publiceert hij: *Van seeckere seer costelijcke wateren* (1588).

¹⁶ Zie M. Roobol, *a.w.*, p. 227-293.

¹⁷ H. Bongers, *Leven en werk van Dirk Volckertsz Coornhert*, Van Oorschot: Amsterdam 1978, p. 143 e.v.

¹⁸ Volledige titel: *Apologia Sebastiani Vranck: de welcke hy zelfs in synē leven gheschreuen: ende achter syn boec van den seven zegelen: tot defensie van syn persoon ende schriften, heeft doen drucken*. Nu eerst in Nederduytsch trouwelijk overgheset door Casp. Coolhaes, 1598.

¹⁹ De tekst van de *Justificatie* is ongewijzigd, wel is een *Aen den goethertigen leser* toegevoegd (hier opgenomen als appendix). Ook aan de tweede uitgave van de *Remonstrance* (in *quarto*) is een *Noch aenden Lezer* toegevoegd (zie hieronder). De *Remonstrance* wordt in datzelfde jaar nog eens uitgegeven (in *octavo*).

reactie van de predikanten met zijn *Wederantwoort*,²⁰ en de reactie daarop (*Corte antwoordt*)²¹ met zijn *Grondtlicke waerheydt*.²²

Tenslotte zij vermeld dat de *Justificatie* en de *Remonstrance* ook zijn opgenomen in de *Wercken* (J.A. Colom: Amsterdam 1629-1632).²³

Tijdsbeeld

Het is een tijd van schuivende panelen, een turbulente oorlogssamenleving waarin het lang niet altijd duidelijk is wie de vrienden en de vijanden zijn en zelfs niet wat de inzet van de strijd is: daarover vechten de opstandelingen onderling. De overheid, beter de overheden, zijn nog niet erg zeker van hun eigen macht en gezag en de piepjonge gereformeerde kerk, die als publieke kerk een monopoliepositie lijkt te hebben, zoals eerder de kerk van Rome, weet zich niet goed raad met haar taakstelling en komt erachter dat haar voedsterheren eigen opvattingen over die publieke kerk denken te kunnen en moeten doorzetten en zogezegd waar voor hun geld willen hebben (wie betaalt, die bepaalt). Probleem is wel dat de magistraten en Heren Staten het niet altijd eens zijn met elkaar, wat overigens ook voor de predikanten geldt. Hebben de gereformeerden eigenlijk niet een onmogelijke opdracht gekregen? Met hun hang naar orthodoxie en kerktocht neigen zij immers naar exclusivisme, in eigen gelederen maken zij al een fijn onderscheid tussen lidmaten en liefhebbers, maar zij moeten een publieke kerk vormgeven; zij willen zelfstandig te werk gaan (een kwestie immers van 'oude christelijke vrijheid'), maar krijgen met betaalheren te maken die eisen stellen. Probleem is uiteraard ook dat gegeven de bevoorrechting van de gereformeerde kerk de andere gelovigen (met name katholieken en doopsgezinden), die al met al de meerderheid van de bevolking uitmaken, tot tweederangs burgers zijn gedegradeerd. De geloofsdwang mag dan misschien het land uit zijn, van geloofsvrijheid is beslist geen sprake.

De *Justificatie* legt vooral dit probleem bloot (en Coornhert doet er graag zijn best voor): er is in Holland geen geloofsvrijheid, maar weer een kerk die dwang uitoefent en de overheid onder de voeten loopt. De Leidse affaire is geen intellectueel amusement in tijden van crisis, maar het oog van de storm. De Leidse magistraat, vol profiterend van de glorie van beleg en ontzet (1573-'74), laat de vlijmscherpe pen van Coornhert op papier zetten *waarom* men eertijds in opstand is gekomen: *haec libertatis ergo*, d.i. *niet* om de gereformeerde religie in te voeren en conformiteit aan eenieder op te leggen, *niet* om die ene kerk vergaande macht te geven over het stedelijk gemeenschapsleven, maar opdat men hier te lande zijn geloof vrij kan uitoefenen en er geen enkele kerk haar regelzucht op de landgenoten kan botvieren. Ook een tweede aspect krijgt aandacht, de stedelijke beslisbevoegdheid, zij het minder, misschien om de vanzelfsprekendheid ervan te suggereren, maar misschien ook omdat de magistraat hier nog niet zo zeker is van zijn zaak, die hij immers verdedigt of bepleit ten overstaan van de andere steden die samen in de Staten van Holland vergaderen.²⁴ Dit is opmerkelijk, want juist die stedelijke beslisbevoegdheid staat in het conflict centraal.

20 Volledige titel: *Wederantwoort Caspari Coolhaes op een faemroovende boexken sonder naem des autheurs onder eenen gedichten ende versierden naem van een verantwoordinghe des dienaers. oulingen ende diaconen der kercken tot Leyden, voor seventhien jaren tegen die Justificatie van Leyden heschreven, ende nu eerst tot Rotterdam gedruckt by Jan van Waesbergen int jaer 1598*, Willem Andriesz: Hoorn 1599.

21 Volledige titel: *Corte antwoordt op de valsche beschuldighingen end' blamerings van Casper Coolhaes teghen de ghemeene kercken, begrepen in syn boecxken ghenaeft Wederantwoort ...: waer inne ooc vervatet is een corte aenwijsinge end' wederlegginge van dwalinghen, stekende inde boecxkens end' afbeeldinghen hier voren van Coolhaes uytghegheven*,

22 Volledige titel: *Grondtlicke waerheydt op het myne, dan warachtigh schrijven van eenen schuytende onder 't deksel van de gereformeerde kercke sonder ontdeckinghe zijnes naems, tegen dit wederantwoort Coolhasen*, 1601.

23 Resp. *Wercken* II, 189r-204v/395-434 en 184r-188r/385-393.

24 De opstand heeft iets paradoxaal, want men verenigt zich in de strijd tegen door Brussel opgelegde vereniging. Huizinga noemt de opstand 'conservatief', want gemotiveerd door afkeer van centrale staatsmacht en zeker van zoiets als een machtsstaat. Daarom heet het dat het erom gaat oude vrijheden en privilegiën in ere te herstellen, m.n. de soevereiniteit van provinciën en het recht van steden om eigen zaken te regelen.

Ondertussen is de militaire situatie in deze dagen uiterst nijpend, want Parma, landvoogd geworden in 1578, zet zijn herovering van de Nederlanden gestaag voort en weet zich daarbij gesteund door Waalse gewesten (Unie van Atrecht, 6 januari 1579). Hij boekt terreinwinst in Brabant en Vlaanderen, neemt Maastricht in. In Groningen keert Rennenberg Oranje de rug toe, ook in het oosten van het land neemt het verzet tegen Staatse troepen (en bendes) dreigende vormen aan. De oranje-gezinde gewesten verenigen zich ter defensie in de Unie van Utrecht (23 januari 1579). En nadat vredesonderhandelingen in Keulen, eveneens in 1579, zoals verwacht en eigenlijk ook bedoeld, op niets zijn uitlopen, zeggen de opstandige gewesten in 1581 (26 juli) hun gehoorzaamheid aan de koning op (*Acte van Verlatinghe*).

Voorbij is de relatieve rust en overzichtelijkheid uit de tijd na de *Pacifcatie van Gent* (1576). De opstand is weer in een nieuwe fase gekomen.²⁵ Maar welke fase? Eind jaren '70, begin jaren '80 laat zich in de enorme dichtheid van gebeurtenissen geen duidelijk traject ontwaren. Er is een opstand gaande, de kansen wisselen, echter niet alleen afhankelijk van de militaire krachtsverhoudingen, maar ook omdat de opstandelingen onderling twisten over de eigenlijke inzet van de strijd.

Coornhert: de auteur en de opdrachtschrijver

Coornhert is de auteur van de *Justificatie* en de *Remonstrance*. De argumentatiestrategie en schrijfstijl laten dat onmiskenbaar zien. Allerlei 'coornhertismen' passeren de revue: m.n. de herinnering aan de inzet van de opstand (een eensgezinde inspanning van mensen met verschillende geloofsopvattingen opdat eenieder vrij is om zijn 'gevoelen' uit te spreken) en de afkeer van gereformeerde gewetensdwang (die van mensen huichelaars, maar geen christenen maakt, die de overheid tot uitvoerder van kerkucht maakt: 'nieuw pausdom').

De *Justificatie* en de *Remonstrance*, zijn door hem gekoesterde geesteskinders en misschien zelfs wel zijn mooiste teksten, maar het standpunt van de Leidse magistraat dat hij met verve verdedigt, is welbeschouwd niet het zijne, want hij vindt beslist *niet* dat de overheid zeggenschap moet hebben over de kerk (en de gereformeerde kerk is die naam niet waard, want zij is, volgens hem, een product van zelfbenoemde profeten). Zeer terecht verzet de Leidse magistraat zich tegen het 'pauzdom' van de gereformeerde kerk en verdedigt die zijn politiek gezag over de samenleving en de vrijheid van onderdanen. Het interesseert Coornhert echter niet wie predikanten, ouderlingen en diakenen benoemt, wie de kerkorde vaststelt. Dit is geen thema in zijn werk. Hij heeft een principiële probleem in het vizier. Voor hem staat immers zonder meer vast dat de gereformeerde kerk *niet* de ware kerk is, dat zij haar leer en zending niet kan bewijzen en dat zij *daarom*, puur uit angst voor discussie, voor vragen die zij niet kan beantwoorden, dezelfde repressieve trekken krijgt als de katholieke kerk, die mensen met kritische vragen en opmerkingen liever naar de beul doorverwees. Wat doet de kwestie van de benoemingen en de kerkorde er nog toe als de kerk in kwestie een menselijk maaksel is en haar leer, duidelijk aantoonbaar, meent hij, vol dwalingen? Ook de kwestie van kerk en staat beziet hij vanuit een volstrekt ander perspectief. Zijn kerkopvatting maakt dat de raakpunten van kerk en staat verdwijnen: de kerk is iets innerlijks.²⁶

Dat Coornhert het wat betreft het gezag van de overheid in godsdienstzaken niet eens is met Coolhaes/de Leidse magistraat blijkt zonneklaar uit de brieven die hij Coolhaes naar aanleiding van diens *Apologia* in 1580 schrijft.²⁷ En hoe hij over de gereformeerde kerk denkt, haar leer en met name haar catechismus, maakt hij in de debatten uit die jaren, zijn geschriften ten bate van

²⁵ Over de 'complexiteit' van de opstand zie: H.F.K. v. Nierop, 'De troon van Alva. Over de interpretatie van de Nederlandse Opstand', in *Bijdragen en mededelingen betreffende de geschiedenis der Nederlanden*, 110 (1995), p. 205-223; zie ook: J.J. Woltjer, *Tussen vrijheidsstrijd en burgeroorlog. Over de Nederlandse Opstand 1555-1580*, Balans: z.p. 1994 & *Op weg naar tachtig jaar oorlog. Het verhaal van de eeuw waarin ons land ontstond*, Balans: z.p. 2011.

²⁶ Zie, m.n. D.V. Coornhert,

²⁷ Over zijn kerkopvatting zie: D.V. Coornhert, *Kerk, kerkhervorming en sectarisme. Enkele traktaten*, [= Digitale Coornhert Bibliotheek, nr. 5] ed. J. Gruppelaar, 2021.

en over die debatten overduidelijk.²⁸ En voor wie het dan nog niet heeft begrepen, publiceert hij 1582 zijn ‘verslag’ van al die debatten: *SYNODVS. Van der Conscientien Vryheydt. Scherpelijck overweghen in de vergaderinghe ghehouden Anno 1582. in de stede van Vryburgh.*²⁹

Over de teksten

1. *Iustificatie, des Magistraets tot Leyden in Hollandt.*

Proloog

De *Iustificatie* opent met een *Prologhe* waarin de Leidse magistraat zich beklaagt over allerlei ‘achterclap’ nog wel van mensen die hem eigenlijk dank zouden zijn verschuldigd. Lang heeft de magistraat gezwegen, in de verwachting dat ‘goede luyden’ er geen geloof aan zouden schenken en in de hoop dat er vanzelf een einde aan zou komen. Maar dat blijkt niet het geval. Langer zwijgen is nu geen optie meer, zou voor onenigheid onder de burgers zorgen, de vromen schaden en Gods eer aantasten. Vandaar dat de ‘naeckte waarheydt’ moet worden ‘ontdekt’, de lasteraars worden zodoende niet verongelijkt, zij zelf zullen er juist ook baat bij hebben (althans ‘indien zy het straffen vande waarheydt eenich gehoor willen geven’). Aan de hand van de belangrijkste auteurs zal blijken wat de ‘naeckte waarheydt’ is. Het is van belang die auteurs met naam en toenaam te noemen, het laat zich ook niet vermijden de identiteit van de lasteraars prijs te geven.³⁰

Hoofdstekst

Hoe de strijd begon ...! De hoofdstekst opent met een nuchtere vaststelling dat er recentelijk een conflict is gerezen:

‘INden Jaren M. D. Lxxvij. ende lxxix. is binnen der stad Leyden in Hollant, tusschen de Magistraet aldaer, ende eenen Minister met eenighe vander Consistorien seeckere different geresen: niet om hem de Magistraet der Consistorie, maer veel eer (so hem liet aensien) of de Consistorie hem des Magistraets regeringe oock behoorde te onderwinden. Want de Magistraet en hadde noyt na der Consistorien, maer die Consistorie hadde (alst scheen) nae des Magistraets regiment gestaen, ende haer des willen bemoeyen ende usurperen.’

De theologisch-inhoudelijke kwesties komen niet ter sprake, enkel de religiepolitieke vraag krijgt aandacht: of de kerk (consistorie) ondergeschikt is aan de staat (magistraat of Staten) dan wel de staat ondergeschikt is aan de kerk. Of met ‘staat’ de stedelijke magistraat of de Staten van Holland zijn bedoeld blijft opmerkelijk genoeg in het ongewisse.³¹ De predikant naar wie wordt verwezen (‘eenen Minister’) is Pieter Cornelisz. Die botst met Caspar Coolhaes. De een is rechtzinnig, de ander vrijzinnig, de een vindt dat de kerk zelf haar predikanten mag benoemen, de ander vindt dat de overheid daar zeggenschap over heeft. Het meningsverschil is uit de hand

28 M.n. *Vande Leydtsche Disputatie Warachtigh Verhael. Roerende de Merck-teecken vande Kercke, oock of der Gereformeerde de Ware Kercke, zy dan niet. Soo die in Aprili 1578. tot Leyden was begonnen tusschen twee Predicanten vande ghenaeemde Gereformeerde Religie te samen teghen Dirrick Volckerts Coornhert nu eerst in druck ghegheven tot Waerheydts kennisse door den selven. D. V. Coornhart.* Het werk is opgedragen aan de Leidse magistraat (zie: J. Gruppelaar, (ed.), *Coornhert Correspondentie*, II, 67 [= Digitale Coornhertbibliotheek, nr. 4, 2021]). Ook in dit werk gaat Coornhert expliciet in op zijn motief om tegen de gereformeerden te ageren. Hij herinnert eraan in een gesprek met oude vrienden in Delft, direct zijn terugkeer naar Holland, te hebben gezegd ‘dat die Predicanten in Hollandt ende Zeelandt, ter navolginge van die van Geneven of anders, immermeer sullen poghen om die dwangh inder conscientien ende het ketterdoden, hier inne te doen voeren [...]’.

²⁹ Hertaling: D.V. Coornhert, *Synode over gewetensvrijheid. Een nauwgezet onderzoek in de vergadering gehouden in het jaar 1582 te Vrijburgh*, J. Gruppelaar, J. Bedaux & G. Verwey (ed.), AUP: Amsterdam 2008.

³⁰ Deze ‘zelfpresentatie’ is typisch Coornhert. Zie o.a. *CoCo*, II, 35; zie ook zijn *Theriakel*, in: *Wercken* II, 237r-257r/491-531.

³¹ Als de predikanten botsen met de magistraat van Leiden richten zij zich tot de Staten van Holland en de prins om hun gelijk te halen; ten stadhuize ziet men dit ‘hoger beroep’ als een aantasting van het stedelijke gezag.

gelopen. Er wordt geen melding van gemaakt dat men Coornhert heeft ingehuurd om het Leidse stadhuis te verdedigen.

Duidelijk is, van meet af aan, dat de inzet hoog is: 's lands bestaansgrond is in het geding. Immers, men heeft zich in Holland met grote moeite weten te bevrijden van katholieke repressie ('het lastighe jock der Tyrannischer Romanisten') en men wil er nu geen nieuw juk door andere kerken opgelegd krijgen.

Het gaat hier om een ingewikkelde problematiek, maar uiteindelijk ook om alledaags geruzie. Daar moet een eind aan komen, dat is het uitgangspunt van de Leidse magistraat. De magistraat moet kunnen ingrijpen als partijstrijd de kerk verdeelt, 'twist-geesten' moeten kunnen worden verwijderd. Aan de orde is tenslotte de openbare orde. Het is de taak van de magistraat om die orde te handhaven en nog beter te voorkomen (!) dat die verstoord raakt en het maakt dan niet uit of kerkelijke of politieke geschillen de gemoederen verhitten.³² Probleem is echter dat de kerk meent te kunnen en moeten tegenhouden dat de magistraat ingrijpt en ervoor zorgt 'datter voorts meer in het ecclesiastique Regiment gheen twist-geesten (de Magistraet best bekend zijnde) en souden werden gestelt.' De kerk hard slaat zelfs terug en beschuldigt de magistraat ervan het bestuur over de kerk aan zich te trekken. De schuldige partij klaagt aan! Zo ziet men dat op het Leidse stadhuis.

Er moet nodig iets rechtgezet worden. De magistraat wil niet over de kerk heersen, het zijn juist de predikanten die ernaar streven 'heure ecclesiastique jurisdictie te brengen op het raethuys, ende aldaer (even gelijk de Romanisten eertijts gedaen hebben) het regiment ende de dominantie te occuperen.' Het is zaak feiten en principes te presenteren zodat 'onpartijdige menschen' zich een oordeel kunnen vormen.

Wat is er gaande? De hete partijstrijd in de kerk zet de *hele* samenleving in brand: de vlammen slaan door de daken. Vraag is dan of het niet eigenlijk aan de christelijke magistraat is om ook zorg te dragen over kerkelijke zaken. Cornelisz c.s. menen van niet, maar de magistraat van Leiden ziet het zonder meer als zijn taak te voorkomen dat 'seditieuse gheesten' in de kerkenraad zeggenschap krijgen en andersdenkenden beknellen, d.i.

'van nieuws nae een moetwillige dominantie over de conscientien en soude trachten, ende deur dien dese vrye kercken onder een nieu Pausdom ende subiectien soudens brengen.' De magistraat moet ervoor zorgen dat waarlijk vrome mannen de leiding hebben in de kerk, dat de kerkucht allen betreft en geen uitzondering maakt voor die 'seditieuse gheesten'. Hoog spel: inzet is het ideaal dat de Nederlanden ertoe zette te vechten *tegen* geloofsvervolging en *voor* gewetensvrijheid.

Het is met name Peter Cornelisz die zich niet aan de regels houdt, die gedreven door 'secreten rancoer' collega-predikanten verstoot. Zijn 'haet' geldt vooral Caspar Coolhaes, met wie hij niet meer wil samenwerken. Maar Cornelisz haat ook de Leidse magistraten, die hij, vanaf de kansel nog wel, voor goddelozen uitscheldt en die hij zo bij de burgerij verdacht maakt. Ook beklaagt hij zich – 'in sekere libel' – bij de Staten van Holland over hen en beweert hij daar dat de beroeping (en het ontslag) van predikanten, ouderlingen en diakenen een zelfstandige bevoegdheid is van de kerken.³³ Zo heeft de synode immers besloten. Zo functioneerden immers de kerken 'onder het cruys' en ook in de jaren nadien; en zo ging het er in de tijd van de apostelen aan toe.

De magistraat van Leiden accepteert deze bewijsvoering niet. De feiten zijn anders, in Emden was de overheid bevoegd om predikanten te beroepen, in Genève was de beroeping van een predikant ook niet voorbehouden aan de kerkenraad. Musculus, die in Bern actief was, spreekt zich in dezelfde zin uit. En wat de tijd van de apostelen betreft, die volgen de predikanten bepaald selectief na; bovendien is van belang dat er toen nog geen 'Christen magistraet' was. Aan de

³² 'Want de Magistraet verstont heurluyder Offitie te wesen, allen twisten binnen Leyden, zo wel in ecclesiastique als politijcke saken te precaveren ende assopieren: sonderlinge als de twistige partijen haren twist selver, of niet en wilden, of niet en consten ter neder legghen, ende het door dien gheschapen was, tot een ghemeyne seditie te tenderen.' + tekst predikanten

³³ Een verwijzing naar *Kort en schriftmatig gevoelen der Kerken Christi van de gemeenschap en het onderscheid d'welk tusschen de Politise en Kerkelijke regeringe is*.

Justificatie zijn tal van bewijsgronden toegevoegd om de puntsgewijs opgebouwde zaak van de Leidse magistraat hard te maken. Met name bij Wolfgang Musculus vindt men steun en twee paragrafen uit diens werk, voor deze gelegenheid in het Nederlands vertaald, gaan aan de documentatie van de verdediging vooraf.³⁴

Speciale aandacht gaat uit naar de vraag wat vrijheid van religie precies betekent. De predikanten zeggen: 'Dat dexercitie gereguleert sy naer den woorde Gods.' Volgens de Leidse magistraat wil dat echter niet zeggen dat de kerken zelf predikanten kiezen en benoemen, een visie die in de synode inderdaad naar voren is gekomen, maar erop neerkomt dat de kerkenraad haar jurisdictie uitbreidt ten koste van de magistraat. Het is ook niet waar dat de kerkenraad de afgelopen zeven jaar in Holland en Zeeland de predikanten beroept. In ieder geval was dat in Leiden niet zo (en Leiden ligt in Holland).³⁵ Het is dus niet waar dat de magistraat geen zeggenschap *had* en het is aanmatigend te beweren dat de magistraat zich niet met de kerk *heeft* te bemoeien. Of sterker: hier blijkt de kerk haar stoel op het raadhuis te posteren, inbreuk te plegen op de rechtsmacht van de magistraat. Het is niet aan de magistraat om de leer op te leggen, maar zij moet wel kritiek op de leer ('berispinge van dolingen') als ieders recht garanderen:

'maer ons allen betamet en onse ampt isset, dat wy onse leere defenderen met het tweesnijdende sweert der almogender waerheyt, dat geen Magistraets assistentie en behoeft.'

Het probleem eertijds was juist dat de overheid met haar zwaarmacht de katholieke kerk steunde. Toen de katholieken eenmaal traag waren geworden (geen 'wackere Bisschoppen ende diligente studeerders vander heyliger Schriften' meer, maar 'weeldige buycdienarē, en trage Epicureesche swijnen') riepen zij de hulp in van de magistraat om de leer met geweld te verdedigen: 'moordadige ende bloetgierighe Inquisitie van Spaengien'! Degenen die hun uiterlijke en goddeloze kerkvrede verstoorden, lieten zij als 'pertubateurs vander kercken vrede' oppakken. De magistraat liet zich betoveren en trad op als dienaar, beul en voorvechter 'van hare abominable dolingen ende Afgodtsche superstition.'

Cornelisz en de zijnen ('met zijn adherenten') beroepen zich op geloofsvrijheid, maar daaronder verstaan zij het belijden van het eigen geloof en het berispen van dwalingen van anderen: 'Romanisten, Mennonisten en allen anderen vrymoedelicken'. Maar kritiek op henzelf moet de magistraat met 'verbot, dwang ende straf' te lijf gaan, want dat is 'haerlieder kercken vrede perturberen'. Ja dan komt voor hen de magistraat opeens vol in beeld, die moet het voor hen opnemen, maar zich verder nergens mee bemoeien. Dit is heus niets anders dan 'Spaanse inquisitie'. Maar nooit is er met meer gerechtvaardigde droefheid ergens over geklaagd:

'De gront, oorsake van dit bloedighe oorloch en is niet anders, te weten, den dwang over de conscientien: yeghelicken oordele nu hier van onpartydich, of dit niet en schijnt een nieuwe invoeringe te wesen, vanden dwang der conscientien.'

Wees gewaarschuwd, magistraten en allen die de gewetensvrijheid, waar zo lang naar is verlangd en die zo duur is gekocht, lief is. Ja, zou Christus in Holland verschijnen, hij zou binnen drie dagen worden opgepakt en als 'pertubateur' het 'Cruycifigie' horen roepen.

De kerkenraden willen nu de Heren Staten ervan overtuigen dat het hun taak is 'datmen niemant haerluyder vrede perturberende, ongestraft behoort te laten, in goet, bloet, of vryheyt.' Zij zouden met geweld moeten ingrijpen wanneer en zoals het hun, de predikanten, belieft, maar zich overigens niet in het minste met de kerk mogen bemoeien. De magistraat hoeft geen oordeel te hebben over de leer, maar enkel, op hun aangeven, degenen straffen die anders leren! Zij

³⁴ Wolfgang Musculus, *Loci communes in usus sacrae theologiae candidatorum parati*, Basel 1560; daaruit in vertaling: *Of de Overheyt macht heeft de Religie te versorghen & Hoe verre de macht des Overheys inde Religions saken ghelde ende streckende is*.

³⁵ 'Het is onlochbaer dat tot Leyden gheen Dienaren des woorts aengenomen, noch te verlaten en zijn geweest, dan by tbelieven van de Magistraet aldaer, naer dat het advijs vanden Kercken, ende vande Gemeynthe daer op was gehoort.'

willen de zienswijze van de overheid onderwerpen aan hun oordeel en willen het omgekeerde voorkomen:

‘Laet u ghenoech zijn, dat wy hem doodens weerdich judiceren, hier in zijn wy, niet ghy rechters: ende hier inne sult ghy, niet wy, executeurs wesen, laet ons hier gebieden, ghy moet hier gehoorsamen.’

De magistraat moet hun gehoorzamen, net als Pilatus: blind, zonder kennis van zaken, louter op hun instigatie.

In dit kader staat ook het voornemen om de magistraat het recht te ontnemen om predikanten te beroepen. Waarom komt dat recht wel degelijk toe aan de magistraat? Hij dient predikanten te beroepen, omdat hij verantwoordelijk is voor de ‘wterlicke vrede der kercken’ en die verantwoordelijkheid kan hij niet waarnemen ‘sonder kennisse, keur en oordeel te hebben, van, ende over de personen diemen wilt stellen tot Dienaren der kercken’. Meer bepaald heeft de magistraat ‘de Authoriteyt, om de seditieuse wt te wannen, ende alle de oorsaken van sulcke seditien by tijts wech te nemen [...]’. Als de magistraat niet bij machte is om de kerkvrede te bewaren, dan is haar macht ijdel.

Eindeloos gekibbel in de kerk bedreigt de orde van het samenleven; en de magistraat representeert de ‘gantsche gemeynte’. Het is zijn taak ‘muyterien, twisten en kijvagien’ te beslechten en nog liever te voorkomen.³⁶ Wil de magistraat *tijdig* kunnen ingrijpen om nog grotere ‘partijdicheyt’ te voorkomen, dan dient hij op de hoogte te zijn van wat er allemaal speelt in de kerk. Probleem is echter dat van de zijde van de kerk deze bevoegdheid en taak van de magistraat ter discussie staan. Maar in de *Jusitificatie* heet het dat de magistraat dit niet kan accepteren, want zich niet door de kerk onder de voet mag laten lopen. Als men zich ten stadhuize een oordeel heeft gevormd over een predikant, dan hoeft men dat niet eerst nog eens voor te leggen aan de kerkenraad. Uitvoerig wordt uiteengezet dat de magistraat op deze manier, door erop te staan dat m.n. de beroeping van een predikant aan haar toekomt, handelt conform de regeling in Genève. De magistraat is er zodoende niet op uit, zoals de predikanten ten onrechte beweren, om over de kerk te heerschappen, zij bevordert slechts ‘vrede inder Kercken, en rust onder haer burgerie’. De vrijheid van geloof staat niet ter discussie.

Maar vaststaat dat de predikanten ‘opsienders’ nodig hebben, want zij zijn niet in staat om over zichzelf, over eigen tekortkomingen te oordelen. Als zij de kerkcensuur op henzelf moeten toepassen, dan geven zij liever slappelingen of slijmballen (‘slappe lieden, Jae pluymstrijckers’) het woord, dan ‘ernstighe, strenghe, ende Godvreesende mannen’. Hoezo ‘onbuygelicke Censeur’? Met name dreigt het gevaar dat kerkcensuur selectief wordt toegepast om diegenen een uitweg te bieden

‘die opentlicken dreyghen de Magistraet met ghewelt te resisteren, jae de selve te verdrijven. Soude dat de hooch-noodige Censeure, kercken straf, ende Discipline wesen?’

Dit betekent chaos: ‘een Libertijnsche vryheydt, een toelatinghe van alle boosheydt, een verachtinghe, jae een vertredinghe van alle tucht, eerbaerheydt, ende Godvruchtigheydt?’ Ware kerkcensuur laat zeker niet toe dat men de magistraat vanaf de kansel belastert, zoals Peter Cornelisz dat nogal eens doet, zelfs tijdens het beleg, omdat de magistraat papieren geld liet drukken met het opschrift: *Haec libertatis ergo*. Duidelijk is dat de kerk macht over de magistraat probeert uit te oefenen, met als gevolg dat er oproer komt.³⁷ Maar bevordering van vrede en de juiste bediening der ambten is geen schande die men vrijelijk mag belasteren. Ook wat betreft de diaconie wijken de predikanten hier te lande af van Genève, zij voeren een nieuwe kerkpolitiek in en doen er alles voor om het bezit van en de zeggenschap over de armenhuizen aan zich te

³⁶ ‘Waerom en soude dan de Magistraet in tijden van vrede, daer niet present moghen wesen, om kijverijen, twisterijen, en muyterijen door de autoriteyt van heurlieder presentie te mogen precaueren: Sekerlick ten is geen minder deuchde ende noodt, twist te verhoeden, dan neder te leggen.’

³⁷ [...] om de Heerschappye over de Magistraet te becomen, de Magistraet met calumnien te bevlecken, ende de goede gemeynte van Leyden oproerich te maken.’

trekken. Maar de bedeling is een taak van de magistraat die bepaald van belang is voor het goed functioneren van de samenleving.³⁸

En overigens, als de magistraat in kerkelijke zaken inderdaad niets te zeggen zou hebben, wat betekent het dan dat zij in 1566 een nieuwe religie toeliet en in 1572 aannam! Was dit dan wel rechtmatig?³⁹ Het kiezen en goedkeuren van predikanten en het vaststellen van de kerkorde is heus van geringer gewicht. Het is dus niet aan de kerk om de magistraat hierin te dwingen: 'Of is de gereformeerde kercke van meerder autoriteyt, dan de Geneefsche, of de Switsersche Kercke zijn?' Uiteraard verwijst de *Justificatie* ook naar Calvijn en Beza zelf om te onderstrepen dat de magistraat zeggenschap heeft in zaken van de kerk (en documenteert ook deze verwijzingen).

'Daer hebby nu (lieve Leser) opt cortste de Historie deser beroerten tot Leyden, daer af men nu soo grouwelicken Tragedie bestaet te versieren.' Kennelijke feiten en heldere principes weerspreken de verzonnen tragedie van Cornelisz en de zijnen. Maar de Leidse magistraat, kennelijk trots op zijn stedelijke zelfstandigheid, wil tot slot de aandacht vestigen op een grote ergernis. Cornelisz is zich 'met zijnen adherenten' gaan beklagen bij de prins, alsof die niet iets beters heeft te doen. Hier blijkt bovenal hun volstrekt opportunisme, want als het hun goed uitkomt gaan zij zelfs in tegen eigen opvattingen en bepalingen. Eerder leerden zij immers 'datmen niet lichtelick voor den hoger Overheyt en sal gaen voor ende al eermen voor de lage overheyt tbeste gedaen heeft.' Hoe graag spelen zij de macht van de Leidse magistraat uit tegen de macht van de prins. Bij de lichtgelovigen ('het schamele ambachts volck') voeden zij zodoende verachting van de magistraat; van burgers, die gewoon zijn eendrachtig in hun stad samen te leven, proberen zij rebellen te maken. De Leidse magistraat moet wel publiek maken wat de predikanten voorhebben en hier krachtig tegen optreden

'om haren goeden name te defenderen, en het ghecommoueerde volck te appayseren, haer goede en rechte intentie in dese sake, den volcke te insinueren.'

Daarom is ook de proclamatie toegevoegd die men in de kerken van Leiden heeft laten voorlezen.⁴⁰

Het is een schande dat de predikanten, vanaf de kansel, het kerkvolk te verstaan hebben gegeven dat het de magistraat slechts moet gehoorzamen, als die de prins gehoorzaamt: '[...] twelck was te seggen: De Magistraet en gehoorsaemt den Prince niet: ergo en zijt ghy niet schuldich de Magistraet te gehoorsamen.' Opmerkelijk is ook dat de predikanten het kerkvolk niet laten bidden voor de magistraat.

De magistraat van Leiden meent zo voldoende duidelijk te hebben gemaakt dat de praatjes van de predikanten schandalig, lasterlijk en subversief zijn. Voorkomen moet worden dat de kerk de magistraat onderwerpt. De andere magistraten mogen gewaarschuwd zijn:

'Soo protesteert de Magistraet tot Leyden, mitsdesen voor Gode, voor haer conscientie, voor alle Magistraeten en voor allen liefhebberen van goede vrede, dat zy luyden hem daer van houden onschuldich en onnosel, als die in allen getrouwelicken harē staet volbracht hebben, int wettelick refuseren van een nieuwe geestelicheyts macht subiect te zijn, ende van een nieuwe Tyrannie over den conscientien aen te nemen, alsoo sy luyden volgens haren eedt vander stede gherechticheydt voor te staen, oock volgens hare liefde tot des ghemeen landts vryheyt, int stuck vande conscientien (wesende het eenige hoofdt-stuck van dese bloedighe inne-landtsche oorloghen) sulcken hatelijcken slavernie der conscientien gheensins met goeder conscientien en hebben mogen consenteren noch admitteren.'

³⁸ 'Soo het dan in des Magistraets kennisse, oordeel, ende macht staet, de gemeyne beden toe te laten, of oock te interdiceren: ist wel redelicken dat de selve migstraet, de kennisse, 'toordeel ende de electie hebbe, wat persoonen men die distributie van sulcke ghemeene aelmissen oock sal toe betrouwen.'

³⁹ 'Want zoo de Magistraet in sulck toelaten ende aennemen gedaen heeft, boven tghene in haer machte stont. Wie sal mogen negeren, dat zy de ghereformeerde Religie tonrecht gheadmitteert ende gheaccepteert hebben?'

⁴⁰ Zie laatste bijlage: onder de letter A.

In de conclusie heet het dat Peter Cornelisz ('een seditieus man, en schandelick twistmaecker') verantwoordelijk is voor de aanslag op de stedelijke samenleving, heeft geprobeerd macht uit te oefenen over de magistraat en zo het 'roomse' pad betreedt, op weg naar 'een nieuwe, maer een arger slavernie.' De Leidse magistraat heeft zich verdedigd, niet om eigenbelang. Het gaat hier om 'aller Christelicker Magistraten algemeyne saecke'. Het kan toch niet zo zijn dat de oude tirannie enkel is afgeworpen om een nieuwe tirannie in het zadel te helpen,

'datmen met verderf van Landen ende Luyden gevochten heeft, ende noch vechtende is, niet om de Tyrannie inde conscientien gantsch te verwerpen, maer alleenlicken om die in erger te muteren. Twelck de barmhertige God genadelicken wil voorkomen.'

De kerkenraad ondermijnt het overheidsgezag, weigert gehoorzaamheid en probeert de overheid de baas te zijn. De magistraat verdedigt 'ghemeen landts vryheyt', m.n. wat betreft gewetensvrijheid. Hopelijk zien de magistraten in de andere steden nu wat er gaande is en weten zij wat te doen staat voor het te laat is.

Bijlagen

a. Musculus

Na de hoofdtekst volgt eerst een Nederlandse vertaling van twee paragrafen ontleend aan de *Loci communes* van Wolfgang Musculus: *Of de Overheyt macht heeft de Religie te versorghen & Hoe verre de macht des Overheys inde Religions saken ghelde ende streckende is*. Ook het *Huysboeck* van Musculus heet ter zake instructief, maar aangezien eenieder kan beschikken over de recente Nederlandse vertaling, hoeft er niet uit te worden geciteerd.⁴¹

b. Bewijsredenen en referenties

De *Justificatie* besluit met de presentatie van een reeks van vijftientwintig rechtvaardigingsgronden of bewijsredenen. In de voetnoten staan de tekstuitgaven zoals de auteur die vermeldt. De letters verwijzen naar passages in de hoofdtekst van de *Justificatie*.

Onderstaande werken heeft de auteur (Coornhert) waarschijnlijk gebruikt:

- A en C: Rodolphus Gualterus (Rudolph Gualther), *In acta apostolorum homiliae CLXXV*, Christoph Froschauer: Zürich 1562.
- B, E, en G: Wolfgang Musculus, *Loci communes in usus sacrae theologiae candidatorum parati*, Basel 1560.
- D: *Protocol. Dat is, alle handelinghe des gesprecks tot Emden in Oostvrieslant met de Weder-dooperen, die hen Vlamingen noemen, gehouden, begonnen den 27. Februarii, Anno 1578. ende den 17. Mey desseluen Jaers geheeyndicht*, Gedrukt in de vermaerde Coopstadt by Goossen Goebens: Embden 1579.⁴²
- F, N, S en V. *Les Ordonnances Ecclesiastiques de l'Eglise de Genève*, A. Chauvin: Genève 1561.
- H, I en Z: Arent Cornelis en Reynier Donteclock, *Onderscheyt tusschen de politijcke ende kerckelicke regeeringhen, den Heeren Staten, by eenighe Ministeren inden Haghe desen Jare lxxix vergadert gheweest hebbende, overghegheven*.⁴³
- K en R: *Acta of Handelingen der Provinciale Synode der Kerken van Holland en Zeeland, gehouden binnen Dordrecht, d.d. 16 juni in het jaar 1574*.⁴⁴

⁴¹ 'Van wat gevoelen D. Henricus Bullingerus dese saecke aengaende sy, sal de goethartigen Leser mogen bevinden in zijn Huysboeck, inde ij. Decade het vij. Sermoon, daer by mede met voorraet van dese sake handelt, achtende derhalven onnoodig tselve alhier by te voegen, aengesien, het selve Huysboec nu al over lange in Nederlantsche sprake overgesteld, verscheydelicken ghedruct, ende in eens yegelijcken handen is.'

⁴² Dit godsdienstgesprek over de 'ware kerk' begon 27 februari en duurde 17 mei 1578. De besprekingen zijn zorgvuldig genotuleerd en in 1579 uitgegeven. Eerder vond een dergelijk gesprek plaats in Frankenthal, Coornhert verwijst ernaar (). Zover dit godsdienstgesprek zie: W. van 't Spijker, 'Het gesprek tussen Dopers en Gereformeerden te Emden (1578)', in: *Doopsgezinde Bijdragen*, 1981 (7), p. 51-65.

⁴³ De tekst is opgenomen in P. Bor, *Den oorspronck, begin ende aenvanck der Nederlandtscher oorloge*, II, p. 143-145. Coornhert legt naar aanleiding van dit tractaat enkele van zijn vrienden de vraag voor of hij zijn pen moet oppakken om er tegenin te gaan. Zie appendix tekst 2 en 3.

- L: H. Bullinger, *Huysboeck. Vijf decades, dat is vijftich sermoenen van de voorneemste hoofstucken der Christlijker Religie*, 1568.
- M: Brief van de consistorie van de gereformeerde kerk te Leiden aan de Leidse magistraat.
- O, P en Q: Acta Leidse kerkenraad.
- T en Y: Beza, *Brieven*. Wellicht is gebruik gemaakt van *Epistolarum theologicarum Theodori Bezae Vezelij, liber unus. Secunda editio, ab ipso auctore etc.*, Eustache Vignon: Genève 1575.
- W: Brief van predikanten, in vergadering bijeen in Den Haag, aan de Staten van Holland.
- X: Calvijn, *Brieven*. Wellicht is gebruik gemaakt van *Ioannis Calvini epistolae et responsa, quibus interiectae sunt insignium in ecclesia Dei virorum aliquot etiam epistolae etc.*, Genève 1575.

c. Proclamatie van de Leidse magistraat

De *Justificatie* eindigt met de tekst van de proclamatie van de Leidse magistraat door Jan Van Hout 5 april 1579 voorgelezen in de Vrouwekerk, na een gebed van Pieter Cornelisz en in de Pieterskerk, na een gebed van Caspar Coolhaes.

d. Appendix

Als appendix is hier bovendien opgenomen het *Aenden Goethertegen leser* dat is toegevoegd aan de herdruk in 1597 (N. Biestkens: 1597).⁴⁵

2. Remonstrance of vertoogh (1582)

a. Proloog

Waarom bescheiden zijn? Is Leiden dan soms niet de stad die in die zo zware strijd voor 's lands vrijheid vooropging: 'so loflicken berghe tot een toevlucht ende berginge vande ghemeen lants vryheyd'? En nu is er andermaal een heilboodschap afkomstig van deze stad.

Zo wordt de lezer toegesproken door iemand die op miraculeuze wijze de hand heeft weten te leggen op een document waarvan hij zegt dat het voor alle steden en landgenoten van groot belang is. Het mirakel bestaat hierin dat hij ten huize van een lid van de Staten van Holland een remonstrantie ziet liggen, die hij, gefascineerd door de titel, onder zijn hemd steekt, naar huis meeneemt, daar kopieert en dan weer terugbrengt. De remonstrantie laat hij drukken. Ieders belang en het algemeen belang zijn met deze diefstal gediend. Maar is het wel diefstal? Het is niet anders dan de ene kaars met de andere aansteken: er gaat daarmee geen licht verloren, er komt juist nieuw licht bij. Hopelijk wil men zijn ogen openen voor dit nieuwe licht, want men kan erin 'vryheys aert verstaen, haer helpen vorderen, by wettighe wegen, tot minderinghe van partischap, meerderingh van eendracht ende versekeringhe der aengevochten Nederlanden.'

En nogmaals spreekt de prijzenswaardige 'dief' de lezers toe, want kennelijk blijven ogen gesloten en moet nog een derde kaars worden aangestoken. Het fraaie vertoog van de Leidse magistraat moet toch eindelijk eens tot alle overheden van Holland doordringen, willen zij de naam van overheid waardig blijven en geen vazallen blijken, feitelijk ondergeschikt aan degenen die zich valselijk voor dienaren uitgeven. Bedoeld zijn uiteraard de predikanten: 'dienaren des woords'. Waarom worden zij 'dienaren' genoemd en niet 'oversten'? Zij zijn in hun dienst aangenomen door de overheid, die hebben zij te dienen, hun komt geen heerschappij toe ('ampt der Overheyd'). En zij moeten zich bepalen tot Gods Woord; als iemand niet naar hen wil luisteren, dan is elk dwingen en rumoer maken volstrekt uit den boze. Het staat hun ook niet vrij

⁴⁴ Zie: F.L. Rutgers, *Acta van de Nederlandsche Synoden der zestiende eeuw*, Martinus Nijhoff: 's-Gravenhage 1889, p.133-175; nieuwe uitgave, zie: Ds. G.H. Kersten, *Kerkelijk Handboekje*, De Banier: Utrecht 1961, p. 63-86.

⁴⁵ <https://books.google.be/books?vid=GENT900000104132&printsec=frontcover&hl=nl#v=onepage&q&f=false>

te prediken waar zij maar willen. Predikanten: wees gewaarschuwd. Trekt toch niet de schoenen aan die de 'papen' in dit land, zeer tegen hun zin, hebben moeten laten staan. Preekt het evangelie: een boodschap van vrede. Bidt voor de overheid, opdat zij van God wijsheid ontvangt. Weet dat het God welgevallig is als mensen 'gerust ende stille leven', ja dat 'onsen salichmaker' ernaar verlangt 'dat alle menschen salich worden, ende totter kennisse der waarheydt comen'.⁴⁶ Zo is er alle reden om wat volgt 'met verstand' te lezen.

b. Hoofdttekst

De Leidse magistraat richt zich in de *Remonstrance* tot de Staten van Holland, presenteert zich als voorvechter van 's lands duurbetaalde vrijheid in verleden en heden: toen misdroeg de katholieke kerk zich, nu zetten predikanten het land in vuur en vlam, toen liet het Habsburgs gezag zich verleiden en misbruiken, nu laten steden en Staten in Holland zich het overheidsgezag ontnemen. De vrijheidsstrijd heeft nu met binnenlandse tegenstanders te maken: gereformeerden die paapse schoenen aantrekken. De binnenlandse onrust doet niet onder voor de dreiging van buitenaf. Zwijgen is geen optie meer.⁴⁷ Het is zaak nu door te vechten:

'de naersticheyt ende sorchvuldighe mannelickheyt, die wy, met het verlies van soo veel duysenden, (als yder man bekent) deur Gods gratie bewesen hebben, wy niet gaern en souden vervallen zien.'

De magistraat moet zijn gezagspositie waarnemen: predikanten zijn aangesteld door de magistraat, moeten dienen, niet heersen, zich enkel richten op Gods woord en degenen die niet naar hen willen luisteren met rust laten.

Het is onmogelijk niet te zien wat er aan de hand is en onschuldig niets te doen.⁴⁸ Het hele land wordt bedreigd. Samenwerking is geboden in de strijd tegen 'een heylige krancckheyt der opinien'. De Leidse magistraat laat de Heren Staten, 'mede-wachters', door God met gezag bekleed, weten dat hij zijn les heeft geleerd en dat hij hoopt dat zijn zienswijze hun allen ten goede moge komen. Hij is namelijk tot het inzicht gekomen dat hij niet, zoals Pilatus, voor rechter moet spelen en over het geloof moet oordelen. Gods eer laat zich niet met zwaardmacht redden. Het is nimmer christelijk om te dwingen, te vervolgen en te doden. Christenen worden vervolgd, dat is nogal eens hun lot, ja Christus zelf is vervolgd en ter dood gebracht. De overheden mogen nimmer bezwijken voor de druk van 'ernsthaftighe Luyden', die in hun 'onverstandigen yver' willen dat de overheid haar macht weer inzet, nu weliswaar niet ten bate van 'de valsche leer' die de paus liet opleggen, maar ten bate van 'den waren Godsdienst'.

Dwang als zodanig deugt niet, kan geen goed doel dienen. Het was dwang, en niets anders, dat de suprematie van het 'pausdom' mogelijk maakte: alle macht ('hoocheyden') wist het pausdom onder de voet te houden en niemand durfde tegen te spreken ('zoo lief hem zijn lijf, eer ende goet was'). De Leidse magistraat dankt God voor dit inzicht en is vast besloten om geen enkele 'Religions-dwangh' uit te oefenen: 'int kleyn noch int groot'. Die dwang mag bedoeld zijn voor 'eenicheyt der liberteyt in eenen waren gheloove', maar ware eenheid kan niet uit dwang voortkomen. De ervaring leert dat afgedwongen eenheid een vrijbrief is om mensen, die zonder tegenspraak hebben te gehoorzamen, in volstrekte 'Barbarischer onwetenheydt' te houden. Het is zaak zich niet, als een ezel, een tweede maal dodelijk te stoten aan dezelfde steen: 'de gevangene liberteyt'. De magistraat zegt dit ook niet te kunnen verantwoorden naar de toekomstige generaties toe. Eens zal gevraagd worden: Waarom toch geen 'vryheydt der conscientie'?

Samen hebben de Nederlanders zich aan de Spaanse wreedheid weten te ontworstelen, maar niet om één bepaalde religie in vrijheid te kunnen uitoefenen. De opstand richtte zich tegen het

⁴⁶ Ook een zuiver coornhertisme: God wil dat *alle* mensen zalig worden.

⁴⁷ '[...] inden gemenen brant niemant hem en behoort stil te houden, die niet voor een trouloos lit vander ghemeente tot zijn eyghen verderf soude willen ghehouden werden.'

⁴⁸ 'Onser en is niemant zoo slecht, die des algemeenen lants brandt niet ghewaer en is geworden: die het niet en ziet, is onsinlich, die het niet en ghevoelt, is levende doot: die het niet en acht, die en soude geen onrecht geschieden, zoo hy als een mede brantstichter ghehouden werde: maer die nu sulcke zijn, laten haer haest kennen.'

ketterdoden ('het branden, blaken, ende wurghen der Ketteren'), zoals allen weten die eertijds overheidsambten bekleedden. Uitgangspunt was niet dat de slachtoffers géén ketters waren, maar dat ketters, m.n. wederdopers en sacramentariërs, niet op instructie van kerkleiders, op grond van bloedplakkaten, dienden te worden aangepakt. Men wilde niet langer 'goede vrienden' straffen, die geen uiterlijke wet overtraden, maar enkel niet in de smaak vielen van de kerkucht. Deze instructie, te moeten optreden tegen ketters, was een aantasting van 'onser privilegien, hantvesten ende rechten'. Degenen die zich hiertegen, 'met leeuwen harten', hebben verzet, waren niet van een en dezelfde gezindheid, maar verschilden onderling, waren echter eensgezind in het verzet. Dit maakte zoveel indruk dat zelfs naburige provincies, die eerst aan de kant van de Spanjaarden stonden, daarom als vijanden golden en die gezien hun katholieke geloof 'contrarie van ons ghezint waren', zich met ons verenigd hebben. Waartoe? Om vrede in het land te houden en elkaar, onafhankelijk van religieuze gezindheid ('sonder respect van religie'), te beschermen tegen het geweld en de aanmatiging van de vijanden.⁴⁹ Deze strijd is gewonnen: 'ten lesten heeft die Goedertierne God in deser Provintie vryheyt ghegheven.'

Conclusie moet zijn dat 'noch den eenen noch den anderē om zijn religie eenich leedt aenghedaen zoude werden'. Het is beslist beter voor 's lands bestuur wanneer men in gelijkheid is verenigd en eenieder voor zich zijn eigen mening bepaalt. Men zal eerder vrijwillig en van harte medewerking verlenen als men ziet dat het om 'vryheydt der conscientie' is te doen en men geen angst voor de beul hoeft te hebben. Gedwongen eenheid leidt ertoe dat mensen (buren, verwanten, gezinsleden) elkaar gaan uitschelden en verketteren, de overheid gaan haten en zich van haar afkeren.⁵⁰

Wil men ketterij bestrijden dan is koele terughoudendheid geboden, want gebleken is - bijvoorbeeld - dat juist een verbod de aandacht voor bepaalde boeken versterkt. Natuurlijk is het wenselijk dat iedereen wordt gebracht tot 'eenicheydt der waere kentenisse', maar dwang en machtsgebruik brengen huichelaars voort, geen christenen.⁵¹ De overheid moet niet meegaan met 'desen praet van religionsdwangh', dat leidt nergens toe, ja tot verkleining van haar macht.

De Leidse magistraat zegt meer bepaald grote moeite te hebben met de machtsaanspraak van de synodes, die zelfs 'nationaal' heten te zijn, terwijl de hoogste overheid die vergaderingen niet beschrijft, de provinciën noch de steden er hun akkoord aan hebben gegeven. Het gaat derhalve niet aan om de uitkomsten van deze kerkvergaderingen aan iedereen op te leggen. Waaraan ontnemen de synodes hun gezag? Noch aan God, noch aan de overheid (Staten-Generaal, Provinciale Staten of steden). Hier dreigt zich het probleem van het 'versleten Pausdom' te herhalen: steeds meer dwang van regeltjes, die niet in de Schrift staan, maar slechts verzonnen zijn ('mensen insettinghen'). Men moet vooral niet teveel verwachten van al die minutieuze regels ('reghelwerck'). Er zijn heel wat mensen die buiten de orde van de samenleving een onberispelijk leven leiden.⁵² Het effect van regels en tucht is nogal eens negatief: de herder die te

⁴⁹ Verwezen wordt naar de bepalingen van de Pacificatie van Gent (8 november 1576), de uitgangspunten van de vredesonderhandelingen in Keulen (1579) en het advies van de diverse provincies aan de Staten-Generaal.

⁵⁰ 'Wy connen oock niet anders verstaen, als dat het tot conservatie der policien beter is, dat een yeghelijcken zijn opinie particulier behoudende, wy alle ghelijck vereenicht blijven, om de ghemeene sake te bevorderen, daer toe dan een yeghelijcken, t'sy met contributien, ofte anders zoo veel te willigher, ende van herten gheneychder zal bevonden worden, als hy siet dat het om vryheydt der conscientie te doen is, dat het hem selfs aengaet, dat hem den beul vande neck gheweerd sal worden: dan dat wy deur ghedwonge eenicheyt, met veel nieuwe decreten, met schelden ende ketteren onsen nabueren ende verwanten, ja moghelijck de vrouwen in onse armen, de kinderē van onsen eygen bloede, wy swygen die luyden van onse burgerschap, daer over wy als vaderen gestelt zijn, verbitteren tot onsen haet verwecken, ende afkeerich van ons maken zouden.'

⁵¹ 'Soo connen wy ons qualijck inbeelden, dat met eenich ghedrangh, of toedoen des machts vande Overicheyt [...] geheel de gheunieerde provintien, soude Christenen ghemackt moghen worden: Maer wel onder den naem van Christenen, een werelt vol boose huychelaers [...].'

⁵² Hier lijkt de 'edele wilde' al in beeld: 'Ist niet uyt goeder meyninghe gheschiedt, dat goethertighe menschen, haers vaders huys, landt ende zant verlatende, in wildernissen ghegaen, haer met arbeydt gheneert, een slecht, simpel cleet, alleen voor de coude ghenoech zijnde, aengetoghen, in vierentwintigh uyren eens slecht, ende wel soberlijck ghegheten hebben, geslapen als gewaect hebben, ende eenen onberispelicken wandel ghevoerd hebben?'

fanatiek de verdoolde schapen met hard blaffende honden achterna jaagt, verliest hen juist daardoor.⁵³

De opstand richtte zich tegen al die ongefundeerde verplichtingen, bepleitte 'christelijke vryhey' en het kan dan niet zo zijn dat nu een synode nieuwe, nog striktere verplichtingen gaat opleggen: 'Ende dat wy de stompe roede niet wech gheworpen hebben, om dat wy op ons een scharper halen soudent.' In zijn algemeenheid geldt, volgens de Leidse magistraat, dat (katholieke) kerkvergaderingen weinig goeds en veel kwaads opleverden. De vele synodes, die de gereformeerden bijeenroepen, produceren gaandeweg een nieuw *ius canonicum*. Alsof de kinderen niet al genoeg te studeren hebben!

Probleem is ook nog eens dat die synodes zich niet beperken tot kerkelijke zaken, maar onbeschoord zaken behandelen die onder de autoriteit van de overheid vallen, m.n. 'welvaert ende vryhey' der ghemeene ondersaten'. De synode bemoeit zich ook met huwelijkswetgeving, onderwijs (de benoeming van onderwijzer) en zorg voor armen, wezen en ouderen. Ook meent zo'n synode boeken te kunnen verbieden. Maar de tirannie is verdreven, de opstand heeft vrijheid gebracht:

'Ende daer wy liberteyt gheroepen hebben, behoorden sy luyden wt de Historien, dier sy ghenoech ghelesen hebben, wel gheleerd te zijn dat de vryheydt altijd voornamelick indien bestaen heeft, dat yemant zijn ghevoelen, vry wt spreken mochte. Ende het is dan eenich merckteecken van tyrannye gheweest, als men zijn ghedachten niet vry wt spreken moesten.'

De synodes ('deur quasi Paus macht hebbende') dreigen de overheden tot vazallen te degraderen, hen af te houden van de taken die hun rechtens zijn toebedeeld. Hiertegen zal de Leidse magistraat zich blijven verzetten:

'Ende by Gods gratie verhopent tot inder doot te volherden, dat wy tot gheen Religions dwangh (hoe kleyn sy oock zy) verstaen connen.'

De magistraat ziet haar gezag met name hierin aangetast dat de synode bepaalt dat de overheid slechts predikanten mag benoemen die door de kerk(enraad) zijn genomineerd en geselecteerd. Dit betekent dat het recht van de overheid wordt ontkracht: voorop staat immers iemands conformiteit met hetgeen door de synode is bepaald. Enkel 'creatures' van de synode zijn benoembaar:

'Ist dan by al dien dat sy verstaen met dat woordt *reformeert* een Religie die het verstant van het Synodo gheconformeert soude zijn, soo en soude de Overicheyt dat Previlegie niet anders ghenieten moghen, dan als een lidt wesende van het lichaem daer van het Synodus een hooft wesen soude [...].'

Deze machtsaanspraak van de kerk blijft niet beperkt tot predikanten (en ouderlingen), maar betreft ook, zoals gezegd, functionarissen in onderwijs en armenzorg. Zo komt gaandeweg heel de samenleving in haar greep

'Daer wt dan eyntlijke volghen soude, dat niet alleen wy, ende onse gansche ghemeynte soude het Synodo onderworpen zijn: maer dat oock van onse kinderen niet dan na hare opinien gheinstituteert wordende, sy soudent erfmeesters blijven, ende alsoo een absoluyt sorchloos regiment over allen besitten.'

Conclusie kan niet anders zijn dan dat de synode de magistraat en de stedelijke gemeenschap aan haar gezag wil onderwerpen. De magistraat moet tegen deze machtsaanspraak wel stelling nemen: 'het Synodus poocht om t'hooft van de Overheydt te worden.' De magistraat brengt hiertegen in geen bezwaar te hebben als mensen, op eigen kosten en op voorwaarde dat zij geen oproer in de zin hebben, iemand aannemen voor hun kerk, ook niet als zij iemand naar eigen keuze aanstellen om hun kinderen te onderwijzen. De magistraat garandeert deze vrijheden. Maar hij duldt geen inbreuk op zijn eigen gezag:

⁵³ 'Wie isser van ons tot zijnen Jaren ghekomen, die niet gehoort en heeft dat de Herders uyt een yverighe meyninghe den blaffenden honden so lanck ende soo veel ter ooren gheblasen hebben, om dat verdoolde schaep weder in te drijven, dat (ey laey) der schapen een groot ghetal by den honden ghevreten worden?'

‘Maer ghelijck wy niemandt, in’t zijne dwinghen willen, soo begheeren wy oock in’t gunt, soo wy amts-halven, tsy int gheestelijcke ofte andere saken te bevorderen hebben, onser eyghen conscientie machtich te zijn.’

De magistraat geeft de predikanten te bedenken of zij degenen waarvan zij menen dat zij verdoold zijn niet beter anders dan met kerkelijke tucht tegemoet kunnen treden. Schelden en verketteren moeten plaats maken voor ‘met hert spreken’. In ieder geval zal de Leidse magistraat niet om reden van kerkucht of vanwege de opvatting van theologen tegen iemand als ketter optreden!

De Leidse magistraat benadrukt tenslotte dat zij de ‘het burgherlijck regiment, gelijk het politijck is’ geheel en onverdeeld onder eigen gezag houdt, de kerk de weg verspert naar nieuwe jurisdictie en heerschappij over overheid en onderdanen: ‘dat wy nemmermeer daer in dencken te verwillighen, ende also weynich als het oude Pausdom weder aen te nemen.’ De Leidse magistraat hoopt de Heren Staten aan zijn zijde te vinden:

‘[...] dat wy de ghemeente in hare particuliere opinien, niet teghens burgerlijcke rust strijdende, in liefde draghen, met liefde aen ons locken, inder liefden behouden, ende met een goetwillich volck, als vaderen met haer kinderen, den ghemeen en vyant tegenstant te doen, macht hebben moghen.’

J. Gruppelaar, Deventer, 28 februari 2021.

IUSTIFICATIE

des Magistraets tot Leyden
in Hollandt

Teghens de calumnien, ter saecken vande differenten, tusschen henluyden ende eenighe vande
ghemeente aldaer by den selven, den magistraet wat min dan Christelick nageseyt.

1579

Justificatie des Magistraets tot Leyden in Hollant.

I 212

Teghens de Calumnien / ter saecken bande
differenten / tusschen henlupden ende eenighe
bande Gheemeente aldaer / by den selven /
den Magistraet wat min dan
Chzistelicken nagesept.

1. Petri 3, 16.

Met sachtmoedicheyt ende vreesse / hebbende
een goede consciencie : op dat sy / daer in sy
quaet van u lieben segghen / als van quaet
doenders / beschaeint werden / die uwe
goede wandelinghe in Chri-
sto bedrucken.

Iuda 8.

Desghelijcx nochtans dese / als slapende ont-
repnighen het vleesch / verachten de Heer-
schapppe / ende Lasteren de Heer-
lickheden.

Int Jaer M. D. XCviij.

IVSTIFICATIE

des Magistraets tot Leyden in

Hollandt.

Teghens de Calumnien / ter saecken vande differenten/
tusschen henluyden ende eenige vande Ghemeente al-
daer / by den selven / den Magistraet wat min
dan Christelijcke nagheluydt.

1. Petri 3. 16.

Met sachtmoedicheyt ende vreesse / hebbende een goede con-
scientie : op dat zy / daer in zy quaet van u lieden seg-
gen / als van quaetdoenders / beschaeint werden / die
uwe goede wandelinghe in Christo bedrukken.

Iudaë 8.

Desghelijcx nochtans dese / als slapende ontreyninghen het
vleesch / verachten de Heerschappye / ende Lasteren de
Heerlijckheden.

AMSTERDAM.

By Iacob Aertsz. Colom, Boeck-vercooper op't water inde hierighē
Colom 1 6 3 0.

IUSTIFICATIE
des Magistraets tot Leyden
in Hollandt.

Teghens de Calumnien, ter saecken vande differenten, tusschen
henluyden ende eenige vande Ghemeente aldaer, by den selven,
den Magistraet wat min dan Christelijcke nagheseydt.

1. Petri. 3: 16.

Met sachtmoedicheyt ende vreese, hebbende een goede conscentie:
op dat zy, daer in zy quaet van u lieden seggen,
als van quaetdoenders, beschaemt werden,
die uwe goede wandelinghe
in Christo bedrucken.

Iudæ 8.

Desghelijcx nochtans dese, als slapende ontreynghe
het vleesch, verachten de Heerschappye,
ende Lasteren de Heerlijckheden.

t'AMSTERDAM.

By Iacob Aertsz. Colom, Boeck-vercooper op't water inde vyerighe Colom 1630.

PROLOGHE.

EEn goede name (beminde ende aendachtighe Leser) is beter dan veel rijckdommen, gelijk ons niet alleen de H. Schrift betuycht, maer oock d'experientie in't leven van alle Godtvreesende menschen: Want dese wel wetende dat een goeden wandel by hem selven een goede fame voortbrengt, liever onrecht lijden dan dat zy met gewin van gelt oft schat ander menschen onrecht soudē aendoen; daer mede zy ooc betoonen dat haer eere hemluyden meer ter herten gaet dan rijckdommen. Twelc zy doen of om haers selfs wille; of om Godes ende haers naestens wille. Die de eere om haer selfs wille soo beminnen mogen, seer noode eenige smetten daer inne lijden, maer verschoonen soodanige haere eere al-daer zy connen of moogen; al waert oock sulcx dat zy t'selve doende, de schande van haer naesten soudē moeten reveleren. Maer die haer goeden name voorstaen ende benaersten tot de eere Gods, ende tot haers naestens welvaren, soodanige menschen konnen ooc om weldoen wel versmaetheyt lijden: Als Godt daer deur gepresen en haer even naesten deur heurluyden pacientie gesticht wert; sonder dat hem de selve smaetheyden in haer herte seer beswaerlijcken zijn. Maer indien de sake soo verre verliepen dat heure pacientie tenteerde tot laster des Heeren, tot schandale van heuren naesten, ende tot ruïne van die menschen, de welcke heurluyder sorge zijn bevolen; so moet het swaerste meest wege, en Godes eere met des volcx welvaren meer gesocht zijn, dan het verschoonen der geender die met haer quaet geklap haer naem soecken te schenden. Dit gevalt nu (Leser) aldus metten eersamen Magistraet tot Leydē in Hollant, de welcke quaet geklap moet lijden om weldoen; ende dit noch van der geenen die schuldich zijn hemluyden te dancken ende geensins te calumnieren. Welc calumnierie de Magistraet nu een langē tijt sonder weder te spreken heeft laten doorgaen; eensdeels op hoope dat geen goede luyden het quaet klappen en soudē gelooven; ende eensdeels door dien zy den brant van soodanich achterklappen eer met stille swijgen verhoopten te blusschen, dan met verantwoorden; ende dat zy sulcx alle schandalen ende discordien in dese periculeuse tijden soudē hebben doen cesserē ende voorder konnen precaveren. Maer de Magistraet bevint hem in desen vertrouwen ende hoope, sulcx bedroghen, dat zy sien dat veel menschen dien achterklap geloven, ende dat sulcke achterklappers meer dan te voren in haer calumnieren voortsvaren, in sulcker voegen dat het swijgen des Magistraets voorts aen soude tenderen tot verderf van de gene die haer opsichten subiect zijn, tot schandale ende quetse der vromen, ende tot Godes oneere. Want haer langer stille swijgen maect twist onder haer Burgerie, die anders wel eendrachtich was, ende het valt tot schandale vanden Evangelie, sulcx dat daer door veel vrome gelovigen by den vianden des waarheys gelijcke calumnien onderworpen worden. Alsoo wert nu de Magistraet nootelijcken daer toe gedrongen, datter een van twee sal moeten geschieden, te weten: dat, ofte moeten lijden een schenden van hare namen, buyten hare schulden, streckende tot oneere Godes, tot schandale der vromen, ende tot verderf van hare medeburgen; of deur het ontdecken vande waarheyt de authours van dese beroerten bekent te moeten maken, ende de selve (gelijc als reden is) tot hare beschaemtheit te laten komen. Ende want de Magistraet het eerste acht onbehoorlijcken, maer daer en tegens het laetste voor goet ende recht aensiet; so is tselve alhier deur hemluyden gedaen; also het sparen vanden quaden een straffe voor den goeden is. Achtende dat den schuldigen geen ongelijc en sal geschieden, indien men (gelijc hier gedaen is) niet dan de naecte waarheyt en gebruyct, de welcke henluyden selfs tot profijt ende beteringe sal wesen, indien zy het straffen vande waarheyt eenich gehoor willen geven. Ende sullen daer en boven hier door alle eenfuldige duyfkens de wijsheyt vā serpēten bekomen mogen om hem voorsichtelijcken te hoeden voor sodanige menschen, die met schaps vachten bekleet zijn. Om de welcke nu eygentlijcker te mogen kennē, ende om de onschuldige in geen quade suspitie te brengen, sullen de principaelste authores alhier by name ende toename beschreven werden, alsomen ooc te min de namē der selver heeft konnen verschoonen, overmits zy haren mishandel soo openbaerlijcken gedaen hebben, ende dat zy na menichvuldich heymelijc vermanen, van haren quaden voornemen niet en hebben willen desisteren, maer liever daer inne hartneckelijcken persevereren; tot schande

van haer selven; tot schandale vanden simpelen, ende tot exemple van den verstandigen, is yemant onpertidich die oordeele nae der Waerheyt.

Vaert wel

Justificatie des Magistraets tot Leyden, teghens haer wedersprekeren.

INden Jaren M. D. Lxxviii. ende lxxix. is binnen der stad Leyden in Hollant, tusschen de Magistraet aldaer, ende eenen Minister met eenighe vander Consistorien seeckere different geresē: niet om hem de Magistraet der Consistorie, maer veel eer (so hem liet aensien) of de Consistorie hem des Magistraets regeringe oock behoorde te onderwinden. Want de Magistraet en hadde noyt na der Consistoriē, maer die Consistorie hadde (alst scheen) nae des Magistraets regiment gestaen, ende haer des willen bemoeien ende usurperen. Twelck hem selven sal bewijzen wt de navolghende warachtige narratie der geschiedenissen. Daer beneffens oock de motiven, oorsaken ende redenen ontdekt sullen werden waeromme de voorschreven Magistraet nu door Godes genade verlicht zijnde van het lastighe jock der Tyrannischer Romanisten, gheen nieu jock van eenige andere opter Gemeeynten schouderen en heeft willen ontfangen.

Daer hadde nu al een wijle int heymelicke een partijdich vier tot Leyden inder kercken ghesmoockt, al eer tselve gekomen was tot kennisse des Magistraets. Die sulcx vernemende, bestont so spoedelicken ende stillicken alst mogelijck was tselve te blussen: ende dat met de interpositie van haer autoriteyt, ende door kennisse te nemen vande questien ende oorsakē van dien. Want de Magistraet verstont heurluyder Offitie te wesen, allen twisten binnen Leyden, zo wel in ecclesiastique als politijcke saken te precaveren ende assopieren: sonderlinge als de twistige partijen haren twist selver, of niet en wilden, of niet en consten ter neder legghen, ende het door dien gheschepen was, tot een ghemeyne seditie te tenderen.

Sulcx bestont nu de Magistraet met de aldersachste middelen die zy conde bedencken te doene. Dies hem daer teghens strax opmaecten, niet de onschuldige, maer de schuldige partie, vreesende het licht als een beschaemtheyt van haer ontrusten: Dese en wilde niet admitteren dat de Magistraet hen aen nam, van voorts soodanighe haere differenten te precaveren doort wechnemen vande oorsaeken van dien, te weten, doort beletten datter voorts meer in het ecclesiastique Regiment gheen twist-geesten (de Magistraet best bekend zijnde) en souden werden gestelt.

Alzo ist hier gebuert dat de schuldige partie haer beklaechde over de magistraet: den selven met calumnien naer ghevende dat die het regiment over de Consistorie aen hem wilde trecken, en wert mitsdien de onschuldige Magistraet beschuldicht van den ghenē, die ende daer van zy selve de schulde hadden. Want men nemmermeer en sal bevindē dat de Magistraet oyt heeft gestaen na het ghebieden over het ecclesiastique regiment, daer teghens soo scheen het alsoo, rechts of het voornemen der wedersprekeren boven allen dinghen altijts daer toe tendeerde, omme heure ecclesiastique jurisdictie te brengen op het raethuys, ende aldaer (even gelijk de Romanisten eertijts gedaen hebben) het regiment ende de dominatie te occuperen. Des ick alle onpartijdige menschen het oordeel late, wt tgene zy door tvervolch van desen sullen mogen considereren.

Den smokenden brant nam toe, overmits de groote ambitie eens Ministers, met eenighe vander Consistorie, den yver van dese onwijse menschen heeft soo vierichlijck daer inne geblasen, dat sulck verborghen smoken op gesteken is tot eenen grooten brant, wiēs vlammen nu al ghezien werden boven alle huysen, sulcx dat de magistraet van Leyden (tot haren grooten leedtwesen) nu weynich middels meer heeft om den selven brandt bedectelicken te smoren, de heete partidicheyt te blusschen, ende de groote schandalen der kercken te eviteren.

Ten eersten aensien, schijnt de principale questie van gheen groter importantie: maer wat dieper met aēdacht geconsideert zijnde toont sy haer wter maten groot, want sy is dese. Of het oock sy het Offitie van een Christelijcke magistraet dat hy sorge draghe over de Kerckelijcke saken? De wedersprekeren seggen neen, daer toe niet willende dat de magistraet hem daer mede int alderminste en sal hebben te bemoeien. Daer tegen is des magistraets ghevoelen daer inne Jae. Van welcke hare, oock van haren wedersprekeren ghevoelen de redenen gesien sullen moghen werden, na de narratie vande naerghevolchde Historie, mitsgaders de motiven van dien.

Doch heeft de magistraet om ymmers te prevenieren alle sinistre interpretatien in desen diemaels opentlickē verklaert. Dat haer voornemen noyt en was noch oock en is om over de Kercken te regieren, maer alleenlickē om te procureren dat alle questien inder kercke Godes geprecaveert mochten werden: en dit door middelen datmen seditieuse gheesten soude houden wten kerckenraet. Datmen daer inne soude stellen Godsvruchtige mannen, niet die alleenlickē een schijn van dien hebben: dat de Christelijcke disciplijn zo wel den grooten als den cleynen soude treffen, twelck tot noch toe meer gewenscht dan gesien is: Datmen soude kiezen waerdige Ministers die machtich zijn om metter H. schriftueren den gebrokē van geesten lieflic te vertroosten, en den hartneckigen sondarē strengelickē te berispē, maer niet die arlistich zijn om de moyterlingen met soet fineke aen heur partijdicheyts coordeken te trecken, datmen thoofft der kercken alleenlickē soude laten blijven, Christum Jesum, en geensins eenige Ministers of Consistoriantē, op dat de selve hem niet wederomme en soudē opworpen tot hoofden der kercken, van nieus nae een moetwillige dominantie over de conscientien en soude trachten, ende deur dien dese vrye kerckē onder een nieu Pausdom ende subiec- [190v-398] tien soudē brengen. Dit alles was altydts de intentie van den voors. magistraet, ende dit selve is noch haer wterste voornemen, daer af zy oock niet en gedencken te scheydē, zoo lange men henluyden geen beter voornemen weet te demonstreren wt de Godlijcke Schriftuere.

Comende van hier op de voordere narratie, zoo is warachtich dat de voors. Magistraet nu al eenmael bevondē hadde den mishandel van eenighe der wederspreeckeren, de welcke met dolose practijcken wtgemuytet hadden, eenen eersamen Minister, genaemt Claes Jansz. verstroot, tegenwoordelicken Dienaer des Goddelicke woorts tot Naetwijck. Dese wert van zijn Offitie verdreven onschuldelick, je tegen zijn welverdienen, alzo hy in beyde de belegeringhen continuelicken binnen Leyden gebleven was, daer hy door zijn willige ende troostelicke servicen de ghemeente seer aenghenaem ende lief was. Dit ondervinden hadde nu des Magistraets oogen wat gheopent, opte partidigheyt van eenighe der Consistorie.

Waer na het gevallen is dat Peeter Cornelisz. doen dienaer des woorts tot Leyden zijn secreten rancoer, die hy droech tegen eenen zijn mede dienaren ghenamt Casper Coolhaes, tot eenighe began te ontdekken, segghende dat hy met den selven Casper niet en conde noch en begeerde te dienen, ende dit al sonder eenige redene van sodanich zijn onwillen te connen gheven. Doch schijnet wel dat hy sulcken zijnen haet genomen heeft opten selven Casper, ter oorsaecke dat Casper mochte leren het wtwendighe ghebaer wat min, ende het inwendighe ghebaer wat meer ter saligheyt van noode te zijn, dan den selven Peter Cornelisz. goet dochte. Na dien nu de selve Peter Cornelisz. niet en begeerde met Casper te dienen, ende zijn meeninghe oock niet en was van Leyden te scheyden, soo can-men licht mercken dat hy van doen voorts heeft moeten indageren eenighe middelen, waer door hy den voornoemden Casper wt zijn offitie soude mogen stooten. Want dat Peter Cornelisz. niet en begeerde te scheyden van Leyden, betoonde daer na opentlickē zijn handel tot Voorschoten. Als nu Pieter Cornelisz. alsoo in voornemen stont omme zynen mede Minister Casper te depelleren bestont hy de herten vanden genen die in het ecclesiastique regiment waren, allenskens tot hem te allicieren, den vromen ende vredsamen daer wt te muyten, ende den partijdigen en onverstandigen daer inne te dringen: onder dese laetste was oock eenen ghenamt Mathijs van Banchen, als daer toe wesende een bequaem instrument, die mitsdien oock door hem tot den kerckē raet geavanceert is geweest. Niet tegenstaende de selve vā Banchen wat min is dan vredsamen niet vreemt van Ambitie, ende niet vry van eē schijn des heylicheyts, daer door de selve oock geworden is een tweede beleyder van alle dese onrusten ende muyteryen. In welc recommanderen, tot sulcken offitie de voornoemden Peeter Cornelisz. oock bethoonde, dat zijn lust min was tot gestadicheyt dan tot oproerichheyt, gemerckt hy lange daer te voren den voornoemden Banchen, voor een twistmaker ende oproerich mensche bekent, ende verscheyden personen ghewaerschouwēt heeft gehat, datmen den selven van Banchen immers tot geen kerckelicke diensten en soude eligeren.

Dese twee nu (somen seyt) het hooft in een capruyn gesteken hebbende, ende van opset zijnde om den voornoemden Casper wt zijn offitie te muyten, was by henlieden gepractizeert ende

doorsteken, dat die vande heerlicheyt van Noortwijck tot Leyden aen den voorschreven Magistraet quamen verlof soeckende voor een dienaar aldaer, om den selven tot Noortwijck in dienst aen te nemen: Meynende also den voornoemden Casper behandelick ende sonder alle moeyten te losē. Maer dese haerlieder aenslach is hen ghefeylt: want de stemmen der Burgermeesterē en Schepenen inder tijt niet teghenstaende haer practijckich onderkruypē, daer toe niet en costen gevallen. Maer wasby den selven Burgemeesteren ende Schepenen geseyt dat Peter Cornelisz. soude treckē tot Noortwijck (die hen te voren daer toe willich gesimuleert hadde) ende dit maer voor eenen tijdt, tot dat die van Noortwijck hen van een ander Minister geprovideert soude hebbē. Daer was nu de belager gevangen, ende Peeter Cornelisz. viel int net dat hy voor Casper zijn medebroeder wtgespreyt hadde Peter dit siende en wilde geensins daer inne consenteren, maer bewijssende hoe node dat hy (gelijc voor oock geseyt is) wt Leyden wilde vertrecken, heeft hy practijckelicken die van Noortwijck so verre gepersuadeert, dat sy lieden verclaerden in vier manieren geenen Minister te begeren, daer af sy luyden oock een acte onderteekenden, die Peter Cornelisz. selfs ende met zijn eygen hant gheminuteert hadde.

Dit was nu de wortel vanden haet die Peter Cornelisz. van die tijt af voorts ooc heeft gedragen opten Magistraet der stadt Leyden, dese began hy doen voorts in haer congregatien te schelden voor Godloosen, en hatelick te maken byder burgerye, dat niet anders was dan een vruchtbaer zaet van eē verderffelicke seditie, en hier wt ist soo verre gekomen dat dese Peter Cornelisz. meer andere Ministeren gekregen heeft tot adjointen. Die gesamentlicken de Magistraet van Leyden daer over inculperen in sekere libel, by hem den Heeren Staten van Hollant gepresenteert, aldaer sy in effecte van woorden schrijven. Dat de forme van het nommeren, stellen, ende verlaten vande dienaarē, Ouderlinghen ende diaconen, in haren Synodo besloten, recht is: ooc te voren tot noch toe geuseert in allen ghereformeerden kercken van Hollant ende Zeelant, onder het cruys, ende oock dese seven Jaren openbaerlicken.

Hier allegeren de Ministeren haer Synodale resolutie ende de possessie, seggende daer by noch dat sy luyden bereyt zijn sulx te proberen. Dese probatie sal geschieden wter H. Schriftuere, wte opinie der Schrijbenten, oft wt costuyme, de welcke sy oock stellen.

Aengaende de Schriftuere, de selve stelt ons voor verscheyden onsekere formen van het eligeren ende stellen der dienaren (daer af eerst gheseyt sal werden) of maer eenerleye sekere forme, beschreven in het eerste Cappittel vanden wercken der Apostelen. Welcke forme Paulus met dandere al te samen [191r-399] dan naer ghevolcht soudē hebben, of sulcx schoon niet en staet beschreven, seytmen het eerste, wat sekere forme mogen sy dan wter H. Schriftueren voortbrengen? want hebbē de Apostel Paulus ende de andere een ander maniere hier inne onderhouden, inde eerste kiesinge geschiede met Joseph ende Mathia: soo en can ons niemant met eenige autoriteyt der H. Schrifturen sulcken vryheyt in die electie met recht eyghen maken, ende ons dwingen mogen, zulcx te doen naer zijne opinie, maer wilmen dan oock het andere seggen, so volcht dat de wedersprekeren niet geautoriseert en zijn ons hier inne te verdichten, ende op te dringen een andere forme dan inde voorschreven eerste verkiesinge des Apostels Mathie gebruyckt is geweest. Dese en leeren immers niet dat de gantsche Gemeente den Minister sal stellen: sy en leeren mede niet datmen Gode die een kenner der herten is de keure sal bevelen vande twee, ende het lot daer over werpen. Dit gheschiede mede inde voorschreven eerste verkiesinghe der Apostelen, maer tgunst sy hier van leeren siet hier achter onder de letter A. <<A

>>

Moghelicken dat hier yemant sal willen seggen datmen inde voorschreven eerste verkiesinge oock niet en siet dat de Magistraet met het kiezen der Apostelen eenichsins bemoeyt is geweest. Dat laet ick gaerne toe, maer seggende daer en tegens dat by der Apostelen tijden de Magistraet niet bemoeyt en is gheweest, om de kercke te defenderen, om haer Synoden te approberen, ende om haer questien te assopieren. Dit doen de wedersprekeren alles nu aen de Heeren Statē. Hier salmen tegens repliceren: de tijden zijn verandert: inder Apostelen tijden en was geen Christen Magistraet, alst nu is, daer aen men sulcx mochte requireren. Ende als ick daer op dan duplicerende wedersegghe, datmen overmits de selve oorsaken doen ter tijt geen Christelijcke

Magistraet (dier doen noch niet en was) en mocht ghebruycken inder electie: geloof ic wel dat men daer op niet veel en sal weten te wederlegghen.

Wilmen der Apostelen exempelen na volgen in het eene, laetmen die oock na volgen in het andere, of men thoone commissie om het eene te moghen na doen ende t'ander te mogen laten. Twelck indien sulcx niemant en vermach te doen, soo salmen die in alles moeten navolghen. Ja selfs oock inde ghemeenschappe vande goeden. Dat anders niet wesen en soude dan landen ende luyden in roerte te stellen. Daerom seyt oock Musculus Dusanus: Dat het gene doen ter tijdt nut was in der Apostolischer kercken, nu onse kercken niet en mach profiteren somen hier achter lesen mach onder de letter B. <>

Dat is gheseydt van't bewijs wter H. Schriftuere, twelck klaerlicken blijkt niet te milliteren voor de wedersprekeren, maer teghens henluyden, alsoo sy luyden hier in niet na en volgen het exempel der Apostelen, maer haer eygen goetduncken ende vernuft soo dat het voornemen der wedersprekeren hier in niet beter en schijnt te wesen, dan de manieren vant eligeren der Romanisten als Rodolph. Gualterus wel rondelickē schrijft in sekere Homelien, daer af t'extract hier achter is gestelt letter C. <<C>>

Oock getuygen wel neerstelicken de Ministers tot Emden int gespreck aldaer, tusschen henluyden ende den Mennonisten ghehouden, dat niet de Ministers, maer wel de Overheyden ende gemeenten macht hebben om predickers te beroepen, ende aen te nemen. Soo mede de voornoemde Musculus wel expresselicken leert, dat de kercken die gereformeert willen geacht wesen, den Ministeren ontfangen vande Magistraet, als men hier achter aen mach lesen, onder de letteren D ende E: <<D>> <<E>>

Daer sietmen wat hier af gheleert werdt by de ghereformeerde Scribenten. Vande welcke men hier maer een kleyn deel wt velen stelt, als in een sake gheen bewijs van selfs requirende.

Laet ons nu voorts van daer comen opte gewoonte, seecker alle de gene die oyt Geneven gefrequenteert hebben, weten dat aldaer het eligeren ende het institueeren der Ministeren geschiet, door de Ministers, de Mastraet [lees: Magistraet], ende den volcke, soo men oock mach lesen in haer ghedruckte Boecxken van de ecclesiasticque ordinantie, waer van extract hier achter staet littera F. <<F>>

Desgelijcx geschiet soo mede tot Bern, na de beschryvinghe daer van ghedaen by den voornoemde Musculum Dusanum selve. Alwaer voorwaer de Magistraet hem niet weynich en bemoeyt, met het stellen der Predicanten, somen mede inden extract hier nae mach mercken, letera G. <<G>>

Maer wat behoeft-men te loopen in soo verre Lande om exempelen? Men lese den Religions vrede, nu den xij. Juny M. D. Lxxix. tot Antwerpen ghepubliceert,⁵⁴ ende daer sal ghevonden worden een Artijckel houdende aldus. Voorts dat die vande voorschrevē Religien (te wete gereformeerde Cofessionsche, en Catolijcsche) gehouden sullen zijn hare Predicanten en Ministers presenteren in persone aenden Schoutet ende wethouderē deser stad, om zijnē name opgeteeckent zijnde, met voorgaende deliberatie, by den voorschreven Schoutet en wethouders, geadmiteert en ontfangē te worden, en daer na te doen den Eet van getrouwicheyt ende onderdanicheyt, in alle politijcke saken, sonder andersins ofte vorder te usurperen of te doē eenige acte van jurisdictie, oft hen nopēde de autoriteyt vande magistraet te mogen moeyen, directelicken, of indirectelicken, in wat manieren t'selve soude moghen wesen.⁵⁵

Van daer kome ic nu op het derde stuc, nemelicken op de possessie die sy allegeren, daer benevē ooc op de permissie vande vrye exercitie, hem geconsenteert by zijne Excel. en dē Heerē Staten. Hier verklaren zy dat wordeken vry. Dat d'exercitie gereguleert sy naer den worde Gods. Die sy henluyden toegelaten. Maer daer mede en is niet bewesē dat dese heurlieder exercitie int eligeren en stellen der ministeren, na den worde Godes is gereguleert: geensins,

54 *Provisionele ordonnantie op't stuk van de Religionsvrede binnen Antwerpen, 29 augustus 1578*; zie: P. Bor, *Oorsprongk, begin, en vervolg der Nederlandsche oorlogen, beroerten, en borgerlyke oneenigheden* (4 dln., Amsterdam, 1679-1684) I, 974-975. <https://dutchrevolt.leiden.edu/dutch/bronnen/Pages/1578%2008%2029%20ned.aspx>

55 Het betreft hier geen letterlijk citaat.

maer blijft hier vorē ter contrarie. Ghemerct de Gemeynthe niet en kiest en dat tselve ooc niet en geschiet by lotinge. Men siet wel dat zy lieden daer allegeren haer Synodum. Daer aviseren, presideren, ende concluderen, niet dan Ministers selve sonder ymants anders contradictierende dit alles daer sy connen tot vermeerderinge van [191v/400] haerlieder jurisdictie, en tot verminderinghe van des Magistraets, twelck gheensins een genoeghsaem bewijzen en can geheetē werdē.

Om nu voorder wat te seggen vande geallieerde possessie, so weten zyluyden selve tegens den Romanisten allegerende, mede hare possessie wel te antwoorden, dan lang onrecht in Godlicken saken, sulck onrecht nemmermeer recht en can maken, ghemerckt der menschen doen of laten geen macht en heeft, de natuer der dingen te veranderen. Boven dien is dese demonstrantie vande selve nature, als voorgeseyt is vande keur Mathie.

Want ghelijck het niet al, wat ghedaen is by den Apostelen, die gheen Christen Magistraet en hadden, voor ons lieden nu Christelicke Magistraet hebbende te imiteren en staet: Alsoo en volcht mede niet datmen den wedersprekerē nu te tijt Christelicke Magistraet hebbende, die haer exercitie mainteneert, soude moeten permitteren, alles wat henlieden de noot dede doē, onder de Tyrannische Magistraet, die henlieden de exercitie geensins en permitteerde, maer de selve met Galgh ende Radt, met vyer ende sweert persecuteerde.

Doch ist wonder dat sy lieden aenden Heeren Staten hebben derren allegheren, dat in allen gereformeerden Kercken in Hollandt, ende Zeelandt, dese seven Jaren langh geuseert is geweest, de forme van het nominere, stellen ende verlaten vande Dienaren, Ouderlingen ende Diaconen in haerlieder Synodo besloten: ghemerckt opentlick de contrarie blijktt inde voorschreven Stadt Leyden, die immers mede in Hollandt leydt, ende daer mede een ghereformeerde Kercke is.

Het is onlochbaer dat tot Leyden gheen Dienaren des woorts aengenomen, noch te verlaten en zijn geweest, dan by tbelievē van de Magistraet aldaer, naer dat het advijs vanden Kercken, ende vande Gemeynthe daer op was gehoort. Soo oock claerlicken blijktt metten exempelen der aennemingen, van desen Peter Cornelisz. selve, van Casper Coolhaes, beyde voornoemt, van Casper Gent van Caerle Rijckewaert: en oock mede mette afdanckinge vanden voornoemden Claes Jansz. verstroyt, en vanden voornoemden Casper gent, tegenwoordelijcken Dienaer des Godlicken woorts, binnen der stadt van Brugge, waer van de acten vande voorschreven magistraets weghen, wt ghegaen zijn ende voornemelicken hout de acte van zijne, Peeter Cornelisz. aenneminghe dese woorden: By provisie, ende tot kennelijcke wedersegginghe toe.

Alle sulcx is oock den voornoemden Peter Cornelisz. selver wel kennelickē, wiens heymelicke haet op Casper Coolhaes voornoēt nu gedecouvreert ende geaugmenteert was, soo dat hy Peeter Cornelisz. met zijnen aenhangeren nu siende dat henlieden so leechlicken niet en werde gepermiteert, den voornoemden Casper te licentieren, also henluydē des magistraets autoriteyt obsteerde: hebbē sy goet gevonden een ander Register (somen seyt) te trecken, ende bestaen de kennisse van de electie, en de macht om der kercken Dienaren te versenden, den magistraet te ontnemen, ende de selve trecken tot het seggen, believen, ende goetduncken vande Consistorie alleenlicken. Daer by oock van hen ghevende: dat de magistraet hen metter Kercken int minste niet hadde te bemoeien.

Dit was nu voorwaer al wat te verre getreden. Want of de Kercke haren stoel opt Raethuys wildē stellē, of sy des magistraets jurisdictie tot haer wilde treckē, of sy der Overheyt politijck haer vryheyt berooven wilden, soude dan de Magistraet hem metter kercken niet mogen bemoeien? sekerlickē de magistraet en soude alsdan, gesien hebbende texempel der Pausen hier inne na volgē, met geen goede conscientie tot sulcken verderffelicken inbreck mogen stille zijn, swijgen ende ongemoyt blijven: Want het niet verborgen en is, dat de Pausen met gelijcke practijcken den Magistraten sulcx hebbē weten te betoveren, dat sy die eerst vande Magistraet geconfirmeert warē, namaels Keyserē en Coningen in haer offitien geconfirmeert hebbē.

Maer of yemant de leere verachte of vervalschte, en de kercke also in haren wterlicken vrede perturbearde, so en souden de Ministers ende Consistorianten ghewisselicken niet seggen, dat hem de magistraet int alderminste mette kerckē niet en hadde te bemoyen: so en souden sy

geensins segghen tis des magistraets officie, dat sy onse personen beschermen maer geensins onse leere: want als onse personen vanden Magistraet voor gewelt beschermt sijn, so heeft die sijn ampt volbracht: maer ons allē betamet en onse ampt isset, dat wy onse leere defenderen met het tweesnijdende sweert der almogender waerheyt, dat geen Magistraets assistentie en behoeft. Ick wedde sy en souden alsdan sulcks niet seggen: maer hen des wel wachten, ende ernstelicken aen de magistraet versoecken te doen mettē swaerde, dat syluydē (soot schijnt) schuldig zijn te doen metten worde Godes: want niet met ghewelt van menschen, maer met claer bewijs der Schriftueren, wert alle ketterie beschaemt, verwonnen en vernielt.

Als de Romanisten voormaels wt wackere Bisschoppen ende diligente studeerders vander heyliger Schriften verandert warē, in weeldige buycdienarē, en trage Epicureesche swijnen, so bestonden zy de Magistraet aen te roepen tot bescherminge, tegen de aenvechtingen van ketterijen, ja ooc van Christenen: want syluyden inden duysteren afgront der logenen versinkende ontbeerden de almogende waerheyt, die alleen in desen te recht defenderen can, ende en consten voorts meer haer leere niet defenderen. Alzoo misbruyckten syluyden doen voorts de Goddelicke macht des betooverden Magistraets, die syluyden besichden voor hare dienaren, beudels en voorvechters, van hare abominable dolingen ende Afgodtsche superstition.

Niet teghenstaende sulcke Epicureesche vercken doe in allen anderen saken sulcke Heeren al waren geworden over de wereltlicke magistraten, Dat sy die int minste niet toe en lieten hen te bemoeyen metter kercken sakē: so en lietē syluydē daeromme nochtans niet de selve magistraten aen te roepen tegen elc, hy waer dan Ketter ofte Christen, die de Roomsche leere dorsten verachten, ende dese buycdienarē (nu in weeldige en mogēde rijcdommē sittende) in harē wterlicken en Godloosen vrede verstooren. Ende maeckten den [192r/401] onvoorsienigen Magistraten vroet, heurlieder offitie te zijn, dat sy wt crachten haers gebiets schuldich waren soodanige vermetele menschen (so noemden sy die) als perturbateurs vander kercken vrede te bedwingen. Dat sy sulcke Roomsche seugen in haer slijcbedde van wellusten ende in sulcken dolende vreesaemheydt (soot scheen) souden laten berusten, ende inciteerden den Magistraet dat zy sulcke perturbateurs van soodanige hare wterlicke vrede, aenden wterlicken mensche met wterlicke straffe, als ghevanckenisse of lijfstraffe, souden straffen.

Tis te beduchten, indien datmer by tijts niet in en wilt voorsien, datter niet veel beters van te verwachten en staet, sonderlinge als mē neerstelicken inne siet, sekere geschrift, twelck den Heeren Staten onlanx gheexhibeert is, daer by den selven Heerē Staten gepersuadeert werdē, dat des Magistraets offitie is sulcx te doen. Diet niet en mach geloven, die lese wat hier achter geschreve staet, getrockē wt sekere libel vande differentien, tusschen de politijcsche en ecclesiastijque regeringen, gestelt tusschen de letter H ende I. <<H>> <<I>>

Die vander Consistorien versoeckē aen de Heeren Staten, datmen henliedē late vryicheyt inde exercitie, hier af is het minste deel niet het belijden zijns geloofs, met ooc berispinge van dolingen. Dese berispinge doen sy lieden op den Romanisten, Mennonisten, en allen anderen vrymoedelicken: twelck zylieden weder teghen haerlieden (die doch menschen zijn ende mede dolen mogen) qualicken soot te beduchten ist, souden moghen lyden: want sy verbot, dwang ende straf versoeckē over allen die sulcx teghen henlieden doen, en haerlieder kercken vrede perturberen souden willē, de welcke als perturbateurs aen goet of met gevanckenisse, of aen dē lijve gestraft souden moeten werden vande Magistraet. Want dat des Magistraets offitie soude moeten wesen, die hen wel daer inne, maer anders nerghens inne en soude moeten bemoeyen metter kercken saken.

Sullen also niet in perijkel staen van haer goet te verliesen, ghevangen te werden, ende lijfstraffe te lijden, alle de ghene die dolinghe siende, sluypen inder kerckē, wt drang haerder conscientien, daer teghen sullen pogen te sprekē, en sulcke schadelicke vrede te perturberen? De bloedighe Romanisten, en deden voormaels tegen de gereformeerde, die haer erreuren, metter Heyligher Schriftuere bestraffen, anders niet. Die moordadige ende bloetgierighe Inquisitie van Spaengien, en socht ooc anders niet: mē en heeft met rechtveerdiger droefheyt noyt over arger sake geclaecht. De gront, oorsake van dit bloedighe oorloch en is niet anders, te wetē, dē dwang

over de conscientien: yeghelicken oordele nu hier van onpartydich, of dit niet en schijnt eē nieuwe invoeringe te wesen, vanden dwang der conscientien.

En staen de wedersprekeren hier niet opēbaerlicken na. En noch soudent moeten zijn ongoddelicke calumnien, als men henlieden aenseyt dese waarheyt, die haer eyghen gheschriften der Heeren Staten overgelevert, opentlicken betuygē. Wordet eenmalen wacker wt dese betooverde slape. O alle Magistraten ende liefhebberen vande vryheyt der conscientien, en van tghemeyne welvaren, en ghy sult met handen moghen tasten, dat die stricken al wt gespreyt leggen, omme u te belagen te vangē ende te berooven van die lieve vryheydt der conscientien by u zoo langhe gewenscht ende zoo dier gecocht wesende.

Het zijn (seytmen gemeenlicken) goede jongen die de oude verbeteren. D'outste Pharizeen permitteerden drie jarē langh, dat onse Heere Christus opentlicken tegen henluyden Predictē, haer leer en leven strengelick voor den volcke beschaemde en vā groote menichte van menschen audientie hadde, ende naer volginge crege: meyntmen of ooc de jongerē Christi, jae oock de Heere Christus selve, nu hier te lande quam, daer vryheydt inder conscientien is, ymmer schijnt te wesen dat dese Jongeren sulck doen, Christi wel drie dagen lang soudē permitteren: ick houde wel neen, maer sy soudē Cruycifigie roepen over sulcken perturbateur (in haren oogen) niet alleen vander kerckē, maer ooc (so zijt soudē gloseren) vande gemeyn lants vrede, de Pharizeē leden in haren tijden noch neffens henluydē die Saduceen, opentlicken de onsterflickheyt der zielen negerende, dese willen den Heeren Staten persuaderē haer ampt te zijn, datmē niemant haerluyder vrede perturberende, ongestraft behoort te latē, in goet, bloet, of vryhz.

Is haerluyder seggen recht dat de Magistraet politijck hem niet en behoort te moeyē metter kercke, oock niet in minste, zo en doen zy oock niet recht, dat sy de magistraet vroet maken, dat hem die daer mede sal bemoeien. Dit doen sy ymmers nu ter tijt aen den Heeren Staten onlochbaerlicken, daerinne dat de selve het accoord soudē maecken, tusschen dese wedersprekeren, ende de stadt van Leyden: dat de selve haerluyder Synodum soudē willen approberen, ende dat de selve de verachters van haer leere, met boeten, met ghevanckenissen, ofte met lijf straffe soudē straffen.

Hier sullen sy mogelickē excipieren, en seggen, dat sy luyden den magistraet niet en bemoyen int oordeelen, wat recht sy of onrecht inde leere: maer om haerluyder leere en recht te approberen, te maintaineren, ende den geenē die sulcx verachten, anders leerē, of daer tegens doen, aen den lijve te straffen. Merct doch Leser, wat is dat doch anders gheseyt dan aldus: wy willen ons verstant, niet des magistraets oordele, maer des magistraets verstant onsen oordele onderworpē, wy willen gebieden over den Magistraets oordele, maer de Magistraet moet obedieren onsen oordele. Dat is, by naest so veel als wy sullen de Magistraet tswaert inden schijne latē behouden, maer wy sullen tselve inder daet hebben, ende naer onsen lust gebruycken, jae misbruycken. Dat heet recht de Magistraet wt zijn zetel ghestooten, ende selver daer inne gheseten.

Dalder outsten Pharizeen in Christi tijdē, en lieten den Magistraet Pilato gheen oordeel toe, ofte kennisse te draghen van hare religie: ende van hare criminationen over Jesum Christum. Pilatus vraechde dickmael wat heeft hy quaets gedaen? wat clachten brengt ghy over dese mensche? sy wisten wel dat haer loghenen niet en soudē vermoghen te- [192v/402] gens de onnoosele waarheyt: daerom brachten zy voort inde plaetse van ware klachten (die zy niet en hadden) valsche autoriteyt, twelc sy maer te veel en hadden, seggende: so dese geen quaet doender en ware, wy en soudē hem u niet ghelevert hebben: meynende met die woorden in effecte. Gy en verstaet u niet van onse religie: daeromme en hebt ghy daer af oock niet te oordelen, wy verstaen die, dat is onse werck, wy moeten daer af oordelen. Laet u ghenoech zijn, dat wy hem doodens weerdich judiceren, hier in zijn wy, niet ghy rechters: ende hier inne sult ghy, niet wy, executeurs wesen, laet ons hier gebieden, ghy moet hier gehoorsamen.

Niemant en mach negeren dat de Magistraet gestelt is van Gode, tot defensie der vrome, ende tot castiementē der quaden: zoo en mach oock niemant negeren dat dicmael wolven onder schijn

van Herders bedectelicken mogen sluypen inder Kercken, so nu de Magistraet sulcke godlijcke macht niet en wilt misbruycken int beschermen der wolven, ende int dooden vande Herders (dat wel ter degē int Pausdom is geschiet) hy sal immers wettige kennisse moeten nemen, vande personen diemē inder kercke of schaeps-stalle Christi den wolven niet en wordē bevolen: beneemtmen den magistraet dese electie en approbatie int aennemē vande dienaren des woorts, daer soude wt mogē volgen, dat de consistorie hem dickmael soude aendringen, om een wolf ondert schijn van een herder te beschermen ja ooc om de onnosele schapen by sulcke wolfsche herders, voor wolven beschuldicht zijnde als wolven te doen dooden, ende omme brengen. So volcht nu, datmen willende de Magistraet benemen de kennisse, electie en approbatie vande Kercken-dienaren, niet anders van henluyden en bestaet te maken, dan Pilati, die blindelingen, sonder kennisse van saken alleen doort aengeven, en opt seggen vanden quaden credijt hebbende, in openbaren perijckele werden gestelt, om den quaden te defenderen ende den goeden te castijden, ende also opentlicken het rechte contrarie te doen, van tgene daer henluyden de macht van Gode toe ghegeven is.

Van gelijcken en mach oock niemant metter waerheyt negeren, dat de wedersprekeren den Magistraet nu vroet willen maken, dat des magistraets offitie sy de wterlicke vrede der kercken te procureren ende maintaineren: twelck doch de Magistraet, niet wettelicken doen en kan, sonder kennisse, keur en oordeel te hebben, van, ende over de personen diemen wilt stellen tot Dienaren der kercken, ende dit wiltmen nu de Magistraet tot Leyden geheel benemen, ende niet te min ter noot, defensie ende protectie vander kercken wterlijcke vrede van hem eyschen.

Beneemtmen de Magistraet de Authoriteyt, om de seditieuse wt te wannen, ende alle de oorsaken van sulcke seditien by tijts wech te nemen: so beneemtmen hem ooc de macht om de Kercken vrede, te procureren, ende te onderhouden. Ende en soude de Magistraet indien ghevalle niet anders blyven, dan een schaduwe vande Magistraet sonder macht of wesen.

Eyndelicken om eens te comē vande electie der Dienaren, daer aen soo groot gelegen is, opte electie der Ouderlinghen en Diaconen, moet hier noch soo veel gheseyt worden, dat de wedersprekeren de electie vandē Dienaren des woorts, niet en laten by der ghemeynte der kercken, daer by die was inde eerste electie, ende kercke der Apostelē. Maer sy stellen die inder machte der Consistorien, om daer na eerst der Gemeynte voorgesteld te worden, so opentlicken blijktt aen de ghepretendeerde possessie in desen, ende oock int xij. Artikel vant t'Synode, anno Lxxiiij. hier achter gestelt, litera K. <<K>>

Doch stellen sylieden daer by oock de redene, te wetē, dat sulcx geschiet, om de confusie te euiteren, die spruyten mochte wt electie des gemeynen volcx Laet hier nu t'vernuft, noch al schoon in Goddelicke saken (dat doch niet en behoort) bewerden: soo moetmen ymmers bekennen dat in elcke stede, de Magistraet de geheele gemeynte representeert, nu is de Magistraet so cleyn vā getale, datmer gheen confusie wt en mach beduchten, immers meestendeel al vele minder dan de ghemeynte van hondert ende twintich inde eerste electie en kercke. Wat redene heeftet dan doch datmer nu wt de electie wilt sluyten de Magistraet? de Magistraet segge ick, die de gantsche gemeynte representeert, soo de wederspreckeren selve schrijven in haer-luyder tweede descripte vander Ouderlingen ampt, de voorsz. Magistraet tot Leydē geexhibeert ende hier achter staende onder de Letter O. <<O>>

De Magistraet segghe ick noch, die immers kennisse deser saken (soo geseyt is) voor allen anderen behoort te hebben, ende die sulcx tot noch toe binnen Leyden heeft ghehad. Dit willen syluyden den Magistraet van Leyden nu benemen: ende noch wiltmen dit al verschoonen als of sy luyden, niet en bestonden des Magistraets macht tot heur luyden te trecken, ende hare kerckelicke jurisdictien wijder wt te strecken.

Dat hier gheseyt is om de confusie in tkiesen des volcx te euitieren, dē volcke de electie is benomen, seggen oock de wedersprekeren partijen (zijnde vande Magistraet tot Leydē) selfs in haer Synodo: maer dat sulcx namaels is gestelt geweest, aen dē Magistraet, Pastooren en den volcke gesamentlickē, verswijgen syliedē: hoewel henlieden nochtans wel kennelicken is, dat

Henricus Bullingerus sulcx heeft geschreven, soomen hier naer onder de letter L mach lesen.
<<L>>

Tot hier toe zijn wy onledich gheweest int bewijs, so wel wt der H. Schriftuerē als wt der Leerarē deser tijden, ooc wten exempelē, Item possessie ende ooc vaste redenen, dat de Magistraet tot Leydē, wettelickē is gerechtigd tot het aennemen, aenhouden, en afstellen der Dienaren des woordts aldaer, ende dit (soo ickt achte) ten vollen contentemente van alle onpartijdige Lesers. Ende alsoo de oneenicheyt aldaer tot Leyden mede is, om het eligeren en deporteren vande ouderlingē, en Diaconē, so come ic nu eerst opte narratie vande Historie der beyder stucken tot Leydē gevallen, om daer naer een weynich mede te tracterē, vant goede recht dat dē Magistraet daer toe oock cōpereert: doch moet daer voor noch gaē, eē cort verhael vā tgene de voorsz. [193r/403] Peter C. met syne adherenten, noch meer dā voorsz. staet, geattenteert hebben gehad, om den voornoemdē Caspar Coolhaes zijn confrater wt zynen dienst te detruderen, ende hoe henluyden sulcx werde behindert.

De voorsz. hate by Peeter Cornelissen soo langher soo meer accresserende, ist ghebeurt, dat eenighe wt Vlaenderen tot Leyden quamen, met commissie, om eenige Predicanten te leen te versoecken, Om den welcken te accommoderen, die vander Consistorien hart aengedronghen, datmen daer soude schicken eenen Johannem Hal, teghenwoordelicken Dienaer des Godlicken woorts der voorsz. stadt Leyden, de welcke sy nominatim, hoe wel hy hem onbekent was, beriepē, twelc so hem eenige verwonderden, hoe die van vlaēderen aen kennisse vanden voorsz. Hal quamen, die sy moghelick noyt en hadden hooren noemen, gaven de selve Vlaemsche ghecommitteerden ter antwoorde, datter wt der voorsz. stede van Leyden, aen eenige in vlaēderen gheschreven was, dat de selve Hal aldaer sonder dienst mocht zijn, en hē wel soude dienē. Dese Johannes Hal was eenē vanden Predicanten die wter Paltz in Hollandt gecomen, ende by den Heeren Staten aengenomen waren, maer en was de selve Hal (die doen ter tijdt Dienaer tot Warmont was) noyt ghesint bevonden, omme vrywillchlick het jae woort daer toe te gheven. Maer door eenighe vande wedersprekeren des Magistraets tot Leyden, hen so verre lieten mercken, dat syluyden hem niet en ontsaeghen te sustineren, datmen oock wel een Predicant teghens zijn wille soude moghen versenden. Twelck hoe wijt het differeert vande versendinghe der Graeuwer broederen by den verstandigen licht can verstaen werden.

Dese incivilite mishaeche Caspar Coolhaes metten welcken de voornoemde Hal te cost ginge, alsoo wist hy de onghelagentheyt van Johannes Hal, om te trecken in Vlaenderen: ende quam by gevalle daer of te spreken met een vande ghecommitteerde, die daghelicx was inde vergaderinghe der Heeren Staten segghende hy Caspar dat hem tselve niet recht te zijn en dochte. Also is de kennisse van sulck versenden van den onwillighen, gecomen voor den Heeren Staten. Die hadden oock een mishaghen daer inne, ende verboden gene Dienaren des woorts, by leeninge ofte andersins, te laten gaē uyt des lants dienste buyten haerluyder bewillighen.

Hier was nu Hollant (soomen seyt) in last, hier ontstack den brant hittiger dan te vorē, en hier door werden de Classes by een versaemt tot drie of vier malen toe, na d'ordonnantie van haerluyder nieu Synodus tot Dordrecht by haerluyder ghemaect, maer noch gheensins by de Heeren Staten gheapprobeert wesende: wtheemsche personen, dien de sake gantsch niet aengingh, werden inder Consistorien ontboden Daer ginget op een knibbelen, kyven ende schelden, men schreef aen d'andere kercken, niet anders dā of de werelt in pericule gheweest waer van versincken. Ende dit dit alles sonder eenich advertisement te doen, aen de Magistraet tot Leyden, als oft niet geroert en hadde, en of haerluyder officie hier niet gheweest en hadde vrede der kercken te procureren, de onvrede te precaueren, en de begonste questien te doen cessen.

Daerom de Magistraet van dese heymelicke muyterien kennisse becomende, ende voor noch grooter brant des partijdicheyts inder kercken vreesende, heeft om de selve op t'snelste te mogen blusschen, eenighe vanden heuren (openbare belijdinghe vande Religie doende) ghecommiteert, om van wegghen de Magistraet met interpositie, vander selver autoriteyt de voorschreven twist ter neder te legghen waert doenlicken: of indien niet henluyden met alle

vruntlickheydt de schadelicke argernissen voor ooghen te stellen, die wt sulcken twist noch meer soudē moghen emergeren.

Maer twas al te vergeefs, partijdicheydt hadde d'ooren gesloten en t'verstant beseten, sy en wilden nergens na luysteren noch verstaen, maer wilden voortvaren met haerluyder onredelick opset: te weten, dat syluyden Caspar Coolhaes voornoemt, soudē doen straffen, naer arbitrage vande Consistorie of Classe. Niet tegenstaende hy noch geensins overtuycht en was, van eenighe mishandelinge, alle twelc scheen te comen doort beleet van Peter Cornelisz. met zijnen aenhangheren, die nu al overlanghe, soo te meermaelen voorseydt is, listelick ghearbeydt hadde, om den selven Caspar van sijnen dienst te doen deporteren.

Sulcx was ooc wel gemerct by den voorschrevē gecommiteerdē van de Magistraet, oock mede dat by den selven Peeter metten zijnē meer afgonts was op Caspar, om hem te verdrijven, dan liefde of lust om te onderhouden de kerckelicke Censure, die sy doorgaens tot een deckmantel gebruyctē. Daeromme wert henluyden by den voorschreven gecommiteerden van wegen de Magistraet belast, dat syluyden dese sake niet voordē en soudē verbreyden, op pene van ghestraffte te werden, als ongehoorsame Burgeren.

Hier naer wert henluyden noch aengeseyt van wegghen de Magistraet, indien syluyden begeerden, datmen eyntelicken inder saecke soude wijsē, dat hem sulcx vande Magistraet soude geworden. Maer neē: die vander Consistorie en wilden de saecke daer by niet laten berusten, al hoe wel syluyden nochtans sulcx door drie wten haren, beloofd hadden te doene. Twelck nu de Magistraet verstaende, in voornemen wert naerder informatie hier op te doen nemen, ende den bevonden overtreders, tot zijnder tijdt naer t'behooren te doen corrigeeren.

Doch om immers desen twist met haren oorsaecken op 'tstilste ende sekerste te mogen wech nemē, dacht de Magistraet wter Consistorien te houdē menschē, die sulcx de twisticheyt wt haers moeders borsten ghesogen schenen te hebbē, dat sy om hare eygē querelen, processē, voerden, niet alleen tegē vreēde, maer ooc tegens haer naeste vrienden, ja ooc haer ouderen, de welcke de Magistraet inde aenstaende veranderinge vandē kerckenraet stillickē daer wt meynde te houdē. Maer dāder en lieten niet af te procederē, met de electie vande Ouderlinghen ende Diaconen, die riepen syluyden af vande Predicstoelen, contrarie haerluyder doen van voorgaende Jarē, staende de name der selver op, en dit son- [193v/404] der de magistraet eenichsins daer inne te recognosceren. Oock soudē syluyden de selve in haerluyder diensten gestelt hebben gehad, indien niet eenige van hem gherefuseerten hadden, sonder des Magistraets believen, den selven dienst te accepteren.

Dit refuys was nu d'oorsaecke, daer door het billet vande genomineerde ouderlinghen ende diaconen gebracht werde voor de magistraet, van wien sy doen approbatie requireerden, de welcke sy anders hieldē voor onnodich. Daeromme hemluyden doen by de magistraet was af gevraecht, tot wat eynde syluyden de namen proponeerden, ende approbatie begeerden? Ende of syluyden wel gedeliberert soudē zijn, andere personen te nomineren indien sulcks noodt mochte zijn doort wtmonstēren, twelck de Magistraet soude mogen doen, van eenige personen, die de selve Magistraet daer toe niet bequaem en soude judiceren? daer op sylieden ter antwoort gaven, by aldien de Magistraet quame de electie van eenige genommeerde te reclameren, dat de Magistraet soude comparerē voor haerluyder Consistorie, ende haer saecke daer ontdecken, de Consistorie soude kennisse daer van nemen, verklaringe doen, ende sententieren.

Dese antwoorde was een verwonderinge voor de Magistraet, die en conde sulcks niet acceptieren, so sy heurluyder autoriteyt niet gantschelijcken en wilden werpen, onder de voeten van die vander Consistorie.

Denckende voorsichtelijcken watter te duchten stont, wt het dorre hout, naer dien dit noch int groene hout gheschiede.

Merct hier doch Leser, of die vander Consistorien meer meeninge hebben om de Magistraet te obedieren, dan om daer over te regieren. Die vander Consistorie bekennen selve in haer tweede verklaringe vant Ampt der Ouderlingen, hier achter onder de letter O. <<O>> Dat de roepinghe der Ouderlingen, moet gheschieden met bewillinge der Ouderlinghen, moet gheschieden met

bewillinge der Overheyt. Hier weygeren zy opentlicken wt te laten den genen, daerinne de Magistraet niet en soude bewillighen, ten waer dan, dat de Magistraet daerom, in een Proces wilde treden voor de Consistorie. Daer voor schijnen sy opentlicken te appelleren vande Magistraet. De vierscharen daer toe men appelleert, zijn immer hooger dan de gene daer vā men appelleert. Soo wert dan alhier haerluyder gheusurpeerde jurisdictie, boven des magistraets jurisdictie ghestelt: twelck immers niet anders en is, dan te willen heerschen boven de Magistraet. Ende noch achten de wedersprekeren voor een ongodelicke calumnie, als men dese waerheyt spreekt, van sulcke ambitie.

Sodanich spottelijck vragen sonder voornemen te hebben van des Magistraets advijs te willen volgen, vintmen by sekere Israliten gedaen te zijn, aen den Prophete Jeremiam Cap. xlij. ende xliij. zy quamen den Prophete vragen, of zy oock af zouden trecken in Egipten. Niet om te doen dat Jeremias hemluyden soude segghen (zoo de daet daer oock betoonde) maer om te mogen raet gekrijgen na haren wille, ende alzoo te schijnen met autoriteyt te doen, tgene harē moetwil best lustede. Den Raet ofte tbevel Gods door de Propheet ghegeven, en behaechde henluyden niet, zy en deden dien oock niet, maer volchden haren eyghen voorgenomen opset. Wat gheschiede hier in desen doch ander by dese Consistorianten?

Sulcken oneerbaerheyt in henluyden, en sach de Magistraet niet geerne. Die en wilde niet lichtveerdelicken hier inne handelen: maer seyden, dat zy de overleveringe der namen wel hadden willen sien, voor datmense den Ghemeynte hadde voorghestelt. Niet te min zy hielden de sake (seyden sy) noch wat in advise ende verbodē middeler tijt de voorghestelde persoonen te confirmeren, lastende henluyden dat sy binnen vier dagen henluyden Magistraet schriftelijcke verklaringhe soudent overleveren, vant eygentlijcke offitie der Ouderlinghen, waer op zyluyden daer naer de Magistraet in geschrifte hebben geexhibeert, soodanighe verclaringhe als hier naer staet onder de lettere M. <<M>>

Dit geexhibeerde geschrift en was by henlieden niet gesubsigneert: twelck te doen, de Magistraet aen hem versochte ende met eenen belofte van tselve getrouwelic te onderhouden. Maer dit weygerden zy lieden rondelijck. Ende betoonden hier claerlick mede, dat zylieden so weinich gesint waren, om de Magistraet zoo behoorlicke onderdanigheyt te bewijzen, oock int ghene zylieden selve daer hadden geschreven, behoorlick te wesen als de voorgemelde Joden weynichsins hadden omme te obedieren, tgene henlieden God door Jeremiam soude bevelen. Niet teghenstaende, hemluyden oock wel cont is, dat de Ouderlingen oock binnen Geneven, niet alleen en beloven, maer oock by solemnele Eeden sweeren, haerlieder Officie getrouwelicken waer te nemen, somen mach mercken aen den formelier des Eedts, die sy daer doen, ende diemen hier naer mach sien onder de letter N. <<N>>

Hier verliepen nu eenige dagen, waer naer die vander Consistorien den Magistraet deden aenseggen, dat eenighe dingen in't voorgemelde geschriften niet recht ghestelt, ende dat eenighe daer wt vergeten waren. Alsoo wert henluyden toegelaten, dat sy tselve soudent helpen: Volgens twelcke sy daer na den magistraet hebben overgelevert, hare tweede verklaringe, vant ampt der ouderlingen, mede niet gesubsigneert wesende, ende in effecte, luydende als hier naer staet onder de letter O. <<O>>

Alzo stont nu dese sake in tamelijcke stillicheyt, maer naer eenighe daghen, de Magistraet noch niet opt stuck vande approbatie der Ouderlinghen geresolveert wesende, zijn verschenen voor de Magistraet, de voornoemde Peeter Cornelisz. met Caspar Coolhaes, dese gaven daer aen wten name, ende door expresse last vanden Kerckenraet, dat syluyden een bequaem middel hadden ghevonden, tot beslechtinghe der saken, te weten, dese. Daer waer, seyden zy dickmalen gheklaecht over de Ouderlingen, als die meer schaduwen dan rechte Ouderlinghen waren bevonden, int exerceren van heurlieder diensten. Welcke Ouderlinghen 'tselve dan oock niet gheneggeert en hadden, maer gheseyt, dat zy seer gheoccupeert waren met haer huys saken, daer mede sy hem excuseer- [191r/405] den. Om waer inne nu te voorsien, die vander Consistorien goet gedocht hadde, datmē het pensioen van een vierde Predicant (diemen goede Ouderlingen, hebbende, daer tot Leyden soude connen ontbeeren) distribuerē soude, aen drie Ouderlinghen,

die sy lieden den Magistraet ghelieven wilde sulcx te consenteren, ende de andere genomineerde Ouderlingen, met oock de Diaconen te approberen.

De Magistraet niet hoogers soeckende, dan vrede inder Kercken, en rust onder haer burgerie, heeft daer terstont metter daer bewesen, hoe veel vreemdt van henluyden is, de meeninghe van over de Kercke te willen regeeren (soomen hem te onrecht naer gheeft). Ende heeft stracx den twee Predicanten het voorschreven voorstel, ende sulcx die vander Consistorien haer petitie geconsenteert, ende geauoyeert, verhopende nu ten laesten noch eenmaelen te sien, de ghewenschte ruste inder Kercken, ende onder de Burgherie, daer toe de selve Magistraet (niet imiterende het doen der Consistorianten, van niet te willē onderteecken, het gene sy selve hadden overghelevert) defacto die vande Consistorien heeft doen leveren, twee autentijcke acten, inne houdende sulcke bewilliginge, inder manierē als hier achter onder de letteren P ende Q. <<P>> <<Q>>

Hier door meynde nu de Magistraet sekerlicken het eynde van dese verdrietighe ende schandaleuse questien te vernemē, als die nu, die vander Consistorie genoech haer geheele petitie geconsenteert hadde. Maer is de magistraet noch al wederomme in dese hare goede hope bedrogen geweest. Want eenige vande wedersprekeren begonsten stracx verkeerde meeningen wt de voorschreven acten te subtiliseren, nu, opt woordekē, nominatie, dan opt verkiesen, wt dubbel getal, dant opt woordt presideren, ten laetsten oock opte belooninge den drie ghetrouwe Ouderlinghen, tot een recompense van haer onverdrotē arbeyt toegheseydt: zoo wonderlicke fantasien daer wt procreerende, datter geen ander geclap onder de Burgherie en werde verspreydet, dan of de Magistraet henluyden hare gantsche exercitie hadde willen benemen. Ende dit al sonder, dat syluyden hare ghedroomde swaricheden, den Magistraet self quamen aengeven, omme interpretatie daer op te versoecken of dat sy hen daer over met haer eyghen Classe, ende daer naer met haer particuliere Synodo beriedē, contrarie haer eygen Synodale resolutien.

Sy beclaechden hen sonderlinghe over het dubbele getal inde nominatie, ende en wilden hier en tusschen niet consideren dat zyluyden in haers Synodus vant jaer 74. int 29. Artikel hier na ghestelt onder de letter R. selve sulcx hebben geconcludeert. <<R>> Ja oock datmen sulck dubbel ghetal den Magistraet proponeren soude, mits datmen hemluyden vander Consistorie oock toeliete inder ghemeenschappe vander Gods-huysen goederen.

Is nu dese haerluyder eygen ordonnantie goet, hoe mach dese ordonnantie des Magistraets die mede sulcx inne hout, quaedt zijn? ymmers tot Geneven self, en kiest noch ghemeynte noch Consistorie den Ouderlinghen, maer de Magistraet alleen selve, diese naemaels (naer syse alleenlicken metten Ministers ghecommuniqueert hebben) presenteren voor de breeden Raedt, die dan de selve, ist dat zyse weerdich daer toe vinden, approberen. Daer ist nu meest al des Magistraets, ende gheensins der Consistorien werck, soo blijcken mach inden extracte daer af, wten Kerckelicken ordonnantien tot Geneven, ooc by sekere extract wten Missiven van Theodore de Beze, hier naer gestelt onder de letteren S. ende T. <<S>> <T>>

Daer machmen nu oock sien, hoe dat tot Geneven de Magistraet handelt int verkiesen vande Ouderlinghen, soo wel als int eligeren vande Predicanten: oock mede dat de Magistraet soot haer goet dunckt den gheproponeerden persoonen probeert, ofte indien niet datter andere gheproponeert werden. Soo by den Magistraten tot Leyden oock was voorgeslagen, dat scheelt nu veel, dat de Kercke de Magistraet hier inne niet en soudē willen bemoeien: ofte dat oock de Magistraet hem metter kercken niet en behoort te bemoeien, ofte oock dat de Magistraet eenige vande voorghestelde persoonen wrakende, deshalven voor de Consistorie als voor een hoogher vierschaer soude moeten compareren, omme aldaer sententie te verwachten, vande partyen selve. Dat is vande Rechters, die soodanighe persoonen selve ghenomineert hebbende voor bequaem, sonder hem selfs te beschamē, ende van onvoorsichtigheydt, of partijdicheydt te inculpeeren, de selve persoonen voorts meer niet inhabijl en mogen pronuncieren. Wie is soo onwijs die tselve niet en kan verstaen?

Ende seker soomen dese sake na der waerheydt inden grondt wil innesien, men sal bevinden dat de Ministers selve tot het eligerē vande Ouderlinghen, gheen advijs (veel min dan stemme in tkiesen) en behooren te geven: Want niemant en mach ontkennen datter gebreck mach comen inden Predicanten selve. De Predicanten selfs behoeven dan mede opsienders, tot correctie in leer ende levē? Nu is oock waer, dat het selden gebeurt dat quade menschen hem selven corrigeren: ymmers oock seer swaerlick correctie willen lijden van anderen, minder dan syluyden zijnde van autoriteyt. Waer van ons de Pausen door haer luyden exempel seecker getuygenisse gheven tot verderf van Landen ende luyden. Soo blijkt oock mede in beyde de beschrijvinghen van t'offitie der Ouderlinghen, by die vander Consistorien selfs, de Magistraet ghepresenteert, onder de letter M ende O dat de Ouderlingē ooc dienen tot opsicht vander Predicanten Leer en leven. <<M>> <<O>>

Naer dien nu gemeynelicken de waerheyt vyandtschap voortbrenght, overmits dat de quaden correctie hatē: wat soudet dan wesē, dat de Ministeren selve macht souden hebbē, om Censeurs te kiezen over haer eygē feylen? oordeelt selve (beminde Leser) of sy niet veel eer slappe lieden, Jae pluymstrijckers daer toe souden eligeren, dan ernstighe, strenghe, ende Godvreesende mannen? Het selve opsicht dat de Ouderlinghen behooren te dragen over de Predicanten, dat droegen voormaels by den Spartanen de Ephori opten Coningen, ende by de Romeynen de Tribuni opten Burgermeesteren. Maer daer en liet- [191v/406] mē geensins toe, dat de Coningē en Burgermeesteren selfs mede stemden ofte aulseerdē, inde electie vanden Ephoren ende Tribunē.

Hier voor is verhaelt dat die wedersprekeren in alle hare propoosten, de Kerckelicke censure misbruycken tot een decmantel, daer mede syluyden de Magistraet, by elck eenen swart makē, hem gelatende of sy dese censure gheheel wilden wech nemen. Twelck een openbare calumnie is, gemerct de Magistraet die hout voor hoochnoodich, tot subsistentie van het Kerckelijcke regiment: midts datse dan oock soodanich sy datse meer blijcke inder daet, dan opte tonge alleenlicken, soo die tot noch toe binnen Leyden geweest is. Is dit niet sulcx, hoe quamt datmen dese censuer niet int werck en brachte, aenden ghenen, die int eerste besluit der voorschrevē stadt Leyden, soo seer arbeyde, om drie Burgermeesteren met haren Dienaer, sonder eenige schulde of suspicie te doen hangen. Die geduerende t'selve beleg in min dan drie maendē tijts, ontrent veertich amen wijns, gulselicken in zijn huys verslempte? Die ghewelt dede aen den armen huysluyden, in't berooven der selver? Die over openbare vrouwen crachters weygerde straffe te doen? Die in openbare hoererie sat? Die schandelicke siekten door thoereren behaelde? Die t'crijchsvolcx moetwille verstijfde? en in somma, die van hoofdē te voeten niet goets aen hem en hadde?

Waerom was hier t'sweerd der censuren plomp? waerom en straftemen sulckē rechtstrafwaerdighen noyt? Wat segghe ick van straffen? dat scheelt soo vele, dat eenige wter Consistorie (naer datmen groote moyte hadde gehad, om hem wter stede te krijgen) selfs ghesolliciteert hebben, soo dechtsamen man weder inder Stede te dringhen.

Waerom en strafte dese censure niet, den genen die in eē openbare predicatie, de Magistraet inder tijt voor Epicuresche swijnen schelde (om wat oorsaken) om dat sy opte papieren munte hadde doē stellē, *Hec libertatis ergo*. Want hy was verstoort, om datmen hem oock de eere niet en hadde ghedaen, van zijn opinie daer over af te vragen. Waerom en straftmen den Consistorianten daer over niet, die om cleyne beuselinghen haer eyghen ouderen met processen quellen? tot geen cleyne schandale, Ja afkeer van anderen? die de selve met practikighe ende listige contracten soecken te bedriegen, ende om den tuyn te leydē? die buytkoeyen en geroofden turf coopen self noch op Sondaghen. Die oproer inder stede maken? niet alleen inder stede onder den Burgheren, maer oock onder den simpelen huyslieden, die sy arbeyden, onderlinghen tot twist op te rocken, ende te verwarrē in partischappen? die op ordinarse Bedeldagen by de Heeren Staten gheordineert, droncken drincken, die dan het duyfhuys in plaetse van de Kercke hanteren? die hem noch houden en dragen als Pelgrims, ende de memorie van haer afgodische blintheyt noch soecken te refrescheren: Ja alle menschen bekendt te maken? die alle man iniurieren? die elc

eenē met dalder bitterste schamperheyden de huyl van t'hoofd spreken: Liever seght doch, straft dese censuer ooc de Consistorianten, der welcker vasten-avontsche geckheyt oock den wijsen tot argernisse strect? gheensins straftmen de soeckers van schandelick gewin? gheensins: straftmen de daghelicksche tuysschers, den verachters van der ghemeynten? de bespotters des Magistraets? de ghene die onbejaerde dochteren buyten haer ouders wille soecken wt te houwelicken? geensins. Maer dit is al een eerlijck ende goet gesindeken inden oordeele van dese strenghe Censeurs, de welcke ongestraft laten, verkeerde verkeerders die mette taerlinghen inder handt, ende metten wijn int verstant constelicken connen differeren, van trecht der kercken twelck syluyden op een haerken daer weten te cleynsē. Ja die laten door dese onbuygelicke Censeur sluypen luyden, die opentlicken dreyghen de Magistraet met ghewelt te resisteren, jae de selve te verdrijven. Soude dat de hooch-noodige Censeure, kercken straf, ende Discipline wesen? wie en merckt niet dat het veel eer is (soot by dese wedersprekeren gebruyct wert, sonder de ware Kerckelicke Censure te willen te naer spreecken) een Libertijnsche vryheydt, een toelatinghe van alle boosheyt, een verachtinghe, jae een vertredinghe van alle tucht, eerbaerheydt, ende Godvruchtigheydt? men laet hier wt om der eerbaerheys wille, ende op hope van beteringe de namen der luyden die hen, so als voorschreven staet ghedraghen hebben, ter wijlen sy professie vande gereformeerde religie gedaen hebben: maer syluyden selve die dit zijn, die zijn vande waerheydt van tvoorgheseyde self overtuycht, dat zyt zijn, in haerlieder conscientie, soo verde sy noch eenighe conscientie hebben, ende weten daeromme wel, dat hier noch al min wert geseyt, dan wel geseyt soude mogē werden met blijckelicke waerheydt. Dat is gewis, dat de wedersprekeren (partien zijnde vande Magistraet tot Leyden) alsoodanich quaet gespuys, al over lange strenghelicken wter gemeente soudē gebannen hebben ghehadt, indien haer lust soo groot waer gheweest, om de ware Kerckelicke Censeur te onderhouden, als die wel is gheweest, om de Heerschappye over de Magistraet te become, de Magistraet met calumnien te bevlecken, ende de goede gemeynte van Leyden oproerich te maken.

Voorts achte ick datmen qualic mach excuseren van een Monicsche onschamelheyt, daer de wedersprekeren de Magistraet van Leyden derren inculperen, van t'ghene soo opentlicken tot haerluyder eyghen versoek aen de Magistraet, by de selve henluyden is gheaccordeert. Dit is dat de Magistraet gheconsenteert heeft, datmen het pensioen vanden vierden Minister soude distrubueren aen drie Ouderlinghen, die ghetrouwelicken haren tijt ende vlijt in haren dienst soudē employeren, omme t'selve offitie oprechtelicken waer te nemen.

Maer wien heeft de Magistraet sulcx geconsenteert? Die vander Consistorien self, die sulcx den Magistraet voor goet proponeerden ende tselve ernstelickē begeerden. Mach men oock spottelicker saecke vinden, dan dat syluyden (om sulcke haer eygen petitien gheaccordeert te hebben) de Magistraet beschuldigen? wast goet dat sy versochten? hoe moghen sy de Magistraet om tconsenteren van sodanigen goet recht beschuldigen? was dan oock sulcx haer voorstel ende versoek quaet [192r/407] hoe mogen zyluyden hen selven excuseren.

Als oock de Magistraet tselve henluyden so minnelick, ende sonder dilay consenteerde: so toonden zy daer mede, dat zyluyden gans van geen meninge en waren, het kerckelicke regiment wech te nemē. Ende noch en schamen hen soodanige menschen niet, de Magistraet sulcx naer te dichten.

Maer tot wat eynde heeft de Magistraet den Consistorianten sulcx geconsenteert? anders dan op dat den twist wech ghenomen ende het ampt getrouwelijcken bedient soude werden.

Soo sal dan het benaerstighen van vrede, ende van oprechte bedieninghe der Offitien, een schande zijn, ende lasterens waerdich. Dat schijnt voorwaer aē dese wedersprekeren, die hare alder outste vaderen daer inne schijnen te imiteren, dat zijt den waren Medicijn tot een schande rekenden, als hy metten crancken, te weten, metten sondaren verkeerde: ende diet den duyvel dorstē toeschrijven, dat hy de duyvelen dreef uyt den ellendighen beseten menschen.

Het Offitie der Ouderlinghen requireert genoeg den gantschen mensche. De onophoudelicke wtputtinghe, van het cleyn vermogen der burgeren van Leyden (die lange te vooren al

neringloos haddē geweest) hadde meest elck noch behoefigher ghemaect. Daer door en vantmer naer de verkiesinghe van de wet: ende vanden Raet (de welcke al te samen de stede op haer eygen costen dienē) inde reste der burgeren geen vrede keur, die het dagelijksche gewin haerder handen ofte cleyne neringskens mochten ontberen. Indien men nu door de slappe bedieninghe van sodanige amptē, niet liever en hadde de schaduwe van eenig dinck te houden, dan het eygen wesen te vercrygen: So en stont die van Leydē anders niet te doene, dan datmē door sulck middel, als gheschiede, of door andere diergelijcke middelen de kercke provideerde met getrouwe Ouderlingen, die inde getrouwe bedieninge haer huyslinge verlatende, alle haer tijt ende vlijt besteden, om de gemeente wel te besorghen.

Dat andere omlegghende steden soo overvloedelicken besaeyt zijn, met menichte van rijke ende vrome borgeren, die macht ende willen hebben, op haer selfs cost, sonder verderf van haer huyshoudinge de kercken getrouwelickē te dienen (ist anders dat zy haer ampt recht verstaen ende ghetrouwelicken, gelijk het woort Gods van een Ouderling wt eyscht, waernemen en wert den selvē steden in gheendere manieren misgunnet, dan veel eer vermeerderinghe van dien hertelijcken gewenschet. Maer daer oock tselve van den Heere niet en is gegeven, moetmen hem behelpen met sulcx, als daer is, ende tselve met d'alderbeste middelen recht leeren ghebruycken. Dit heeft de Magistraet tot Leyden gesocht te doen: So en behoortmen dan tselve niet te calaengeren.

Ick hebbe tot noch toe geseyt, soo veel my noodich dochte vant recht vander electie ende approbatie der Ministeren, ende Ouderlingē, ende vande belooninge der selver Ouderlingen, daer scheyde ick nu af, ende wil nu ooc wat verhalen, vant recht inde electie ende approbatie vande Diaconen. Hier sal ick korter moghen vallen overmits hier af oock te mets is geroert, ende oock om dan dit soo groote communitie heeft mette twee andere manieren van electie (alleen eenighe stucken uytghenomen) dat oock van dit schijnt gheseyt te wesen, tgheene, dat hier vooren van dander is ghesproken. Soo datmen de Magistraet niet en mach benemen de electie der Diaconen, sonder te berispen de kerckelijcke Ordonnantie tot Geneven, of ten minsten sonder dit stuck te maken Adiaphoor, als in hem selven selven goet noch quaet zijnde, zoo dat dan in elcx vryheyt staet, daer inne te handelen naet zijnen oordeele ende na de circumstantien van tijden ende plaetsen, ende vande costuymen ofte sinnen der ghemeynten, is dit leste waer zo en is dan dese questie niet te beduyden.

Dat ick segge van Geneven, daer werden de Diakens so wel als de Ouderlingen geelingeert by de Magistraet, zoo men mach sien in de kerckelicke ordonnantie van Geneven, daer van extract hier achter staet onder de letter V. So en mogen oock die vande Consistorie, <<V>> dese electie die vande magistraet niet benemen, sonder haer eyghen Synode te priveren van gheloove. Want in dat Synode laten zyluyden selve (somen sien mach onder de letter X. hier vooren gheroert) de Magistraet sulcx opentlijcken toe, <<X>> hoe wel op conditien, dat zy de hant mede moghen hebben in der Godshuysen comptoiren.

Maer wat colour sout hebben, indien men wilde sustineren, dat het weygeren van dien sulcx soude mogen veranderen in onrecht? de Magistraet consenteert immers den Diaconen, door den slotel vander Burgeren barmherticheyt, te gaen int gemeen comptoir vāde gantsche stede: daer elcx Christelicke liefde, een liberael herte maeckt, om aen de Diaconen tot sustentatie vanden armen te gheven naer vermogen. Dit en wert een yegelic geensins gheconsenteert, men weet wel met wat discretie en kennisse van saken, men eenighe miserabilen, schamele craemvrouwen, en verarmde borgeren, of de gene die in vreēde landen gevangen leggen, den bedel schotel voor de kercken plach te gonnen. Niet sonder redene, want de Magistratē zijn oppervoochden ende mesnagiers, vande ghegenerale mesnagien, over de gantsche steden, aen der welcker profitelijcke beledinge, de republijcke niet weynich en is gelegen. Soo het dan in des Magistraets kennisse, oordeel, ende macht staet, de gemeyne beden toe te laten, of oock te interdiceren: ist wel redelicken dat de selve migstraet, de kennisse, 'toordeel ende de electie hebbe, wat personen men die distributie van sulcke ghemeene aelmissen oock sal toe betrouwen.

Maer de wederspreckeren en willen die vande Magistraet, niet alleene de kennisse benemen vande electie der Diaconen, dan hebben oock omme van hare inobedientie volcomelicken te proberen, hem onwillich ghetoondt die vander Overheydt reeckeninghe te doen, vande collectatie der penningen by hem, met hare voorgaende consent, onder hare Predicatie, sonder distinctie van alle personen, Burgheren, inne woonderen ende toehoorders (t sy dat de selve professie vande Ghereformeerde Religie doen of niet) [192v/408] ontfangen, ende geheven, ende weder vanden wtgeef waer en aen wien zy die mochtē hebben gedistribueert. Dan so sy ten laetstē met de autoriteyt van die vander Overheydt ende comminatie van arbitrale straffe, tot eenige reden zijn gebracht geweest, hebbē sy sekere cladden ende cartabellē in forme van een rekeninge, op een blaesbalch gemaect, ende de selve de Magistraet gheobtrudeert: immers zoo fray effen wt ghemaect zijnde, als oyt verloren stierman zijn buysrederē heeft connen inde hant steken. Dit zijn de gene, die voor hem hebben een nieuwe ecclesiastique politie in te voeren: ende die met alle middelē daer toe aspireren, omme te comen inde ghemeenschappen vande goeden der arme huysē, God geve dat de meeninghe oock niet en sy, van alle de geestelicke goeden. Seeckerlick ten is niet vry van suspicie, van sinisterlicken ghehandelt te hebben, als men zyne wettighe Magistraet refuseert rekeninge te doen, van eenige collectatie wter gemeenten, en bysonder als men daer toe by ordinarijs wegen vā justitie gecompelleert is, datmē die dan met sulcke eene gefabriceerde reeckeninghen wilt paeyen. Dan daer af sal wijder ghehandelt werden, dier tijt, als de occasie toe laten sal, soo fraeyen rekeninge inden gront te ondertasten, ende de selve op te nemen en te sluytē.

Ten laesten (om dese saecken eenmalen te concluderen) zoo bekennen des Magistraets wedersprekeren, openbaerlick, in tlibel daer inne sy de Magistraet voor den Heeren Staten onderstaen te inculperen, dat de Magistraet macht heeft, om niet in den dienst te houden (Dat is om te verlaten) of niet inden dienst te nemen. (Dat is om niet aen te nemen) eenige Dienaren, Ouderlingen en Diaconen naer voorgaende kennisse, om eenige wettelicke ende verwerpelicke oorsaken, soomen mach sien inden extracte daer wt, hier achter ghevoecht onder de letter M. <<M>> Nu soo weet elc wel, dat so wie vrye macht heeft om te verlaten, ende niet aen te nemen, dat die daer by oock vrye macht moet hebben, om te behouden, ende om aen te nemen: ghemerckt dese dinghen zoo qualicken mogen zijn d'een sonder d'ander, als een berch sonder dal.

Nademael de Consistoriantē nu selve sulcx soo onbedectelicken belijden, te weten dat de macht vant aennemen en afsetten der Dienaren Ouderlingen ende Diaconen staet by de Magistraet: zoo ist voorwaer verwonderens weerdich dat de wederspreckeren, de Magistraet tot Leyden, soo onwiffelicken bestaen te beschuldighen, om tghene te doen, dat zy beschuldighers selve bekennen dat de Magistraet macht heeft om te doene.

De selve Magistraet heeft (sietment wel te recht inne) noch al meerder macht dan de voorseyde. Indien men niet en wilt segghen, dat de selve gheen macht en hadde, Anno 66. een Religie, hem doen gantsch vreemt zijnde, toe te laten, ende nu Anno 72. gantschelicken aen te nemen, te weten de ghereformeerde Religie. Maer dit achte ick wel, sullen de weder-sprekeren (des Magistraets partie in deser zijnde) hem wel wachten te segghen. Want zoo de Magistraet in sulck toelaten ende aennemen gedaen heeft, boven tghene in haer machte stont. Wie sal mogen negeren, dat zy de ghereformeerde Religie tonrecht gheadmitteert ende gheaccepteert hebben?

Hadde dan oock te dien tijden, de Magistraet de macht om te eligeren en accepteren soodanighe Religie alst hen goet dochte, te weten die vander Confessie, ofte de gereformeerde, soo en can nu haerluyder vermogen, in veel mindere saecken, te weten int eligeren ende accepteren vanden Kerck-dienaren, jae vande ordeninghe der Kercken niet minder wesen. Dese ordeninghe is anders by den Switsers, anders by die van Geneven, ende anders by dese Consistorianten.

Hiet wt moet nu volgen dat twee van dese drie in dese kerckelicke ordinantie dolen: of men moet bekennen dat desen aengaende, gheen expresse verkaringe en wert ghevonden inden nieuwen Testamente ende datse midtsdien vry is. Het eerste en sal niemandt van dese Consistorianten seggen, het tweede zy dan warachtich. Soo machmen dan oock sonder misdoen

twijfelen welcker ordinantie vande voorschreven drie, de beste, of de Heylighe Schrift conformste is. Soo mach dan oock de Magistraet tot Leyden self verkiesen, de Geneefsche of de Switsersche, of de ghereformeerde.

Ten waer dan saecke, datmen de Magistraet alreede soude willen dwinghen, hier inne te moeten volghen, de opinie der wedersprekeren, dat doch geen redene en heeft, ende een openbare dominatie over de Magistraten soude zijn. Of is de gereformeerde kercke van meerder autoriteyt, dan de Geneefsche, of de Switsersche Kercke zijn? Dat canmen noch niet seggē, so lāge de selve gereformeerde kercke noch niet gheteelt en heeft, soo vele hoochgeleerde Scribenten, als Calvijn, Beza, Viret tot Genevē, Musculus, Bullinger, ende Gualterus in Zwitserlant. Wat voege hevet dan, dat dese Magistraet van Leydē, door haerluyder opinie benomen soude werden de macht, om te eligeren, de imitatie vāde Kerckelicke ordinantie, van Genevē, van Zwitserlant, of vande ghereformeerde.

Soude yemant alhier subtilizerende, willē seggen, dat Leyden als ligghende in Nederlant, hem behoort te accommoderē opte Nederlantsche maniere: soo soude oock moghen geseyt werden, dat de eerste ghereformeerde kercken in Duytslandt, in Zwitserlandt, in Savoyen ende in Vranckrijcke, elck liggende in lantschappen daermen de superstitieuse Roomsche Kerckelicke ordinantie hieldt, de selve ordonnantie van Romen oock hadden behooren te volghen, ende hen daer na te accommoderen. Is dit waer, soo hebben sy al tsamē daer inne gedooit. Immers (wat loope ick buyten de Nederlanden) soo behoorde de stadt van Antwerpen de Confessionsche ordonnantie, ofte kercke geensins toegelatē te hebben. Ja de Magistraet van Woerden in Hollant selve, heeft dan gedooit, en onbehoorlicken gedaen, int eligeren en accepteren vande religie, mette ordinantie der Confessionisten over een comende. Dit sullen de wedersprekeren geensins seggen. Maer wel (so ick houde) dat in desen meer is te letten, op dē naderheyt vandē sinne der H. schriftuerē, dan op de naderheyt van tgebruyc der gebueren.

Boven dese voorsz. saecken, was noch een ander sware clachte over de Magistraet vā [193r/409] Leyden, te wetē, dat die wilde, dat twee wtē heuren op alle vergaderingen der Consistorien present soudē wesen. Hier af en soudē hen die vander Consistorien, gheensins beclaegt hebben, soo syluyden d'oorsaecken wel hadden verstaen, die de Magistraet daer toe moueerde, te weten, tbeletten vander wedersprekerē bevondē muyterien, twistē en kijvagien, en sulcx haer quade manieren van doē, daer wt goede wettē plegē geboren te werdē.

De wedersprekeren sullen hier seggen, dat sy daer niet onrechts en handelen. Daer tegens seyt de Magistraet dat syluyden aldaer veel onrechts handelen. Maer hoe't sy, haerluyder zeden en handelingen inder vergaderingen zijn onrecht, of sy zijn recht: zijn sy onrecht, en is daer niet meer van noode dan goede opsicht: zijn zy dan oock recht, soo en hooren sy des magistaets oogen niet te vlieden. Want, die wel doet en vliet het licht niet, maer die qualijc doet. Al geheel anders dan dese Peter C. met zijn adherenten (den Christen name voerende, hen hier inne betoonen, betoonde hem voormalē een heydensche Romain in zijn antwoorde tot eē architect. Dese architect sach datmen wt een gebuyr huys zien mochte in des voorsz. Romains slaepcamer: daerom hy den selvē presenteerde, om seker cleynloon te makē, dat niemant vreems t' ghesichte mochte hebben in zijn camere. Daer op de romain seyde ick wil u tien malen so veel loons geven, condy mijn camer so doorluchtich maken, dat alle de Roomsche borgeren sien mogen wat ick daer binnen bedrijve. Dat was van een doorluchtich man voorwaer, een doorluchtighe antwoorde, vreemt van meeninge van soodanighe menschen die als quaetdoenders het licht haten ende vlieden, ende heymelicke conventiculen beminnen ende versoecken.

Sodanigen of genoech diergelijcken meeninge als inde voorschrevē Joriaen Ipens. Minister van Leyden anno lxxvj. Want dese met believen van der Consistorie van selfs dede versoecken aen de Magistraet, dat hem ghelieven wilde, twee wt haerluyder collegie op elcke vergaderinge present te latē wesen. nu en was doen ter tijt inde magistraet niemāt die affectie droech totte ghereformeerde religie. Des al niet tegenstaende liet hem de selve Joriaen Ypensz. vast beduncken, dat die vande Magistraet, comende in hare vergaderingen, aldaer sodanigen Christelicke ordeninge sien soude, dat daer door hemluyden mochte werden een lust om

sodanige religie aen te nemen. Dat was gevolcht des Heerē woort: laet u licht lichten voor den menschē, op dat sy luyden, uwe goede wercken siende, prijzen mogen uwen vader die inde hemelen is. So en schaemde hē Joriaē zijnder Godlijcker neringhen niet, noch hy en vloot het licht oock niet, als dese Peter Corn. doet met alle die van zijnder factiē zijn, daer sietmē nu wel een merckelic onderscheyt, tusschen desen Peter en den voornoemdē Joriaen Ypensz.

Ick ben hier geraect opte persoon vanden selven Joriaen, twelck my hier doet stellen zijn oordeel van dese Peter Cornelisz. Dese warē beyde onder des van Alven Tirannie, ghelogeert inden Helm binnen Leyden, daer ghevallen is, wt eenige voorgaende redenen dat Joriaen Ypensz. den selven Peter Corn onder oogen seyde dese of gelijcke woorden: Ach welcken adder of slanghe sult ghy noch zijn de ghemeynte Godes, dier tijt als God de genade sal geven dat het licht des Evangeliums aendē dach comt. Welcke Joriaens Prophetie van Peter Corn. hy Peter effectuelicken soo warachtich heeft betoondt, dat Joriaens voorschreven seggen meer een geschiede Historie, dan een toecomende Prophetie schijnt gheweest te zijn.

Maer het voorgaende propoost weder op nemende daer het gelaten was, meyn ic wel dat dese Peeter Cornelisz. met al zijnen aenhangeren niet geerne de opinien van mijnen Heeren Calvijn en Beza, noch ooc tgebruyc vande stad van Geneven, in dese sakē soudē willen seggen onrecht te wesē, Ja dat sy niet en sullen lijdē, datmen int naervolgē van diē niet swaerlickē en mach sondigen. Mē lese Calvinum en Bezam elc in eē haerlieder missiuen, <<X>> <<Y>. daer van extract hier achter is gestelt onder de letteren teene x tander Y. Daer salmen bevinden dat sy het selve, dat de Magistraet tot Leyden, in dese saecke mede voor heeft, voor behoorlick ende nut prijzen. Siet nu (Leser) hoe verde alle sulcx nu is verscheyden van deser wedersprekeren seggen, te weten dat de Magistraet hem niet heeft te bemoyen mette kerckelicke saken.

Peter Cornelisz. metten zijnē inden onderscheyt den Heeren Staten overgegeven, <Z>> hier na onder de letter z bewesen, segghende daer selve des Overheydts ampt te zijn, dat sy in tijden van twist ende scheuringhe, de kerckelicke vergaderinge beroepen, ende so vele de wterlickē action aengaet, presideren sullen. Dit hebben oock de Heeren Staten metter daet gepractizeert, ende gedaē in dese laetste vergaderinge self inden Haghe: daer sy twee Raden ordinarij vanden Hove van Hollant bij schikten. Waerom en soude dan de Magistraet in tijden van vrede, daer niet present moghen wesen, om kijverijen, twisterijen, en muyterijen door de autoriteyt van heurlieder presentie te mogen precaueren: Sekerlick ten is geen minder deuchde ende noodt, twist te verhoeden, dan neder te leggen. En de Magistraet en behoort in tverhoeden van tquade, niet sorgeloos te slapen. Sonderlinghe noch, daer de voorgaende mishandelingē der Consistorien dē magistraet daer toe wettige oorsaken hebben gegeven, gelijc tot Leyden gevallen is. Maer wat schade mach de Consistorie doch daer af comē datter twee wt en van wegē de magistraet (openbare professie van hare Religie doende) present zijn in haer vergaderingen, sy en durven niet vreesē voor clapperie: want de secreten vander stede zijn henluyden vertrout. Sy en derven niet vreesē voor achterhaeldt te werden: want het zijn haer eygen medebroederen, ja mede litmatē selve. Handeltmen recht in hare vergaderingen: sy mogent wel weten tot heur eygē stichtinge, en eere vander Consistorie. Handeltmē dan daer oock onrecht: sy behooren te weten tot verhoedinghe van tquade ende tot beteringhe vande Consistorie selve.

Daer hebby nu (lieve Leser) opt cortste de Historie deser beroerten tot Leyden, daer af men nu soo grouwelicken Tragedie bestaet te versieren. Hier af zijn alle dese moeytens [193v/410] gesproten, ende hier wt mach elc licht mercken hoe lichtelijck de wedersprekeren (soo sy onpartidich waren) desen handel tot stilder rusten gebracht mochten hebben so syluyden hen eenichsins gevoechlickē hadden willen dragen, soo onbeschaemdelicken de Magistraet niet en hadden gedrongen, haer wettige autoriteyt wettelicken, te beschermen, tegen desen rumoerschen Peter Cornelisz. met zijnen adherenten, diese poochden met voeten te treden. Daerom syluyden siende dat de Magistraet hemluyden dese nieuwe, ende al te groote macht niet en wilde toelaten, zijn met sulcke hare ambitieuse ende muytersche doleantien geloopen aen zijn Prin. Excell. rechts of die zijnen dieren tijt niet beters en wist te besteden, in hoochwichlige ende

sorgelicke Lantsaken, daer mede zijn Prin. Ex. niet alleene beladen, maer swaerlicken overladen is. So bescheyden zijn sy in politijcke saken.

Ja dat meer is in haer eygen saken. Want sy in sulc ontijlich bemoeyen van zijn Prin. Ex. al te luttel geconsidereert hebben gehat, opt 13. artikel van haer eygen Synodo, vant jaer 74. die hout inne: datmen niet lichtelick voor den hoger Overheyt en sal gaen voor ende al eermen voor de lage overheyt tbeste gedaen heeft. want wat is doch tbeste dat sy luyden in desen voor de lage overheyt gedaen hebben? zy hebben huyden? wederroepen, tgene zy gisteren selfs begeerden. Sy en hebben de Magistraet, henluyden te ghemoete gaende in allen, int talder minste punct niet willen wijcken. Sy hebben heymelicken gepartijdet ende gemuytet om van Burgeren, die eendrachtich waren, partijdige en die gehoorsaem waren rebellen te maken. Hier toe hebben sy het schamele ambachts volck ghelockt. Ja gedrongen om te hoorē de oproerige Predicatie van desen Peeter Cornelisz. de eerste oorsake, en thoof van alle dese beroerten, partijschapppen en muyterien. Dit is degelijcken in alles het beste gedaē. Mach dat het beste in alles genoemd werden, dat syluyden met menichte van gevlogelde calumnien en stinckende achterclapperiē, de magistraet tot Leyden genootsaect hebbē, omme by behoorlicke wegghen daer inne te remedieren.

Want het is notoir als de Magistraet considereerde dat by dese quade bestdoenders, sulcke onschamele en periculoose logenen, soo openbaerlicken onder de goede gemeente gedivulgeert ende gesemineert werden, datter wettelicken wt stont te beduchtē, contempte vande Magistraet by den licht geloovigen, en verderflicke seditie by den oproerigē menschē. So is de magistraet gedrongē geweest om haren goeden name te defenderen, en het ghecommoueerde volck te appayseren, haer goede en rechte intentie in dese sake, dē volcke te insinuerē, door de Publicatie van tgene hier naer int lāge onder de letter A is gestelt. << A a>>

Maer alle tselve heeft so weynich mogen beteren de bitterheydt van den voornoemden Peeter Cornelisz. dat hem ooc sulcke versoecinge meer ende meer heeft verbittert. Want dese Peter hem selven zijn staet, de gemeyne ruste zijn consciētie, Ja Gode selfs, so gants vergetē heeft gehad, dat hy hem niet en ontsach de copie vanden brief, by hemluyden vā de Princ. Excel. aen den Magistraet geobtaineert, vanden Predicstoel af te lesen voor den volcke, ten minsten hem het inhoud van dien te kennen te geven, met vermaninge dat het volc de Magistraet soudē obedieren, wanneer de Magistraet zijn Princelheke Excell. obedierde. twelck was te seggen: De Magistraet en gehoorsaemt den Prince niet: ergo en zijt ghy niet schuldich de Magistraet te gehoorsamen. Machmen in een Christen Predicant, die schuldich is, den volcke tot alle eendracht onder malcanderē, ende obediētie onder de Magistraet te vermanen, oock yet te bedencken, dat desen Peeter Cornelisz. Predicant minder betaemt, dat hem meerder beschaemt, ende dat opentlicker strect tot oproer, seditie ende bederf van luyden, steden ende Landen? De Magistraet tot Leyden, verstaet wel wat obediētie syluyden heuren Stadt-houder schuldich zijn. Maer Peeter Cornelissen verstaet luttel wat obediētie hy den Heere Christo, ende ter liefden van Christo, den Wettigen Magistraet in politijcque saken schuldigh is.

Want dese Peeter in geene van zijne Predecatie of liet de oorsake vanden gheschille tusschen de Magistraet ende hem, nae zijn partijdige meyninghe wt te leggen ende den volcke inne te planten. Ende dit al niet tegēstaende, hem tselve was verboden by de magistraet, op pene, van als een oproerder ghestraft te worden. Want hy alle sulcx (als ooc de Magistraet selve) verachte, en in sulck zijn oproerich Predicken hartnekelicken voort voer, hē selven daerinne, als een vroom campioen met een welbehagen iacterende. Ende om ymmers niet te versuymen dat tot fedicie mocht voorderen, soo voechde hy dan noch daer by dat hy achter wegen liet, het bidden voor de Magistraet oock voor den armen.

Siende dus de saken van Peeter Cornelisz voortgaen van quaet tot arger, so waren die vanden Kercken raet te rade geworden, den voornoemden Coolhaes met twee ouderlingen, en twee Diaconen aen hem te seynden, omme hem (gelijck sy deden) broederlicken te vermanen, en te bidden dat hy ymmers den armen, de gemeente wilde recommanderen, wyder dat hy by henluydē soudē willen comen inde kerckelicke vergaderingen, omme gesamentlicken te

communiceren, van saken die tot stichtinge der kercken hadden mogen dienen, maer en heeft alle tselve niet moghen helpen, ghelijck hy tselve bespottelicken ende hartnekelicken af sloech.

Alle sulcx wert noch al een goede wijle met gedult gheleden by de Magistraet, op hopen dat dese Peeter Cornelisz. hem noch ten laetsten eenmael soude beraden. Maer siende hē van tqade in erger voortgaen, hebben sy dē selven Peeter voor hen ontboden. Daer verstont noch de Magistraet wt zynen monde, dat hy van dese saecken in zijne Predication niet en soude connen swijgen, ooc der armen woort niet en soude begeeren te houden, dan onder protistatie. Also is de Magistraet genootsaect geweest dē selven Peeter Cornelisz als een seditieus man, en schandelick twistmaecker, te verlaten van zijnen dienste, In wiens plaetse sy wettelicken stelden, een anderen vreetsamen Dienaer, die van te voren voor goet by de gemeēte geaprobeert was en goet getuychnisse hadde, van leer en levē [194r/411] hopende door sulc middel, noch eenmael aen de lang-gesochte ruste, en gewenschte eenicheyt haerder Burgerie te geraken. Twelck onwedersprekelicken in haer vermogē stont te doen, door dien hy niet dan by prouisie, en tot haer kennelicke weder-segghen toe was aengenomen ghelijck voren verhaelt is, ende op dat hy Peter Cornelisz. te min redene soude hebben hem te beklagen, zo was hem tzynen versoecke toegeseyt, dat hem zijne weddē evenwel het gantsche quartier Jaers, daer hy maer ses of seven dagen in getreden was soudē volghen.

Maer so weynich als een Moor zijn huyl ende een lupaert syne vlekken kan veranderen, zoo weynich mochte dese Peeter Cornelisz. rust ende vrede benaerstigen, de wyle hy nu so langhe tijden dat twistich muyten, ende d'oproersche partyschappen hadde ghehanteert, ende ghesemineert binnen Leyden. Daerom hy nu siende hem daer toe het middel om meer te doen, aldaer benomen te zijn, heeft hy hem begheven tet Voorschoten, een Dorp ontrent een ure gaens van Leyden, daer bestaet hy metten nacht vyant onder den goeden tarwe van eendracht door zijn beter gesaeyt, zijn quade zaet van vyantlicke tweedracht, meer ende meer te saeyen, ende dit al wt zijnen eyghen loope sonder eenighe wettighe beroepinghe te hebben, hem verlatende opte onbeschaemde trotsicheyt van eenighe zijne adherenten. Daer dese Catelina met zijne geconiuereerdē, die goede stede van Leyden, hielt in een groote discordie. Twelc anders nerghens toe en tendeerde, dan om dese sake tot oproer ende wapen te brengen, volgende de comminatiē dicwils openbaerlijcken daer van ghehoort. Om welke soo verderflicke als schandaleuse quaden, by alle behoorlijke weggen te moghen voorkomen de Magistraet tot Leyden, met alle mogelicke sorghe ende ernst ghearbeyt heeft gehad, somen hier vooren heeft mogen sien, ende ooc noch daghelijcx daer toe arbeydende is.

Maer of (dat God af keere) alle sulcx niet helpende, haerluyder getrouwe vlijt tot vreden, door den lust tot oproer der voorschrevē twist geesten, sulcx mochte werdē overwonnen, dat het tot voorder diffidie ende onlust geraecte. Soo protesteert de Magistraet tot Leyden, mitsdesen voor Gode, voor haer conscientie, voor alle Magistraeten en voor allen liefhebberen van goede vrede, dat zy luyden hem daer van houden onschuldich en onnosel, als die in allen getrouwelicken harē staet volbracht hebben, int wettelick refuseren van een nieuwe geestelicheyts macht subiect te zijn, ende van een nieuwe Tyrannie over den conscientien aen te nemen, alsoo sy luyden volgens haren eedt vander stede gherechticheydt voor te staen, oock volgens hare liefde tot des ghemeen landts vryheyt, int stuck vande conscientien (wesende het eenige hoofdt-stuck van dese bloedighe inne-landtsche oorloghen) sulcken hatelijcken slavernie der conscientien gheensins met goeder conscientien en hebben mogen consenteren noch admitteren.

Ende of oock naermaels bevonden mochte werden, dat eenige ghecommitteerden op dese sake een quaet preiudicium hadden ghegeven, ofte dat ooc by de Classique vergaderinghe inden Hage ofte elders waer, of by ymanden anders, de voorsz. Magistraet noch ongehoort wesende, ten vollen yet soude mogen gesloten zijn, tot haerluyder achterdeele (daer af sy als noch geen kennis en hebben) so verklaren syluydē wel expresselicken mits desen, dat sy alle sulcx niet en begeerē, niet en behooren, noch niet en dencken te obedieren. Maer dat syluyden presisteren by soodanigen presentatie als sy diesaengaende, aenden Heeren Staten gedaen hebben, te weten, dat naer dien by den Heeren Staten naer voorgaende wettighe deliberatie by den steden, elc inden

zijn gehouden, op hare generale vergaderinghe opt punct vande kerckelicke Regeeringe, een generale ordinantie gemaect, ende de selve over al eenpaerlick in twerck ghestelt ende onderhouden sal wesen, de stede van Leyden hem daer inne den anderen stede conformeren sal.

Wenschende daer beneven dat om desen twist te assopieren, soodanige wijze bescheydenheit gebruyct mach werden, als men siet voormaels tot Geneven ghebruyct te zijn gheweest. Want men bevint, datter tot anderen tijden aldaer verscheyden questien, tusschen de Magistraet, ende die vander Consistorie gmoveert zijn geweest, ende onder anderen, ghelijck Beza inde beschrijvinghe van het leven van Calvijn touceert, hoe dat het hem begeven heeft, dat de selve Calvijn door eenich misverstant van Geneven vertrocken is naer Straetsburch, alwaer hy by den E. Raet, tot een professor der theologien aengenomen zijnde, heeft hy niet alleen met welghevallen van alle de Doctoren opentlicken Theologiam geprofiteere, maer ooc met consent van desen voorschreven eersamen Raede (als hem billicken recognoscerende) een walsche Kercke begonst ende de Kerckelijcke discipline gheinstitueert: zijnde nu de genoemde Calvijn (so gheseyt is) van Geneven vertrocken, heeftmen aldaer het broodt des avontmaels (daer toe men voorgaende gemeen broot gebruycte) wech genomen, en verandert achtervolgende tgene datter int Synodo te Losanē geresolveert was, in ongehevelt of ongedesemt broot, t'welck oorsake was dat hem verscheyden personen van de tafele des Heeren binnen Geneven hebben willen afhouden. Datmen nu dese sake by die, inde balance leyt, ende eens ondersoecke de welcke meest weghende is, op dat yghelicken oordeelen mach om welcke sake men billicker scheuringe behoorde te maken, of om die, of om dese. Maer wat doet Calvijn hier tegen? verweert hy de selve tot afval en scheuringe? schelt hy de gene die sulcx willen introduceren voor godloosen, en raedt hy de gene die daer toe scheenen te inclinerē, met ten anderen geen gemeenschappe te houden? maer nieuwe rotterien te maken? en buyten der stede te loopen? geensins. Dan raet eenē ygelicken wel ernstelicken om een saecke die Adiaphore is, geen questi noch dissidie te maken, maer inde ware eenicheyt te blijven.

Men vindt van ghelijcken dat beroerende de oneens-heyte tusschen de Magistraet van Geneven ende de Consistorie aldaer geresē, nopende seker persoon de welcke by de Consistorie gebannen. en by de Magistraet weder habijl gemaect was, omme tot des Hee- [194v/412] ren Avontmael te comen, de selve Magistraet van Geneven hen daer op ondervraecht heeft niet van eenighe classen of Synodale vergaderinghen, maer aen de Magistraet van Surich, de welcke sy derhalven drie pointen voorstelden, te weten, ten eersten: hoe den Ban conform den woorde Godes volgende de Heylige schrift, ende de suyvere Religie, te ghebruycken soude staen? ten tweeden: of sy niet andersins dan by der Consistorie en soude berecht connen werdē? ten derden: watmen daer van inde kerck van Surich hielt? op welcke sake D. Henricus Bullinger aen Calvijn antwoordt schrijvende onder andere woordē aldus vermaēt. Wy vermanen u oock dat ghy voort gaet, den Heere getrou te wesen, ende dat ghy alle saken maticht, op dat ghy door al te groote strēgicheyt die gene niet en verliest, de welcke de Heere (die 'tgecroocte riet niet en breekt, noch tsmokende vlas niet en blust) bewaerdte wilt hebben.

Conclusie.

De Leser heeft nu hier vooren naectelicken mogen sien, wie de Autheur is geweest van dese soo schandaleuse discordie, namentlick den voornoemden Peter Cornelisz. alsoo mede wat oorsake hem daer toe gmoveert heeft ghehad, te weten, ambitie om te comen aen 'tgebieden over de Magistraet, ende alsoo het oude Romanische pat te wandelen, tot een nieuwe, maer een arger slavernie. Twelck hy metten zijnen bestaet met openbare onrecht vande Magistraet te benemen, de Authoriteyt vant aennemen, behouden, ende afsetten der dienaren, Ouderlingen ende Diaconen, Insgelijcx het bequame middel van des Magistraets presentie, omme alle toecomende onraet ende questien te precaueren. Dit alles is hier voren soo warachtelicken, als eenvoudelicken bewesen. Soo dat mitsdien alle wettige Magistraten hier aen desen Leytschen handel, hebben een klaren spieghelen, ende met rijper aendacht aenschouwen het voornemen,

ende tbeleet van d'een ende d'andere partye: waer van d'eene met argelist, met een schijn van goeden yver, ende met openbare inobedientie, muyterie, ende oproericheyte arbeyt, om aen haer te trecken: maer d'andere partie sinceerlicken, oprechtelicken, ende met alle behoorlicke middelen waeckt om te behouden de macht, autoriteyt ende het gebieden: dat alle Wettighe Politijcke Magistraten (niet de Geestelicke) competerende is. Twelck by elcke Magistraet geconfideert zijnde, oock licht by den selven verstaen sal werden, dat de Magistraet tot Leyden in desen voorstaet, niet hare particuliere, maer aller Christelicker Magistraten algemeyne saecke. Daer wt syluyden alsdan door dese aenvechtinge, die de wedersprekeren tot Leyden, haer wettige Magistraet nu aendoen, om de macht ende autoriteyt te become, gewaerschout sullen mogen zijn, tegen gelijcke lagen, ende aenvechtingen inden heuren, daer mede soo sy alsnoch niet belaecht en zijn, noch metter tijt listelicken belaecht soudén kunnen werden: Ende dat sy daer beneven oock veroorsaect mogen wesen, om sonder vertreck gesamentlicken ende Wettelicken mette Magistraet van Leyden te helpen precaueren, dat deser macht int domineren over alle Magistraten politijcq, sulcx niet toe en neme, dat hem de selve des niet en beklagen, alst te spade zijn ende sy ondervinden soudén, dat sy meynende van d'oude Tyrannie verlost te wesen, hem in een erger jonge Tyrannie bestrict soudén vinden, ende also niet te late en verstaen, datmen met verderf van Landen ende Luyden gevochten heeft, ende noch vechtende is, niet om de Tyrannie inde conscientien gantsch te verwerpen, maer alleenlicken om die in erger te muteren. Twelck de barmhertige God genadelicken wil voorcomen.

Hier by werden oock alle Christelicke herten vermaent, ende hertelicken gebeden, dat sy hem aen dese oneensheyte tot Leyden, niet en schandaliseren, dat sy inde ware eenicheyte der kercken blijven, dat sy alle scheuringen ende partijschappen vermijden, ende dat sy den almoghenden Heere met eenen ootmoedighen Gheest bidden, la verbidden willen dat die van Leyden, behouden een yghelicken zijn autoriteyte vereenicht mogen werden, ghestadelick in eendracht volherden moghen, ende den waren God alsoo, na den bevel Christi ons Heeren, weerdelicken, heylichlicken, ende eendrachtelicken, dienen ende eeren moghen. Twelck ons allen verleene de Vader, de Sone ende den Heylighen Gheest.

AMEN.

**Volghen nu alhier de bewijsen van het ghene
hier vooren ghestelt ende aengheroert is.**

Ende al vooren te komen totten particuliere bewijsingen, hier vorens by de letteren gedistingueert, en is niet onraetsaem gevonden te openbaren, in Nederlantsche duytsche tale tghene D. Wolfgangus Musculus in deser saken, by geschrifte naergelaten heeft, genomen wt sekere zijn boeck, dat hy Locos communes geintituleert heeft, onder den tijtel vander Overheydt, ende eerst het Capittel.⁵⁶

Of de Overheydt macht heeft de Religie te versorghen.

Maer also wy in de handelinghe deser saken zijn gevallen, schijnt van node gevraecht te werden, of het Ampt des Overheyts toestaet ende eygen sorge voor de Religie te dragen? << Twist van de macht des Overheyts in religions sake. >> Want van dese sake geen kleyne twist en is wtstaende. Inden eersten wert dit wederseyt ende versaeck, by den genen die onder den deckmantel van het voordeel der gesmeerde Klercken en Papen niet verdragen en willen dat hare misbruycken gestraft werden. Daer naer by die met Ketterien zijn besmet, of den Keteren mede huylen. Dan wederseggen of versaken des op verscheydene wijsen. Want d'eerste begeren van die vander Overheydt, dat sy hare instellingen voor stae noch niemant eenige vry domme en vergunne, omme vande aengenomen wijse ende gesteltenisse der Religie af te wijcken. Maer de laetste willen seggen, tselve oock het Ampt des Overheyts niet eygen te wesen, noch toe te behooren: maer dat hem alleenlicken te versorgen soude staen, dat de algemeyne vrede werde bewaert, wat oock eenige ghelooven, andere niet ghelooven soudén mogen. Om dat de vermeynde Geestelicken, de opsoorginge der Religien die vander Overheydt benomen, ende hare Papen of Pausen (soomen die noemt) toegeleyt hebben, sien ende beklagen wy ons al te samen, hoedanige eenen Zee der quaetheden, door dien over de Kercke Christi, is gevloeyt ende overgelopen. Indien dan tgene de laetste soecken inder Kercken plaetse mochte verkrijgen: wat souder doch inde geheele Christen Religie, seker ende vast moghen blijven? Hier dan is Satan gheheellicken op dat de Reformatie der Religien, daer sy noch niet inne ghestelt en is, belet: of daer zy yewers inne ghestelt zy, omme gheworpen mochte werden. << Des Religions versorginghe, comt voornemelijcken die van de Overheydt toe.>> Maer wy houdent met die menschen die daer leeren de versorginghe ende opsichte der Religien niet wat, noch eenichsins, maer eyghentlicken ende gheheellicken die vander Overheydt toe te comen. Twelck eenighe wijsen onder de Heydenen oock bekent hebben, de welcke in de instellinghe der ghemeynten, de Religie d'eerste plaetse hebben ghegheven. Sulcken menschen zijn wel Heydenen gheweest, gheen kennisse van den wech des Heeren hebbende: ende van zijn Kercke of vergaderinghe gheheel vreemdt zijnde: nochtans en hebben sy daer inne geensins ghedwaelt, dat sy meenden sonder onderhoudenisse van Godevruchticheydt ende Religie, gheender gemeenten Burgerlicken stant voorspoedelicken inne ghestelt, ende onderhouden te kunnen werden. Ende eenighe rechtsgeleerden hebben de selve ghestelt by de ghene die vande ghemeene Heydensche Wetten zijn, daeromme dat wy ooc door t'belet onser natueren kennen eenen God te wesen, die wy ghevoelen, dat met vreesse ende eerbiedinghe gheacht ende ghedient moet zijn. Wie en weet dan niet, dat der Overheydt toecomt, de middelmatighe, niet alleene der ghestelder wetten, maer oock vande ghene die totter ghemeen Heydensche Wetten behoorden, << Dat de Religie tot de Heydensche Wetten behoort. >> de welcke alle Ziele onderworpen, ende macht des levens ende des doots van boven af ghegeven is?

⁵⁶ Wolfgang Musculus (1497-1563), theoloog van de reformatie, vanaf 1549 hoogleraar theologie in Bern: hoofdwerk *Loci communes in usus sacrae theologiae candidatorum parati*, Basel 1560. Uit dit boek worden hier twee paragrafen in vertaling opgenomen: 1. *Of de Overheydt macht heeft de Religie te versorghen?* 2. *Hoe verre de macht des Overheyts inde Religions saken ghelde ende streckende is?*

Naer dien dan de waerheyt van dese sake, zoo openbaer sy, dat sy den Heydenen selfs oock niet verborghen en heeft connen wesen: en sal dees dan van ons niet behooren bekend ende omhelst te werden: ons (segge ick) die door de kennisse Godes niet alleene de Heydenen, maer oock het Volck des Wets verre te boven gaen? Ende en derf niemant segghen, dat ons Christenen, in sake vande Religie niet te letten en staet, want het licht onser natueren wijset, maer 'tghene dat de heylighe gheschriften ons voorschrijven: de welcke daer toe zijn ghegheven, op dat wy tot alle goede wercken onderwesen soudē worden. Want hoewel wy in die saken, die de geheymnisse van onse geloove betreffen, het licht der natueren, niet en zy aen te sien, maer meerder de Heylighe gheschriften: soo en behoorden nochtans die dinghen niet versmaet te worden, die door den Raedt Godes natuerlickē onse herten inne gheschreven zijn, gelijckerwijs die wet is, de welcke wy een wet der natueren heeten, wiens onderhoudenisse der Propheten, Christus, ende de Apostelen ons bevelen, ende daer van wy boven onder den Tijtel vanden Wetten gehandelt hebben.

En blijcket niet dat de macht die de Vader over zijn kinderen heeft, << Tstaet aen de vaderlicke sorghe en macht zijnen kindere inde ware Religie op te voede. >> wt de Wet der natueren zy, de welcke de Heylighe Schrift oock bevesticht? Wie sal dan ontkennen dat hem voor allen toecomt, dat hy mette meeste neersticheyt ende Sorge hemluyden, te weten zijne kinderen, onderwijst in deware Godsvruchticheyt, ende des Heeren Religie, in de de welcke alle haer salicheyt en eenighe welvaren gelegē is? Den Engel prees in Abraham dat hy zijn Sonen gebieden soude, den wech des Heeren te bewaren, Genes. int. 18. En isset dan geē aenhangsel vande Religie te gebieden, des Heerē weg te bewaren? En de Heere heeft alle de Israeliten, ende elcken vā hem geboden, dat zy de woorden Deuter. 6. *Hoort Israel de Heere uwe God is alleen God. Gy sult dē Heere uwē God beminnen van alle uwer herten, van aller uwer zielen, ende wt alle uwer crachten.* ende zoo voorts. [195v/414]

Niet alleenlickē in haer herten bewaren, maer oock hare kinderen vertellen, dat is, wtlegghen ende in planten soudē. Inde welcke de somme ofte tkort begrijp der leeringhen, van het gheloof, vande liefde, ende vande ghehoorsaemheydt Gods, claerlickē vervatet is: op dat wy sien soudē wat deVaderlijcke sorghe, ende macht in Religions saecken behoort te besorghen. <<Des Overheys magt op haer onderdanen is meerder dan des Vaders tot zijn kinderen.>> Soo ghy nu de Overheyt in siet, waer vooren sal dese anders gehouden werden, dan de opperste Vader aller ondersaten, wiens macht veel grooter is, dan vanden Vader op zijn kinderen: Daeromme het haer meerder dan een Vader betaemt, dat zy voor alles, des Religions sorghe draghe, ende dat sy de selve onder haeren ondersaten, inne stelle ende onderhoude.

In des Vaders persoon zijn by alle de Huysghenooten, Vaderlijcke sorghe ende voorsichticheydt, ontsich, ende macht te erkennen ende te vreessen. Inde persoon vande Overheydt, draghen hem dese dinghen over. Hier is een voorsienighe sorghe, over alle hare onderdanen, d'autoriteyt, ende het ontsich van hoocheydt, daer sy alle d'andere mede te boven gaet, macht om te ghebieden, ende wraecke van alle onghehoorsame te nemen, die gheen meerder opter aerden en can ghezijn, naementlijcken als recht hebbende te bewijzen, ende erkennen over elcks leven ende doodt. Waer door sy het Swaert is draghende, als een Dienersse der Godtlijcker wraecken.

En sal dan soodanigen hooge aensien, ende macht niet gheoorlooft wesen, dat elck eenen huysvader in zijn huysinge geoorlooft is? salmen wt het gebodt Godts connen verstaen, den meerderen niet toe te comen, tghene dat den minderen toecoemt, ons alder gemeenen Vader niet toe te comen, dat eenen huysoversten toecomt?

Maer laet ons besien of de heylighe gheschriften die niet toe en staen. <<Des Religions versorginghe staet de overheyt meer toe dan den Priesteren.>> Moyses deerste al ghemeyne overste van Israel zijnde in het Ampt, niet des Priesterdoms: twelc Aaroni te laste gheleyt is, maer des hooger machts, de Conincklike macht ghelijck, heeft onder het volc Godes de geheele religie bevesticht, inneghestelt, jae heeft selfs Aaroni, ende den anderen Leviten voorgeschreven, t'ghene zy doen, ende 'tghene zy weder laten soudē. Waer inne wy

openbaerlicken sien de sorghe vande verhandelinge der Religien, meer toe te comen de hooghe Overheydt dan den Priesteren staet.

Yemandt sal moghen segghen: <<Mosi ende niet Aaroni is de sorghe en de instellinghe des Religions te laste gheleydt.>> Moyses heeft alle tghene dat tot de innestellinghe der Religien behoorde door tgebodt Gods inneghestelt: hier op antwoorde ick. Tis waer: maer later redene ghegheven worden, waer door dat God, omme de Religie inne te stellē Aaroni die hy tot een priester gewijt hadde, gheen ghebot en heeft ghegheven: maer tselve Mosi gheboden heeft, wesende geen priester, maer de hoochste Overheydt van Israel. Daeromme dan dat Moyses niet wt hem selven sorghe voor de Religie ghedraghen en heeft, maer door t'bevel Godes, verschillet zoo vele dattet niet teghens ons en doet, maer dat het onse segghen meerder bevesticht ende becrachticht. Want daer wt werdt openbaer, dat het Gode soo behaecht dat de sorghe vande Religie inne te stellen ende te regieren de Overheydt toe behoort, maer de bedieninghe den Priester, op dat hy die het Priester Ampt bediendt, haer dienaer zy, maer gheensins innestelder of regeerder.

Naer de doot Mosi, is de versorginge der Religien met het Ampt des Overheyls vervallen, niet tot Eleazarum den Priester, maer tot Jehosuah den Sone Nun, niet van den gheslachte Levi, maer van Ephraim. << Des religions versorginge en is tot Eleazar dē Priester maer tot Josuah als Overste gecomen. Josua 5. 2. Maeckt u steenen messen ende besingt de kinderē Israels weder ten anderden mael.>> Desen heeft de Heere bevolen dat hy de kinderen Israel de tweede mael soude besnijden, Cap. 5. Nu de besnijdenisse was het verbont teycken des almachtigen Godes, gantschelicken tot de Religie behoorende. Ten bevelen van dese, zoo werde de Arcke Godes vanden priesteren ghedragen, zoo geschieden alle andere saecken totten Religien behoorende, zoo werden d'Altaren ghebout, zo werde tvolck gheheylicht, zoo werde verhult al dat van Mose bevolen was. Hy en liet niet van alle tghene dat Moses belast hadde ongheroert. Maer dedet alles openen, voor alle de menichte Israels, Capittel 8. De welcke hy oock beval, dat zy den Heere vreesen, hem van gantscher ende ghetrouwer herten dienen, ende vreemde Goden wt tmidden van hemwech doen soudē: ten laetsten heeft hy het verbondt tusschen Godt ende zijn volck vernieut, de woorden des verbonts in tWetboek Godes doen stellen, ende een steen tot een ghetuyghe van tgheslaghen verbont opgherecht, int laeste Cap. In alle dese en wert van Eleazare den Oppersten Priester niet eens geroert, wiens Priesterdom hier en tussche nochtans niet ledich en stont. Waer wt genoegh blijkt de opperste last van des Religions saecken te handelen, ende regieren, in de macht Jehosue geweest te zijn, als Overheydt: maer de bedieninghe der Priesterlickē dinghen inden Priesteren, wiens werck het was de geboden Jehosue te gehoorsamē.

In de persoon van Samuel, zijn wel het ampt des Overheyls en het ampt des Priesterdoms inden anderen ghevoecht ghebleven, maer de versorginge des religions regiment heeft hy ooc gedragen, niet als priester maer als Overheydt, ende die doen ter tijdt in Israel gheen meerder en hadde. <<In wat voegē des overheyls ende Priesterschaps ampte in Samuele zijn ghebleven.>> Dat de Overheydt Israel oordeelde ende over alle ghemeene saecken, soo wel gheestelicke als wereltlicke ordineerde dat de Priester offerde, dat hy voor tvolck badt, ende die leerde, heeft de Coninck David (totten welcken van vromicheyls halven alle Christelijcke Overheyden t'ooge moeten hebben) int xij Capittel ernstelijcken betoont, ende sulcx vande macht des Religions saecken te verhandelen ende regeeren. Ende verbeterende 'tghene, dat teghens de Arcke des Heeren by tijden vande Rechteren ende van Saul te versuymelijcken gehandelt was, heeft hy de selve Arcke op een eerlicker plaetse ghestelt) 1. Para. 16. Heeft hy versocht den Heere een huys te bouwen, ende een ordonnantie ghemaect, over alle de kerckelijcke diensten ende ampten, 1. Paral. 22. 23. 24. 25. 26. Alsoo hy wel wist dese eerste sorghe den Coninghen ende Overheden eyghentlickē toe te comen, ende op dat den dienst Gods Wettelicken soude wer- [196r/415] den onderhouden ende naerghekomen, heeft hy de selve tot soodaenighen dienst in den tweeden Psalm vermaent, segghende: Ende ghy Coninghen verstaet nu, laet u leeren, ghy die de aerde oordeelt, dient den Heere in vreesen. Augustinus seyt: Dat een Coninck den Heere dient anders

naer zijn menschelijck wesen ende anders naer zijn Conincks ampt: ghelijck hy een mensche is, dient hy hem met een eerlick ende Godtsaelich leven: Soo hy nu mede Coninck is, dient hy den Heere met een behoorlijcke kracht, inne stellende een ghebodt van des Wets gherechticheydt, ende verbodt dat hier en teghen is. <<Salomon, Aza ende Josaphat hebben des religions sorge gedraghen.>> Salomon heeft oock de over-sorghe der Religien ghedraeghen, niet alleenlick in het bouwen van den Tempel des Heeren, maer oock inde selve te heylighen ende te wyen. 2. Paral. 6. Ende Aza de Coninck van Juda, draghende des Religions versorginghe, heeft alle de Afgoden van het gheheele Landt Juda ende Benjamin, mitsgaders wten Steden des Berchs Ephraim, die hy inne-ghenomen hadde, wech ghedaen, ende heeft den Heere eenen Altaer toegheeyghent, het welck voor het voorhoff des Heeren was, 2. Paralip. 15.

Dan gelijcken heeft oock Josaphat de Coninc van Juda gedaen, vanden welcken wy int 2. Par. 17. also lesen. Naer dien zijn hert een vaste vertrouwinghe genomen hadde tot de wegen des Heeren, heeft de hoochten ende boschkens wech genomē van Judah. Maer int derde Jaer zijns Coninckrijcx heeft hy van zijne Forsten, Benial, Abdiam, Zachariam, Nathanielem ende Micheam gesondē op dat sy inde steden van Jehudah soudē leeren, ende met hemluyden de Leviten, Semeiam, Nathaniom Sabadiah ende Asael etc. ende met hem Helisanam ende Joram, priesteren, ende sy leerden t'volck in Judah, hebbende het Wetboek des Heeren, ende gingen in alle de steden van Judah, de ghemeente onderwijsende: Item int 19. Cap. Josaphat, heeft oock in Jerusalem gestelt, Leviten, Priesteren en Vorsten, wte geslachten van Israel, dat sy haren innewoonderen recht, ende des Heeren saken oordeelen, soudē die hy bevolen heeft, seggende: zulcx sult ghy inde vrees des Heeren ghetrouwelick, ende van oprechter herten doen. Alle u Broederē saken, die tot u sullen comen, die in haren steden wonen, tusschen maechschap en maechschap, waer dat gheschille geresen is vander Wet, van tgebot, van ceremonien of het wtwendige ghebaer, vande rechtvaerdichmakinge: betoont hem op datse inden Heere niet en sondigē, ende den toorn Godes niet op u, ende oop uwen broederen en come. Maer Amarias uwe priester, ende hooge priester, sal in dese dinghen, die den Heere betreffen voor sitten, etc. Hy geeft wel de priester de voorste plaetse inde vergaderinge der Rechteren, die van Godes saken soudē oordeelē: maer daer beneffens en geeft hy hem geen macht, omme rechteren wten priesteren ende Leviten te stellen, dan dese stelt hy selver wt zijn Conincklijke macht, ende gebiet hem dat sy dē Heere vreesende van oprechter herten oordeelen, ende het ghemeene volck wt de wet des heeren, wat by hem ghedaen ende wat gelaten moest zijn, wijsen soudē.

Oock Ezechias een vande voornaemste Coningen de voetstappen Davids zijns vaders naervolgende, heeft de meeste ende sonderlingste sorghe besteed, tot de reformatie der religien, gelijckerwijs men sien mach int 2. Par. 29. 30. 31. <<Ezechias ende Josias hebben met een sonderlinge sorge des religions saken verhandelt.>> Stracx metten beginne zijns rijcx inde eerste maent des eerstē jaers heeft hy de deuren van't Huys des Heeren gheopent, ende bruyckbaer ghemaect, ende heeft den Priesteren, ende Leviten geboden hem te hooren, gheheylicht te werden, gheheylicht zijnde dat zy thuys des Heeren reynighen, ende alle vuylicheyt van zijn gheheylicht wech nemen soudē. <<Holocaustum>> Twelck ghedaen wesende beval hem dat zy opten Altaer des Heeren offeren, ende een versoen offer voor alle Israels sonde soudē doen. Heeft oock de Leviten int huys des Heeren gestelt, met Cymbalen, Harpen ende snarenspeel naer de innestellinghe des Coninx Davids. Heeft oock oorsaecke gheweest, dat de ghemeente lof en versoen offerhande in thuys des Heeren soudē voorstellen. Heeft oock de heerlicke oeffeninghe des Paesschens opgehouden tot inde naervolgende maent, door dien dat tghetal of menichte der Priesteren tot de bedieninghe van dien niet ghenoech, ende het volck in Jerusalem niet vergadert en was. Heeft mede brieven in gheheel Juda ende Israel ghesonden, waer mede hy elck eenen tot den wettelicken dienst Gods te samen riep. Gelijcke macht heeft Jozias de Coninck Judah ghebruyckt in religions saken, als te sien is int 2. Par. 34.

Maer dat nu de Coninghen van Israel haer Conincklijke macht ghebruyckt hebben, teghen de Wet des Heeren met de ontheyliginghe van twettelijck ghebruyck tot allerleye Afgoderie, en can niet wechnemen de oprechte ende heylichste macht, vanden welcke de Goddelijcke Coninghen

ghebruyckt hebben. <<Dat de handelinghe der onvromer Coninghen de wettighe macht diede vromen gebruyct hebben, niet en verhindert.>> Men vinter veele die haer vaderlijcke macht straffelijcken misbruycken. Waer door nochtans niemant de macht der gheenre sal begheeren te crencken, de welcke op haer kinderen een billick opsien willen nemen. Daeromme en derf alhier niemant voortbrenghe het exempel der Godtlooser Coninghen, de welcke soo in Israel als onder de Heydenen den macht om de Religie te versorgen, onvroom, ende verdoemelicken hebben ghebruyckt, niet dat sy de selve een-voudelijcken als Coninghen en behoorden te ghebruycken, maer dat sy als onvroome Koninghen niet en behoorden te misbruycken. Sy hebben daer inne wel ghevoelt, dat sy oordeelden des religions sorghe hem voornemelicken toe te comen: Maer werden daer inne beschuldicht, dat sy van het voorschreven woordt Goods) tot de Heydensche dienstbaerheyden afwijkende, in plaetse van des eenen ende waren Gods Religie, der vreemder Goden afgoderie innegestelt, ende tvolck, om die te volgen, voorgeworpen hebben. Israel hadde zijne Religie van God selver, door Mosen geleverd: nu soo stont het de Overheydt van het selve oock te versorgen, ende hem aen te dienen, dat die onveranderlicken soudē werden naer ghekomen. Als de Coninck Josias tot het Rijck werde [196v/416] inne gheleyt, werde hem een boeck van des Heeren Wet inde hant ghegeven 2. Par. 23. Volghende de Wet de welcke Deuter. 17. staet.

Yemant sal moghen vragen, of het gheloovighe volck van eengheloovighe Overheydt berooft, ende eene onvrome, ende vande ware Religie vervreemt zijnde onderworpen werde beneffens wien de macht van des religions, versorginghe alsdan wesen soude? <<By wylē des religions versorginghe sy, daer de Overheydt onvroom ende van Godes dienst vervremt zy.>> Als Israel in Assieryen, ende Babylonyen ghevanghen, ende de onvromer Coninghen macht onderworpen was? wien quam doen de versorginghe toe der warer Religien? hier op antwoorde ic: sy quam toe de Coninghen van Assyrien ende Babilonien, wiens macht sy onderworpen waren. Haerluyder werck wasset, soo wel den Heere doorwien sy heerscheden, te verstaen ende te dienen, als oock zijne ware Religie te versorgen ende inne te stellen. Maer dat sy anders deden was een onvroom misbruyck, vande goede macht in hemluyden zijnde. De welcke het volck niet gehoudē en was te gehoorsamen. Also en was Nabuchodonoser niet te gehoorsamen, als hy het opgherechte beeldt geboort te aenbeden: maer most weder ghehoorsamen, als hy met een openbare wtroepinghe verboort dat niemant den waren God Israels en soude lasteren, Dan. 3. Onder die onvrome Coninghen, ende die vande Godsvruchticheyt zijn vervreemt, vervalt des religions versorginghe tot de priesteren, ende Ouderlingen des volcks, ghelijck doen waren Esdras, Nehemias, Zorobabel etc. ende die Rechters, priesters ende Ouderlinghen, vant selve volck gheweest zijn, naer de ghevanckenisse tot Christo onses Heylants tijden toe. <<Hoe des religions verzorginghe tot Esdra Nehemia Zorobabele en daer naer totten Apostelen sy gekomen.>> Als dese nu oock bedorven waren, is de macht vande Religie te versorgen, ende daer inne te handelen by Christum selver overghebrocht totten Apostelen, ende den anderen Dienaren des woorts, soo langhe tot dat de Coninghen ende Princen bestonden de waerheydt Godes te kennen, in den Heere te ghelooven, ende hem te dienen. Hoe dese hare machten ghebruyckt hebben, is in hare wetten te zien. Indien dat noch Coninghen noch Princen, noch priesteren, noch Ouderlinghen noch selver tvolck sorghe en draghen, omme de Religie recht te maecken, maer den wech, die van t'woort Godes is afwijkende, inne loopē, op dat de spruecke Jeremie. 5. vervult mocht werden. Daer zijn gruwelen, ende wonder dinghen inden Lande ghebeurd, de Propheten propheteren leughenen, die Priesteren juychen daer op metten handen, ende tvolck heeft sulcks lief, en schorter anders niet te doen, dan dat elcken Huysvader zijn macht inde versorginghe der Religien in zijn huys ghebruycke, ende dat hy de selve, naer het voorgheschreven woordt Godes te werck brenghe ende onderhoude. Soo gheschiedet by tijden vande Vaderen Abraham, Isaack ende Jacob etc. Ende wat staet die Luyden doch anders te doen, de welcke onder het ghebieden van den Turck de Christen Religie als noch behouden?

Hoe verre de macht des Overheys inde Religions saken ghelde ende streckende is.

DUs verre hebben wy bewesen de versorginge des warer Religië bysonderlicken ende al voren, die vander Overheyt toe te komen: Laet ons nu vervolgens besien, van t'ghene hoe verre ende wijt, hem die selve macht is sterckende. << Hoe verre des religions macht hem inder overheydt verstreckt.>>

Syluyden, diemen hedendaechs gheestelijcken noemt, ende wy luyden veel beter Papisten moghen heeten, zijn, als alle de Werelt bekend is, in sulcken meeninghe, dat sy die vander Overheyt in Religions saecken niet wijder toe en laten, dan dat sy een beschermer ende wreker sy van hem, ende vande Kerckelijcke wetten, op dat den Kerckelijcken standt onbeweecht mocht blijven. <<Of de overheyt, alleenlijck sy een wreker, ende niet een regeerder der religien>> Waerommme zy gantsch ontkennen de instellinghe of verbreydinge der kercken Wetten, haer toe te komen, voor soo verre sy Overheydt is: maer dat sy die gheene toecomt, die de Kercke representeren (somen dat seyt) wiens decreten ende instellinghen de Overheyt door haer achtginge vast, ende onverbrekelicken onderhouden moet. Ende omme tselve te bevestigen, brengen zy voor de exempelen, ende voorgheschreven van Hieroboam ende Achab, Coningen in Israel, inde welcke de wrake Godes zijn straffe heeft betoont, om dat sy wt eyghen beduncken, nieuwe manieren inde Kercke Godes hadden ghehaelt.

Deser lieder goetdunckē en can ic niet prijsen sekerlicken ten is den last des overheys niet omme te onderstaen te doen dat Hieroboam ende Achab voorwenden: ende ick belijde gantschelicken, dat indien yemant wter overheyt begonst te doen dat zy luyden bestaen hebben de sulcke soudē swaerlicken sondigen ende waerdich zijn, van den Heere geslaghen te werden. <<Wat Hieroboam ende Achab inde Religië geport hebbē. >> Maer wat hebben sy voorgenomen? hebben zijn wetten inne ghestelt tot vordernisse der kerckē, door de welcke de ondersaten tot Godevruchticheyt geleert, ende van onvromicheyt geweert soudē werden? Hebben sy eenige nieuwe manieren innegebracht, der welcker gebruyc den gelovigen betamelicken was? neen, sy en hebben van desen niet gedaen. Ende so sy sulcx ghedaen hadden, sy en soudē in gheendersins van de macht (hem toecomende) afgedwaelt zijn geweest: Laet ons de H. Schrift selfs horen, ende daer wt leeren wat by hen gedaē sy, en waer door sy de Godlicke wrake schuldich zijn gewerdē. Wy lesē int eerste der Coningen int 12. van Hieroboam: <<Hieroboam>> Hieroboam heeft aldus in zijn hert gesproken, nu sal het rijk wederkeerē totten huysen Davids, indeē dit volc opclimt, omme in thuys des Heeren te Hierusalem offerhande te doen, en het herte van dit volc sal bekeert werdē, tot Roboam den Coninc in Judah, harē Heer, en sy sullē my doden en tot hem wederkeerē: Hier hooren wy wat hy gevreesst heeft, en wat hy heeft willen voorkomen. Laet ons nu vervolgens horē wat hy gedaē heeft, wat wetten, wat gewoontē hy innegestelt heeft, of sy niet dan nieuwe, maer niet veel eer ondeuchdelike, ende twoort des Heere wederstrijdende zijn geweest. En met voorbedachten raet [197r/417] (seyt de Schrift) heeft hy twee gouden calveren gemaect ende tot hemluyden geseyt: en wile niet meer tot Jerusalem opgaen. Siet O Israel, siet uwe goden de welcke u wt Egiptenlandt overleydt hebben. Ende heeft het eene gestelt, in Bethel, ende het andere in Dan, en tselve woort is tot sonde gewerdē. Want het volc is gegaen omme tkalf te aanbeden, tot in Dan toe. En hy heeft kerckē in de hoochten ghemaect, en priesteren vande minste des volcx, die vande kinderen Levi niet en waren: en heeft eenen solenmelen dag inne gestelt, te weten den xv. dach der achster maent, in vergelijkinge vā het hoochtijt dat in Judah onderhoudē werde. En het altaer opclimmende, heeft van gelijcken in Bethel gedaen, op dat hy zijne calveren die hy ghemaect hadde, offerhande dede. Ende hy heeft in Bethel priesteren gestelt over de hoochten by hem gemaect, ende is het altaer dat hy in Bethel gebout hadde opgeklommen, den xv. dach der achster maent, die hy in zijn herte versiert hadde, ende heeft den kinderen Israel een hoochtijt genaect, ende is den Altaer opgeklommen omme te roock Offeren.. Dit getuycht de Schrift van Hieroboam, waerinne klaerlicken te sien is, dat hy de kerckelijcke wetten en nieuwe manieren heeft inne gestelt. Maer

daerom, dat hy door een boosen voorraet vā den waren dienst Godes afwijkende, een snoode, ongoddelicke ende Afgodische religie verdicht, ende Israel voor gestooten heeft.

Wy lesen aldus van Achap int eerste der Coninghen 16. <<Achap.>> Ende Achap dede boosheyt int aensicht des Heeren, boven alle die voor hem geweest waren: noch ten was hem niet ghenoech, dat hy wandelde inde sonden Hieroboam des Soons Nabath: Maer heeft boven dien te Wijve ghenomen Jezabel de Dochter Methaal des Coninx van Sydon. Ende hy gingh ende diende Baal, hem aanbedende, ende hy stelde den Baal eenen altaer in Baals tempel, de welcke hy in Samarien gebout hadde, ende hy plantede een hage of boschken. Ende hoopte zijne wercken, ende vergramde den Heere, den Godt Israels boven alle Coninghen Israels, die voor hem gheweest waren. Dit is gheseydt van Achap. Maer wie en siet niet, dat hy daeromme niet gestraft en wert, om dat hy yet, beroerende des Heeren Religie, inneghestelt, ende de wetten daer toe behoorende vercondicht heeft: maer dat hy teghens Godes wet, de welcke Hieroboam hadde verdicht, maer oock de ghene daer Baal mede ghedient werde. David, Salomon, ende Ezechias hebben inder Religien eenige ordeninghen ghestelt, niet alleenlicken vry van straffe, maer oock, met lof, ende prijs, want zy niets en hebben inne gestelt, twelc de wet des Heeren wederstreet: maer veel eer sodanige dingen die daer mede over een stemmeden, ende die totte eere des dienst Godes behoorden. Daeromme seggē de Papisten seer oneygentlickē den last die vander Overheyt niet toe te comen, omme Kerckelicken wettē inne te stellen, op dat sy niet vallen en soudē inde sonden, ende den ondergangh Hieroboams ende Achabs. Twelc sy dan recht soudē seggen, indien daer eenighen twist waer van ondeughende Wetten, ende gewoonten, gelijk als van Hieroboam, ende Achap inne gestelt zijn, de welcke hare Conincklicke machten schendelicken misbruyckt hebben.

Wy dan ghevoelen hier van sonder eenige beveynstheyt aldus: <<Dat by der Overheydt des Religions versorginge: ende de instellinge der kerckelicke Wetten sy.>> Ghelijckerwijs beneffens eene deuchtsame Overheyt des Religions Overste macht, ende versorginge bestaende is, zoo is oock by hem de instellinge der Kerckelijcke gheboden, ende de reformatie of verbeteringhe van die dinghen, die inde Religie vervallen zijn. De natuere vande wetghevinge selfs, en lijdt noch en gedoocht niet, dat die luyden soudē ghebidden of wetten voorstellen, by den welcken geen macht en is hare wetten te beschermen, en van den wederhorighen straffe te nemen: ende dat sodanighe Overheyt de selve soudē beschermen ende wreecken, in wiens macht niet en soude zijn wette te stellen, die hy selver soude beschermen. Die de macht heeft onder de menschen te ghebidden, diens werck ist oock gheheel ende al vanden overtreders der gheboden straffe te voorderen.

Ick weet dat het die van de Overheydt toecomt, dat sy niet alleen straffet de overtrederen van hare gheboden, maer oock die des Heeren geboden overtreden. Maer tis een ander saeck so der geschille is vande kerckelijcke wetten, de welcke niet wtdruckelicken van Godt, noch van zijn Apostelen inne gestelt of verkondicht maer van menschen om de diensten der kercken innegevoert zijn. Alhier en betaemet waerlicken niet dat zy, die van minder autoriteyt zijn, inde kerckē wetten soudē stellen, de welcke de hoogher macht soudē moeten beschudden ende beschermen.

De alderminste soorte van menschen kan oock de wetten beschermen, maer de selve inne te stellen, en kan niemant doen, dan de hoochste, door wiens autoriteyt ende hoogh aensien, de minste tot gehoorsaemheyt van dien werden ghedwonghen, ende den welcken vanden Heere de macht ghelaten is, den onghehoorsamen te straffen. Dewijl sy dan die luyden, die sy segghen de kercke te representeren, toelaten de instellinghe, ende vercondinghe der kerckelijcke wetten, ende de Overheydt niet anders en laeten, dan de bewaernisse ende wraeke: wat doen sy doch anders, dan dat sy de minste ende de onderdanen, het bysonderste der hooger machten toe eyghenen, en tselve den meerderen, den welcken alle sielen ghehoorsaemheydt schuldich zijn, ontnemen: ende de schickinge Godes alsoo verkeeren, makende vande onderdanen wetgevers, ende vande wetghevers weder onderdanen.

So ghy vorder vraecht, waer den kerckelicken menschen, de macht van wetten te stellen het comt, wat sullen sy doch kunnen by brenghen, daer mede het ghene dat sy soo vermetelijck versekeren by hem sal kunnen werden bevesticht? <<Daer de meerderheyt is daer is ooc de macht om te ghebidden.>> daer de meerderheyt is (segghen sy) daer is de autoriteydt om te ghebidden, ende de anderen moeten nootsaecklicken ghehoorsaem Recht, maer de meerderheydt is van Gode de Overheydt, niet den kerckelijcken menschen, ghegeven. Sy bekleeden hem met kercke, wiens macht [197v/418] sy seggen te bedienen. <<Segget de Kercke.>> Maer de kercke en is geen macht geleyt wetten te maken, dan haer is veel eer belast een nedericheyt om te hooren, ende te ghehoorsamen. Hier op werpen sy voor, dat Christus seydt. Segghet de kercke: Ende in-dien hy de kercke niet en hoordt, hy sy u als een Heyden, ende openbaer Sondaer.

Ick antwoorde daer op. De kercken Godts, en waeren doen ter tijt, van gheene vroomen ende ghetrouwen Overheyden voorsien. Waeromme dat de oordeelen, tusschen broeders ende broederen ghebruyckt werden inde kerckelijcke vergaderinghen, onder den Ouderlinghen, ghelijckerwijs oock ghebeurt is inden Christen kercken die vander Apostelen gheplantet zijn. Maer dier menschen ghesteltenisse is veel beter de welcke door de weldaet des Heeren Christen Princen, ende Overheyden verkregen hebben, beneffens de welcke de meerderheyt, de macht de wetgevinghe ende de regeringhe, niet alleenlicken inden waerlicken, maer oock inden geestelicken saecken is bestaende. Het is inder waarheyt de alder schandelicste dwalinge, datter veele van een Christelijcke Overheyt gheen ander gevoelen en hebben, dan vande wereltlicke heerschinghe, wiens macht alleenlicken bestaen soude inde kennisse der wereltlicken saken.

Sy segghen, tis noch billick noch recht, noch reden, <noch God en heeft niet innegestelt noch verordent, dat de gheheele, ende gantsche kercke gantsch gene autoriteyt en soude hebben, ende datmen tgeheele lichaem minder soude toestaen, dan verscheydelicken eenige of yegelijcke lidmaten. <Of den kercken raet wt het autoriteyt der kerckē recht sy inneghestelt.>> Ende nochtans en kant niet gheschieden dat de gantsche kercke, over dit gheheele groote ampt voorsie. Waeromme soo isset van noode, dat inde kercken, ghelickerwijs als in alle borgerlicke rechts gebieden, inde plaetse van dit gantsche lichaem der kercken, eenige vande kercken werden verkoren, ende door haer autoriteyt bevesticht, omme den dienst waer te nemen, daer over hem de gantsche kercke eenmael gestelt heeft.

Ick antwoorde tis billick, recht ende reden, dat de kercke hemluyden ghehoorsame, die van Godt hem ghestelt is, dat sy haer laet onderwijsen, leyden, ende reghieren, gelijk een Lichaem dat onder thoofte staet, ende tselve ghehoorsaemt. Tis mette menichte soo ghesteldt dat sy een leydsman van noode heeft, niet dat zy eenighe macht soude hebben om te regieren, noch Godt en heeft zijne kercke alsoo niet inneghesteldt, dat sy haer selven, met haer eyghen autoriteyt soudent regheeren: Maer om gheregheert, ende als een cudde vanden Herderen geleyt te werden. Zy meenent gantsch vreemt, ende onghehoort te wesen, indien men t'gantsche lichaem minder soude willen toe-staen, dan verscheydelicken eenighe litmaten. Nochtans ist hooft, voor so veel angaet de macht om te guberneren, meerder van Godt gegheven, dan het vorder gheheele lichaem. Alleen Moses heeft meer machts ende autoriteyts gehad, dan de gantsche Israelsche Kercke. Aldus en isset niet vast tgene sy segghen, dat de macht omme kerckelijcke Wetten te maken, wt de autoriteyt der kercken tot hem-luyden (die sy verkiest ende bevesticht) soude comen. Alle macht seydt de Apostel, is van Gode inne ghesteldt. De kercke en can niemant overleveren, dat sy selver niet en heeft, want sy en heeftet niet ontfangen.

Yemant sal nu seggen: Nochtans gheeft de Apostel 1. Corin. 6. den Kercken macht, Rechteren te stellen, de welcke tusschen den eenen broeder, ende den anderen soudent oordeelen. <<Van t'gene Paulus 1. Corin. 6. schrijft van de rechteren by de kercke inne te stellen.>> Ick antwoorde: Men moet onderscheyden tusschen den stant der Kercken, die doen ter tijdt was, ende de ghene de welcke nu is, ghelijckerwijs ick hier te voren noch vermaent hebbe.

Voorder spreeckt hy aldaer bescheydelijcken vande gherechts saecken, de welcke toe het ghebruyck, ende het onderhoudt van het teghen-woordighe leven behooren, welcke oordeelen sy nu wereltlijcke achten, ende van de Kerckelicke afscheyden. Indien der kercken macht om te

oordeelen hier wt enckelicke kan werden bewesen, soo moest hem de selve ghegeven zijn, niet alleenlicken in kerckelijcken, maer oock in Wettelijcken saken, de welcke sy der Overheydt nochtans gheheelijcken toestaen. Indien de kercke van Corinthen doen ter tijdt Christelijcke Overheydt hadde ghehadt, en soude de Apostel gheen reden ghehadt hebben om te segghen, die inder Kercken veracht zijn dese stelt, want de Rechters en souden niet Heydensch noch Wereltsch geweest zijn, maer Christenen, vande welcke de gheloovighe bequamelicken gheoordeelt hadden konnen werden.

Maer alsoo de Christenen doen ter tijdt onder een Heydensche ende ongeloovige Overheydt leefden, heeft hy hem vermaent dat sy soodanighe gheschillen onder hem selven soudens beslechten, daer toe eenige Rechteren verordineert hebbende, op dat sy onder soodanighe Rechteren tot schande vanden naeme der Christenen niet en souden twisten: waer wt men gheen ghewissen regel en can trecken van recht, ende ghebieden der Kercken, twelcke de Christen Princen, ende rechteren onderworpen soudens wesen. Soo zijn wy dan van gheheel ander ghevoelen, dan die zijn, de welcke de Christen Overheydt de macht ontkennen, omme Kerckelijcke Wetten inne te stellen. Maer verseekeren vastelijcken, dat alle de macht met de welcke autentijcke wetten ghemaect worden, die de ghemoeden der onderdaenen bedwingen, sy zijn dan Burgerlijck of Kerckelijck, toecomt niet de Kercke, dat is de menichte der ghelovighen ende onderdanen, niet haere Dienaren inden Woorde Godes maer eyghentlijcken ende gheheelijcken der Overheydt, de welcke over haer ondersaeten een volmaect ghebieden is ghegheven: Derhalven sy, die het Ampt des Overheyls bedienen, inder heyligher Schriftueren, Goden ghenoecht werden, welcke eerlijcke naem wy niet en Lesen, den Priesteren oyt ghegheven te zijn. Self de reeden, ende de natuer van te guberneren, en can niet verdragen, datter in een volck, twee autentijcke machten soudens wesen, twee verscheyden wetghevingen, ende heerschappien, ten waer dan dat deen den anderen de macht voort gaeve, ghelijckerwijs als in [198r/419] een lichaem gheen plaetse en can wesen voor twee Hoofden. <<Tgroot verschil tusschē de Heydenē ende Christenen.>> Laet die Heydenen ende onghelovighen, de welcke inde eenicheydt des waerheyds niet en Leven, maer inde verwerringhe der loghenen, haer verscheyden wetgheveren ende Overheden hebben, andere waerlijcke, andere Gheestelijcke, wiens gheheele leven wereltsch, ende wiens dienst Gods, niet anders en is, dan een kerckelijcke supersticie. De Christenen zijn alomme heyligh, den naem ende de heerlijkheyt Christi opghewijdt, ende toegheheyligh, niet alleenlijcken inden Kercken, ende Kerckelijcke ghewoonten, maer in alle haer leven, tot allen plaetsen, tot allen tijden, in allen dinghen, in allen handelinghen ende wercken: soo dat volgende de vermaninghe van den Apostel 1. Cor. 10. of zy eten, of zy drincken, of wat zy anders doen, sy doet alles tot de glorie Godes. Ende totten Coloss. int iij. Wat zy doen met woordē, of met wercken, zy doet in den name ons Heeren Jesu Christe ende God den Vader door hem danckseggende. <<By de Christenen en moet gheen onderscheyt zijn, tusschē gheestelicke en wereltlicke rechten.>> Daeromme en mach sulck onderscheyt van kerckelijcke of wereltlijcke Rechten, by hem geen plaetse hebben: want in hem niet en is dat werelts zy, als een volc wesende, dat zijnen God ende Heere heyligh is. Selfs oock Overheydt is heyligh, niet werelts, het sweert der boosen ende Godloosen wreker, en daer mede dat Gode den oppersten Wetgever, Rechter en wreker, dienste gedaen wert, is heyligh. Selfs onse litmatē, Tempelen des Heyligen Geests: ende ons is bevolen Goden groot te maken ende te gloriceren, niet alleene inden geest, maer oock met onse lichamen 1. Cor. 6. 'tmoet dan verre vande kercke Christi zijn, dat zy eensdeels heyligh, maer achter onheyligh ghelijck een Afgod, twelck van voren een glants en schoon schijn heeft, maer van achteren vā vuylicheyt, ende spinnecoppen gheweest, vervloeckelicken ende walghelicken is.

Of nu yemant voorworp, dat alle de Christenen leven niet heyligh en is, maer datter seer veele zijn die alderongheschickste leven, om de welcke in een Christen gemeente, den Wereltlicken Wetten plaetse soude moeten werden ghegheven. <<Oft om de wereltlicke, de weerlicke rechten by den Christenen plaetse moeten hebben.>> Hier op antwoorde ick, t'is waer, dat ghelijck inde menichte vande Christen gemeente meerder quade menschen zijn dan goede, so oock meer

wereltlicke dan heylighe zijn, onreynen dan reyne, de welcke door strengicheyt der rechten, te straffen, en te bedwingen zijn. Hier wt en volcht nochtans niet, dat de wetten vander Overheydt, door de welcke over de soodanige straffe gedaen, ende het lichaem der Kercken, vander booser ende onreynen menschen doen, ende manieren gesuyvert wert, werelts ende niet heyligh noch kerckelic en soudēn zijn. <<Gelijckenisse.>> Want ghelijckerwijs als onse lichamen soo ter neuse als ten monde wtsnuyten, wt hoesten, ende wtwerpē, daeromme niet onreyn en is, om dat zy de onreynicheyt wt onse Lichaem verdrijft: soo en zijn oock de wetten niet wereltsch, door de welcke der Kercken vuyligheden met de macht, ende autoriteyt des overheys werdē wtgereynicht. Hoe salt werelts kunnen zijn, twelck den Christenen niet en ghedoocht werelts te wesen: maer de selve ooc tegens haren danc, tot een heyligh schijn des levens dwingt? was het met eē werelts schendelick stuck, dat de Corinther met zijn stiefmoeder maech-overspel bedreef? ghewisselicken ja. Sullen sy dan daeromme seggen, dat het woort vanden Apostel, daer mede hy hem gheboot wter ghemeente te verdrijven, een werelts en niet een kerckelick oordeel sy gheweest? sy, die kerckelijcke wetten willen inneghestelt te werden, daer by de boose ende groove sondighe menschen vande ghemeenschappe der Gheestelicker handelingen werden afgehouden, sullen die oock segghen, de selve werelts te wesen, ende niet veel eer heyligh ende gheestelick? ende hoe sullen sy dan werelts kunnen zijn, indien soodanighe wetten van-der Overheydt werden inne-ghestelt?

Sy zijn oock heyligh, seggen sy, die vande Overheydt innegestelt zijn, maer niet kerckelick. <<Wat het sy Kerckelick te wesen.>> Waeromme niet Kerckelick? want segghen sy, sy en worden niet innegestelt vande Kercke selver, of vanden Kercken raedt, by wien de macht vande Kercke bestaet. Is dan alleen Kerckelick, dat ghehandelt werdt vande Kerck, of van eenighe die wt gekosen zijn, door de macht der Kerckē? wat salt doch connen verhinderen dat sulcx niet oock Kerckelicken en soude zijn, dat noch vande Kercke selfs, noch wt haren name, noch door hare macht sy inneghestelt, maer dat by der Overheydt, van wegghen ende door de kracht Godes, in zijne (te weten Godes) Kercke, tot oorbaer, nut ende vordernisse van dien, ende tot wederdruckinghe van het quaet, ghehandelt, gheboden, ende inne ghesteldt wert? en sullent niet school wetten wesen, de welcke noch vande schoole selver, noch vande Rector der schoolen, maer vande overheydt tot vordernisse vande schoole werden inne-ghestelt? sullen gheen andere Burgherlicke wetten wesen, dan die vande Burgheren selfs, of door de Burgherlicke macht ghemaect werden? tsy verre. Ghelijckerwijs met recht burgerlicke wetten ghenoomdt werden, de welcke by Keyseren, ende de andere Overheyden ten oorbaer vande Burgheren innegestelt werden: soo werden sy met recht oock Kerckelick ghenoomt, de welcke tot vordernisse der Kercken van Keyseren, ende Overicheden werden gheboden. De spreucke der rechtgheleerden, en is my niet onbekent daer sy seggen, wat yghelick gemeente hem selfs in plaetse van wetten stelt, dat selve die stadt eyghen sy, ende sulcx burgherlick recht ghenoomt wort. Maer hier en tusschen, soo noemen sy in hare onderscheydinghen alle Overheyden, burgerlicke te wesē, die tswaert voeren tot straf vanden boosen, gelijc sy oock dese hare wetten burgherlicke heeten: naer dien onwedersprekelickē is, dat niet alle Coningen, Princen, ende Overheden, vande gemeente, ende de Burgheren en zijn vercoren. Dus langhe dan, hebben wy meer-der dan recht soodanighe lieden gheantwoordt, de welcke de instellinghe der Kerckelijcke wetten ontkennen ende wedersegghen die vande Overheydt eyghen te zijn. Laetse maer aenmercken der Christelijcker Keyserē [198v/420] gheboden, ende besien of veele van dien niet kerckelijck en zijn, daer sy ghebieden vande hooghe driebuldicheyt, ende van het alle ghemeyne gheloove, ende verbieden datmē daer over opentlijcken niet en twistrede: <<Der Christelick n Keyseren Christelicke geboden.>> Daer sy belasten van niet te Herdoopen, van Beelden ende ghelijckenissen, van vier daghen, van'ghetal der klercken, soo wel van de groote als van de andere Kercken, vande ordeninghe der Bisschoppen ende opsienderen, ende der anderen gheestelijcken, vande Kerckelijcke goeden ende saken, vande heylighe diensten, vande plaetsen der bedingen, ende andere dierghelijcke dinghen, gantschelicken tot de dienst Godes ende de Kercke behoorende.

Laet ons nu vervolgende sien, welcke onser Religions saken de Overheydt coemt te versorgen. <<De overheydt sal in Religions saken versorgen.>> Want alsoo voor alles de sorge op haren hals leyt, omme de Christen Religie inne te stellen, ende te regeren sterct hem haren macht wt, in't ghene wy alhier sullen segghen.

Ten eersten dat sy Kerckendienaren stelt daer sy niet en zijn, dat zyse selver kiese, of by andere door haer ghebot verkoren zijnde, bevestighe. <<kerckendienaren.>> Want ten betaemt niet, datter yemant inde Kercken eenighe openbare diensten bedient, sonder de autoriteyt des openbaren machts. Ghy sult seggen, maer daer is anders ghedaen inde eerste Kercken, inde welcke der kercken opsienders vanden Dienaren ende tvolck verkoren werden. Ick antwoorde sodanich was doen den stant der kercken: dat de Dienaren niet anders vercoren en consten werden, door dien sy van een Christen Overheydt versteken waeren, wilt ghy de gewoonte ende t'gebruyck dier tyden wederhalen, haelt al voren weder de ghesteltenisse ende gelegentheyt dier tijden.

Maer sy sal inde verkiesinghe der Dienaren wijslicken ende met een groote voorsichticheyt handelen, niet anders soeckende, dan dat de Cudde des Heeren sy versorcht. <<De ordeninge der Dienaren De boose weeren, ende de twistige bedwingen.>> Sy sal Mannen verkiesen, die niet allen vroom maer bequaem zijn, om te leeren. Sy sal Symonie erger als honden en slangen vlieden. De manier van verkiesen sal sy ghebruycken, die den klercken aldermeest vorderlickē sy. Ende alsoo sy hare selven, tot allen dinghen hier toe behoorende, niet en sal connen ghenoech doen, sal zy hier inne t'behulp, ende den dienst van ghetrouwe ende Godvreesende Mannen ghebruycken, tsy de selve inden dienst des woorts, of in eenige andere ordeninge zijn, op wiens schouderen sy dese sorge nederleggen sal: soo nochtans, dat zy kennisse drage vande vercoorne, ende die bevindende bequaem te zijn, met haer macht ende autoriteyt bevestighe.

Daer na salse inne stellen de gheregheltheyden der Dienaren, naer de noot der kercken, op dat elck eene naer de mate by hem van den Heere ontfanghen, die Cudde des Heeren ghetrouwelijck diene, het onnutte ghespuys sal sy vande krebbe verdryven, de sondighende Dienaren salse straffen, ende verbeteren, die nu der kercke met een schandelick leven ergelicken zijn, of met ongesonde leere verleyden, sal sy van haren dienst verlaten, de oneensse sal sy vereenighen, de twistighe bedwingen, ende sal met grooter vlijt versorgen, datter vrede ende eendracht tusschen den Dienaren onderhouden werde, tot opbouwinge der kercken Christi.

Daer naer sal sy met een geduyrlick waken versorgen dat het woort des levens en des salicheyts, naer de Evangelische innestellinghe Christi, wettelicken, bequamelicken, ende ghetrouwelicken de kercke werde voorghestelt, waer aen onse gheheele leven, ende heyl ghelegen is, ende sonder de welcke de reden van alle reghieringhen beswijcken ende verdwijnen moet. <<Datter gesonde leere inde kercken werden bewaert.>> Waer door het Israelitische Rijk bevolen werde, dat sy het Boeck des Wets ghestadelijcken in handen draghen, lesen ende herlesen soudē: Van ghelijcken behoort oock een Christelijcke Overheydt, het Boeck des Nieuwen Testamēts ghestadelijcken te handelen, ende te lesen: op dat sy soo veel te seeckerder besorcht mach zijn, der kercken de ghesonde leer voor te doen stellen. Hadden de Christelijcke Overheyden sulcks ghedaen, daer en soude inde kercke Christi door de bedervinghe vande leere, soodanighen Zee van dolinghen ende verleydinghen niet overgheloopen, noch bevloeyt hebben ghehat.

Ende och of de nootelicheyt deser saecken huydensdaechs aenmercken wilden sodanige Princen, de welcke hem vande reformatie der Religien beroemen.

Ten derden sal sy naer de leere, de naeste sorghe te werck legghen aen de Sacramenten, van Christo onsen salichmaecker inne ghestelt, dat de selve wettelijcken, betamelijcken, ende Christelijcken werden bedient: ghelijckerwijs wy lesen, dat van oudts by de Christen Keyseren ghedaen is gheweest. <<De rechte bedieninge der Sacramenten.>>

Die gene die wten Heydenen, of wten Joden, tot het Christen gheloove bekeert soudē werden, heeft de Keyser Justinianus in Nouelles Constitut. 144. Innesghestelt ende geboden dat naer

tverloop van twee Jaren eerst souden werden gedoopt, op dat zy middel tijt inden gheloove onderwesen ende gheproeft mochten werden.

Ten vierden sal sy oock acht hebben opte kerckelijcke gebruycken ende gewoonten, de onnutte, en veel meer de schadelijcke gantsch wech nemen, ende de overvloedighe af snijden, de onreyne suyveren, de vervallene weder op helpen: ende de gene die der Heydenen Religie eygener zijn dan der Christene, sonderlinghe die met het woort Gods strijden, sal sy verre verbannen. <<De Kerckelicke ghebruycken.>>

Ten vijfden sal sy met strafheyt der rechten, soo wel den Dienaren als het ghemeene Volck, in behoorlijcke plicht onderhouden, op dat die hare diensten ghetrouwelijcken waarnemen, ende dese hem vlijtelicken teghenwoordich laten vinden, in alle Kerckelijcke vergaderinghen, tot het ghehoor des woorts, tot de ghemeenschappe der ghebeden ende Lofsanghen des Heeren, ende tot dedieninghe der Sacramenten: mitsgaders dat sy hare kinderen vlijtelijcken wtschicken, omme inden Catechismo onderwesen te werden. <<De dienaarē ende tvolck inbehoorlicke plicht houden.>>

Ten sesten sal sy over de schoolen gheensins de minste sorghe nemen. <<Datter goede Scholen zijn.>> Want hier wt konnen de kercken groote vruchten en- [199r/421] de profijten ghebeuren, bysonder in dese onse tijden, inde welcke alle t'ghene, dat tot Godtvruchticheydt, ende tlicht der kennisse dienen mach, vast aen den dach comt: maer sy moet voornemelijck versorghen, dat ymmers de jeucht niet onachtsamelicken en werde op ghevoet.

Ten sevensten sal sy met goede wetten, en matten gheessel des tuchts, opsicht hebben, op alle harer onderdanen manieren, sonderlinge van Dienaren, Oversten, Ouderlingē, ende alderhande amptluyden: <<De straffe der onderdanen.>> bedwingende niet alleene overspel, hoererien, dronckenschap, dieverie, moort, ende allerley ghewelt ende boosheyt, twelck oock Heydensche Overheyden doen: maer mede Godloosheydt, lasteringen, ketterien, kerckroof, ende kercversmadinge ende verlateniss.

Ten achsten salse ooc met een sonderlinge vlijt, Sorge dragen voor de geestelicke goederen, niet gedoogen dat hier van yet verlooren gae. <<De Kerckelicke goedē te bewaren.>> Daer aen salse versorgen, dat sy tot haer behoorlicken eynde, wettich ende ghetrouwelick versterckt werden, op dat de kercken dienaren bequamelicken mogē zijn gevoet, de arme weesen ende weduwen van onderhout mogen zijn versorcht, ende tot sllē andere behoeften ende noodt der kercken mach zijn voorsien.

Yemant sal nu mogen seggen: hoe salt mogelicken zijn dat de Overheydt de versorginge van alle dese dingen, beneffens de regeringe van Burgerlicken saken sal connen dragen? <<Hoe de Overheydts van beydts sal sorghe draghen.>> daer op antwoorde ick, sal sy den raet volgen van Jetro, Moysis swager, daer van wy Exo. int 18. lesen. Sy sal wijse en Godvreesende mannen stellen, inde welcke waerheydt is, ende die de giericheyt hatende de vroomheyt ende gerechticheyt beminnē. Sy sal haer last op de schouderē van dese verdeelē: so doch, dat sy behoude wat dat het meeste sy, maer dat de minder saken dese verhandelt mogen werden. Hier toe zijn by sommige Overheden eenige gerechts bancken verscheydelicken inne gestelt, alwaer van lichte saken tusschen den eenen broeder ende den anderen wert gheoordeelt. Voorder zijnder Consistorien somen die noemt, de welcke sijn als eenen kerckenraet, ende t'gene tot goede manieren behoorlijcken is. <<Wat dem Dienaren ende opsienders gelatē wert, indien des religions versorginghe doverheydt toecome.>> Mede zijnder in eenige gemeynten school-oversten by der Overheydt inne ghestelt, die den last vande versorginge der Schoolen sijn dragende. Door dusdanige verdeelinge gheschiet het, dat de Overheydt de oversorghe van alle dese saken can dragen, terwijlē die diensten volbracht werden, van eenige gestelde Dienarē, Rechteren versorgers ende school-overstē. Maer de macht ende autoriteyt wert voor de Overheydt behouden. Nu so suldy moghen seggen, wat worter dan den kerckendienaren, de opsienders, ende den Ouderlingen gelatē, indient de Overheydt toecomt te versorgen de kercken, de Dienaren, de Leere de Sacramenten, de gewoonten ende turerlicke ghebaer de Consistorie de Schoole ende de Geestelicke goeden? dit beantwoorde ick. De bedieninge wert hem gelaten, waer toe sy

vercoren ende gestelt zijn. De Overheydt en leert niet, noch en bedient gheen Sacramenten, maer dit doen de Dienaren, inder scholen en leert de Overheydt oock niet, maer de schoolmeester. Inder Consistorie en oordeelt de Overheydt niet, maer die van haer totten selven dienst ghestelt zijn. Ende nochtans is deser aller hooghe autoriteyt ende macht, niet vanden Dienaren, maer vander Overheydt: rechts als in een welghestelde huysinghe de autoriteyt ende macht, van alle t'ghene datter ty doen staet, den Huysvader toecoemt, dan den arbeyt ende de bedieninghe tot den Hoofmeesteren, ende huys-genooten: By dese onderscheydinghe werdt den Kercken-Dienaren ghenoech ghelaeten.

Och of zy hare diensten ghetrouwelicken, wijselijcken, ende oorbaerlijcken bedienden. Twelck so sy doen, zijn sy dubbele eere waerdich: ende zijn in haren arbeyt by de hogher macht niet te verhinderen, maer veel eer te helpen. <<Chrysostomus.>> Hem is bevolen de leeringhe des woorts, niet de heerschinghe ende hooge autoriteyt, seyt Chrysostomus, sy hebben de plaetse van Leeraers, van Raetsluyden, van vermaenders, niet van gebieders der wetten ende instellingen.

Hier moet dan wt volgen, sult ghy seggen, dat alle dese dingen tot de Relige behoorende, inder Kercken gehandelt werde, niet door Goddelicke maer door menschelicke autoriteyt: en dat de Kerckendienaren geen dienaers Gods, maer des overheyls zijn, nademael gy alle de versorginge ende regierungen der Religien, des Overheyls macht onderwerpt. Daer nochtans de Heylige schrift ghetuycht Kerckelijcke diensten niet vande menschen, maer van Godt te wesen, die in zijn Kercke ghestelt heeft, andere tot Apostelen, andere tot Propheten, andere tot Evangelisten, andere tot Herders ende Leeraers inder wercken bedieninghe, ende soo voorts.

Ick antwoorde, dat het woort des Evangeliums, de Sacramenten ende de kerckelijcke bedieningen van God zijn, en wederstrijdt onse gevoelen niet. Want of men seyde, de Christen Relige is niet wten mensche, maer wt Gode, hier en volcht niet wt, daeromme en behoort de Overheydt geen sorge van dien te dragen. Selves de macht vander Overheydt is wt Gode, ende nochtans werden alle saken die daer toe behooren, by de menschen bedient. De Priesteren, ende de dienaren des ouden Testaments waren wt Gode, als van ghelijcken oock al zijne heylighe dinghen: dat heeft nochtans de vroomen Coninghen niet verhindert van des te min haer sorge te draghen, ende de Dienaren te stellen. Dat meer is, hier wt kan de Overheydt meerder bevesticht werden, omme de Relige te versorghen, Dat sy weet, sulcks vanden Hemel af inneghestelt te zijn, datter vrome ende gheleerde Mannen soudent werden vercoren, die de leere des waren vromicheyds ende levens de Kercken Christi leeren ende Godes verborghentheiden wt deelen soudent. Dit en volcht oock niet dat is sulcks vande Overheydt inneghestelt, daeromme en is niet wt Gode, naer dien de Overheydt een Dienaer Gods, ende hare macht, Godes macht zy: hoe en soudt wt Gode niet zijn, tgene dat doort gewelt zijnder machten, wel ende wettelicken wert inneghestelt? de leeringhe Christi is wt Go- [199v/422] de, zijn Sacramenten zijn wt Gode: de bedieninghe, daer door de selve verdeldt werden is wt Gode: de macht vande Overheydt door de welcke dese kercke Christi wettelicken verhandelt, ende alle wederstrijdende sake verdruct werden, is wt Gode: ende yemant sal noch twifelen, of de kerckelijcke diensten wt Gode zijn, indien zy vande Overheydt werden verhandelt: maer hy en sal niet twifelen, indien sy vande gesmeerde Papen verhandelt werdē, geensins om niet, maer om glat ghelt: niet eenvoudelicken naer tvoorschrijvē Godes, maer vervalscht, ende verre van twoort Gods verschillende: ende dat sy volbracht werdt, niet tot opbouwinghe, maer tot vernielinghe vande waere vroomheyt, ende tot het alder schandelickste ghewin.

Van wat gevoelen D. Henricus Bullingerus dese saecke aengaende sy, sal de goethartigen Leser mogen bevinden in zijn Huysboeck, inde ij. Decade het vij. Sermoon, daer by mede met voorraet van dese sake handelt, achtende derhalven onnoodig tselve alhier by te voegen, aengesien, het selve Huysboec nu al over lange in Nederlantsche sprake overgestelt, verscheydelicken ghedruct, ende in eens yegelijcken handen is.

[Bewijsgronden en referenties]

A

Extract wt Rodolph. Gualter. in zijn Homilien, op de wercken der Apostelen aldaer ghenomen, Capittel 1. verset 23. Homilia 9.⁵⁷

WAnt alzoo Petrus dese gheheele sake heeft willen betrecken aen de kercke, en heeft hy het oordeel der kercken niet conne voor by slaen.

Ende onlangs daer naer.

Alzo is bysonderling ghedenckweerdich dat exempel vande eerste kercke, daer door wy vermaent werden, dat de verkiesingen ende institutien der Dienaren des woordts ende der kercken, niet in winckelen ende verborghentlick binnen prive huysen van weynich menschen, maer opentlic vande kercke, ende ten aensien vande geheele kercke, behoort te gheschieden, etc.

B

Extract wt Wolfgango Musculo in zijn *Locos communes de Ministris verbi Dei. tit. de electione*.⁵⁸

MAer zoo ghy aenmerckt de versheyden ghesteltenissen der kercken, ghy sult moeten belijden dat het ghene in hem selven is Apostelijck, wettelijck, ghebruyckelijck, ende eender vryer kercken voechlijck, den eersten tijdt vande kercke wel vorderlijcken was, maer dese onse tijden niet, etc.

C

Extract wt Rodolphu. Gualter. in acta Apostolorum, Homilia 9. Capittel 1. verset 23.

Oock eenighe vande ghene die hem den naem des Evangeliums beroemen, ende als reformatours der Kercken gheacht willen zijn, en administreren de saecke niet beter. Want dese terwijlen sy (met redene) de Monicken ende Bisschoppen wt hare quaet gebruyckte possesien drijven, so en restitueren sy nochtans de kercke hare vrydomme niet, de welcke haer by de Tyrannighe regeringe benomen was, maer administreren naer haer welghevallen, tgheene dat voortijden van Bisschoppen ende Monicken plach geadministreert te worden.

D

Extract wt het Protocol of de tsamensprekinge tot Embden, tusschen de gereformeerden ende Mennonisten ghehouden. lxxx. sessie.

Menso een der gereformeerder seyt.

OPte derde vrage oft wy oock nieuwelingen tot Predikers aennemen? Daer op antwoorden wy, dat wy gheen macht en hebben om Predikers te beroepen, of aen te nemen. Maer dat comt toe de Overheyt en der gemeenten, die de Predicanten behoeven. Ende wanneer sy ons vande gemeenten ofte vande Overheyt toegesondē worden, dat wy de selve examineren ende in der leere ondersoecken sullen, soo doen wy sulcks soo verre sy goede getuychnisse haers voorgaende levens mede brengē. Ende daer naer als wy de selve dan inder Leere onderwesen vinden, daer na gheven wy haer ghetuychenisse, aen die haer tot ons ghesonden hebben.

⁵⁷ Rudolf Gwalther of Gualtherus (1519-1586), theoloog en hervormer, publiceerde in 1572 een commentaar op de handelingen van de apostelen.

⁵⁸ Wolfgang Musculus, *Loci communes sacrae Theologiae, iam recens recogniti & emendati*, § 22 *De ministris verbi Dei*, p. 426: *De electione*, Eusebius Episcopus: Basel 1567.

Noch wt het eynde der 76. handelinghe daer de voorschreven Menso vraecht.

TEn tweeden, dewijle sy seggen dat de ghemeente de Dienaers soude verkiesen, of sy oock der Overheydt aen dese ende andere plaetsen daer mede onder begripen? Ende wy seggen Jae.

Noch tot de 78. handelinghe daer de voorschreven Menso seyt.

Hier in bekennen wy ten eersten dat de ghemeynte Godes macht heeft om haar Dienaers te verkiesen. <<Actor. 8, 14. Acto. 14. 23. Tit. 1, 8.>> Wanneer wy de ghemeynte Godes noemen, soo sluyten wy der Overheydt ende haer ampt daer niet buyten, dewyle sy totter ghemeynte behooren, ende de verkiesinge der Dienaren helpt, ende sal helpen voorderen, als een bewaerster der Tafelen ende geboden Godes, daeromme oock de Overheydt ernstelicken gheboden wert, t'Wetboek altijt voor ooghen te hebben. <<5. Mos 17 . 18.>>

[200r/423] Noch wt de 79. handelinghe aldaer de selve Menso, antwoordende opte eerste der 6. vraeghen, by Peeter van Coelen voorghestelt, seyt.

Wy vinden inde Schrift verscheyden wijsen om Dienaers te verkiesen in der ghemeynte. Want Mathias wort door t'Lot verkooren: De Apostelen hebben de Broederen ende de menichte t'samen geroepen. Inde verkiesinge der Outstē hebben sy de handen opgeheven, ende haer bewilliginge daer mede te kennen gegeven. <<Actor. 6.>> Even daerom seydt Paulus hebbe ick in u Creta gelaten, dat ghy hier en daer Oudelinen inden steden verkiesen sout. << Act. 13. 23.>> Daer wt te verstaen is, 3 3 Tit. 1. 8. dat de Apostloische gemeente niet eenderley forme op alle plaetsen inde verkiesinghe der Dienaren ghehouden en heeft. Daerom oock de ghemeynten hedensdaechs die forme mogen houden, de welcke sy alder best naer gelegentheyt des tijds bevinden, dewyle alle dingen tot opbouwinge geschien sullen, inde ghemeynte Godes. <<1. Cor. 13.>> <<1. Cor. 14.>> Soo vele dese gemeente aengaet, of schoon de outste vander gantscher ghemeynte, verkoren met raet ende believen, oock door hulpe ende bevorderinghe der Overheydt, eenen Dienaer beroepen, soo wort doch de selve der gantscher ghemeynte, ende eenen yghelicken broeder, soo wel den armen, als den rijcken, ja der gantscher Burgherschap te proeve voorghestelt: ende oock eenen yghelicken vrygelaten, soo yemant een waerachtich mangel mocht weten, dat hy tselve voort brengen mach al eer de Dienaer voorder gantscher ghemeente beve sticht wert.

E

Extract wt Musculo in *Loc. com. de ministris verbi Dei, tit de electione.*

DAerom en derf een Christen Dienaer van zijn beroepinghe niet twijfelē noch beroert zijn of die oock een rechte ende Christelickeberoepinghe soude zijn, als hy alomme het Evangelie te predickē, van een vrome Magistraet of Prince beroepen is.

Noch daer naer.

Der halven en sal een oprecht ende ghetrou Christen dienaar, haerluyder geblaf niet achten, maer te vreden zijnde met het ghetuyck zijnder conscientien, ende met de beroepinghe, waer mede hy van een wettige Magistraet beroepen zijnde, tot den staet om te leeren, gekomen is, sal hy met eenen blymoedigen gheest int werck des Heeren voortgaen, etc.

F

Extract wte Kerckelicke ordinantie van Geneven, gedruet tot Geneven, Anno lxij. voor *Artus Chauuin* beginnende de selve Kerckelicke ordinantie, ghelijck hier naer volcht.

IN den Name Godes almachtich, wy Sindipues, kleynen ende grooten Raedt met onse ghemeente versamelt zijnde met het geluyt der Trompette ende groote Klocke, achtervolgende onse oude ghewoonten, overghemerckt hebbende dat het voor allen saken een sake recommanderens waerdich is, dat de leere van het Heylighe Evangelium onses Heeren, in zijn suyverheyt wel bewaert, ende de Christen Kercke behoerlicken onderhouden sy met een goet regiment ende policie: oock dat de jeucht voor den toecomenden tijdt wel ende ghetrouwelijcken onderwesē, ende het gasthuys tot onderhout vanden armen in goeden state gheordineert sy: twelck men niet doen en kan, ten sy dan sake datter eene sekere regele ende maniere van leven voorschreven werde, by welcke yegelicken staet zijns ampts behooren soudē mogen verstaen. <<Hier sietmē wiens werc het is kerckelicke ordinantien te maecken.>> Soo heeft dan ons goet ghedacht het gheestelijck gouvernement sodanich alst onsen Heere by zijn woordt vertoont ende ingestelt heeft, tot een goede forme te hebben ende onderhouden te werden. Ende daeromme hebben wy geordineert ende gestatueert in onse stadt ende rechts-ghEBieden, ghevolcht ende onderhouden te werden de naervolghende kerckelicke policie: als wy sien dat de selve ghenomen is wt het Evangelium Jesu Christi, etc.

Volcht wient behoort de Pastoren te institueren.

Wy hebben ghevonden dat in desen best sy te volghen de schickinge van d'oude Kercke, ghemerckt het niet en is dan eene selve practijcke die ons betoont is door Schriftuere, te weten dat die Ministeren eerst kiezen den ghenen diemen sal stellen int officie, onsen Raedt daer van verwitticht hebbende: daer naer datmen hem daer presentere: ende ist dat hijt weerdich bevonden wert, dat hy ontfanghen werde ende aenghenomen, etc.

Ende naderhant.

Wanneer hy verkoren sal zijn dat hy Eet doe aen handen van de Srie: de forme van welcken Eedt eenen Minister behoerlicken zijnde, sulcx is, als hier naer volcht.

Ick belove ende sweere dat ick Gode getrouwelicken sal dienen, inden dienst daer toe ick geroepen sy, zijn woort eenvoudelijcken voortdraghende tot stichtinghe van dese kercke, aen de welcke hy my verbondē heeft: ende dat ick zijne leeringhe niet en sal misbruycken, tot dienste van mijn vleeschelijcke gheneghentheyden, noch om te behaeghen eenighe menschen dier leven, maer dat ickt sal ghebruycken in oprechter consciëntien, omme te dienen tot zijn glorie, ende tot profijt, van zijn volck, aen de welcke ick verplicht ben.

Ick belove ende sweere oock te onherhouden de kerckelicke ordinantien, so die gepasseert sullen wesen, by den kleynen grooten en generalen Raet deser Stadt: ende int ghene dat my aldaer te laste gheleyt is, om den ge- [200v/424] nen die ghefeylt hebben te vermanen, my getrouwelicken te quijten, sonder plaetse te geven eenighen haet, gunste, wraecke of andere vleeschelicke lustē, ende generalicken alle het ghene te doen, twelck een goet ende ghetrou Dienaer behoerlicken is.

Ten derden soo sweere ende beloove ick de eere ende profijt van den Srie, ende vander Stadt te bewaren ende handthouden, my daer toe, soo veele in my is, bevljctighende, dat hem t'volck onderhoude in goder vreden ende eendracht onder 'tGouvernement van de Srie, ende gheensins te bewilligen in tgene dat hier teghens soude moghen zijn, maer te volherden in mijne voorschreven beroepinghe ten dienste als boven, zoo in voorspoedighe tijden als van tegenspoet, tsy vrede oorloghe peste, of andersins.

Ten laetsten belove ende sweere ic, onderdanich te wesen de policien ende statuten van der Stadt, ende allen anderen te tooghen een goet exempel van ghehoorsaemheyt: my ghevende soo veel my aengaet onderworpen ende ghehoorsaem de Wetten ende de Magistraet, soo vele mijn officie sal toe draghen: twelck te segghen is, sonder te preiudiceren de vryheydt die wy hebben

moeten om te leeren, als het ons God beveelt, ende die saken te doen die onse Ampt aengaen. Ende alsulcx belove ick de Srie, ende het volc sulcx te dienen, dat ick daeromme gheensins verhindert en sy om Gode den Dienst te gheven, den welcken ick hem in mijn beroepinghe schuldich sy.

G

Extract wt Musculi *Loco. com. de Ministris verbi. tit. de electione & ordinarione Ministrorum verbi.*

MAer soo wy in dese materie geraecht zijn, meene ick wel dat het den Leser niet onaengenaem sal wesē, indien ic hier verhare hoe dat de Dienarē des woorts in dese vermaerde kercke van Bern werden vercoren ende bevesticht. Als de noodt der Kercken vereyscht om eenen Dienaer vercorē te werden, so wert den Dienarē des woorts vanden Raet te kennen gegeven dat sy naer eenen omme sien die sy bequaem sullen oordeelen, ende dat sy desen met ghemeene stemmen verkiesen, ende daer van rappoort doen aen den Raedt. Indient ghebeurde dat sy sulcken eenen verkiesen, wiens ghelove, geleerdtheydt ende leeringhe niet ghenoech bekend en sy, wert hy vanden weder ghesonden totten Dienaren, omme ondersocht ende tondersoeck gedaen zijnde, aenden Raet wederom trappoort gedaen te werden, hoedanich hy henluydē bedunct te zijn, bequaem of anders. Indiē bequam so, wert zijn verkiesinghe vande Magistraet bevesticht, so hy tot eenige kercke ten platten lande sal werdē gesonden, maer indien hy den Heere selfs inder Stadt sal dienen, soo wert zijn verkiesinghe gebracht totten grooten Raedt, de welcke bestaende is wten ghewoonlicken Raedt, ende wt eenighe Burgheren vander ghemeenten. Hier worden de stemmen vergadert met opheffinghe der handen, waer door de ghene die vercoren is, of bevesticht of gheweyghert werdt. Soo is dan de verkiesinghe beneffens de Dienaren des woordts, maer de bevestenisse by den Raedt. De Dienaer verkoren ende vande Magistraet bevesticht zijnde, indien hy ten platten Lande sal dienen, ontfanght brieven vande selve Magistraet, de welcke hy brengt aen den Oversten dier plaetse: daer na alst ghelegghen is, werdt hy inder Kercke daer hy den Heere dienen sal, voorghestelt ende ghepresenteert, maer hy wordt ghepresenteert niet sonder autoriteyt des Raedts ende der Kercken ordeninghe. Want tot de presentatie werden ghesonden eenen wten Raedt, ende eenen Dienaer des woordts, de welcke inde openbare Predicatie den vercoren Pastoor in teghenwoordicheydt van tvolck, innestelt ende commendeert, ende dat niet sonder ghebeden tot God, op dat de selve zijnē Dienaer geduerende den gantschē loop zijns diensts, met de gratie zijns Geests gelieve by te zijn, tē eynde hy de Kercke hem toe vertrouwt, profijteliicken ende tot glorie zijns Naems sal moghen voor zijn.

H

Extracten wten onderscheyt tusschē de politijcke ende kerckelijcke regheeringhe, den Heeren Staten, by eenighe Ministeren inden Haghe dese JAere lxxix. vergadert geweest hebben overgegeven.

Het ix. Artikel.

Ten tweeden der Overheydts Ampt, is de verachters ende vervalschers des Godlijcken woordts, sy zijn dan kercken-dienaers, publijcke of private personen, wt crachte haers ghebiedts te dwinghen, om der Kercken den wterlijcke vrede te laten.

I

Het x. Artikel.

Ten derden der Overheydt Ampt is den wterlijcken Mensche met wterlijcken straffe, dat is, de ghenen die den wterlicken vrede der kercken verstooren, met ghevanckenisse aen den lijve, of met ghelt boeten te straffen.

K.

Extract wt het Synodus des jaers vier en seventich.

Het xij. Artikel.

Om de confusie ofte verwerringe te vermijden, die wt der verkiesinge des gemeenen volcx bestaen mochte, is besloten dat de Dienaers des woordts, vander Consistorien, ter plaetse daer sy dienen sullē, beroepen sullē werden. Doch also dat hier in sonder t'advij der Classique versamelinghe, of twee of drie genabuerde kerckē niet en geschiede, en sullen also de gemeente voorgesteld werden, naer wtwijzen des xiiij. Artikels Emdbani. [201r/425]

L

Extract wt het Huysboeck Bullingeri, de vijfde Decade, het vierde Sermoon.

MAer inde laetste tijden daer na doe het volck dickmael twistich ende oproerich was, inde verkiesinge der Herderen, is de ordeninge der Dienaren de gemeynte, gekomen op de ghene die wten Pastoren of Herderen, wter overheyt, ende wtē volcke daer toe verorden warē. Dese noemden of stelden den volcke voor drie sonderlicke mannen, wt de welcke die wtverkoren wert, die de beste scheen. Hier van vintmen wat in *Iustianiani Imp. Nouel. constit.* 123

M

NA dien mijne Heeren van ons wt sake (haer E. daer toe moverende) begeert hebben, ende begeeren dat wy luyden haer E. Schrifteijck overgeven soudē, het Ampt der Ouderlingen, ende de H. Apostel Petrus ons vermaent dat wy altoos bereyt soudē zijn rekenschap te geven, van die hope die in ons is hebbē wy sulcx mijn E. Heren niet weygeren connen, ende geven daerom hier mede cortelijck te verstaen. <<Actor. 20.>> Dat het ampt der Ouderlingen, effen dat selfde ampis die wy huydensdaechs Predicanten noemen, <<1. Tim. 5. 1. Pet. 5.>> want Ouderlingen ten tijden der Apostelen, Predicanten, ende leeraers gheweest zijn ende alsoo daer nae oock huydensdaechs predicanten mede leeraers zijn soudē, dan wie geen predicant ende leeraer is, mach met recht geen Ouderling zijn ofte genoemt worden. Nu dese predicanten, leeraers ofte Ouderlinghen, zijn ten tijden der Apostelen in twee deelen ghedeelt gheweest, ende mogen huydensdaechs oock in twee deelen ghedeelt worden, de eene hebben ghearbeyt, ende arbeyden int woort ende leere (als het Paulus noemt) <<1. Tim. 5.>> dat is die predicken openbaerlijck, hebbende sodanige gavē: de andere arbeyden niet int woort ende leere, dat is, prediken niet inde gemeynte openbaerlic: niet daerom dat zijt niet doen soudē moghen, maer daerom dat zy de gaven niet en hebben (also het niet allemans dinck en is) ofte noch niet daer in ghenoech gheoeffent zijn. Dese hebben inde Schriftuer verscheyden namen, niet daerom dat haer ampt verscheyden is, maer daerom dat haer ampt streckende is tot verscheyden dinghen.

Ouderlinghen worden sy ghenamt, daerom dat sy voor andere Christenē, ouder, dat is, volmaecter zijn moeten inde kennisse Godes ende zijnes Godlicken woorts ende willens. Want die een ander leerē sal, met recht geleerder moeten zijn als die gheleert wort, als oock in allen ambachten ende hanteringen te sien is.

Predicanten worden sy genoemt, daerom sy Godes woort predicken, het waer dan inder Kercken openbaerlijck, ofte inde huysen bysonder. Also worden sy oock leeraers ghenomt, daerom dat sy Godes woort leeren.

<<1. Tim. 8.>> Dese worden oock Bisschoppen, dat is, opsienders ghenomt, daerom dat sy een goetd opzicht hebben soudē op de ghemeente den welcken sy voorgesteld zijn, dat de selfde met Godes woort, ende het recht ghebruyck der Sacramenten, recht voorsien moghen werden.

<<1. Cor. 12.>> Regierders werden sy ghenomt, daerom dat sy de ghemeente Godes door het woort Godes regieren: straffende, door twoort des wets, dien de straf weerdich is, troostende door de leere des Evangeliums, die die verslagen ende benout in zijn conscientie is, leeren de eenvoudighen, vermanende die het weten, dat sy t'ghene dat zy weten te werck stellen.

<<1. Cor. 12. >>Hulpers werden sy oock ghenaeamt, daerom dat sy d'arme blinde luyden die inde duysternisse sitten door de predicatie des Goddelijcken woorts helpen, tot dat licht der ghenaden.

<<Actor. 16.>> Daerom tot Paulo gheseydt wordt, van een Macedonisch man, ende helpt ons, dat is, Predict ons het Woordt, daer door ons, wy die in duysternisse ende in onwetentheydt sitten, gheholpen werden, te komen tot het licht ende kennisse.

<<1. Cor. 14.>> Ende also hebben sy meer andere verscheyden namen naedien haer ampt streckende is, als Propheten ende Evangelisten.

Maer nu eyghentlick van dat de ghemeene man soude moghen onderscheyden die Ouderlinghen die int woort arbeyden, dat is (als boven gheseyt is) die soo openbaerlick, dan nochtans ghelijcke wel eene yder bysonder vermanen, troosten, straffen, ende leeren, ghenoeemt gheweest, ende naderhant Bisschoppen, maer deese andere Ouderlinghen.

Ende tot onsen tijden, werden die predicanten, ende dese ander Ouderlinghen ghenoeemt.

Alsoo bedienen dese nu al te samen (als geseyt is) een ampt, dan al een datse hier in onderscheyden zijn, dat dese openbaerlijck inde Kerck Predicken, de andere niet openbaerlick, doch effen ghelijck int bysonder te vermanen, ende te leeren schuldich zijn. <<1. Tim. 5.>>

De predicanten zijn schuldich breeder te doen, aengesien sy de gaven hebben, daerom ooc Paulus hen dobbele eere waerdig kent, als dubbelden arbeydt doende, de Ouderlingen zijn nu alleen aen het een verbonden.

Dat dit nu also sy, gelijk wy hier bekent hebben, ende bekennen, sullen wy gaen met Godes woort bewijsen.

<<Actor. 20. >>Aldus lesen wy Act. 20. aen 17. verset. Van Mileten sant Paulus na Ephesen, ende ontboot die Ouderlingen der gemeente, en daer na int 28. verset hy. Soo hebbet dan nu acht op u selven en op de geheele cudde, waer in u de H. Geest opsienders gestelt heeft, om de vergaderinge Godes te hoeden, welcke hy met zijnen bloede verkregen heeft. In dese woorden sien wy wtduckelijc dat de Ouderlingen Bisschoppen, ofte Predicanten zijn. Paulus seyt tot desen Ouderlingen, datse de Heylige Geest tot Bisschoppen, dat is, tot opsienders gheset heeft, dan Bisschop is eygentlijck een Griecx woort, ende is soo veel gheseyt, als een opsiender ofte wachter die vlijtich acht heeft opt leven der menschen. [201v/426]

Item Paulus seyt om de vergaderinghe Gods te hoeden hoe salmen de vergaderinge Gods hoeden, dan door Het Prediken des Godlicken woorts door straffen, troosten, vermanen? etc. ende dit alles eyscht Paulus als wy sien van de Ouderlinghen.

<<1. Pet. 5. >>Wijder lesen wy inden eersten Brief Petri, aen het vijfde Capittel aldus, de Ouderlinghen die onder u zijn (seyt Petrus) vermane ick die een mede Ouderlingh ben, ende ghetuyge des lijdens Christi, ende oock deelachtich der eerlicheydt die openbaer sal worden, weydt die Cudde Gods die onder u is, die besorghende niet als wt bedwangh, maer gewillichlijck, noch om gheen vuyl gewins wille, maer met een beweecht herte, noch als Heerschappie voerende over het volck dat u bevolen is, maer als die de Cudde een voorbeelt gheworden zijt. Hier comt eerst aen te mercken dat Petrus die noch selver een Predicant was, ende een Leeraer, hem een Ouderlingh noemt te zijn, ghevende daer mede te verstaen, dat de Ouderlinghen Predicanten zijn.

Ten tweeden ghebiet hy hier mede dat sy de Cudde Godes weyden ende besorghen sullen. Ende hoe wert de kudde Gods, dat is, de ghemeente Christi besorghet, door de Ouderlingen? dan door Prediken, leeren, vermanen, straffen, troosten, etc. <<Jacob 3.>> Aengaende die Apostel Jacobus daer lesen wy dus, is daer yemant onder u cranck, die ontbiede de Ouderlinghen der ghemeente, datse over hem bidden, ende hem salven met olye. Siet wat dingen eyscht hier Jacobus vanden Ouderlingen? Namentlick, bidden voor den krancken, ende met olye salven, dat is, met Gods woort troosten (want door den Oly wil Jacobus Gods woort ende leere des Evangely verstaen hebben.) Hoe wel de Apostelen voor eenen tijdt lanck dat wterlijck smeerden met Olye, tot een teycken der ghesontmaeckinghe by den crancken ghebruyckt hebben ghehad. <<Marc 6.>>

<<1. Tim. 3.>> Wyder hebben wy een seker argument 1. Thimo. 3 daer Paulus beschrijft, met wat deuchden een Bisschop, dat is, opsiender verchiert zijn soude, ende met wat deuchden ooc

verchiert zijn souden de Diaconen, ende met wat deuchden ooc verchiert zijn souden haer beyden Wijven, daer by de Ouderlingen niet gedenckt, gevende daer mede te verstaen dat door dat woordeken Bisschop, ooc verstaen werden de Ouderlingen.

Item in den selven brief aen het 5. Capit. aen het 17. verset, de Ouderlinghen die wel regieren, sullen dubbele eere waerdigh zijn, voornemelijck die arbeyden inden woorde ende leere.

Waer inne is de regieringe der Ouderlinghen ghelegen, als in Gods woort te prediken, Sacramenten te bedienen, in vermanen, troosten, straffen, etc.

Wijder dat hy seydt voornemelick die arbeyden int woort ende leere, stelt hy wt druckelick tweederhande Ouderlingen als boven bewesen is. Ende wat verstaet hy door dese eere, anders dan belooninge, ghevende daer mede te verstaen, dat die daer van gheheel haer werck maecken moeten, gelijk als die doen, die beyde opentlic prediken en eenē yder besonder vermanen, meerder tot haer huys [] hebben moeten, als die alleen eenen yder bysonder vermanen etc. Want Paulus siet van stonden aen op dese woorden, de Schrift seyt, den osse die dorscht en suldy den Muyl niet toe binden, mede eenen arbeyder is zijns loons waerdich. Ende leert also Paulus wt druckelic, dat ooc de Ouderlingen die niet en Predicken, soo sy anders haer Ampte recht doen sullen van loon hebben moeten.

Aengaende de Epistel tot Tito zijnen jongher, leert Paulus aldus: daerom heb ick u in Creta ghelaten dat ghy dat gheen dat gebrekelick is, soude te rechte brenghen, ende in allen Steden Ouderlingen setten, gelijk ick verordent hebbe. Dat Paulus hier door de Ouderlinghen Predicanten verstaet, dat is openbaer, ende stemmen hier mede over een alle rechte Leeraers die dese plaetse verclaren ende wtleggen, ende brenghen oock over een die naevolghende woorden, dat hy dat hier vanden Ouderlingen eyscht, dat hy 1. Thimot. 3. van een Bisschop eyscht.

Aldus E. wijze ende discrete Heeren, hebben wy U. E. de beschrijvinge van het ampt der Ouderlinghen wt Godes woort, gelijk wy opentlijck hier van gheleert ende gepredict hebben, alhier gestelt. Die Heer wil U. E. met zijne H. Gheest beghe nadigen, daer met zy haer Ampten betrachtende over het woort Gods de hant houden mogen, dat den selven gelijkvormich in allen stucken, soo veel menschelicke swackheyt lijden can, gheleeft en die gemeynte Gods, op die rechte ware Apostolische wijze mach bedienet werden, tot lof zijns Naems ende deser gheheeler gemeynte welvaert ende salicheyt twelck als dan recht geschieden sal, so een yder hem sal beneerstighen, dat hy zijn Ampt, recht, wel ende Christelijck bediene.

N

Extract wt de voorghemelde Kerckelijcke ordinantien van Geneven.

Volcht de derde ordre, de welcke is van de Ouderlinge, ghecommitteert, ofte ghedeputeert zijnde, by de Seigneuri totter Consistorie.

HAer offitie is acht te slaen op het leven van een yegelicken, vriendelijcken die ghene te vermanen, de welcke sy sullen sien feylen, ende een ongeregelt leven leyden. Ende daert van doene wesen sal rappoort te doen aen de vergaderinge, de welcke gedeputeert sal zijn, omme de broederlijcke straffingen te doen, ende dat ghemeentelijcken te doen metten anderen. Ghelijck dese kercke gedisponeert is, datmen verkiese twee wten enghen Raedt, vier wten Raedt van tsestich, ende ses wtten Raedt vande twee hondert: lieden van goede ende eerlijcken leven, sonder verwit ende vry val alle suspicie: boven alles God-vreesende, ende hebbende goede geestelicke wijsheydt: ende men sal die soo moeten verkiesen, datter eenighe in elcke ghedeelte vander stadt zijn, om alomme het ooghe te moghen hebben. [202r/427]

Van ghelijcken hebben wy besloten, dat de manier om die te verkiesen alsodanich zijn sal: te weten dat den enghen Raet auisere omme te noemen, die best daer toe dienen, ende de bequaemste diemen daet toe sal connen ghevinden: ende om t'selve te doen roepen de Dienaren om met hen daer van te communiceren. Daer naer dat sy de ghene die sy geaviseert sullen

hebben, presenteren inden Raet van twee hondert: de welcke die sal bevestighen indien sy die weerdich bevint.

Naer sy bevesticht sullen wesen dat sy particulieren Eede doen, inder naevolghende manieren.

Eede van die vander Consistorie.

Ick sweere ende geloove achtervolghende den last die my ghegheven is, te beletten als Afgoderien, Godslasteringen: ongeschicktheyden ende andere saken wederstrijdende de eere Godes, en de reformatie vanden Evangelie, ende den geenen dient behooren sal te vermanen, naer my de gheleghentheyte sal zijn ghegheven.

Voorts, als ic yet weten sal weerdich omme der Consistorien aengeven te werden, dat ick mijn behoorlicke plicht ghetrouwelicken daer inne sal doen, sonder haet of gunste, maer alleenlick ten eynde dat de stadt mach zijn ondehouden, in goeder gheschictheyt, ende inde vreesse Godes.

Voorts, als ic yet weten sal weerdich omme der Consistorien aengeven te werden, dat ick mijn behoorlicke plicht ghetrouwelicken daer inne sal doen, sonder haet of gunste, maer alleenlick ten eynde dat de stadt mach zijn onderhouden, in goeder gheschictheyt, ende inde vreesse Godes. Voorts dat ick beroerende alle tghene dat tot het ampt behoorende is, my in goeder conscientien sal quijten: en onderhoudende de ordinantien, de welcke daer over gepasseert zijn by den enghen, grooten ende gheneneralen Raedt van Geneven.

O

Alsoo het eynde, waer toe de vergaderinghe van een Kercke ofte ghemeente Gods, op aerde is streckende, niet anders en is, dan dat de mensche haren Schepper ende verlosser in Christo recht soudē leeren kennen, ende hem na zijnen wille gehoorsamelicken dienen, tot dat sy met hem in volcomender heylicheyde ende vreuchde inden Hemel vereenichde sullen worden. Soo is onghetwijfelt daer toe van noode, niet alleen dat de waerheyde, ende wille Gods beyde inde vercondinghe zijns woorts ende bedieninghe der aengehechter Sacramenten, der menschen oprechtelickē voorgehouden werde, maer is oock, opsicht te nemen, datse de voorgemelde weldaden Gods neerstelicken waernemen, ende trouwelicken te werck leggen. Hier toe is vanden Heere verordent den dienst der geene, die den naem der Ouderen oft Ouderlinghen ghegheven wert, volgende de wijze van tsprecken des ouden volcks Gods, door welcke beteeckent wort, dat tot regeringhe over andere, de wijste en wel besochte, ende om dies wille ooc (soo veel mogelicken is) de welbedaechste behooren genomē te werden. Dese Ouderlinghen arbeiden tot den eynde hier boven vermeldet, doch niet alle op eenderley wijze, want het ampt der soodanighen is, in twoordt ende leere te arbeiden, ende der sommigher niet. Ghelijckerwijs dan de eerste soorte van Ouderlinghen, wiens eyghen last is met opentlicke vercondinghe des woorts Gods, ende bedieninghe der H. Sacramenten, als met de weyde der zielen, de cude Christi te weyde, daeromme sy ooc Herders ende Predicanten genoemdt werden, beneffens den voorschreven last, schuldich is opsicht te hebben over de cude, die haer toe betrouwt is, om oock int heymelick ende niet bysonder de gene, die het van doen hebben te leeren, vermanē vertroosten, ende straffen, daeromme haer oock den naem Bisschop, dat is opsiender, eygentlickē gegeven wort. Also is der tweeder soorte der Ouderlingen, eygen ende bysondere last, gemerct dat de eerste niet sterc genoeg en zijn, het tweede voorseyde stuck haers dienstes te volbrengen, de Predicanten te helpen inde opsicht, en regeringhe der gantscher gemeynte, ten eynde dat het gantsche lichaem, en een yegelijc litmaet der selver behoorlijcken hem selven dragende, na wtwijsen des gepredictē woorts, in gesontheit opwassē mach. Waer by oock in sonderheyde een ander eynde der instellinghe, sulcker methulpers te bemercken is, dat alsoo de onbillicke ende onbehoorlijke heerschinghe over het erfdeel des Heeren (de welcke inde regeeringhe van een ofte twee te vreesen waer) vermijdet ende verhoedet werde. Dese grondt alsoo gheleydt zijnde, midtsgaders acht nemende op d'oeffeningen ende handelingen die Christus in zijn ghemeente heeft inghestelt, is voortan lichtelicken stucxwijse te beschrijvē, welcke het

ampt der ghener sy, de welcke huydendaechs tot onderscheydt van de Predicanten metten naem Ouderlingh, bysonderlijck ghenamt worden: Het is een ghebodt Gods, dat de Herders zijn woort onvervalscht, ende leerlijck sullen predicken. Het licht harer goede wercken sullen laten lichten voor den menschen, ende voorschriften der cudde zijn, goede wacht houdende over de selfde. Hier op sullen dan ghelijck de Predicanten onder malcanderen, alsoo oock met namen de Ouderlinghen acht nemen, of sy haer ampt ghetrouwelijcken doen, die valsch of niet leerlick, noch stichtelick leeren, ofte die een quaet leven leyden, vermanen, straffen ende (soot de nootd eyscht) anderen kercken aengheven, om met meerder opsichts, naer behoore daer in gehandelt te werden, ghelijck tblijckt wt het exempel der eerster ende Apostolischer kercke. Wanneer daer dienaers des woorts ghebreck zijn, sullen sy-luyden omme sien, of helpen sien na bequame mannen, die goet ghetuychnisse hebben, helpen roepen, die bequaem zijn met bewillinghe der gemeente (ende met namen der Christelicker overheyt zijnde de besonderste litmaten der selver) indē dienst te doen treden. Die 'tpredicampt eerst sullen aenveerden, sullen sy helpen ondersoecken in leere en leven, ende inden dienst helpen bevestigen ende inleyden. Cortelijcken te zijn, om op de Dienaers der kercken (tsy datse inden woorde regheringhe ofte aelmissen arbeyden) te letten, de selfde te roepen, te vernieuwen, te onderrichten, als naer behooren. Ten anderen om de gantsche ghemeente int alghemeyn, ende int bysonder te onderhouden, inde ghehoorsaemheydt des oprechten [202v/428] geloofs, ende vromen wandels, ende de selfde niet alleen in deuchden maer oock in menichte te doen toenemen. Soo is haer ampt de Predicanten te helpen int bysonder, leeren vermanen, troosten, ende aenleyden der menschen, yeghelicken na zijn gaven. Ende alsoo de Heere Christus zijn Heylighe Sacramenten niet misbruyckt, noch ontheylicht wil hebben, ende bysonder zijn H. Avontmael niet en wil gehouden hebben, dan vande gene die genoechsaem onderricht zijnde, vande verborghentheyt des Christelicken geloofs, ende met namen dese H. Sacraments zijnen doot connen vercondigen, ende oock met belijdinghe des gheloofs, ende vromicheydt des levens bewijzen, datse zijne lidtmaten zijn, ende daeromme van zijnen doot, als tot hare verlossinghe ende onderhoudinghe geleden, oprechte geheuchnisse houden mogen, ende hier en tusschen oock den Herderen van Godt bevolen is achte te nemen dat de cudde gheen schade en lijde: soo is der Ouderlinghen ampt neffens den Predicanten, af te houden van desen Heyligen Sacramente, alle de ghene die gheen kennisse daer van en hebben, die oock een onchristlijck leven leyden, die anders beyde der ghemeenten argherlijcken ende hem selven meer schadelijcken zijn soudē. De wijle oock onse Heere Christus bevolen heeft, datmen de onboetvaardigen sondaer, de welcke om zijn heymelijcke sonden wille, meermael alleen, ende oock in teghenwoordicheydt van meer personen te vergeefs vermaent is, der ghemeente aengeven sal, ende datmen die openbaerlickē sondicht, oock openbaerlickē sal straffen, ende die der ghemeente gheen ghehoor gheeft, na veel vermaninghen, datmen sulck eenen het oordeel Gods, ende wtsluytinghe niet alleen der ghemenschap der Kercke, maer oock wt den Rijcke der Hemelen vercondighen sal, soo langh als hy hem niet en betert, soo is der Ouderlingen ampt met de Predicanten over sulcke saken te sitten als die tsamen de gheheele gemeente vertoonen, gelijk d'overheyt de gheheele Stad representerende is, wt welke oorsake syluyden den regeerders, ende voorstanders genaemt worden, ende Paulus niet eenen alleen, maer veelen te gelijk de macht opdraecht, om den bloetschandighen den Sathan over te gheven, dat is, buyten het Coninckrijck Jesu Christi te sluyten: welcke is de hoochste straffinghe, die de ghemeente (alle andere remedien te vergheefs versocht hebbende) teghen den hartneckigen gebruycken mach, latende daer en tusschen de Overicheydt het recht des sweerts, wtwijsende den woorde Gods. Wt het welcke oock volcht, dat den Ouderlinghen opgheleydt is, met den Dienaren des woorts weder aen te nemen, den ghenen die door langhe beteringhe hare boedtveerdicheydt bewesen hebben. Ten derden alsoo de ghemeente Christi van buyten en van binnen veel anstoets lijt, vande valsche Propheten, ende dwaelgeesten, ende oock alle particuliere ofte bysondere kercken malcanders raet, ende bystant wel van doen hebben, (gemerckt alle Kercken een lichaem zijn onder eenen hoofde Christo), soo is dat tot wederstandt ende nederlegginghe aller aenstootinghen ende swaricheden, ende tot verantwoordinghe, der

swaerer vraeghen, die de conscientie der menschen aen-gaen, de Ouderlinghen mede met haren raedt, ende hulpe den Dienaren bystaen moeten. Ten laetsten, aenghesien inden Huyse Gods, welcke is de ghemeente des levendighen Gods alle dinck ordentlijck, ende gheschietelick behoordt toe te gaen. Soo zijn oock de Ouderlinghen neffens den Dienaren des woordts verordent, om over sulckx behoorlick opsicht te nemen, als namelick datmen ten bequamen tijden ende plaetsen, het woort Gods predicke, de Sacramenten bediene, de houlicksche persooen trouwe ende insegene, ende dit altemael met sulcke sedicheydt, eerbiedinghe, ende ordene, dat den heylighen naeme Gods vande onwetende menschen niet mispresen en worde, ende om cortelick desen handel te besluyten, soo segghen wy, dat d'Ouderlinghen schuldich zijn, de handt te houden om alle sulcke ordinantien, de welcke tot Welstandt onderhoudinghe, ende vorderinghe des Rijcks Christi, vande alghemeynen Kercken besloten ende beschreven zijn. De welcke hoe wel sy veranderlick zijn, om dieswille dommestanden somwijlen veranderen, nochtans behooren sy van gheen bysondere Kercken, veel min persooenen, lichtveerlijck verandert te werden.

P

GHesien by Schout, Burghermeesteren ende Gerechte der stadt Leyden, denominatie by die vander Consistorie der kercke Christi, van twaelf Ouderlinghen ende gelijk getal van Diaconen gedaen: ende verstaen hebbende dat Joncheer Daniel van Wijngaerdē, Joris Adriaensz. timmerman ende Thyman Jaconsz. tinnegieter, mede onder de Ouderlingen ghenoeemt zijnde, haer vanden selven dienst veronschuldicht ende versocht hebben ontslagen te wesende voorschreven van Wijngaerdē door dien hy van meeninghe is wt dese stede metter woone te vertrecken, ende d'voorschrevē Joris Adriaensz. en Thymā Jacobsz. alsoo sy verclaert hebben tot de bedieninghe vanden voorschreven dienst niet bequamelick te soudē connen verstaen, overmits hare ambachtē en eygen huys saken: de welcke sy sonder haer groote schade, nadeel en gheheele bederfenisse, niet en consten te rugge stellē: hebben sy (haerluyder onschulde voor goet opnemende) tot Ouderlingen in plaetse vande voorsz. drie veronschuldichde gestelt ende vercoren, stellen ende verkiesen midts desen, Marten Moyaert, Symon Jansz. van Haerlem, en Garbrant Jansz. vā Alcmaer, ende vorder bevestigende en bewilligende de nominatie vande reste, hebben tot Ouderlingen gekoren en ghestelt, kiezen ende stellen midts desen, Mathijs van Banchem Claesz. Jacob kijckepost, Peeter de Berdt, Niclaes van Dam, Hobbe Florisz Maximiliaen van Dam, ende Francoys Heyns: ende tot Diaconē Job Dirksz. warmoesman, Vranck Jansz. van Reynsburch, Jan Dirxsz. backer, Robrecht Wecksteen, Franchoy's Capelier, Jan Gijsbrechtsz. coorncoper, Jan Anthonisz. kistemaecker, [203r/429] Cornelis Willemsz. verwer, Jan Cabbelliau Lakencoper, Pieter de Schilder, Pieter Moyaert, ende Jacob Meeuwels: ende verclaert dat de dienstē vande laetste ix. Ouderlinghen ende vande Diaconen, gedueren sullen totten xxi. Februarij. xvc. Tachtich toe, omme alsdan weder tewerdē vernieut. Ende dat omme daer toe te geraken, de Dienaren des woorts Ouderlinghen ende Diaconen, ghesamentlickē veertien daghen voor t'verloop vanden voorschreven dach, dubbel ghetal van Ouderlinghen ende Diaconen van soodanighe persooenen der ghemeente, by hem tot de bedieninghe vande selve ampten alder bequaemste gheacht, nomineren, ende die vande Ouverheit voorstellē sullen, wt de welcke d'selve vāde overheyte inder tijt deē helfte tot Ouderlingē en Diaconen verkiesen sal, twelck men sulcx nu voortsaen van jaere te jare sal vervolghen. Auctoriserende de tegenwoordige Dienaren des woorts d'voorschreven ghecorne ende gestelde Ouderlinghen ende Diaconen, met alle behoorlijcke ende Christelijcke solemniteyten, ten aenhooren ende by zijn vande Gemeente, te bevestighen: die in haere ampten te stellen, ende inne te seeghenen: met bevel de voorschreven Ouderlinghen ende Diaconen, ende elcken van hem midtsdesen ghedaen, van hem inde bedieninghe vande voorschreven hare ampten, naer den woorde Godes te ghedraghen. Ende ten eynde tusschen die vande Overheyte ende den Kerckenraet goede eendracht onderhouden, ende alle mistrouwen ende naer dencken (oorsaecke van veel quaets ghevende) wech ghenomen mach werden, hebben d'voorschreven vande Overheydt goetd ghevonden ende besloten, dat op alle

hare vergaderingen hem tegenwoordich sullen laten vinden, Willem Jan Repersz. van Heemskerck ende Jan Kerstantsz. hare medebroederen in Gherechte, ende Raede, beyde openbaere belijdenisse doende vande ghereformeerde Religie of soodanighe andere, als ghelijcke belijdenisse doende, in tijden ende wijlen in haer plaetsen sullen werden ghekooren ende ghestelt, omme van weghen de voorschreven vander Overheydt aldaer te presideren, ende opsichte te hebben, dat alle saken met meerder opsichts ende autoriteyts moghen werden verhandelt, ende dit al met laste dat de selve onder den Eedt daer mede zy de voorschreven stad Leyden verplicht staen, de saecken daer te verhandelen, d'welcke tot gheen kennisse en sullen behooren te comen, ghetrouwelick by hem bewaren ende niemant ontdecken noch te kennen gheven sullen. Belastende ende bevelende die vande voorschreven Kerckenraedt, midtsgaders de coster haer luydenr dienaer, ende elcken van hem, hem hier naer onverbreeckelick te draghen. Ende dit alles by provisie ende gheduerende ter tijdt ende wijlen toe, in desen andersins of by de Magistraet, int bysonder, of by den Heeren Staten, gheneralijck, opt Kercken regiment des Landts van Hollant sal zijn voorsien. Aldus ghedaen opt Raethuys der Stadt Leyden in vergaderinghe van Schout, Burghermeesteren ende Gherechte, opten 14. February. 1579. onder stont gheschreven my teghenwoordich, ende gheteekent *I. van Hout.*

Q

Naedemael by Schout Burgermeesteren, ende Gherechte der stadt Leyden goet ghevonden ende besloten is, ten eynde de Kercke Godes alhier met meerder bequaemheyte ghestuyrt ende geregeert, ende de Dienaren des Goddelicken woorts inde bedieninge van haer Ampt, meer ende meer gheholpen, ghevordert, ghestijft ende ghesterckt moghen werden, behalven andere neghen Ouderlinghen naer voorgaende nominatie vanden Kerckenraedt deser Stede, als noch drie Ouderlingen te verkiesen ende te stellen, die tselve Ampt volghende, de instellinghe inde woorde Godes vervatet, eyghentlijcker ende naerder soudē hebben waer te nemen ende te bedienen: ende voornemelijcken omme den Dienarē des woorts behulpelijcken te zijn, int heymelijck, sonderlinghe dien, dient van noode is, te leeren, te vermanen, te troosten ende te straffen, ghelijck sy daer toe ghesteldt hebben ende stellen misdesen Marten Moyaert, Symon Jansz. van Haerlem, ende Garbrant Jansz. van Alckmaer. Ende dat de redene vereyst dat de selve, door dien zy hare eyghen Huyssaken omme tvoorschreven Ampt vlijtelijcken, getrouwelijcken ende oprechtelijcken waer re nemen, ende te bedienen, veel sullen moeten te rugghe stellen ende naerlaeten, daer vooren wel eenighe begrootinghe behooren te ghenieten: Alsoo een Dienaer zijns loons waerdich, ende den Dorsschenden Osse de Muyle niet toe te binden en is: soo hebben de voorschreven Schout, Burghermeesteren ende Gherechte, de ghenoomde drie Ouderlinghen, mitsdesen, wt een danckbaerheydt ghesamentlijcken toegeseyt beloofd ende verseeckert, de belooninge van eenen Kerckendienaer ter somme toe van eenen Kerckendienaer ter somme toe van drie hondert gulden, van veertich grooten Jaerlicx, ende dat voor ende in plaetse vande vierde Dienaer die binnen dese stede voorgaende geweest, en de aenghehouden is, omme de selve tusschen hem drien genoten en verdeelt te werdē, daer van men hem tot vier termijnen vanden Jare, Ordonnantie opten Rentmeester, de ander Dienaren betalende, sal verleenen. Ende hebben met eenen oock verklaert, dat soodanighen haren dienst, niet van Jare te Jaer, veranderlijcken maer bestendich ende gheduerich sal zijn, soo langhe ende ter tijdt toe elck van hem of in levēne lijve of elders, naer voorgaende wettighe bereopinghe totten dienst des woordts, met behoorlijck bewillighen gheghaen, of door quade bedieninghe (t'welck Godt afkeere) daer van afghesteldt ende verlaten sal wesen. Aldus ghedaen op't Raethuys in vergaderinghe van Schout Burghermeesteren ende Gerechte, opten veertiensten Februarij Anno stont gheschreven my tegenwoordich, ende was gheteekent *I. van Hout.*

R

Extract wt het Synode van den Jare vier-en-tseventich.

Het xxviii. Artikel.

DE Consistori sal in het verjiesen der Ouderlinghen ende Diaconen, dubbel ghetal der gemeynten voor stellen: op datse de helfte daer uyt nach kiezen.

Het xxvix. Artikel.

IN de plaetsen daer de gereformeerde Gemeente gheen gemeenschap hebben mach met der Gast-huysen, heylighe Gheest ende andere armer-huysen goederen, maer alleen de Aelmissen vergaderen ende wt gheven, die inder kercken, of andersins hem gegheven werden, daer salmen byde ordentlijcke verkiesinghe der Diaconen (hier boven verhaelt) blijven. Maer daer de Overheydt haer inde gemeenschappe, ende administratie der voorghemelder goederen, inne laten wil, daer sal de Consistorie dubbel ghetal der Diaconen kiezen, ende daer naer de selve der ghemeynten voorstellen: ende soo verre men de selve alle met stilswijgen voor goet bekendt ende hout, soo salmen de voorschreven namen der Overicheyt voorstellen, omme daer wt de Helft te kiezen, die alsoo sullen verkoren blijven. Maer daermen d'eerste verkiesinghe evenwel hebben can, salmen die selve als de bequaemste volghen.

S

Extract wte voorghemelde Kerckelijcke ordinantien van Geneven, genomen wt de verkiesinghe der Ouderlinghen.

Van ghelijcken hebben wy besloten, dat de manier om die te verkoesen, alsoodanich zijn sal: te weten dat den enghen Raedt auisere omme te noemen, die best daer toe dienen, ende de bequaemste diemen daer toe sal konnen ghevinden: ende om tselve te doen roepen de Dienaren om met hem daer van te communiceren. Daer nae dat sy de ghene die sy gheaduiseert sullen hebben, presenteren inden Raedt van tweehondert: dewelcke die sal bevestigen indien sy die weerdich bevint.

T

Extract wten xx Sendt-brief Beze die inden Jare vijf-en-tseventich by *Eustatium vignon*, tot Geneven zijn gedruet, inde 128. zijde.

WY onderhouden niet sonder vrucht aldus-danighen ordene, in dese Kercke van Geneven, de Predicanten ende Dienaren des woorts werden naer voorgaende naerstich ondersoek, op leven ende leere vercoren, eerst vaude vergaderinge der Predicanten, de welcke soo vant platte Landt als oock wter Stadt, alle saterdaghen by den anderen comen: de ghene die soo by de Dienaren ondersocht zijn, werden die vander Overheydt voor ghestelt, die vande Overheydt naer sy oock op de leere ende het leven van soodanighe ondersoek ghedaen hebben voeghen haer stemme daer by, believet hem soo niet, werdt op nieuws op eenen anderen ondersoek ghedaen. Ten laetsten werdt de name vande selve daer op men ondersoek ghedaen heeft, des Sondaghes inde ghemeene vergaderinghe in alle de Kercken vander Stadt, ende bysonder in dier Kercke of inder Stadt, of ten ten platten lande, daer over hy ghestelt sal werden bekendt ghemaect, ende elck eenen vermaent, op dat soo sy yet in hem ghemerckt moghen hebben, waer door hy des diensts onweerdich soude wesen, sy tselve die vander Overheydt binnen achte daghen stillijcken ende sonder eenighe calumnie te kennen soude gheven, etc. Ende weynich daer naer aldus: Maer binnen der Stadt zijn den Predicanten by ghevoecht, twaelf Priesteren of Ouderlinghen, genoegh op de selve wijze soo wy gheseydt hebben, wt die drierley Raet vander Stadt vercoren zijnde, etc. Ende naderhant noch, de Overheydt is deser ordeninghe een bewaerdersse, voortstouwende naer het vereyschen, ende soo dicwils het van noode is, alle de ghene die inden arbeyt traech zijn, sonder wtneminghe, ende oock straffende de ghene die dese Discipline in beroerte stellen, naer het wteyschen des misdaedts. Dese indien by ghevalle yet of inde wetten dient verandert, of datter eenige groote wichtighe Kerckelijcke saecke te doene comt, ondervraecht niet

alleenlijcken het ghevoelen, ende den raedt van haer Priesterdom, maer der naerghebuerder Kercken, omme alsoo alle saken besliht te werden. Ende de Heere heeft dese ordeninghe tot noch toe alsoo ghesegent, dat gheene vrome menschentselve en wanhaecht. Maer het comt wijse menschen toe, te onderscheyden vande sake, tijt ende plaetse deser Discipline, so die maer nae den regel der Godlicker Schriftueren wert wtgherecht. Want hoe schadelicken het sy alle andere Kercken, aen te stellen of te dwinghen, naer het voorbeelt van eene kercke, welcke de selve oock soudén moghen wesen, leert ons meer ende overvloedigher dan genoeg, den pseudocatholijcken Tyran der Roomscher Kercken.

V

Extract wte voorschreven Kerckelijcke ordinantien, van Geneven ghenomen, onder den Tijtel vande Diaconen.

Dat de verkiesinghe soo vande Procureurs als vande Gasthuys-meesteren gheschiede, ghelijck als vande Ouderlinghen, etc.

W

Extract wt sekere gheschifte by de Dienaren des Goddelicken woordts, ten tijde sy laetst inden Haghe vergadert zijn gheweest, den Heeren Staten overgegeven. [203r/431]

Dat de Heeren Staten ons recht verstaen, onse meeninge en is niet datmen Dienaren, Ouderlingen ende Diaconen, welcke de Wet heeft erkent, om eenige wittighe oorsakenverwerpelijcken, ofte tot sulcker plaetsen niet dienelicken te zijn, soude inden dienst houden of nemen, etc.

X

Ghetrocken wt de Sendtbrieven D. Calvini, inden Jare ses-en-tseventich tot Geneven zijn ghedrukt aldaer, ghenomen wte driehonderste ende ses en veertichste zijde.

TEn laetsten en sie ick niet wat swarigheydt daer inne zoude zijn, of de ghene die het Ampt van het ordinarische ende Burgherlicke RechtsghEBieden bedienen, en soudén totter Consistorien toegelaten werden, mits dat sy aldaer niet en zijn inden name ende ten insichte van soodanich haere RechtsghEBieden, maer datter altijts onderscheyt onderhouden werde, onder die twee Ampten, tusschen hem beyden, geheelijcken verscheyden zijnde, te weten, het Burgerlicke ende Kerckelicke. Andersins en laet ghene redene toe, hem die int Ampt des Overheyls zijn, vande opsichte ende het Geestelicke Regiment wt te sluyten.

Y

Extract wte drie-en-tachtentichste Epistel Beze.

ALsoo nu dese gedaente van Aristocratie, leechlicken in Oligarchie, ende dese weder in Tyrannie soude veranderen, ghelijck wy sien in het Pausdom gebeurt te wesen: soo isset oock van noode de macht des Priesterdoms wten worde Godes te breydelen. Soo leert ons dan het woort Godes, dat die vande Overicheyt deser kerckelijcker ordeningen, wel de besondertste bewaerders zijn. Daerom vereyscht haerluyder Ampt neerstelicken te voorsien, dat het Priesterdom behoorlicken wten worde Godes, gestelt alle dinghen wettelicken handelt: Dat meer is, haer autoriteyt (des versocht zijnde) daer tusschen te stellen, dat t'ghene wel geoordeelt ende gehandelt is, mach plaetse grijpen, ende dat de oproeders naer haer verdienste bedwongen mogen werden: Wederomme isset oock het Ampt des Priesterdoms, de hulpe vander Overheyt (alst van noode is) te soecken, ende haer wel radende te ghehoorsamen.

Z

Extract wten voorschreven onderscheyde, tusschen de politijcke ende Kerckelicke Regeringen.

Het xvij. Artikel.

Ten derden alst gheschiedt dat de Kercke niet eensghesint, of met scheuringhe ghequelt is: Soo is des Overheydts

Ampt, de kerckelicke vergaderinge te beroepen ende aen te stellen, en soo veel die wterlicke action aengaet, te presideren.

A [= proclamatie van de Leidse magistraet, d.d. 4 april 1579]

ALsoo tot kennisse van Schout, Burgermeesteren ende gerechte deser stadt Leyden ghecomen is, dat eenighe niet rechtsinnich verstaende de wettighe saecken, die hemluyden ghemoveert hebben, omme de wettighe handt ende plicht te houden, aen de veranderinghe van sekere Ouderlinghen ende Diaconen, onlancks ghesteldt over de ghemeente deser Stede, van hem ghegheven ofte onder den volcke gespreyt soudē hebbē, dat d'voorschreven Magistraet t'kerckenregiment gantsch te niēte soude willen doen, de Discipline ofte kerckentucht gantsch soudē willen wechnemen, en de Pauselicke Religie soudē willen inne voeren: soo en hebben de voorschreven vande Magistraet niet connen laeten, by dese allen ende eenen yghelicken opentlickē te doen aendienē, ende te kennen gheven. Ten eersten dat sy wel wtduckelicken voor Godt den Heere, die sy tot een ghetuyghe nemen ende aenroepen, ende voor de werelt opentlickē protesteren, dat sy noyt van wille of meeninge gheweest en zyn, noch alsnoch en zyn, t'kerckenregiment te willē te niet doen, maer dat sy eyntlickē begheeren dat inder Kercke deser Stede, een goet Christelick regiment, sonder eenigen twist sal wesen en onderhouden werden, te weten, datter onder de eerste hant, en het principael gebieden, en opsicht vande Magistraet, sullen zyn Godsalige verstandige en eerlijcke Dienarē des woorts, om de gemeēte het suyver woort des Heeren te predicken, en te leeren, te troosten en te vermanen. De Sacramenten eenvoudelicken na de instellinge Christi te bedienen, ende den onboetveerdigen, hartneckigen ende verstoccten menschen, naer den woorde Gods te berispen en te straffen. Datter sullē zyn Ouderlingen, tot behulp vanden dienaren des woorts. En datter sullē zyn Diaconen omme de aelmissen te ontfangē en onder de schamele ghemeente weder ghetrouwelicken, en naer den noot vereyscht, te verdeelen: waer toe die vande Magistraet gedenckē alle moghelicke vlijt en neersticheyt voor te wēden. Dat sy ooc noyt van meeninge geweest en zyn, gelijk sy alsnoch niet en zyn, de dispijne of de kerckelicke straffe en tucht, wech te nemen, maer gelijk sy de selve achten ende kennen, als eenen nootigen bant en verknopinge, daer mede het kerckenregiment in zyn geheel ende wesen wert ghehouden, ende bestendich blijft, verstaen ende willen eyntelicken t'selve in behoorlicke oeffeninge gebracht te werden, gelijk sy te vreden zyn, ende hem midts desen aanbieden, de handt daer aen te houden, op dat soodanighe Kerckelicke Disciplijn, tucht of straffe aen de personen, daer de noodt des voordert, mach werden wtgherecht. Dat sy oock noyt ghedacht en hebben eenighe veranderinghe inder Religie, die sy naer den woorde Gods, voor puer, suyver, eenvoudig ende oprechtelicken ghereformeerd tē houden ende kennen, te maecken, veel min dan de Pauselijcke Religie, by hem eenmaelen voor eenen lasterlijcken gruwel ende vloecksē bekendt, [203v/432] weder op te rechten, of toe te staen, maer de selve met alle moghelijcke middelen weder te staen ende te beletten. Hebben oock goet ghevonden den volcke te vertoonen de principale oorsaken vande voorsz. veranderinge, d'welcke sulcx is. Naer dien de Ouderlingen ende Diaconen, ontrent Kersmisse voorleden, voor die vande ghemeente, vanden Predicstoel ofgesteld ende geroepen waren, is de cedulle vande verkiesinghe by eenighe vande Kerckenraet dier tijt, op het Raedthuys ghebracht, ende daer beneffens bevestenisse van die vande Magistraet versocht geweest, Waer op die vande Magistraet acht nemende, ende begheerende opte consequentie van dien te voorsien, ter antwoorde hadden ghegheven, dat sy gaerne ghesien hadden, datmen de namen vande Ouderlinghen ende Diaconen hem hadde geleverd, alvoren men die vande Predicstoel hadden gheroepen, ten eynde de veranderinghe van eenighe onbequame personen, met minder moeyte ende swaricheyt beleet hadde connen werden, sonder tselve tot kennisse van alle de werelt te moeten werden ghebracht, ende werde hemluyden aengeseyt dat die vanden kerckenraet binnen vier daghen daer aen, die vande Gerechte in geschrifte soudē overleveren, verklaringhe wten woorde Godes getrocken, wat eyntelicken het Ampt van een Ouderlingh waer. Volgende welcke aensegginghe eenighe wten heuren binnen den ghestelden tijt, sekere verklaringhe in geschrifte hebben over gheleverd, maer tselve niet en hebben willen onderteeckenē, ende tselve weder na hem ghenomen ende onder hem behouden. Dan na verloop van omtrent xxiiij. daghen, zyn eenige van hem voor de

Magistraet gekomen begheerende een ander breeder gheschrift over te leveren, twelck hemluyden is toeghelaten. Ende is daer mede de vergaderinghe sonder eenich besluyt te nemen, ghescheyden. Ende so eenighe vanden Kerckenraedt daer naer seer aenhielden, omme de bevestenisse der voorghestelder Ouderlinghen ende Diaconen te hebben, ende dat het voorschreven tweede gheschifte ofte verklaringhe, mede niet en was onderteeckent. Soo hadden die vande Magistraet, begheerende hem in hare Ampten niet te laten vercorten, oock dat sy genoegh saghen ende verstonden de sake, by eenighe ghedreven te werden, tot sulcker meeninghe, omme het eenighe seggen van het aennemen, verlaten verfeynden, ende af stellen, aen hem te treckē, ende dat daer wt een openbare twist, oock merckelijcken stont te rijzen, ende dat sy oock gepractiseert hadden, sonder de Magistraet te kennen, os te kennen te gheven, alreede buyten dese stede jae tot inde omleggende steden, haer voornemen te openbaren, ende andere daer toe oock te brenghen, ende daeromme verducht zijnde dat door sulcken manier van doen, de saecken allenskens tot een onlijdelijcke heerschinge over de conscientien soudē werden ghebracht, ende dat het eene jock des Pausdoms nauwelijcken afgeworpen zijnde, de ghemeente een ander Jock opten schouderen gheleydt soude werden. Soo hadden die vande Magistraet, volghende verscheyden ghetuyghnissen der heyligher Schriften, bevonden hebbende, dat de versorginge der Kercken eyghentlijcken tot haren laste stont, ende voor alles hem bevolen was, hem beraden een ordinantie te maecken tot welstant ende goet beleydt der Kerckelijcken saken, ende op dat in toecomende tijden gelijcke oneensheyt, ende misverstant mocht werden verhoedet, dan zijn daer-inne by die van ke Kerckenraedt, selver belet ghewerden, de welcke selfs beyde de Dienaren des woorts voor de Overheyt ghesonden hebben, te kennen ghevende, dat sy een middel ghevonden hadden, daer by de sake mette meeste stilicheydt soude connen werden beleydt, ende tot vrede ghebracht, te weten, dat sy versochten dat Burgemeesteren ende Gherechte, inde plaetse van drie der voorghestelde Ouderlinghen (hem vanden dienst des Ouderlinghschaps, verontschuldicht hebbende) soudē willen stellen drie andere Ouderlinghen, wiens dienst gheduerich soude wesen, ende die eyghentlijcken ende gheheelijcken, haer werck maecken soudē, omme tvoorschrevē ampt des Ouderlings te bedienen. Versoeckende, alsoo den arbeyder zijns loons waerdich is, ende men den dorschenden Osse den Muyl niet toe en behoort te bindē, dat Burgermeesteren ende Gerechte de selve soudē willen vereeren, met eenich tamelijck Jaerlijcx onderhoud, ende dat sy evenwel de negē andere voorghestelde Ouderlinghen, metten twaelf Diaconen, soudē willen bevestigen, op welcke hare versoecken by Schout, Burgermeesteren en Gerechte, besluyt genomen is, volghende de acte onde de voorgheroerde vande kerckenraet noch berustende innehoudende, dat sy ghesien de nominatie van sekere voorgestelde personen, tot Ouderlingen gecoren hebben, sulcke ende sulcke personen, ende tot Diaconen weder die ende die, zijnde alle te samen de selve personen gheweest, die ghenoecht ende voorghestelt, ende sulcks by hem begeert waren, met verklaringe dat den dienst vande laetste ix. Ouderlingē ende vande Diaconen, gedueren soude totten xxj. Februarij, xvc.lxxx. toe, ten welcken daghe men die soude vernieuwen, ende dat om daer toe te geraken, sy dubbel getal nomineren, en xiiij. daghen te voren, die vande Overheydt voorstellen soude, omme de helft daer wt tot Ouderlingen ende Diaconen, by hem vercoren te werden.

Voorder, dat ten eynde tusschen die vande Overheydt ende den Kerckenraet, goede eendracht onderhouden ende alle oorsaken van misvertrouwen, benomen mochten werden. op alle hare vergaderingen, twee van wegen der Overheyt, hem teghenwoordich soudē laten vinden, omme aldaer te presideren ende opsicht te hebben, dat alle saecken aldaer met meerder ontsichts ende autoriteyts mochten werden verhandelt, met last dat de selve ghecommiteerden onder haren Eedt, de saken daer te verhandelen, die tot geen kennisse en behoorden te comen, getrouwelicken by hem bewaren, ende niemandt ontdekken noch te kennen gheven en soudē, ghelijckerwijs daer toe ghenoecht ende gestelt waren, Willem Jan Reyersz. vā Heemskerck, ende Jan Kerstantsz., beyde openbare belijdenisse vāde ghereformeerde Religie doende, met verclaringhe datter in hare plaetse gheen andere en soudē werden ghestelt, dan die ghelijcke [204r/433] openbare belijdenisse doen soudē, ende dat alle tselve wesen soude by provisie,

ende gheduerende ter tijt toe, dat by den Heeren Staten op't kercken regiment int generael, of by de Overheydt int perticulier, anders soudēn zyn verhandelt, ende hoe wel daer by niet verclaert en was, datmen de Ouderderlingē ende Diaconen naer byder Overheydt verkoren waren, de ghemeente noch soudēn voren stellen, ende haer wederspreken gaerne hooren ende aennemen. So en was nochtans de meeninghe van die vander Overheydt niet, ghelijck sy alnoch niet en is, de gemeente haer recht, van wederspreken te benemen, gelijkerwijs sy tselve niet verboden en hadden, noch en verbieden, maer achten goet, oorbaerlicken ende noodich te zyn, de Ouderlingen ende Dianonen, de gemeente ten eynde als boven, te werden voorgestelt. So sy oock onder het woort presideren, niet en verstonden, dan dat de ghecommiteerden aldaer te seynden, goet advijs ende raet van de saken, aldaer ghehandelt, geven soudēn. Hebben hem ten selven tijden oock geleverd een tweede acte, daer by de drie voorste Ouderlingen, die de hette vanden dagen dragen, ende tampt eyghentlicken ende gheheellicken bedienen soudēn, volgende tversoeck van die vanden kercken raet, met sekere Jaerlijcksche onderhout soudēn werden vereert, die van ghelijcken tot noch toe onder hen berustende is. Maer heeft hen den Kerckenraedt gantsch onwillich getoont, tselve aen te nemen, onaengesien, dat sulcx genoch conform haer eyghen versoecken was, inder voegen dat het die vanden Magistraet, die gheen oorsaek van scheuringhe, des hem God een ghetuyghe sy, en hebben ghesocht noch en soecken. maer veel eer een eendracht inder kercken, ende tot haren grooten hertsknagenden verdriet, bemerkten datter alreede eenige scheuringhe scheen te wesen, om tot een eybde der saken te komen, goet ghedocht heeft, beyde de Dienaren des woorts voor hem te doen comen, om de redene van hem te verstaen, waerom de ghekooren Ouderlinghen ende Diaconen in haer ampten niet en werden ghestelt, bevesticht ende innegheseghent, ende was de selve by monde vanden eenen gheantwoort, dat sy de selve acte niet en condēn aennemen, door dien hem het recht der Kercken aengaende het verkiesen der Ouderlingen ende Diaconen daer by benomen was, ende by den anderen werde gheseydt, dat het by hem niet en stont ende dat hy hem geerne ter ghehoorsaemheydt vande Magistraet, in allen saken dē woorde Gods niet wederstrijdende, gelijck hy de selve sake niet en verstont, weder te strijden, wilde dragen: immers dat ghenoech op ghelijcken voet, als het begeren ende ghebieden vande Magistraet was, ghehandelt werde in verscheyden Landen, daer de exercitie ende oeffeninghe vande gereformeerde religie, oock volghende t'segghen deser Kercken int ghebruyck was. Ende was eyntelicken hem belast de pointen daerinne sy hem beswaert vonden, cortelicken by gheschifte te stellen, ende binnen weynich dagen daer aen over te leveren, welcke geschifte te voorgestelden dage, by twee andere personen over gesonden is geweest, daer by niet sonderlings geseyt en wert, anders dan zy (meende den kerckenraet) niet tegenstaende haer meeninge, vande verkiesinge der Ouderlingen ende t'kercken Regiment, in Godes H. woort, zynen ontwijfelden gront hadde, behalven dat het daer en boven met t'exempel der Apostolischer kercken bevesticht zijnde, tot noch toe inde Nederlantsche kercken onderhouden en na gekomen was, naer wtwijsen der Nederlantsche Confessie wten name ende van wegen alle de kerckē des selven Nederlands, int jaer lxxvj. de Co. van Spaengien vertoocht en overgegevē. So hadden sy niet te min terwijl de plaetsen der H. Schriftueren, daer haer gevoelen genoech mede geholpen en beweert werde, verclaringe behoefden, om met recht niet geacht en daer voren niet gehoudē te werden, als of zy in haer eygē oogen wijs waren, hem die saken aengaende, met andere kercken beraden, welcker gevoelen en advijs, dien aengaende (soo sy seyden) hem als noch niet nehandicht en was. En also tselve niet eygentlicken op tgene dat begeert was, en was gheantwoort, maer nieuwers toe en diende dan om de sake te vertrecken, ende de magistraet de sake eenmael eē eynde begeerde te hebben. En sy nu wel sagen dat sy geen onderscheyt en wilden maken, tusschen den tijt der Apostelē, dat de Overheydt Heydensch was, en den Christen naem vervolchden, en tusschen de oeffeninge der Religiē, vandē jare lxxvj. dat de Magistraet de Religie gantsch vyant en dootelic hatende was, ende den tegenwoordighen tijt, dat door de ghenade des Heeren, de Magistraet de gereformeerde religie omhelst ende wilt hanthouden. So hebben sy goet gevonden en zijnte Rade gewordē, alle de voorgestelde personē, so Ouderlingē als Diaconē, in persone voor hē te ontbiedē, en eens

yegelijcx meeninge in bysonder te verstaen, ende daerom op het Raethuys verschenen zijnde, is elck eenē in bysonder afgevraecht gheweest, of sy de acte van verkiesinge, by Schout, Burgermeesteren en Gerechte opten xiiij. Februarij voorleden gedaen en wtgegeven, gesien en verstaen hadden, ende van meyninge warē die naer te comen en te gehoorsamen, en soo sy al te samen, behalven eenen daer toe onwillich waren, en hem verclaerden in haer ghemoet beswaert te wesen. So hebben Schout, Burgermeesteren ende Gerechte, openlicken nu siende dat sy metten anderen gheconspireert hadden, om hem niet te gehoorsamen, de selve onwillige vande gedaen verkiesinge, en sulcx vanden dienst ontslagen, met verbot hem de selve diensten niet meer te onderwindē, die niet te gebruycken, noch ooc eenige vergaderinge te houden of te maken, op arbitrale straffe. Ende is voorder Vroon Jansz. Coster belast, geē vergaderingen te leggē, of toe te staen, of yemant eenige weren te doē, op gelijcke straffe, en dat hy de slotel vande plaetse, daer de vergaderinge gewoon is gehoudē te werdē, in handē vā twee boden soude leverē om onder de Magistraet bewaert te werden, op dat niemant aldaer eenigen toegangh en soude hebben, dan met goeder kennisse van saken. Twelck gecomē zijnde tot kennisse, vande voorverhaelde onwillige personen, die hē opt Raethuys by den anderen hielden, hebben twee wten haren by den Magistraet ghesonden, die wt haer [204v/434] alder name verclaerden, dat sy de sleutel ontfanghen hadden van sekere drie leden, te weten, van zijne F. G. vande Heeren Staten, ende vande Magistraet van Leyden, ende dat zy die in dier voeghen gebruyckten, begeerende het oock inde macht vande Burgermeesteren ende Gherechte (so sy seyden) niet en was, hem in af zijn vande andere twee leden, den slotel af te nemen, met protestatie dat tselve teghens haeren danck gheschiede, daer op hem geantwoort werde, dat sy hem de saken vorder niet en hadden te onderwinden, so sy van haren dienst verlaten ende ontslaghen waren, ende is sulcx de slotel in goeder bewaernisse ten eynde als voren, onder den Burghermeesteren ghelevert. Ende begeerende nu de voorschreven Schout, Burgermeesteren ende Gerechte, te voorsien opt Kercken-regiment, twelck sy niet en begeeren dat stille staen soude, hebben sy tot Ouderlingen ghekoren ende gestelt, stellen ende kiezen by desen, Joris Adriaensz. Timmerman, Tyman Jacobsz. Tinnegieter, ende Symon Jansz. van Haerlem, achtende dat aen het ghetal van drie Ouderlinghen, so sy tselve Ampt te recht bedienen, genoegh wesen sal, ende tot Diaconen Pieter Adriaensz. vander Werf, Dirck Jansz. Smit, Evert Quirincxs. Pasteybacker, Dirck Barentsz. Apteecker, Cornelis Meesz. van Hout, ende Dirck Jansz. wten Hage, ende de selve over sulcx mitsdesen ghestelt, omme metten Dienaren des woorts den Kerckenraet te zijn, ende te representeren. Ende verklaert dat tAmpt vande voorschreven Ouderlinghen, tot haer leven onbequamheyt of vertreckē, ende vande Diaconen totten voorschreven xxj. Februarij vijf-ienhondert ende tachtentich toe, sal ghedueren, ende datter omme tot veranderinghe vande Ouderlinghen of Diaconen te geraken, by die vande kerckenraet, inder tijt die vande Magistraet, telcken dubbel ghetal voorgesteld, ende daer wt verkoren, ende bevesticht sal werden, inder voeghen soo voren verhaelt is. Vorder oock verclaert datmen des Sondaechs op verscheyden uren sal Prediken, op dat de ghemeente van d'eene Predicatie in d'andere sal mogen gaen, ende de Aelmissen by den Diaconen te beter sullen mogen werden gheinnet, mede datmen de Diaconen niet beswarē en sal, omme de Aelmissen nader Predicatie inder weecken te moeten vergaderen, maer alleenlick op sodanigen ende geordonneerde bedeldaghen. Voorts sy eenen yeghelijcken kennelicken, dat d'voorschreven vande Magistraet, by de voorschreven ghekoren vande Kerckenraet, in beraetslaginge geleyt ende goet ghevonden hebben, dat het ghetal der Dienaren tegenwoordelicken, niet meer dan twee zijnde nootelijcken ende tot stichtinge ende opbouwinge der Kercken dient, vermeerdert, ende daerom besloten is, om een derden Dienaer des woorts te roepen, soo dat om tgoet aenbrengen hen gedaen vande persone, van Johannes Hal, ende ghehoort het goede getuygenisse van zijne gesontheyt, in leere en leven, ende gesien tconsent vande ontslaeckinge der Kercke die hy tot noch toe bedient heeft, heeft die vande Magistraet dē selven Johannes Hal, mitsdesen beroepen, aengenomen ende ghestelt, beroepen nemen aen, ende stellen mitsdesē, omme de gemeente Godes ende de Kercke Christi alhier inden woorde te dienen, de selve te leeren, troosten, vermanen ende straffen, ende alles te doen dat een

goet, Godsalich leeraer ende Dienaer des woorts , na wt wijse der heylicher Schriften schuldich is, ende behoort te doen. Begerende dat de goede gemeente van alle tghene voorseyt is, sal werden onderrecht, verwitticht ende ernstelickē vermaent in eendracht der Kercken te blijven, geen scheuringe toe te staen, noch hem daer toe te begeven, en geen twistige gheesten te ghelooven.

Aldus gedaē en verclaert opt Raethuys in vergaderinge van Schout Burgermeesteren ende Gerechte, opten 4. Aprilis. 1579. met bevel hier van openbare acten wt te gheven.

Op huyden den vijfden Aprilis xv.C.lxxix. is het gheheele innehouden van de teghenwoordighe acte protestatie verklaringe verkiesinge ende beroepinghe in beyde de kercken, te weten, smorgens ten half negen uren inder vrouwen Kercke, naer Peeter Cornelissen. Dienaer des Goddelicken woordts, zijn Sermoon met het ghebedt gheeynt hadde, ende ten xi. uyren inde Peeters kercke, na Casper Coolhase, mede Dienaer des Godlicken woorts, van gelijcken zijn Predicatie met het ghebedt ghedaen hadde, ten ernstighen bevelen van Schout, Burghermeesteren ende Gerechte, opentlicken met luyder stemmen voor alle de ghemeente opghelesen, by my, ende is gheteekent,

I. van Hout.

FINIS.

Appendix: in de uitgave van 1597 is toegevoegd onderstaand *Aan de lezer*.

Aenden Goethertegen leser.

Beminde ende Aendachtighe leser, alsoo dese naevolghemde Justificatie over lange Jaren door den Druck is wt ghegaen, ende nu al vast verstroeyt, ende niet meer te vinden en zijn, soo heeftet my goet ghedocht, den selven weder aen den dach, ende tot een memorie voor onsen naecomers, te brengen, op dat sy oock mochten sien het versoeck der Schriftgheleerden nu in desen tijdt, wat voornemen by haer gheweest is, ende hoe veele wy verbeteret zijn. Want haer versoeck in desen niet anders en is gheweest, soomen wt dit naevolghende verstaen mach, dan dat sy onsen seer hoogh-loflicken Overheydt tot onderdanen mochten maecken, om dan alsoo de lieve vryheydt der conscientie weder wt te royen, ende den dwanck der selver (welck het Pausdom haer verderf is gheweest) weder inne te voeren, ende alsoo de vrede ende eendracht te verstooren ende wt te royen.

Soo ist dat ick een yghelijck wil vermaent ende ghebeden hebben, dat sy doch dit naevolghende aendachtigh met onpartydigher herten willen Lesen, ende verstaen de trouwicheydt der Heeren Staten des Landts in desen. Hoe wel ghesocht wordt by der Consistorie de Hooghe Overheydt te becladden ende te schandaliseren, ende te onteeren, ende met achterclap te becladden, Nochtans van haer beleefdelicken, wt noodt daer toe ghedronghen zijnde, om haer defensie te doen tot haer verantwoordinghe, ende tot vrede ghearbeydt hebben: daerom ick een yghelick wil ghebeden hebben, dat sy oock willen de minste zijn, ende lyden al wat haer met onrecht wort naghesejdt, ende de vrede ende eendracht des Landts soecken, ghelijck onsen seer Hooch-loflijcken Overheydt ons in desen een goede voortgangh is gheweest: Die de conscientie soeckt te verschoonen. Dewyle sy van Godt alsoo gheleert zijn, dat sy, ghelijck sy willen datmen haer doet, sy oock gaerne een yghelijck doen, soo moeten wy Godt dancken voor de groote weldaet aen haer, diese teghen alle menschen bewysen, Ende daer en boven Godt met ernstigher herten voor haer bidden, dat hy haer herte ende ghemoede wil stercken in alsulcken voornemen, opdat vrede ende eendracht mach wassen ende toenemen, ende wy onder haer ghenadighe bescherminghe een stil, gherust ende Godsaligh leven moghen leyden, twelck is goet ende aenghenaem voor Godt onsen salichmaecker, die daer wil dat alle menschen salich worden, ende tot de kennisse der waerheydt comen.

Leest dit naevolghende met verstant.

Vaert wel.

**REMONSTRANCE
Of
VERTOOCH,**

*by die van Leyden, den Heeren Ridder-schappen ende Steden representerende de Staten
slandts van Hollandt, in Februario 1582. hare mede-lidtmaten ghedaen, nopende 't
verhandelde der Predicanten, inde laetst-voorledenen Somer tot Middelburgh in het
Nationael Synodus (so zijt noemen) vergadert geweest zijnde, met den ghevolghe van dien.*

1582

417 H 43 2
Remonstrance/of

**vertooch by die van Leyden den
Heeren Ridder-schappen ende Steden
representerende de Staten lants van Hol-
lant/in februario 1582. hare mede-lidma-
ten gedaen / nopende t' verhandelde der Pre-
dicanten/ inden laetst-voorzedenen So-
mer tot Middelburch in het Na-
tionael Synodus (so zijt noe-
men) vergadert geweest
zijnde/ met den ghe-
volghe van
dien.**

**Ghedrukt in het Jaer ons Heeren
M. D. XCIII.**

Remonstrantie,

Of

Vertoogh/

By die van Leyden den Heeren Ridderſchappen
ende Steden representerende de Staten 's Lands
van Holland/ in Februario 1582. hare
mede-lidmaten ghedaen:

Nopende 't verhandelde der Predicanten, in den laetst-voor-
ledenen Somer tot Middelburch in het *Nationael*
Synodus (ſoo zijt noemen) vergadert ghe-
weeft zijnde, met den ghevol-
ghe van dien.

Het welck in dese reghentwoorzighen tyden nootwendigh by pder
Oberhept dient beherticht ende herleſen te werden.

Na de copye,

Ghedrukt in het Jaer ons Heeren /
M. D. FCXXII.

Anno 1627.

REMONSTANCE
Of
VERTOOCH,
By die van Leyden / den Hee-
ren Ridder-schappen ende Steden representerende de
Staten landts van Hollandt / in Februario 1582. ha-
re mede-lidtmaten ghedaen / nopende t verhandel-
de der Predicanten / inden laetst-voorzedenen
Somer tot Widdelburgh in het Nationael
Synodus (so zijt noemen) vergadert ge-
weest zijnde / met den ghevolghe van
dien.

AMSTERDAM.

By Iacob Aertsz. Colom, wonende op't Water inden vierigen Colom,
Anno 1629.

De uitgave in de Wercken, J.A. Colom: Amsterdam 1629-1632.

REMONSTRANCE
Of
VERTOOCH.

By die van Leyden, de Heeren Ridder-schappen ende Steden representerende de
Staten slandts van Hollandt, in Februario 1582. hare mede-lidtmaten ghedaen,
nopen t verhandelde der Predicanten, inde laetst-voorledenen Somer
tot Middelburgh in het Nationael Synodus (so zijt noemen)
vergadert geweest zijnde, met den ghevolghe van dien.

t 'AMSTERDAM

By Iacob Aertsz. Colom, wonende op'Water in den vierigen Colom.
Anno 1629.

Aen den Leser.

Soudet oock recht zijn, vrientlijke Leser, datmen een keerse inder nacht lichtende onder een coren-maet stolpte? Soudemen, soodanigen leytsman tot de dieergekochte vryheyt als Leyden is, ander Steden niet tot een heylsame aenleydinge laten verstrecken? Soude die stadt Leyden op so loflicken berghe tot een toevlucht ende berginge vande ghemeen lants vryheyt verborgen moge blyven? Dat sy verde, nu my middel ter handen is ghecomen, om die te laten zijn tot een exempel van allen andere: sonderlinghe na dien ick mirakuleus daer aen zy ghekomen. Ick hadde te doen inden huysen van een daghelijcx gedeputeerde, zijnde inde Staten van Hollant, Daer was niemant voor de hant, de na volgende remonstrantie lach op een kantoor, ick sach den tyttele, stackse in mijn boesem, trat te rugghe na huys, ende copieerdese, t'welck ghedaen, ginck weder int selve huys, dede mijn bootschap, ende liet heymelijck de principale remonstrantie, gedruckt wesende, daer ligghen. Ben ick hier in een dief? vergevet my om u selfs nut, ja om't ghemeen besten wilen. Maer ist dieverie dat een keerse aen den anderen wordt ontsteecken? Wat schadet dat het licht van d'eerste keerse? niet. Wat sal u dit licht van dese keerse baten? Veel. O veel, wildy maer tot dit licht u ooghen openen, wildy maer tot dit licht u ooghen openen, die vryheys aert verstaen, haer helpen vorderen, by wettighe wegen, tot minderinghe van partischap, meerderingh van eendracht ende versekeringhe der aengevochten Nederlanden.

Dat gunne u God, Amen

NOCH AEN DEN LESER.

NAdemael beminde Leser dat dese tweede Keerse seere vermindert is, soo heeftet my goet ghedocht, dese derde aende tweede te ontsteecken, al eer sy heel vergaet, op dat alle Overheyt verlicht ende gheleert moghen worden, van het schoon vertooch dat die van Leyden haer medelidtmaten haer ghedaen hebben, op dat zy allen haeren name mochten behouden, dat is, Overheydt ende gheen Vassalen of onderdanen en souden worden, ende dienen den ghenen, die nu haer selven voor Dienaers wtgeven.

Ick wil my nu keeren tot den Predicanten, ende haer met desen vermaent hebben, dat sy haren name voldoen, daer mede dat sy genoemt worden, dat is, Dienaren ende gheen oversten. Dat sy willen te vreden sijn met haren dienst, ende dienen den genen die haer tot dienst aengenomen hebben, ende en steken haer niet (buyten haren dienst) inden dienst ofte ampt der Overheyt, maer dat sy haer alleene houden aen dat woort Gods, ende wie u niet ontfanght, ofte niet en begeer te horen, daer gaet van daer, ende en maeckt geen beroerte, om in ander luyden gehuerde huysen ofte plaetsen te gaen tegen haren danck, maer ghebruyckt veel liever de leeringhe ons Heeren Iesu Christi, ende het gebruyck der Apostelen: Schuddet stof van uwe voeten ende kleederen gelijk wy lesen: Math. 10, 14. Marc. 6, 11. Luce 9, Kennelijk5. ende 10, 11. Acto. 13, 51. ende 18, 6.

Ende en wilt u oock niet schoeyen met de schoen die de Papen (tegen haer danc) in dese Landen hebben moeten laten staen. Maer weest gheschoeyt met de schoen daer den Apostel Paulus mentie af maeckt, Eph. 6, 15. dat ghy bereydt zijt tot den Evangelium (merckt) des vreden.

Ten laetsten so bidde ick eenen yegelijcken die de Letteren sullen sien ofte hooren Lesen, dat sy van herten voor de Overheyt willen bidden, op dat Godt haer wil geven ende begaven met wijsheyt (het welcke eenen costelijcken schat is. Want Salomen geen meerder schat van God en wiste te begeeren, soo wy lesen 3. Regum 3, 9) om te Regeren, op dat wy gerust ende stille leven mogen in alle Godsalicheyt ende eerlickheyt. Want dat goet ende oock aen-genaem voor God onsen salichmaker, die daer begeert dat alle menschen salich worden, ende totter kennisse der waerheydt comen, etc. Leest het navolgende met verstant. Vaert wel.

Aen mijne E. E. Heeren, mijne Heeren de Staten Slants van Hollandt.

MYne Heeren, zoo dick wy den noot, die onse bedroefde, doch alderliefste Vader-lant aen ofte opleyt aensien, ende bemercken de wterste ruïne vā ons allen, so niet by tijts tot den brandt die niet alleen rontom ons, maer oock van binnen ontsteken, is wt te blusschen toeghelopen en wort, daer mede wy ons dan te dickmaelder moeten becommen als wy't vier naerder ghevoelt hebben: Gheeft het ons groot wonder dat hier van der claechliederen ende redenen niet alleen de straten, maer alle de werelt vol is. Ende dat nochtans wy sien tot de beterschapende verlichtinge eenes sulcken quaets soo weynich wijsheys, sorchvuldicheys ende naersticheys ghepleecht te worden. Aen onser zijde derven wy vry segghen dat de naersticheyt ende sorchvuldighe mannelickheyt, die wy, met het verlies van soo veel duysenden, (als yder man bekend) deur Gods gratie bewesen hebben, wy niet gaern en soudē vervallen zien. Ghelijck wy oock hopen dat een yegelijck van u, mijnen Heeren, gaern in zijn respect betrachten soude: ende en hebben daer aen niet te twijfelen. Maer alsoo aller saken opcomstes de wijsheydt een moeder is: hebben wy, zoo veel ons aengaet niet, dat wy ons der halvē zouden toeschrijven ofte beroemen mogen, dan God den almogenden ootmoedich te dancken dat hy in onse slechticheyt zijnen wonderen raedt bewesen heeft. Niet te min soo deur menschelijcke voorsichticheyt, yet, als sonder twijfel veel (dewijl de goetheydt Godt zijnde goede gave der wijsheyt der menshelicker natuere tot een voornaem behulp ingheplantet heeft) ons zoude moghen geholpen werden: soo weten wy doch dat een yderman deser ende aller gaven niet meer dan alleen soo veel en heeft, als hem van God toegemeten is. Ende alsoo wy soo verre geleert zyn deur de ervarentheyt, (dwelck de beste meestersse der onwysen is) dat wy connen afmeten de cleyneicheyt onser wetenschap, willen wy de selve andere, van mijn Heeren, gaerne toe schicken: Die wy bekennen, als met scherpsinnicheydt begaeft zijnde, in verscheyden wetenschap opghevoedet, ende deur gestadigen handel van saken wijsheyt vercregente hebben. Nochtans dewijl inden gemenen brant niemant hem en behoort stil te houden, die niet voor een trouloos lit vander ghemeente tot zijn eyghen verderf soude willen ghehouden werden: soo hebben wy die (also te spreken) tot medewachters neffens u mijnen Heeren van God ghestelt zijn, niet connen laten ons van onse behoorlijcke plicht te quiten ende in uwe wijze vergaderinghe wel willen toebrenghe, wat onsen eenvoudighen raet tot gemeenen hulp (meer als wy hopen deur Gods genadighe schickinghe om zijn werck eenmael aen ons bewesen, grooter te maecken, als uyt eenigher gheschicktheyt) onder reverentie van mijn Heeren gesloten heeft.

Onser en is niemant zoo slecht, die des alghemeenē lants brandt niet ghewaer en is geworden: die het niet en ziet, is onsinnich, die het niet en ghevoelt, is levende doot: die het niet en acht, die en soude geen onrecht geschieden, zoo hy als een mede brantstichter ghehouden werde: maer die nu sulcke zijn, laten haer haest kennen. Ende (dat onder correctie gesproken zy) wy houdent also, dat niet Hollant alleen, maer t'geheeel lant daerom in noot is: dat die het achten soudē, geven wel acht opter saken, maer zy procederen opten voet niet, waer mede men soude moghen comen om de vruchten te genieten, die by allen vromen, met zoo veel arbeyts, met het zweet, jae met het merck der armen, en met zoo menich dierbaer hooft bekostiget zijn zo deerlijcken verwacht wordē.

Hier en willen wy noch niet segghen, dat een yder zijn eyghen huys bewarende, moet verloren gaen, daer wy vanden ghemeenē brant t'samen omringt zijn: Wy willen oock swijghen dat die't begonnen spel als gewonnen achtet, zelden pleecht victorie daer van te brengen: Want den tijt leert haest of oock een kint zijn volle wasdom heeft. In somma waer dat eene kranckheyt voor kranckheyt bekend, ende de oorsaken des kranckheyds notoir zijn, daer can wel een tamelijck Medecijn eer aen zijne cuyren begaen. Dan ons heeft een kranckheyt bevangen: een heylige kranckheyt der opinien: waer mede wy malcander verterende, sullen ten laetstē zelfs verteert

werden, by aldien wy niet in tijts raet en ghebruycken. Goeden raedt is hier dier, ende soo veel te dierder als weynich yemant dese zynen kranckheydt bekennen wil. Dat ons van dese bekentenisse afhout, is den erftovenaer, die door zyns vergiftigen Basiliskischen aensien den gantschen aertbodem inde doot gebracht heeft. Dese wt oudē haet die hy tegens den eeuwigen Schepper ende zyne schepselen gheswolghen heeft, en can niet rusten te verderven ende weren soo wat tot behoudenis dienen mach. Hy nu, daer hy wt zynen moordadigen moet in dese landen met water, vlam ende vier soo langhe gewoedet hadde, dat het Godt ten laetsten verdrooten heeft, alsoo dat deur zijn onuytspreeckelijcke gratie, onse bekokelde ooghen zoo wijt open gheaeen zijn, dat wy met Pilato niet langer begeert en hebben ten Gherechte te sitten: heeft hy eenen nieuwen raet gevonden, nieuwe in onse oogen, maer die hy van outs-her wel heeft weten te practizeren, ende heeft het vergift uyt zijnder busse langher niet in bitterheyt, maer met nieuwē most vermengt te drincken willen geven. Smakende na die goede muscadel daer mede de eeuwigē wijs- [185v/388] heydt hare gasten vrolijk te maken pleecht, ende inden blinckenden beker inne geschoncken, daer mede de dranckofferen opten outaer des Heeren aenghedient worden. Hier mede heeft hy van aen-begin niet de rouckeloose wilde ende moetwillighe Werelt, maer den genen die eenen ernst tot Godt, ende Goddelicke saken hadden, altijd bedroghen gehad: ende heeft de waerheyt met den schijn der waerheyt, de Godsalighe eenichheyt met een verbloemde eenichheyt, vervolcht, vertreden, ende te gronde ggebracht. Soo heeft Christus als een verachter der Key. Majesteyt, eenen schendigen doot sterven, d'Apostelen als oproeders lyden, alle Christenen als ketters, moeytmakers, ende eygen-sinnighe menschen vervolcht werden moeten: ende dat niet anders als om Godt eenen dienst te doen.

Saulus (in zijne Religie anders onstraffelijck) heeft om de wet des heeren met vervolch gheyvert gehadt. Den grooten Constantijn heeft om de Christelijcke Religie yverende den Paus zynen stoel gheset, daer hem Kaerl de groote volgende op verheven heeft, tot grooten verdriet der armer verduyvelder Christenheyt. Van welcken Pauselicken bant so wy nu door Godes gratie (als gheroert) ontbonden gheworden zijn: zijn sommige ernsthaftighe Luyden, deur haren onverstandigen yver weder opgewect: niet nochtans om yemant tot de valsche leer, als de Paus ghedaen hadde te drijven: maer om de Overheyt aen te porren, alsdien behoort den waren Gods dienst met hare macht voor te staen. Niet merckende dat de beginselen des Pausdoms niet geweest en zijn om eenen valschen Godes dienst aen te rechten, maer om den selven geloove, soo voor de gewrouchde afgrijselijckheydt des Pausdoms bekend werde, in alder neersticheyt in te dringhen. Dan dit bedwangh, ende gheen ander dinck, is de rechte moeder des Pausdoms gheweest, waer deur hy ghestegen is boven aldat God ende Maesteyt ghenoeemt wert. Ende en is geen Godes dienst zoo vervloect geweest, dien hy met dese middelen niet heeft invoeren ende hant houden mogen: de wyle hy alle hoocheyden onder de voeten hadde, ende niemant, zoo lief hem zijn lijf, eer ende goet was hem tegenspreken dorste. Dit al aenmerckende ende bevindende dat deur de sterckste deser kranckheyt van opinien, zo veel duysent, ende duysent duysenden doot gebleven zijn, hebben wy liever Godt onsen behoeder de eere, die hem toe comt te laten ende ons in onse swackheyt voor syne hooge Majesteyt te verootmoedigen, dan dat wy, in vreemde opinie, ons sterck houdende, andere soudē bedroeven, in t'gunt daer inne wy gaerne kennen dattet ons falieren mach. Ende wy dancken God deser kennisse: zijn oock daeromme wel rijckelicken geresolveert ende gesloten, dat wy tot geenē Religions-dwangh, int kleyn noch int groot, noch tot eenighe statuten ofte decreten daer her streckende, aen te nemen, soudē verstaen willen. Waer deur of wel eenichheyt der liberteyt in eenen waren gheloove gesocht wort: nochtans wetende dat rechte eenicheyd niet en can in dwangh bestaen: ende versocht hebbende dat deur soodanigē eenicheyt, liberteyt ghevonden is, om de menschen, sonder wederspreken te volghen ghenoodicht zijnde, in alle Barbarischer onwetenheydt te voeren: werden wy by ervarentheydt ghedronghen metten Ezel so wijs te zijn, dat wy ons verhoeden, daer wy ons verhoeden, daer wij ons eenmael aan de gevangene liberteyt zoo dootlick gestoten hebben. Ende of wel de gemeente, als esels ooren hebbende, daer by soude moghen getogen worde: nochtans of harer vele des Enghels swaert tegens Balaam wt ghestreckt, in voorleden tijden mogen gezien

hebben, des mach een yder Man zijn hert ghetuyghenisse gheven, altijd weten wy soo veel wel, dat de gemeente den last in de ghedwongene eenicheydt zoo hert ghedruckt heeft, dat wy hen lieden inden wech der (als sy verstaen soude) gevangener vryheyt, niet soudē te brenghen weten. Contrarie voor ooghen siende dat sy veel eer soudē verstivet worden, ofte ten minsten met onlusten den Ezels trat houden, opten wech daer in wy behooren en moeten eendrachtich zijn, om totten brandt in aller haesten toe te loopen. Ende daghelijcx hoorende, dat by velen gheseyt wordt, hoe dat wijt voor onsen kinderen verantwoorden soudē mogen, zoo zy sullen zien het groote verderf daer in zy door ons ghekomen zijn: Ende waerom doch? Om vryheydt der conscientie? Die wy teghenwoordich (mochē zy segghen) zien ghevangen te zijn. Wy bidden God, die ons wt de handen der vyanden verlost heeft, dat wy na den opset onses harten, ons voorziende, alzoō moghen voort gaen, dat onse kinderen sulx over ons met recht niet te clagen en hebbe. Dan soo wy onse hooft opbeurende, sagen dattet alsoo onsen kinderen ginck: wy soudē oorsaeck hebben, ons met hen te bedroeven, ende henluyden niet te bestraffen weten. Want alst al geseyt is, dat onsen nacomelingen niet en sal moghen verborghen blijven, wy hebben ons met recht vindicerende ende ontreckende der Spaenscher wredicheyt te samen verbonden: Liever waer toe? ist om eenighe particuliere religie alleen te soueren, te beweren, ende in vryheyt te bezitten? Alle die int stuck van regeringhe, met eenich aenmercken verkeert hebben, weten dattet eerste vier onses elendighen brants met het branden, blaken, blaken, ende wurghen der Ketteren aenghestecken is. Hier hebben wy ons niet teghen gheset, als dat sy gheen Kettē en waren: Maer wy hebben ghesustineert dat de Ketteren, ende met namen de Weder-dooperen ende sacramenters so wij die doen ter tijt selfs genoemt hebben, niet en behoorden met sulcke manieren als na't advijs der ecclesiastiken, volgende de bloedige placcaten, getracteert te worden oock alle beleefde Majestraten beswaerlijcken vallende dat sy moestē executeurs zijn over haere goede vrienden: die sy wterlicken niet te bestraffen en wisten, alleen na den appetijt der censuyren vande genoemde geestelicken. Het welcke alsoo ons op onse menichfoudigen clagen, niet heeft mogen afgedaen worden: hebben wy, met recht, ons in onvrede gestelt over den inbreck onser privilegien, hantvesten ende rechten. Middeler tijt heeft God ghenade gegeven, dat op de opgegane waerheyt, altemet meer ende meer ver- [186r/389] schenen is: ende dat de ghenoomde ketteren, een yder wt haren winckel, voorghetreden zijn. Over twelck wel groote bloetstortinghe ghevolcht is, oock met consent ende toedoen van veele van ons ende onse vrienden: Maer ten lesten heeft die Goedertierne God in deser Provintie vryheyt ghegheven, ende ons ghesterckt daer wy teghen den vyandt tot noch het landt behouden hebben. Die ons hier toe gheholpen hebben: die huer lijf ende leven by ons ghewaecht hebben: Die op onse Poorten, Vesten, of waert van doen was, als Muylen ghearbeydt, ende met Leeuwen harten ghestaen hebben, dat en zijn niet al te mael luyden van eender ghezintheydt, Maer veel zijn daer onder gheweest, die nu sommighe (de welcke het weynichste by ons opgheset hebben) gaerne soude, alst schijnt benaudt zien. Ende in deser verscheydenheydt van ghesintheyden, zijn wy soo eenich inder ghemeene sake ghebleven, dat oock onse nabueren (overmidts de Spaensche vruntschap onse Vyanden gheworden zijnde) hoe wel zy ten deel contrarie van ons ghezint waren, als doende professie vanden Catholijcke religie, nochtans verweckt deur onse beleeftheydt, haer met ons vereenicht ende vrientlijck accoort ghemaect hebbe, waer in dan? Naemelijcken om landt vrede te houden, ende sonder respect van religie, elcanderen teghens alle ghewelt ende overdaet der vyanden te helpen, te schutten, ende te beschermen, Alle de ghene de welcke de pacificatie van Ghent, de acten der gecommiteerden tot Coelen, ende het advijs vanden particuliere Provincien aen de Gheneraliteyt over ghesonden: ghesien ende deurtast hebben, sullen wel connen ghevoelen, dat onser aller meeninghe niet anders gheweest en is, als dat noch den eenen noch den anderē om zijn religie eenich leedt aenghedaen zoude werden. Niemandt wil dit ons alsoo afnemen, rechts of wy eenighe andere religie, voor die teghenwoordich alhier geexerceert wordt, lauderen, ofte begheeren zouden inghevoert te hebben: Dan wy zijn schuldigh, soo lief ons Godt is, dien wy tot een ghetuyghe aengeroepen hebben: ende soo waert ons onse eere is, die eens verlooren, niet weder crijchlijck is, onverbrekelijcken te houden, dat wy eens belooft ende

ghesworen hebben. Ende wy en vinden gheen macht waer wt wij straffelijck teghens dien procederen zouden, die haer in haren burgerlicken handel ende wandel niet anders als eerbaerlijcken hem met ons te draghen, bevonden worden. Wy connen oock niet anders verstaen, als dat het tot conservatie der policien beter is, dat een yeghelijcken zijn opinie particulier behoudende, wy alle ghelijck vereenicht blijven, om de ghemeene sake te bevorderen, daer toe dan een yeghelijcken, t'sy met contributien, ofte anders zoo veel te willigher, ende van herten gheneychder zal bevonden worden, als hy siet dat het om vryheydt der consciencie te doen is, dat het hem selfs aengaet, dat hem den beul vande neck gheweerdts sal worden: dan dat wy deur ghedwonge eenicheyt, met veel nieuwe decreten, met schelden ende ketteren onsen nabueren ende verwanten, ja moghelijck de vrouwen in onse armen, de kinderē van onsen eygen bloede, wy swygen die luyden van onse burgerschap, daer over wy als vaderen gestelt zijn, verbitteren tot onsen haet verwecken, ende afkeerich van ons maken zouden. Mijn Heeren willen haer niet verdrietē en laten, soo wy het hier in te langher maken, om dat het met corten niet uyt gheleydt worden can: want het is de eerste trap, waer deur wy tot het inwendighe vyer wt te blusschen, soudē opclimmen moghen: als soo wy, namentlicken, water ende gheen olye int vuur en gieten, seker zijnde dat daer het om Ketterye wt te roden, te doen is, geen beter middel en sy als coelicheydt: Want wy hebben dickwils ghesien, dat diens boecken weynich gheacht waren, alsdan eerst in aensien quamen, ende ghesocht werden, als de autheuren vervolch leden, ende ghekettert werden. Het waer wel te wenschen dat een yeghelijcken tot eenicheydt der waere kentenisse mochte ghebracht werden: Maer wie anders, sal t'kint als de moeder baren? sal de soon uyt ander macht, als der natueren, elders, als van des vaders zaet, geboren moghen worden? Ende met wat cracht sal dat kint, noch ongeboren, in zijns vaders erve ingheset moghen worden? Voorwaer de wijl der gheloovighen het minste deel opter aerden wesen sal, nae t'woordt des Heeren, dat niet faelgeren can: Soo connen wy ons qualijck inbeelden, dat met eenich ghedrangh, of toedoen des machts vande Overicheyt (der welcker autoriteyt men hier in tabuseren, t'allen tijden ghepoocht heeft) geheel de gheunieerde provintien, soude Christenen ghemackt moghen worden: Maer wel onder den naem van Christenen, een werelt vol boose huychelaers, daer deur den grooten naem onses Heeren ghelastert sy selfs niet te beter, dan wel soo veel te argher worden soudē, alst beter is voor een huychelaer uyt te gaen: Ende de ghemeente soude van een werelt der quaetwillighen vervolt worden: voor welcke men altijd soude moeten in sorghe staen, dat sy luyden, die onse religie inden gront niet meer respiceren, als wy 't Pausdom ghedaen hebben, ons mochten na poghen te doen, 't selve wy met den Pauselicken drangh ghedaen hebben: Ende die indien soudē vromer zijn, dat sy hare religie niet veynsen ende nochtans haer teghen ons niet soudē stellen willen, soudē wy quijt gaen, ende ons in onse benautheyt van meerder hulp berooft sien moeten. Twelck ende alle 'tvoorschreven wel voorsichtelijcken beweghende de Vroetschappen deser Provintie: Ende merckende dat het na geleghenheit des tijds ende der lande, niet sonder het onderste boven te setten ghepractizeert soude moghen worden, bewijsen sy alle ghelijck metter daet, hoe weynich gevallens sy aen desen praet van religionsdrangh hebben: Het eenighe exempel van de placcaten teghens de ketttersche boecken, mach ons hier in ghenoech doen: Twelck wel, conform des by eenen ghenomden Synodo ghedecreteerde, in velen Steden afgelesen is: Maer in't executeren thoonen sy wel al ghelijck, oock niemant wtghesondert, [186v/390] hun meyninghe contrarie te zyne. Pryselyck daer haer inne draghende, dat sy ghedoogen dat by haerlieden het quaetste ghesproken wordt, ende gelijcke wel doen het beste. Maer dewijl sulcke dinghen nerghens toe en tenderen, als tot verkleyninghe der autoriteyt vande Overheydt: Wy bevinden, soo veel ons aengaet, beter te zijn, dat wy sulcke dingen gantsch ende teenenmael af-slaen, als dat wy de selve aennemende, daer mede ghelijck als in een batament spelen soudē.

Nu tot u luyden, die ghy met uwe actis Sinodalibus her voor treckt, willen wy ons weyndē, ende cort bescheydt gheven, waerom ons de selve in gheenderley wijs aen te nemen, gheraden is. Ende soo wy u vragen, wt wat macht? met wat autoriteyt? ende ten welcke fijne ghy ons de selve opdringhen wilt? sult ghy dan antwoorden, dat u de macht van Godt, de autoriteyt van de

Overheydt her-coemt? Wat macht u luyden van Godt ghegheven is, daer van en is ons tot noch toe soo veel niet ghebleken, dat wy ghelooven connen dat u Godt, de Overheyte te beheeren, soude tot Dienaers ghestelt hebben: Ende van de Overheydt, die u tot een Synodo gheauthoriseert soude hebben, en is ons tot noch toe altydt gheen goet bescheyt ghedaen.

Wy hebben wel gehoord, en connen selfs lesen, dat het voor een Nationael Synodus wt gaet, als daer voor ghyt houdet: maer vele, ende onder dien wy, niet alsoo met u luyden. Want soo het nationael zijn soude, soo waer voor eerst, ende boven al van noode, dat het hooft vande natie, t'selve beschreven, bestemt ende gheapprobeert hadde: als de Scribenten, waer teghen ghy selfs niet en hebt, claelijck betuygen. Het hooft vande Natie, daer over dit Synodus als nationael strecken soude, zijn de Ghenerale Staten, by welcke wettelijcke vergaderinghe wy niet gelooven en connen dat het Synodus sal beschreven zijn. Ende heeft het by den selven Heeren generale Staten niet mogen beschreven worden, om dat haer Hoogheyden niet alingh te samen comen: soo hadden billicx die van het Synodo daer op behooren te wachten, wanneer sy wilden dat den naem van Nationael kracht ghewinnen soude. Dan selfs dat Synodus heeft den Staten de maet gheset, die het billick van haer Hoocheydt ontfanghen soude hebben, indien dat het selve den staet der Heeren Staten ghestelt heeft, mede brenghende, hoe dat een yder Provintie in het Synodo Nationael soudent gherespecteert worden. Wat nu de Provinciale Staten een yder in zijn respect tot de verschrijvinghe deses Nationalen Sinodi ghedaen hebben, dat sal een yder inden zijnen best weten: Van deser Provintie moghen wy spreekken, dat wy niet en verstaen, hoe dat oock sulcke verschrijvinghe met wettelijcken consent dezer Provincien soude gheschiet zijn: Daer in wy als een mede-litmaet der selver Staten, tot noch toe onse consent niet ghegheven en hebben. Seght ghy dat wy daer van te beschuldigen zijn: of wy u dan vraechden, of wijt alleen zijn die het voorschreven Synode niet gheapprobeert en hebben? sout ghy daer ja toe segghen dorven? Wy connen met waarheydt affmeren, dat het alsoo niet en sy: Daer wy oock niet eene stadt en sien die den inhoudt van dien te effectueren, doenlijck vindt. Dan de practijcken verstaen wy wel, die de sommighen niet hebben connen heymelijck houden, als zy daer teghen waren dat eenige Predicant op eene sekere plaetse sonder haren voorgaenden advijs ghesteldt was. Alsoo meende men salmen hem allenskens inde possessie gheven: over twelck wy liever by tijds voorsien willen, om de possessie te weren, als dat wy de selve te benemen, onse kinderen so veel moeyten, als wy teghens den versleten Pausdom ghehadt hebben, soudent achter laten. Niet te min wy connent u luyden wel ten besten afnemen, ende houdent daer voor dat ghyt niet anders als wel en meent, om het hooft met den gheheelen lichame te samen in eene koe te brenghen: dan men heeft dickmaels ghesien dat een Herder zijn verdoolde schapen al te hert na-drijvende, de selve verloren heeft, mitsdien dat hy die meende weder te rechte te brenghen. Wt goeder meninghe ist gheschiet, dat de Keyser Constantijn den Paus van Roomen, doe ter tijt noch niet soo gheheel onsuver inder leere zijnde, het rijck van Italien in ghegheven heeft: Maer dit en hebben oock selfs sommige vande geestelijcke, noch weynich voor onsen tijden, niet voor goet prijsen konnen. Ende hier deur ist gheschiet, dat ten laetsten de Cudde den wolven is bevolen worden. Ghelijck wy dan oock ghesien hebben warachtich te zijn, dat de Rijckdommen der Kercken, die uyt goeder meyninghe van Religie gebaert waren, eyndelijcken de Moeder verslonden hebben. Wie isser van ons tot zijnen Jaren ghekomen, die niet gehoord en heeft dat de Herders uyt een yverighe meyninghe den blaffenden honden so lanck ende soo veel ter ooren gheblasen hebben, om dat verdoolde schaep weder in te drijven, dat (ey laey) der schapen een groot ghetal by den honden ghevreten worden? Ende wat salmen doch van goeder meyninghe, wat van goeder intentie spreken. Ist niet uyt goeder meyninghe gheschiedt, dat goethertighe menschen, haers vaders huys, landt ende zant verlatende, in wildernissen ghegaen, haer met arbeydt gheneert, een slecht, simpel cleet, alleen voor de coude ghenoech zijnde, aen-getoghen, in vierentwintigh uyren eens slecht, ende wel soberlijck ghegheten hebben, geslapen als gewaect hebben, ende eenen onberispelicken wandel ghevoerd hebben? Maer als dit tot een reghel-werck gheworden is, heeft God wel getoont wat ghevallen hy aen menschen insettinghen ghehadt heeft. Die wel eer eenen Christoffel verziert heeft, tot een voorbeelt, des soo den naem Christi met recht drage

mocht, heeft voorwaer een prijselijcke intentie ghehat: Ghelijck den meestendeel van die, soo de Heylighen tot een goetd exempel, int eerst den menschen voorghebeeldet hebben: maer ten laetsten wat isser uyt gheworden? Anders dan een onnutte plantage, een vervloekten boom: Die wy by onsen tijden uytgheroeyt siende in ghelijcke, ofte meerder inconventent en vallen: Ende dat wy de stompe roede [187r/391] niet wech gheworpen hebben, om dat wy op ons een scharper halen souden. Sulcke ende dierghelijcke exempelen, daer wt wy als mette handt tasten connen, hoe dat hem altydt den mensch aen hem selven vergaep, ende met zijn eyghen meyninghe, hoe goetd die oock was, voortgaende, verdooft is: wy aenmerckende, en konnen niet verstaen, waerom wy met uwen Synodo (verstatet niet qualijck soo wy de waerheydt spreken) ons nieuwe stricken souden aenlegghen laten. Want ist Gods woordt dat ghy ons voorstelt? laet u dan ghenoeghen dat wy de boecken van Gods woort, in grooter reverencie (als ja billijck is) annemen. Ist om goede ordonantien te stellen int gunt dat in Godes woort na teghenwoordigher gheleghentheynt niet ghenoechsaem gheparticularizeert is? Het waer een dinck soomen ons sulcx als goeden raet aenghedient, ende inde Christelijcke vryheyt ghelaten hadde: Maer dat wy ons daer aen verbinden souden, connen wy niet berichten recht te zijn: Die wy eenen reghel in Christo hebben, daer aen wy ghenouch te houden vinden, ende den welcken wy volgende, sekerlijck weten dat wy niet dwalen moghen. Daer ter contrarie wy sien dat ten allen tijden de Concilien, Synoden, ende Decreten, weynich vruchts ghedaen, ende altydts veele quaets veroorsaect hebben. By den Apostelen den gantschen tijt haers loops deurende, ende ruym over dertich Jaren gheprescribeert wesende, is een eenich ghenerael Concilium tot Jerusalem ghehouden: Maer van sulcke ten saecke die het eenighe Fondament der salicheyt in Christo betreffende was: Ende de welcke (daer de Jootsche Kercke haerer Wettigher besnijdinge, die sy neffens Christum in-dringhen wouden, een seer klaer woordt hadde) niet wel anders beslecht conde worden. Dit fundament nu ten vollen gheleyt zijnde, moghen wy in alle sekerheydt daer op bouwen: ende en dorven niet ten allen drien Jaren nieuwe Synoden houden: daer wt ten lasten der Decreten, daer aen wy souden ghebonden zijn, zoo veel worden souden, dat wy deses bants qualijck, ende niet dan met grooter moeyten, begin ofte eynde, soude vinden mogen: Ende onse kinderen, of zy niet ghenoech te studeren en hadden, souden weder met een Ius Canonicum te doen krijghen. Het concilium Mycenum wort voor anderen int gemeen hooch ghepresen, ende nochtans, dat ghy beter als wy, ghelesen hebt, is daer mede zoo weynich uytgherecht, dat daer naer de Arrianen veel stercker, ende meer ghestijver gheworden zijn, als zy oyt te voren waren. Zoo weten wy oock, dat ghelijck de Paus van wegghen des opsichts der Vorstenheydt, daer inne hy ghemenlijck gerespiceert worde, hem van alle Vorsten Princen Meester ghemaect heeft, ende ten aensien des voorstandts vant Vorstendom, de Princen tot zijnen apettijte gheset, ende verset heeft: Ghelijck hy dan Puppijn de cleyne den zoon van Kaerle Martel, dat een bastaert was, Coninck van Vranckrijck gemaect, ende den waren rechten Coninck Hilderick afgheset heeft: daer over hem de Hollantsche Cronijck schrijver verwondert, van Paus machts grootheynt: Ende deses selven Puppijns zoone, Karel de groote, heeft den Paus Keyser van Roomen ghemaect, ende den Griekschen Keyser Constantijn de seste, dat Roomsche Rijk benomen, om dat hy een quake soon der Roomsche kercke was: verachtende met sommighe zijne voorsaten, den beeldendienst: ende heeft also dat eenighe Keyserdom, volghens aen tween ghesplittet, midsdien dat de Westersche Keyseren, naer sommigher beduncken Paus vasalen gheworden zijn. Alsoo ende conform van desen, heeft oock een Nationael Concilium, dat West-Keyserdom, tot den Duytschen ghebracht, om dat de Grieksche Keyseren behulp tegen den Saracenen gheweyghert hadden: het welck of by den Griekschen Keyseren, recht geweygert worden is: hebben niet te disputeren, dien oock t'selve niet aen en gaet: dan wy hebben voorghenomen hier wt te bewijzen, dat de Concilien met haer voornaemste hooft, de Paus, oorsaecke tot den Pauselijcken Keyserdom, ende tot de groote mutatie van rijcken ghegheven hebben. Doch ten is met desen onse segghen niet, dat het tegenwoordich Synodus van ghelijcken voor hebben soude: want oock d'eerste Synoden, insgelijcx de eerste Pausen, het quaet welck naer ghevolcht is, niet voorghenomen hadden: Dan wy bewijzen uyt levendighe exempelen wat vanden Concilien of

Synoden, als sy macht krijghen, voor vruchten te verwachten zijn. Ende soo veel connen wy wt het jeghenwoordighe Synodo sporen, dat by avontuyr by andere Provincien soude gheseydt willen worden, dat wy deur den Synodo, wel souden moghen hooft van alle die ander Provincien worden, daer onse Graef-schap, adiunct Zeelant, drie stemmen toe ghestaen worden: daer gheen andere Provincien (behalven Vlaenderen dat twee stemmen hebben soude) meer als eene stemme ghegunnet wel een aenlocksel voor ons schijnt te wesen: nochtans soo wy anders als naer haren sin ons schickē mochten, als dan souden oock de verstroyden in vreemden landen, ons overstemmen mogen ende also de vreemden over ons alle gelijck, heerschappye krijghen. Waer deur doch anders? als deur quasi Paus macht hebbende, Synoden.

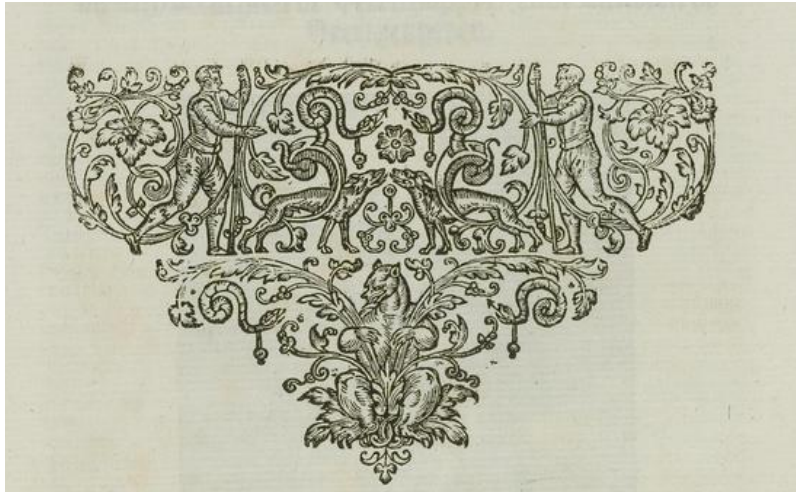
Wanner het alleen Ecclesiastijcke dingen waren, die in het Synodo afghehandelt geworden, wy souden ons te weynigher hier mede becommeren willen, ende Kerckelicke saken, Kerckelijcken beslechten laten: Gelijc wy dan onse Kercken, soo veel de Ecclesiastijcke saken belange, bevolen hebben: maer also questie is vā onse autoriteyt welvaert ende vryheyt der ghemeene ondersaten: ende vande verbreydinghe ende verstantinghe onser aller huysen en familien: soo en connen wy ons niet onthouden van het gunt dat ons Ampts-halven opgheleyt is. Ende ten eersten, onse autoriteyt aengaende, wy bevinden dat midts t'aennemen der verhandelinge in het Synodo, wy van wegghen onser ghemeente ende publijcke goederen, ende in onse offitie niet anders als Vasallen des Synode haest souden ghehouden worden. Want midtsdien dat zy setten dat de [187v/392] nominatie ende electie der Predicanten, by der ghemeente: ende by der Overicheydt de approbatie staen soude: soo verstaen wy dat sy ons gonnen dat Keyser Hendrick de vijfde, den stoel van Romen, boven zijn voorouderen possessie toegestaen mach hebben: maer wy en vinden die van het Synodo noch noyt in possessie gheweest te zijn, dewyle sy al haer possessie ons, ende wy hem vanden haeren, niet te bedancken en hebben: Ende alsoo wy de approbatie op onser zyde by sulcke restrictie vinden, dat de Overicheydt seer glissich gaen hebben soude soo wanneer sy niet by der handt van het Synodo ghehouden worde: soo en bevinden wy niet anders, als dat het Synodus poocht om t'hooft van de Overicheydt te worden. Want alsoo spreeckt de Kercken ordeningh, dat de approbatie der Kercken-dienaren de Overicheydt toecoemt, by soo verre sy professie vande ghereformeerde Religie doen: Ist dan by al dien dat sy verstaen met dat woordt *reformeert* een Religie die het verstant van het Synodo gheconformeert soude zijn, soo en soude de Overicheydt dat Previlegie niet anders ghenieten moghen, dan als een lidt wesende van het lichaem daer van het Synodus een hooft wesen soude: Ende by feyl van desen, soo soude, of de Kerckelijcke creatueren des Synodi, meesters, ende Dispenseurs der Geestelijcke goederen, die een goet deel vande publijcke rijckdommen zijn, ghehouden moeten werden: Of daer en soude in Overicheydt niemant moghen gheadmitteert worden, als de creatueren van het Synodo. Ende dit en soude niet alleen vanwegghen Kercken-dienaren plaets hebben, maer het soude oock met het onder-hout der armen, Gasthuys meesteren, ende aen ende afstellinghe der Schoolmeesteren, van gelijcken ghehouden worden: Daer wt dan eyntijcke volghen soude, dat niet alleen wy, ende onse gansche ghemeente soude het Synodo onderworpen zijn: maer dat oock van onse kinderen niet dan na hare opinien gheinstituteert wordende, sy souden erfmeesters blijven, ende alsoo een absoluyt sorchloos regiment over allen besitten. Niet te min wy moghen wel lyden, dat ander luyden op haer eyghen besoldinghe sulcke Kercken-dienaren aen nemen, ende haer eyghen kinderen soodanighe Schoolmeesteren stellen als hen belieft, sonder oproer. Maer ghelijck wy niemant, in't zijne dwinghen willen, soo begheeren wy oock in't gunt, soo wy amts-halven, tsy int gheestelijcke ofte andere saken te bevorderen hebben, onser eyghen conscientie machtich te zijn. Soo veel het anderde punct vande ghemeente vryheydt, ende wterlijck welvaren der ondersaten aengaet, wy hebben tevooren gheseyt, daer by wy noch persisteren: Ende by Gods gratie verhoppen tot inder doot te volherden, dat wy tot gheen Religions dwangh (hoe kleyn sy oock zy) verstaen connen. Ende daerom connen wy lijden dat de gheleerde haer, teghen de verdoolde opinien, met schrijven ende spreken, na hare wetenschap ghebruyccken: Henlieden selfs te bedencken gevende, of sy niet meer oorbaers met beleeftheyt die verdolende, te gemoete gaende, doen

souden, als sy met hert spreken, schelden ende Ketteren doen: Dan wy verclaren altyt, dat wy op de Kerckelijcke censuyr, ende wt het oordeel der gheleerden niet een minste ghedacht en hebben, om teghen yemandt als Ketteren te procederen: Dan wy hebben onse Vierschare, daer wy God voor ooghen stellende hopen te wysen ende te doen, als wy in onsen eenvoudt met goeder consciëntie sullen bevinden te behooren. Wel vreemt in onse ooren luydende, dat oock Luyden soo verre comen, dat sy tot boecken te verbieden voortgaen, en niet dan by gratie ende privilegie (als eertijds de Kettermeesters plechten) toelaten willen: Een saecke wesende daer over men de Pauselijcke regheringhe alle weghe billicx ghescholden heeft. Ende daer wy liberteyt gheroepen hebben, behoorden sy luyden wt de Historien, dier sy ghenoech ghelesen hebben, wel gheleerd te zijn dat de vryheydt altydt voornamelick indien bestaen heeft, dat yemant zijn ghevoelen, vry wt spreken mochte. Ende het is dan eenich merckteecken van tyrannye gheweest, als men zijn ghedachten niet vry wt spreken moeste. Voorwaer de redelickheydt die alleen tijrannye teghen spreeket, leerd ons int ghemeyn dat de waarheydt soo weynich als het licht mach ghedronghen worden: Jae de waarheydt, als het licht inden duysteren by de logen geset, schijnt dies te klaerder, de loghen altydt sal van selfs verdwijnen, ende en sal by de waarheydt niet hechten moghen. Daerom het wel tyrannisch is met den afghewekenen Julianus goede boecken te verbieden, om de waarheydt te dempen: maer u liefhebbers der waarheydt en achten de logen schriften niet, die haer ghenouchsaem selfs straffen: Ende te meer soo waer de waarheydt ghelegen wordet: Sy straffen de schrijvers wel, maer de boucken te verbieden, dat sal van hem selfs comen, de vrees des Heeren, ghelijck inden Epheseren gheschiedt is, in haer een afkeer van sulcke boucken gebaert hebben sal. Het leste punct daer van vermaent is, seyden wy te bestaen in de verbreydinghe onser familie ende gheslachten: waer in wy voor eerst, sien een juc, dat ons swaerder, als int Pausdom oyt gheweest is, om draghen zijn soude, indien dat den houlijck tusschen ooms kinderen, verboden werdt: het welck niet verstaen dattet gheschied sal, maer wanneert gheschiedt waer, zouden wy de kinderen voor gheen Bastaerden houden moghen, ende (onder reverentie ghesproocken) den Pauselicken dreck weder in nemen, in tghene des van Godt gheen verbodt en is: ende dat de Keyser inden beschreven rechten wel uytdruckelijcken toeghestaen heeft: zijnde alleen deur het Pauselijck regiment met veranderinghe der Policien, in ongebruyck ghekomen. Ende ons noch voor ooghen legghende het groote quaedt dat Hollandt overcomen is, om dat het Concilium te Constants int houwelijck van Vrouwe Jacoba van Beyeren, ende Hertoghe Johan van Brabant, staende inde graet van ooms kinderen, niet heeft dispenseren willen: Wy hebben reden om een meerder afkeer van [188r/393] soodanighe Concilien te hebben, daer in sulcks plat verboden, ende oock het remedie van dispensatie gantsch niet toegelaten en wert. Het is wel een zaeck, mochtmen segghen, die achter weghen ghelaten can worden, wy raden oock dat-ment laet: Maer die nu zijn zinnen inde handt niet en heeft, dien en moghen wy niet binden, daer in hem Godt ongebonden laet. Ende in't ghenerael, soo weynich als van eenighe andere saecken, ende veel weynigher ist ons in saecken van houwelijck te lyden, dat wy onse wijven ende kinderen, daer by alle de republijcke, ende eens yder mans huys bestaet, der gheestelijcke jurisdictie, ende den stemmen van eenighe vreemdelingen soudent onderworpen laten zijn: dan dat wy des halven niet en weten, sullen wy middelen vinden, om ons des met soo wijsen lieden als die van het Synodo te beraden. Begheerende alleen dat het burgherlijck regiment, ghelijck het politijck is, oock gheheel ende onverdeyldt by de politieke Overheydt, blijven moghen: Ende dat wy der Gheestelijckheydt ofte den Kerckelijcken mannen tot een nieuwe jurisdictie, ende meesterschap, over Overicheydt, Onderdanen, wijf ende kinderen, gheen deur ende poorten open en doen. Als wy ons dan wel expresselijck by desen verklaren, ende betuyghen voor God ende u mijn E. E. Heeren, dat wy nemmermeer daer in dencken te verwillighen, ende also weynich als het oude Pausdom weder aen te nemen. U. Ed. ende Eer. ootmoedich biddende, ende broederlijck vermanende, dat de selve nae haerdere meerder wijsheydt, met Gods ghenade dese sake wel beweeghen ende met ons de hant daer aen houden willen, dat wy de ghemeente in hare particuliere opinien, niet teghens burgerlijcke rust strijdende, in liefde draghen, met liefde aen ons locken, inder liefden behouden, ende met een

goedwillich volck, als vaderen met haer kinderen, den ghemeen vyant tegenstant te doen,
macht hebben moghen.

Vwe Ed. ende Eer. goetwillige ende getrouwe mede-lidtmaten der Stadt van LEYDEN.

I. van Hout.

Appendix

1. Jan van Hout, *Advies van Burgemeesters van Gerecht van Leiden aan de Staten van Holland over de Acta van de in 1578 te Dordrecht gehouden Synode*, 1579.
2. [de predikanten], *Kort en schriftmatig gevoelen der Kerken Christi van de gemeenschap en het onderscheit d'welk tusschen de Politise en Kerkelijke regeringe is*.
3. D.V. Coornhert, *Beradinge van te schrijven tegen de leere van 't ketterdooden ende dwang der consciëntiën opten 'Onderscheyt tusschen die kerckelycke ende burgerlycke regeringe', by den predicanten en overgelevert aen de H.H. Staten anno 1579*.
4. D.V. Coornhert, *Kenteecken van Ghereformeerde ende Ghedeformeerde Consistorianten*.
5. Arent Cornelisz en Reynier Donteclock, *Remonstrantie aen den Edelen, vermogenden, wijsen ende voorsienighen Heeren Gecommitteerden in de vergaderinghe der Staten van Hollant, Ghenade ende Vrede door Iesum Christum, mitsgaders een voorspoedighe regeringhe, &c.*
6. Eerste brief aan Caspar Coolhaes, *Is het aan de overheid om de valse godsdienst uit te roeien?*
7. Tweede brief aan Caspar Coolhaes, *Over de macht van de overheid ter zake van de religie en over het straffen van ketters*.
8. Reynier Donteclock, *Antwoorde der Dienaren des Woordts ende Ouderlinghen der Kercken van Hollandt, Op de Remonstrantie*.

1. Jan van Hout, *Advies van Burgemeesters van Gerecht van Leiden aan de Staten van Holland over de Acta van de in 1578 te Dordrecht gehouden Synode, 1579.*

Inleiding

Namens de magistraat van Leiden loopt Jan van Hout, de stadssecretaris, de besluiten van de synode van Dordrecht (1578) punt voor punt na. Duidelijk is dat de magistraat een eigen oordeel heeft over kerkelijke zaken, niet duldt dat de kerkenraad (classis, synode) zich zeggenschap aanmatigt op wat hij als zijn terrein beschouwt (bijv. regelingen inzake huwelijk of feestdagen) en ook dat hij inconsequenties afstraft, m.n. dat als 'de predicanten alomme de apostolysche kercken willen imiteren', dat zij dan niet op eigen gezag iets moeten toevoegen of weglaten wat in de tijd van de apostelen niet gold. En overigens ligt de nadruk van Van Hout op vrijwilligheid, verdraagzaamheid en een afkeer van strikte disciplineren van de samenleving.

Wat het gezag van de overheid (de magistraat van de stad) betreft spreekt het korte commentaar op artikel 10 en 11 boekdelen (zie ook artikel 107 en 108): het is aan de overheid predikanten af te zetten en kerkenraadsleden, ouderlingen en diakenen te benoemen. Eerder (in artikel 1) is de benoeming van predikanten aan de orde en heet het dat als de kerk bescherming wil, dat zij dan de keuze van predikanten aan de magistraat moet laten. Soms klinkt kritiek door op het feitelijke gedrag van de kerk. Artikel 17 en 18 maken duidelijk dat in de kerkenraad en andere kerkelijke vergaderingen enkel kerkelijke zaken dienen te worden besproken. Het commentaar luidt: 'Vinden dit article goet ende wenschen dat het beter onder houden mogt werden, alst by die van Leyden gedaen es.' In het commentaar op artikel 22 klinkt door dat de overheid zeggenschap wenst wat betreft het werk van predikanten. Het zijn niet de ouderlingen, maar het is de overheid die bepaalt welke predikant predikt, waar en wat hij predikt. Opmerkelijk is ook het commentaar op artikel 31 (censuur): de overheid mag optreden indien zij van mening is dat de kerkcensuur te slap is. Lees: indien de kerkenraad niet optreedt tegen felle predikanten, dan komt de overheid in actie. Ook in het commentaar op de artikelen over het onderwijs maakt Van Hout duidelijk dat de kerk niet de eerste viool speelt. Dit betreft ook censuur van boeken, die niet toekomt aan de classis of professoren: 'Op dit article merckelicken te letten, ende vinden die van Leyden goet, dat elceen zal mogen aen den dach geven tgeene hy zal willen verantwoorden, hem wachtende van seditieuse of fameuse libellen ende andere zaecken naer de politijcke rechten strafbaer zijnde.' Veelzeggend is wellicht het commentaar op het weren van orgels (artikel 77): 'sMenschen genoecht en es niet geheel wech te nemen ende de predicanten behoren hem hiermede niet te bemoeien.' Zie ook artikel 128 over het tegengaan van de opvoering van komedies en tragedies door rederijderskamers: 'Es geensins haer werc.' En zie de reactie op het artikel over het verbieden van dansen in het openbaar: 'Het dansen en brengt niet nootsaekelijck lichtvaerdicheyt mede, maer mach ooc wel gebruyct werden, zo David ende andere gedaen hebben. Daeromme zal men t vry laeten, zoe men niet en wil toevoegen totter H. Schrift [...].'

Opmerkelijk is dat en hoe scherp Van Hout de zogenaamde legitimatie afwijst van de (belangrijke) artikelen, die volgens de predikanten op de Schrift zouden zijn gegrond: 'Zeggen die van Leyden dit gansch onredelicken te wezen.' Dat voor de Leidse magistraat vrijwilligheid een beslissend criterium is, blijkt uit het commentaar op artikel 116 dat bepaalt dat men enkel om 'gewichtige redenen' voor een benoeming in de kerkenraad mag bedanken: 'Niemant en behoort vercoren te werden dan die willich es.' En in reactie op het artikel over rouwkleren: 'Bedunct dat het een yegelijcken vry behoorde te staen.' De zorg van de magistraat voor de stedelijke eendracht blijkt eens te meer uit zijn reactie op het artikel dat handelt over degenen die in 1566 – na de beeldenstorm – gebruik hebben gemaakt van een pardon en weer tot de katholieke kerk zijn toegetreden: 'Staet te bedencken of de oude zonden niet beter in der vergetelheyt begraven dan tot twist ende tweedracht op verwerct zouden dienen.'

Tekst

Alzoe de acta des Dordrechtschen Synodi zoe vele, groot ende wichtich zijn, dat die volgende het zeggen zelfs van de predikanten ende kerkendienaren, een groten tijt vereysschen, in der Tugen dat men daerinne noch zoe lichtvaerdich noch zo haestich niet en behoorde voorts te varen, nochtans de wille die van Leyden zo heftich angeperst werden omme daerop haer resolutie ende besluyt inne te brengen, zo hebben zij daerop innegebracht de naervolgende antwoorden, gelijk die voer thoofte van elcke article gestelt zijn, daerop zy tevreden zouden zijn naerder ende breder verclaringe te doen, indien de Heeren Staten haer meerder ende langer tijt van deliberatie wilden vergonnen.

1. Geen predikanten te benoemen dan na voorafgaande beproeving betreffende reinheid van leer, oprechtheid van leven en gave om te onder wijzen. [= verwijzing naar *Acta*]

Naerdien hier geen verhael gedaen en es by wien de keure staen zal, dient afgevraecht of zij in tverkiezen zullen willen voortsvaren ghelicken opter apostelen wyze, of dat zy dezelve zouden willen accomoderen op deze tijt. Indien teerste, zouden die van Leyden tevreden zijn de verkiezinge te laten by de gemeente ende kerckendienaren, mits dat de overheyte in dien gevalle ongehouden zoude zijn hemluyden, als geen kennisse van haer qualite hebbende, te beschermen. Ende indien het Ite, dat de overheyte de keur vergont zy in plaetse van de gemeente dewelcke zy representen. [= commentaar Jan van Hout]

2. Geen nieuwe predikanten tot den dienst toe te laten, voordat de gemeente verzekerd is van hun zuiverheid en bestendigheid in de leer en hunnen rechten levenswandel.

Vinden dit article goet, mits dat de kennisse zal comen by de magistraet, als opt 1e article gezeyt es.

3. Beroeping van nieuwe predikanten.

Vinden dit article goet.

4. Beroeping en beoordeeling der predikanten door den kerke raad met de diakenen en classis en 2 of 3 naburige predikanten. De bul van de Leidsche universiteit geldt alleen voor bekwaamheid. De beroepene wordt aan de overheid „aenghegheven" en aan de gemeente voorgesteld.

Zeggen hierop als opt voorgaende 1e article, zoeveel de benoeming aengaet, ende beroerende het onderzouc ende toordeel bedunct die van Leyden, dat haer de overheyte hierop behoert te informeeren aen personen, die zy des vertrouut verstant te hebben, zonder aen deze of die verbonden te zijn, ende dat de overheyte, derzelve ad via gehoord, daerinne zoude mogen duen, zoe zy te rede vint.

5. De bevestiging van een predikant: "Ten eersten of zij ghevoelen dat sy van Gode ende syner Ghemeynte wettelick tot desen dienst beroepen sijn?"

Vinden dit article goet, behalven dat hem bedunct dat in de plaetse van gesubverguleerde woorden 'zijner gemeente' gestelt behoort te wezen de overheyte als de gemeente representeerende.

6. Bij het stellen van voorwaarden oordeelt de classis. Geen predikant mag een nieuw beroep aannemen, voordat hij behoorlijk verlof heeft van den kerkeraad en de classis van zijn oude standplaats.

Vinden dit article eensdeels goet, behalven dat de autoriteyt de gemeente ende classe alhier toegestelt der overheyt behoort toe te comen, dewelcke de predicanten verzocht van onderhout. Ende opt vorder vinden die van Leyden geheel vreemt, dat een classe zoude connen oerdeel geven ende zulx een minister of een gemeente te mogen dwingen om te bewilligen in een conditie, die onredelicken mocht bevonden werden, en daeromme d'eene of dander partie 't accord zouden mogen naerlaten.

7. Het predikambt bindt levenslang; overgang tot een andere betrekking is verboden. De kerk zorgt voor oude predikanten. Het rondtrekken van predikanten is verboden, daar het 'ambt der Apostelen ende Evangelisten' heeft opgehouden.

t Geeft die van Leyde vreemt, naerdien de predicanten alomme de apostolysche kercken willen imiteren, waeromme zy tzelve naerlaten in het vertrecken van d'eene plaetse in d'ander om twoort Gods te predicken, twelc hem even laet insien of sy tgemac wat meerder zochten als de apostelen, ende rechts of zy beter ordeninge contsten maecken, niettemin zoe zy hier de tyden willen onderscheyden, zoe behoren zy gelijc onderscheyt ooc toe te staen in alle andere zaecken, die zy so heftig weygeren ende wederstaen.

8. Over hofpredikers.

En gaet geen steden aen ende laeten des den fursten verantwoorden.

9. Niet op de wettelijke wijze beroepen predikanten zullen vermaand worden door omwonende predikanten en bij halstarrigheid tot scheurmakers verklaard worden.

Es een article van naerder innezien, alsoe men hier schijnt d'eene kercke de macht van d'andere kercken te onder werpen, twelc de trappe es geweest van het Roomsche primatum, derhalven die van Leyden het jegenwoordige article alsnoch onbeantwoort laten.

10. Het afzetten van predikanten.

Het afstellen zal comen bij der overheyt.

11. Eerste benoeming van kerkeraad, ouderlingen en diakenen door den predikant.

Het stellen van den kerckenraet ende comt den kercken dienaren niet toe, zoe hier gezeyt wert, mer der overheyt

12. Volgende benoemingen door den kerkeraad.

De benoeming van de ouderlingen ende diaconen komt der overheyt toe, dewelcke alomme vergeten werden, rechts of alle de kercken noch onder tcruys verborgen lagen ende geen bescherminge van der overheyt en hadden.

13. Ouderlingen en diakenen worden voor 2 jaar benoemd; elk jaar treedt de helft af. Dit geldt niet voor de geheime gemeenten, waar de classis bij moeilijkheden zal oordeelen.

Naedemael tusschen de ministers ende ouderlingen geen onderscheyt en es, dan dat d'een opelicken predictende d'ander in tgemeen leert, ende dat zy overzulx alle beyde leeraren genomt werden, bedunct die van Leyden, dat de ouderlingen zoe weynich vernieut behoren te werden als de predicanen, ten waer de ouderlingen tot leraeren vercoren werden; nopende den tijt van dienst der diaconen verstaen die van Leyden, dat de overheyte daerinne zal handelen naer haer gewoonte van het stellen van haer huys sitten meesteren of aelmoeseniers.

14. Omschrijving van de taak der diakenen.

Vinden dit article goet.

15. Zij vergaderen eenmaal per week en doen maandelijks rekening in bijzijn van den kerckeraad.

Vinden dit article mede goet, welverstaende dat de reeckening gedaen zal werden by kennisse ende ten overstaen van de overheyte.

II. Van der Kerckenraeds ende andere kerckelicke versaemelingen.

1 (16). Er zijn vier soorten van vergaderingen: kerckeraad, classicale vergadering, particuliere synode en generale of nationale synode.

Vinden de kerckelicke verzamelingen goet, dan dat de classen niet byeen en zullen mogen comen dan mit consent ende believen van de overheyte der stad daer de vergaderinge zonde vallen. Ende nopende de nationale of generale synoden niet dan mit voorgaende believen van de Staten der provincie of van de Generale Staten elc in den zynen ende mit vertooch van de zaecken daer te verhandelen.

2 (17). Hier zijn alleen kerckelijke zaken te behandelen. Geschillen over gemengde zaken, zooals huwelijken, zijn te beslissen door overheid en kerckenraad.

Es goet datter niet gehandelt en wert dan van kerckelicke zaecken ende dat zy hem zulx mit het huwelick ende diergelycke zaecken, als geheel politijc zijnde, niet en bemoeien.

3 (18). In de grootere vergaderingen komen alleen zaken, die niet in der minne geschikt kunnen worden of die de kerk als geheel betreffen.

Vinden dit article goet ende wenschen dat het beter onder houden mogt werden, alst by die van Leyden gedaen es.

4 (19). Er is appel van de lagere vergadering op de hoogere.

Es goet.

5 (20). Schriftelijke geloofsbriefven voor de afgevaardigden.

Es goet mits dat de afgezondene gehouden zullen werden by der overheyte ende van hem haer credentiebriefven zullen hebben.

6 (21). De predikanten zijn om beurten voorzitter van den kerckeraad. Zij openen en sluiten met gebed.

Es goet mits datter in alle vergaderingen eenige van der overheyte tegenwoordich zullen zijn, niet om te stemmen, mer omme opzichte te hebben datter niet onordentlicken gehandelt noch niemant geprejudiceert en werde.

7 (22). De predikanten regelen met de ouderlingen wie, waar en wat gepredikt zal worden. Bij geschil beslist de classis.

Es geheelicken twerc des overheyt.

8 (23). In alle zaken bindt de beslissing van de meerderheid, behalve waar het Woord Gods uitdrukkelijk spreekt.

Vinden dit article goet, hoewel het wenschelic waer te volgen de meeste reden, niet de meeste stemmen; dat alleen daerby gevoucht hebbende, dat de magistraet in hoochwichlige zaacken ooc zal mogen adviseren zonder dat zodanich be sluyt yemants conscientie zal mogen bedwingen, opdat de zelve niet wederen werden overlaet mit menschelicke traditien in de plaetse van de Schriftuyre, gelijk in tpaeusdom geschiet es.

9 (24). Verplicht houden voor den kerkeraad van een notulen boek, een lidmatenboek, trouw-, dood- en doopboeken.

Vinden dit article goet, wel verstaende dat het register der geenen, die getrouwt werden, by eenen publycken persoon, van wegen der overheyte gestelt, zal werden gehouden, op wiens getuychnisse de overheyte tzege zal mogen verleenen.

10 (25). Attestaties bij vertrek worden door den kerkeraad gegeven en in spoed gevallen door predikant en ouderlingen. Hierbij wordt de verstrekte bedeeleing vermeld.

Bedunct die van Leyden, dat de getuychnissebrieven by die van der overheyte gegeven behoren te werden, als van outs gewoonlicken es, ende dat men geene consistorien en behoert toe te staen eenige zegelen te gebruycken gelijk zy doen.

11 (26). Samenstelling en bijeenkomsten van de classicale vergaderingen.

Es boven beantwort.

12 (27). Voor elke gemeente komt een predikant en een ouderling op de classicale vergadering.

Vinden dit article goet, mits de vergaderinge mit consent ende als voren.

13 (28). Elke vergadering kiest haren praesis, doch nooit tweemaal achtereen denzelfden, en kiest haren scriba.

Vinden dit article ooc goet.

14 (29). De praeses vraagt alle leden naar het houden van kerkeraadsvergaderingen, het toepassen der christelijke straffen, voorkomen van ketterijen en twijfelingen in de leer, toe zicht op armen en scholen, enz.

Hier ziet men wel dat tgeene hen meest ter harten gaet de voorste plaetse heeft, te weten de innevoering van een kerkelick regiment, daer doch de twyfeling in de Christelijcke leere wel voor alles behoorde te gaen. Nopende de scholen tzelve es twerc van de overheyte; ende bevonden de reste goet.

15 (30). Elk predikant zal een korte preek houden ter beoordeeling van de overigen.

Vinden dit article goet.

16 (31). Na afloop wordt censuur gehouden.

Vinden dit article goet, mits dat men tzelve naer comt inderdaet ende dat de overheyte censeurs blyven van heurluyder censuyer, daer die te slap es.

17 (32). De classis kiest de vertegenwoordigers voor de particuliere synode.

Vinden dit article goet.

18 (33). Zij bepaalt de plaats voor de volgende classicale vergadering.

Vinden dit article goet als het geschiet mit consent ende als boven gezeyt es.

19 (34). Jaarlijks worden bijeenkomsten gehouden van 4 of 5 naburige classes.

Vinden dit article goet, zoo't mit consent geschiet alsvoren.

20 (35). Deze vergadering begint met gebed, enz.

Vinden dit article goet.

21 (36). Verdere regeling der vergadering.

Vinden dit article goet.

22 (37). Verdere regeling der vergadering.

Vinden dit article goet.

23 (38). Bevoegdheid van den praesis.

Vinden dit article goet ende zal te min gegrouwet werden voor ongeachichtheyt, alsser eenige vanwege der overheyte present zijn.

24 (39)—28 (43). Nadere regeling der particuliere synoden.

Bij elk artikel staat: Vinden dit article goet.

29 (44). Inrichting der nationale synoden.

Vinden dit article goet.

30 (45). De nationale synoden komen eenmaal in de drie jaren bijeen.

Vinden dit article goet zoe het geschiet alsvoren.

31 (46). Nadere regeling der nationale synoden.

Vinden dit article goet zoe het geschiet alsvoren.

III Van den Schoolen.

1 (47). Oprichting van scholen aanbevolen, voornamelijk voor onderwijs in den catechismus.

Es twerc des overheyts.

2 (48). Aansporing om studenten voor de theologie met steun van de overheid op te leiden.

Es nyet quaet mer staet by der overheyt te verzorgen.

3 (49). Studenten in de theologie zullen wekelijks in bijzijn van de predikanten in 't proponeeren geoefend worden.

De studenten te oefenen es het werc van de professoren.

4 (50). De professoren in de theologie zullen de geloofsbelijdenis der Nederlandsche kerken onderschrijven.

Dit article behouft wyder naerdencken.

5 (51). Slechts de professoren, die tot den H. Dienst zijn toegelaten, mogen prediken en de Sacramenten bedienen.

Bedunct die van Leyden, dat die het meerder toe vertrouwt es, als predikanten te leeren, het minder, als de gemeenten te leeren, niet benomen en behoort te zijn.

6 (52). Als de classis of synode in de Universiteitsstad vergadert, zullen de professoren in de theologie daar by kunnen zijn en tesamen één stem uitbrengen.

Dit article es goet, gelievet den theologanten.

IV. Van de leere, Sacramenten ende Ceremonien.

1 (53). Alle kerken zullen de in 1578 gedrukte Geloofs belijdenis onderschrijven, zoo ook de predikanten en theologische professoren en liefst ook de ouderlingen.

Dit article en connen die van Leyden niet beantwoorden voor ende alee hem dezelve belydenisse geleverd ende die by hem gezien zal zijn.

2 (54). Men zal den catechismus gebruiken, die met de psalmen van Datheen gedrukt is, en in de Waalsche gemeenten die met de fransche psalmen. Het „Corte ondersoeck" kan gebruikt worden

Die van Leyden laten dit article in de vryheyt der kercken.

3 (55). Geen boek over religie mag gedrukt worden dan na door de classis of door de professoren gekeurd te zijn.

Op dit article merckelicken te letten, ende vinden die van Leyden goet, dat elceen zal mogen aen den dach geven tgeene hy zal willen verantwoorden, hem wachtende van seditieuse of fameuse libellen ende andere zaecken naer de politijcke rechten strafbaer zijnde.

4 (56). De predikanten zullen de geheele H. Schrift verklaren, bij voorkeur het Nieuwe Testament. Waar de Zondagsche evangelien nog gebruikt worden, blijft dit voorloopig toegestaan.

Laeten dit article in de vryheyt van de predikanten.

5 (57). Avondgebeden blijven toegestaan, doch moeten niet worden ingevoerd.

Laeten dit ooc in de vreyheyt van de predikanten.

6 (58). Lijkpredicaties blijven voorloopig toegestaan, doch moeten niet worden ingevoerd. De overledene mag wèl geprezen worden doch er mag geen dienst van gemaakt worden. Het gebruik van klokken worde afgeschaft.

Nopende de lijcpredicatie laeten t ooc in de vryheyt van de predikanten, ende nopende thuyden van de clocken es een vrye zaec ende en die gaet den kerckendienaren niet aen.

7 (59). De kinderen zullen zoo spoedig mogelijk gedoopt worden.

Laeten de lieden van haer kinderen te doen dopen alst haer gelegen es.

8 (60). De doop geschiedt tijdens de predicatie. In dorpen, waar niet geregeld gepreekt wordt, op een bepaalden dag in de week en steeds met een korte predicatie.

Vinden dit article goet.

9 (61). De vader moet bij den doop tegenwoordig zijn en een gelofte doen. Dit wordt van de getuigen niet geeischt.

Ende vinden niet goet de luyden mit veel wetten te bezwaren.

10 (62). De predikanten zullen het formulier van den H. Doop volgen.

Laeten dit article in de vryheyt der predikanten.

11 (63). De doopnamen zijn vrij, doch men vermane geen goddelijke of superstitieuse namen te kiezen.

Es goet voor zo vele de goddelicke namen aengaet, ende nopende de reste, laeten zulx in eens yegelijcx vryheyt.

12 (64). Voor de aanneming moet men ondervraagd zijn en voor de deelneming aan het H. Avondmaal moet men de leer bekrachtigen.

Vinden dit noch goet noch quaet.

13 (65). Vreemden alleen aan het Avondmaal toe te laten met attestatie.

Vinden dit noch goet noch quaet.

14 (66)—19 (71). Nadere bepalingen over het Avondmaal.

(Bij elk artikel staat): Ende es niet quaet of: vinden dit goet (bij art. 16).

20 (72). In middelmatige dingen blijft vrijheid.

Dit article es niet quaet ende zijn de kercken zulx wel schuldich te doen jegens die van Leyden.

21 (73). Om de twee maanden wordt Avondmaal gehouden, behalve waar nog geen kerkelijke ordening is. Aan de geheime kerken wordt hierin vrijheid gelaten.

Transeat, mits dat men niemand en dwinge.

22 (74). Vast- en bededagen te houden op raad der kerk en met bewilliging van de overheid, en liefst niet op Zondag.

Es het werc van der overheyte (zie onder art. 23 (75)).

23 (75). Wenschelijk ware alleen de Zondagen te vieren, doch daar de overheid ook andere dagen onderhoudt, zijn goede toepasselijke predicaties dan aanbevolen, doch men trachtte dit af te schaffen.

Es ook het werc des overheyts, ende bedunct die van Leyden dat men de bedeldagen (!) bequamelix op een Vierdach, die van outs geweest zy ende men noch onderhoudt, zoude leggen.

24 (76). Men zal de psalmen van Datheen zingen, met weglating van die niet in de H. Schrift staan.

Es goet.

25 (77). Orgels te weren.

sMenschen genoeg en es niet geheel wech te nemen ende de predicanten behoren hem hiermede niet te bemoeien.

V. Van het Houwelick.

1 (78)—14 (91).

Dit gantsche capittel es polityc ende wert zulx by de voor screven van Leyden gelijkelijcken beantwoort.

VI. Van die kerkelicke vermaninge en de straffe.

1 (92). Kerkelijke straffen zijn geestelijk en daarom noodig boven de wereldlijke straffen.

Die van Leyden vinden de kerckelijcke straffen, zoo men die recht ende naer den woorde Godes uytrectet, voor goet.

2 (93)—8 (99). Nadere uitwerking der straffen.

(Bij elk artikel staat): 'Vinden dit article goet' of 'vinden dit article voor goet'.

9 (100). Ouderlingen en diakenen worden door den kerke raad afgezet bij wangedrag, de predikanten worden alleen geschorst en door de classis beoordeeld.

De afstelling der dienaren comt de overheyt toe, die se aanneemt.

10 (101). Over weder toelating oordeelt bij ouderlingen en diakenen de kerckeraad, doch bij predikanten de classis.

Hierop es geantwoort mit het voorgaende.

11 (102). Kerken en dienaars behooren elkander te vermanen, doch geen zal over een ander heerschappij voeren.

Dit article es geheel goet.

VII. Particuliere ofte bysondere vraechstucken.

1. (103) Bevestiging der artikelen door getuigenissen uit de H. Schrift is onnoodig voor onbelangrijke zaken, die de ordening der kerk aangaan, en de belangrijke artikelen acht de Synode zelf op de Schrift gegrond.

Zeggen die van Leyden dit gansch onredelicken te wezen.

2. (104) Approbatie door de overheid is noodig en zal verzocht worden, doch alleen voor die artikelen, waarvoor medewerking van de overheid noodig is.

Achten dat alle de articulen, geen uytgesondert, van der overheyt behoren geaprobeert te werden.

3. (105) Als een predikant zich onder geen classis wil stellen, zal men dit voor een particuliere synode brengen, die afgevaardigden zal benoemen om met de overheid te spreken.

Behoren der overheyt te kennen ende haer zwaricheyt denzelven te ontdekken. Ende wat die van de overheyt deur het aengeven ende onderrichten nut ende billic vint, zal zy wel geschieden laeten.

4. (106) Beroep van een besluit van kerckeraad of classis is in tijd beperkt bij geschillen tusschen twee personen, en zal terstond moeten geschieden bij persoonlijke veroordeelingen.

Indien taengaet zaecken in des overheys macht zijnde, als het aennemen ende ofstellen van kerckendienaren, zullen hem des niet bemoeien, ende zoo zy hem des bemoeien, zullen hem beroepen vor der overheyte ende niet aen classen of synoden.

5. (107) In het afzetten van predikanten zal men de toestemming van de overheid 'ghebruycken'.

Comt der overheyte toe.

6. (108) De overheid kan geen predikanten benoemen of afzetten buiten toestemming van den kerkeraad.

Hierop es boven genouch geantwoort ende behoren hem de kercken des magistraets macht niet aen te nemen.

7. (109) Een predikant alhier, uit Vlaanderen afkomstig, is niet verplicht aan een beroep naar Vlaanderen gevolg te geven. Nederlanders in het buitenland mogen alleen met toestemming van hun kerk alhier beroepen worden.

Yegelijcke dienaer hoort zelfs willich te zijn.

8. (110) Een predikant is bij zijn ambt tot billijke conditiën verbonden, ook al staan die niet in zijn contract. De classis beslist of eene conditie billijk is.

Dit wederstrijct de redene ende de natuyr van alle contracten.

9. (111) Een predikant mag niet tevens rentmeester zijn.

Es goet als de dienaer genouch verzorcht is.

10. (112) Een ouderling of diaken zal bij wangedrag van zijne vrouw niet afgezet, doch wel van dienst ontheven worden.

Es van geen grote zwaricheyt.

11. (113) Als een predikant, hoe wel zonder smet, ongeschikt blijkt, kan de classis hem verplaatsen.

Es zoe voorgeseyt es, het werc van der overheyte.

12. (114) Namens de Synode zal men een request zenden aan de Staten om traktement voor de predikanten.

Es billicken dat de Heeren Staten de predicanten voorsien van tamelic onderhoud

13. (115) Ouderlingen zijn herkiesbaar.

Wat redene est dat degeene die hem selven verkiest, als hier geschieden zoude, in den dienst zouden blyven. Dan zoe dover heyt in elcker stede daerinne bewillichde zouden tzelve goet vinden.

14. (116) Men mag alleen om gewichtige redenen, die ter beoordeeling staan van kerkeraad of classis, voor de benoeming tot ouderling bedanken.

Niemand en behoort vercoren te werden dan die willich es.

15. (117) Ouderlingen hebben slechts een adviseerende stem, behalve over de gave van spreken, enz.

Es voorgaende beantwoordt dat het examen geschieden zoude by eenige personen by der overheyt verzocht.

16. (118) Het is beter aan de deur dan tijdens de predicatie te collecteeren.

Gelijc het verkiezen der diaconen twerc der overheyt es, zoe est ooc haer werc te verordenen de forme van den aelmissen te colligeren.

17. (119) Als de overheid de diaconie belemmert zullen kerke raad en classis zich er voor spannen en zal men zich zoo noodig tot de overheid wenden.

Hier geven zy zelfs te kennen, dat de macht van de hoge overheyt boven de kercke es, daer uyt geinsereert wert, dat die van Leyden recht hebben, als zy hem begeren te bemoeien mitte kerckelicke regieringe.

18. (120) Zoolang er geen directe vertaling van den bijbel uit het Hebreeuwsch in het Nederlandsch bestaat, zal men zich naar de vreemde vertalingen richten. Aan Marnix en Datheen wordt opgedragen naar bijbel vertalers te zoeken.

En es niet quaet, mits dat de overheyt ooc de macht niet benomen en zy ooc eenige personen daer toe te stellen diet hem goetdunct.

19. (121) Vermeerdering van het Martelarenboek zal geschieden onder toezicht van Johannes Cubus.

Fiat zonder des lants coste.

20. (122) Aan Datheen wordt op gedragen de Institutie van Calvijn te vertalen.

Fiat ut supra.

21. (123) Aan Marnix wordt op gedragen een Nederlandsche historie sinds de beroerten te schrijven. De predikanten zullen stof verzamelen, die in de classis wordt gecontroleerd en voor Januari 1579 wordt ingezonden.

Bedunct die van Leyden, dat het werc van de Staten te zyn, ende dat de dienaren eer behoren naerstich te studeren om t volc te leeren dan by de huyzen om te loopen ende vragen naer tgeene datter gebeurt es.

22. (124) Over het drukken van een vertaling van de 'Wtlegghinge Calvinii over de Evangelisten' door Johannes Cubus.

Laet men hem toe tharen kosten alsvoren.

23. (125) Aan Johannes Gerubulus wordt opgedragen 'de Chronyke van Carion' door Melancton te vertalen.

Fiat ut supra.

24. (126) Aan Johannes Arcerius wordt opgedragen om 'De oorspronck der dwalinghen' van Bullingerus te vertalen.

Fiat ut supra.

25. (127) Optreden tegen de Wederdoopers geschiede door vermanen, bezoeken der lidmaten en het verspreiden van traktaatjes. Twistgesprekken mogen alleen gehouden worden met toestemming van de classis

Bedunct dat het ampt van de predicanten es de ketterien tegemoet te gaen ende wert zulx goet gevonden, behalve dat men niet en verstaet tot zodanige huyssoeckinge als in den Synode vantjaer LXXVIII articulo III gezeyt es, den aert van Spaensche Inquisitie smaeckende ende dat de disputacien niet zonder bewillinge der overheyt en geschieden.

26. (128) Geestelijke comedien en tragedies door rederijkers moeten tegengegaan worden.

Es geensins haer werc ende betonen hierinne dat zy wyzer willen zijn dan de kerc van Geneven. Ooc weten zy zelfs wel dat dit geen cleyne vrucht gedaen heeft jegens de papen.

27. (129) Geen doop aan kinderen te weigeren om de zonden der ouders, mits zij ten doop gehouden worden door hen die de leer beleiden.

Behouft naerder inzicht hoewel men wel verstaet het dopen der predicanten ampt te zijn.

28. (130) Doop van voljarigen geschiedde steeds in het openbaar, doch desgewenscht in een andere gemeente.

Laeten tzelve toe.

29. (131) Doop door ouderlingen wordt erkend, indien dit op verzoek der kerk geschiedde, doch is niet aan te bevelen.

Es Sephora Exodus 4.25. Wel geoorloft geweest het kint van Mose te besnyden; nu zo komt de doop in de plaetse van besnydenisse.

30. (132) Ook niet-leden kunnen doopgetuigen zijn.

Vinden dit goet.

31. (133) Men mag ook byzondere lidmaten in plaats van de gemeente tot getuigen van den doop nemen.

En es van geen groter importantie.

32. (134) Hoewel het gebruik van brood wenschelijk is bij het Avondmaal, blijven ook oblaten zonder ingedrukte figuren toegelaten.

Fiat.

33. (135) In verband met de feestdagen kan de tijd voor het Avondmaal gewijzigd worden.

Es goet ende behoorde zulx dan ooc die van den Hage tzelve verzuuckende niet geweygert geweest te zijn.

34. (136) Rouwkleederen blijven toegestaan mits zonder superstitie of hoovaardij.

Bedunct dat het een yegelijcken vry behoorde te staen.

35. (137) Alleen zij, die de be lijdenis des geloofs afleggen, worden tot het Avondmaal toegelaten.

Bedunct dat degene, die de Bybel alleen voor t woert des Heeren beleyt, niet afgehouden en behoert te werden.

36. (138) Het trouwen kan voor of na de predicatie geschieden.

Es een vrye zaecke.

37. (139) Men zal ook de afgesnedenen trouwen, na vermaan tot boete.

Hier blijkt dat de echt alleenlicken politijc es gemerct zyluyden den afgesnedenen, die als heydenen zijn, dezelve laeten genieten, dat anders valt mitten doop ende nachtmael.

38. (140) Men zal met de Staten onderhandelen om het zuiver burgerlijk huwelijk te doen verbieden.

Of daer is een forme beschreven in den H. Schrift, of geene. Is daer eene, dat men die gebruycke; indien niet, dat men het ure niet en ontwie om menschelicke inzettinge wille.

39. (141) Geen huwelijk is toegelaten met de halve zuster der vrouw, met wie de man 20 jaar leefde. Men verzoeke aan de overheid om de kinderen te wettigen.

Die van der consistorien en behouven hem in deze zaecke, beroerende de overheyt te bidden, niet te bemueyen, gemerct die zelfs wel weet wat de keyserlicke rechten hiervan disponeeren.

40. (142) Met de Staten valt te onderhandelen over de geheime huwelijken tijdens de vervolging.

Ut supra.

41. (143) Het uithuwelijken aan niet-lidmaten is geoorloofd, indien zij beloven den godsdienst niet te hinderen, doch verboden aan vijanden der religie.

Wort niet verboden en es in den H. Schrift, die toelaet een gelovich man hem by een ongelovich wijf te houden, en behoort men niet te verbieden, zoe men niet en wilt tuevougen totter Heyligen Schrift.

42. (144) De classis zal optreden tegen algemeene dronkenschap, enz.

Met vooropstelling van de quaden die zy metbrengt van de verboden Gods ende van de grouwelijcke dreygementen in der Heyliger Schrift begrepen.

43. (145) Openbare dansen zijn te verbieden; de overtreders zijn, na verscheidene vermaningen, niet tot het Avondmaal meer toe te laten.

Het dansen en brengt niet nootsaeckelijck lichtvaerdicheyt mede, maer mach ooc wel gebruyct werden, zo David ende andere gedaen hebben. Daeromme zal men t vry laeten, zoe men niet en wil toevoegen totter H. Schrift, diet zelfs niet en verbiet, mer zal niettemin elc een by de ministeren vermaninge gedaen werden hem van alle lichtvaerdicheyt af te houden.

44. (146) Bij verjaarde zonden late men de schuldigen, na vermaning en schuldbekentenis, tot het Avondmaal toe.

Fiat.

45. (147) Hoe te handelen tegen over hen, die het pardon van 1566 genoten hebben door de religie af te zweren of weder tot het Pausdom zijn overgegaan.

Staet te bedencken of de oude zonden niet beter in der vergetelheyt begraven dan tot twist ende tweedracht op verwerct zouden dienen.

46. (148) Betreft hen, die zich elders vestigen, bij niet aansluiting of wangedrag.

Fiat.

47. (149) Alleen zij, die niet alleen gedoopt zijn maar ook het Avondmaal hebben bijgewoond, kunnen uitgestooten worden.

Fiat.

48. (150) De boetvaardigen mogen voor den kerkeraad schuld bekennen. Slechts bij uitzondering is het bekend maken der namen toe te laten.

Fiat.

49. (151) Het is niet geoorloofd om in dezelfde plaats een tweede Waalsche kerk te stichten tegen den wil van de classis. Dit is scheurmaking.

Dat men hem zijns onrechten gevoelens overtuyge; vermach mens niet, dat men hem zynen Heere laet vallen ende staen, zo men den papen geen recht wilt geven int bannen van Luter ende Zwingel, die van gelijcken storinge in de Roomsche kercke gemaict hebben.

50. (152) De Waalsche Synode mag geschillen onder de Waalsche kerken trachten bij te leggen.

Fiat.

51. (153) Ten onrechte hebben de Nederlandsche predikanten hier bij hunne medewerking onthouden.

Fiat.

52. (154) Boetvaardige misdadigers mogen niet uitgestooten worden, doch wel een tijdlang uitgesloten worden van het Avondmaal.

Fiat.

53. (155) Betreffende het dubbelhuwelijk van Nicolaas le Preu.

Es particulier ende t casus niet gestelt.

54. (156) Omschrijving van openbare zonden, waarbij als voorbeelden de zonde van David tegen Urias en van Ananias en Saphira tegen den H. Geest genoemd worden.

De exempelen van David ende Ananias met Saphira schynen hier impertinent, gemerct alle predicant geen propheet en es noch begaeft metten H. Geest, die de verborgentheiden ontdeckt.

55. (15) Men mag de oude kerkvaders in de predicatie gebruiken, speciaal tegen de Papisten, doch men mag de namen der nieuwe schrijvers niet vermelden.

Fiat.

Indeeling der classes.

Nopende de verdeeling dezer landen zeggen die van Leyden, dat de jurisdictie van degeene, die tot Dordrecht vergadert zijn geweest, hen zoe wijt niet en strect.

Den 27 Junii A° 1579 sijndt dese Acta voorschreven der magistraet tot Leiden overgelevert in naemen van 't classis van Rijnlandt door my Everhardum Greisteranum, praesidem classis.

Aldus gerezolveert by Burgemeesteren ende Gerechte der Stad Leyden, hierinne by die van de vroetschappe ende veertigen derselver stede opten XVⁿ Juny voorleden geauthorizeert zijnde, opten XXXⁿ Juny XVCLXXIX, my jegen woordich

J. van Hout.

2. [de predikanten], *Kort en schriftmatig gevoelen der Kerken Christi van de gemeenschap en het onderscheid d'welk tusschen de Politise en Kerkelijke regeringe is.*⁵⁹

Inleiding

Twist over kerkelijke aangelegenheden loopt in Leiden uit op een politieke kwestie. Of zoals Bor raak opmerkt: 'so is hier een ander questie ontstaen, namentlijk: Of het oock zy het officie van een Christelijcke Magistraet, dat hy Sorge drage over de Kerckelijke saken, en wat onderscheid daer zy tusschen de Politijcke en Kerckelijcke Overheden.' De predikanten zetten, op verzoek van de Staten van Holland, in onderstaande tekst hun mening uiteen: 'kort en schriftmatig'. Hun perspectief is eenduidig: gericht op het welvaren van de gereformeerde kerk. Zij zien kerk en overheid beide als dienstbaarheden aan God, d.i. als hoeders van het goddelijk recht. Het bijzondere van de overheid is dat zij zich ook bekommert om de 'Republijcke of gemene besten', d.i. wat betreft lijf en goed heeft zij zeggenschap over iedereen. In kerkelijke zaken hebben overheid en kerk verschillende verantwoordelijkheden. De overheid dient ervoor te zorgen dat Gods Woord kan worden gehoord, daartoe verleent zij haar autoriteit en geeft zij het goede voorbeeld; de kerk dient het volk Gods Woord voor te houden en ervoor te zorgen dat de predikanten zuiver in leer en leven zijn. De overheid dient de uiterlijke kerkvrede te handhaven en dwingend op te treden tegen allen die de godsdienst schaden ('verachters en vervalschers'), d.i. tegen zowel publieke als private personen, zowel in de kerk als daarbuiten. De overheid stelt straffen vast en legt die op indien nodig (gevangenis, lijfstraffen, geldboetes). De kerk zet slechts geestelijke wapens in en richt zich op het innerlijk van de mensen, d.i. vermaant zachtmoedig, dreigt met Gods toorn en excommuniceert (in het uiterste geval.) De kerk ziet zelf toe op de kerkucht, de overheid kan er wel om vragen iemand te onderzoeken. Het is aan de overheid ervoor te zorgen dat een predikant wordt beroepen, maar de predikanten bepalen, samen met de ouderlingen, wie bekwaam is tot het predikambt, de overheid verleent vervolgens haar goedkeuring (tenzij er een 'wettig' beletsel is) en de kerk bevestigt ten slotte de beroeping. Indien er in de kerk geen eensgezindheid is en scheuring dreigt, dan schrijft de overheid een kerkvergadering uit, die zij technisch voorziet ('so veel als de uiterlyke actie aengaet'). Heerst vrede in de kerk, dan is het aan de kerk zelf haar vergaderingen uit te schrijven en voor te zitten. Overheid en kerk mogen geen gewetensdwang uitoefenen. De overheid dient voor het onderhoud van de predikanten te zorgen.

⁵⁹ In: P.C. Bor, *Oorsprongk, begin, en vervolg der Nederlandsche oorlogen, beroerten, en borgerlyke oneenigheden: beginnende met d'opdracht der selve landen, gedaen by Keyser Karel den Vijfden, aen sijnen soon Konink Philippus van Spanjen, en eindigende met het einde van 't jaer MDC*, p. 143 e.v.

Tekst

Bor leidt de tekst van de predikanten als volgt in.]

<<Twist tot Leyden in Holland tussen de Magistraet van Leyden en die vande Consistorie. Pieter Cornelis klachte over Caspar Coolhaes.>>

In den jare 1578. en 1579. is binnen der Stad Leyden in Holland tusschen de Magistraet aldaer en eenen Minister genaemt Pieter Cornelisz, met eenige van der Consistorie seker different geresen. Den oorspronk vande questie was hier uyt gekomen, dat de voorsz Pieter Cornelisz. van hem gegeven hadde, dat hy met Caspar Coolhaes sijnen mede-dienaer aldaer niet konde noch en begeerde te dienen: De reden daer van seide de voorsz Pieter Cornelisz. te wesen, dat de voorsz Caspar Coolhaes tot meer malen hadde geweigert hem het oordeel der broederen te onderwerpen de meeste stemmen te volgen, en het besluit der Kercken-Raden te volgen, so datmen dikwils met hem niet konde eggen noch derren, dese zijne eigensinnigheid en hartneckigheid, dat hy hem het oordeel der Kerke socht te ontrecken, dat hy in de Kerke Christi socht uit te munten, was, seide Pieter Cornelisz. d'oorsake dat hy met Caspar Coolhaes niet begeerde te dienen. <<wat Caspar Coolhaes hier tegen sustineerde.>> Hier tegen werde door Caspar Coolhaes of van sijnen wegen gesustineert dat de oorsake waerom Pieter Cornelisz met hem niet wilde dienen, was daerom, om dat hy Coolhaes het uitwendige gebaer wat min, en het inwendige wat meer ter saligheyd van node achte te zijn dan den selven Pieter Cornelisz. goet dochte. Uit dese questien die in het begin wel kleyn schenen, is metter tijd een seer groot vyer van twedracht ontsteken: want die van de Magistraet van Leyden bemerckende dat uit desen twist de herten van d'een en d'andere tegen malkanderen verbittert werden, hebben hen de saken aengetogen en hebben daer in willen ordre stellen. En also Pieter Cornelisz. met die van sijnen aenhang, hen lieten beduncken dat die van de Magistraet van Leyden de sake van Caspar Coolhaes de meeste gunst betoonden, so is hier een ander questie ontstaen, namentlijk: Of het oock zy het officie van een Christelijcke Magistraet, dat hy sorge drage over de Kerckelijcke saken, en wat onderscheid daer zy tusschen de Politijcke en Kerckelijcke Overheden. Als nu dese twisten en geschillen dagelijcx meerder en meerder werden, en dat gene van de partyen malkanderen wilden toegeven of iet wijken, so es de sake so verre gekomen, dat die in de Staten van Holland is gekomen. <<De Staten van Holland soeken den twist neder te leggen.>> De Heeren Staten van Holland hebben alle devoir gedaen om desen twist ter neder te leggen, hebbende tot dien einde Commissarissen binnen Leyden tot verscheiden reisen gesonden om de sake te middelen, dan niet konnen uitrechten, dewijle beide partijen op haer recht bleven staen, en dat haer niet alleen de Predicanten binnen der stad Leyden, maer oock van het Classis, ja genoegsaem van geheel Rijnland, Delfland en andere daer mede moeiden, so hebben de Heeren Staten van Holland de Predicanten belast hen-lieden over te geven by geschrifte, uit Godes woord, de gemeenschap en het onderscheid de welk daer is tusschen de Politise en Kerckelijcke regeringe. De Predicanten't selve gehoorsamende, hebben opten 24 Mey 1579. aen de Heeren Staten van Holland overgelevert dit navolgende geschrifte.

Kort en schriftmatig gevoelen der Kerken Christi van de gemeinschap en het onderscheit d'welk tusschen de Politise en Kerkelijke regeringe is.

1. De Politise regeringe (die men *civilem rerum administrationem* noemt) en der Overheid (dat is *potestatibus* toekomt) en de Kerkelijke regeringe, die den heylicher ministerie gegeven is die hebben met malkanderen dese gemeynschap.
2. Ten eersten, dat sy beide in't aensien Gods een bedieninge of ministerium zijn.
3. Ten tweden, dat sy beide uit krachte der voorsz bedienige, des goddelijken rechts-bewaerders zijn.
4. Ten derden, datmen hen beide van wegen des dienst Godes, welken sy bedienen, ook om der conscientien willen, haer eere schuldig es.
5. Maer dese beide officien, regeringen of bedieningen, worden van malkanderen onderscheiden als hier na volgt.
6. Ten eersten, dat de Overheid (behalven de bewaringe des Goddelyken rechts) ook sorge draegt voor de Republike of gemene besten, waer van wy hier niet anders seggen, dan dat allerley personen so wel Kerkelyk als andere, hen so veel lijf en goed aengaet, onderworpen zijn.
7. Ten tweden, dat ook in de bewaringe des Woords Gods, en der Kercken discipline (in welken twee stucken het Goddelyke Recht bestaet) en in der eere (die sy met malkanderen gemein hebben) de Overheid en de Kerken-dienaers verscheiden ampten hebben.
8. Ten eersten, der Overheid-ampt is te bestellen dat het Woord Gods gehoord worde, en op dat het selve geschiede met hare autoriteit en exempel dat selve te bevorderen: daer-en-tegen es der Kerken-dienaren ampt, dat Woord Gods om gehoord te worden den volke voor te houden. En op dat het met eerbiedinge en toeneminge der Godsaligheid gehoord worde, zijn sy schuldig getrouwelyk en voorsichtelyk in der Leren te arbeiden, en hare Godsaligheid, selfs in den wandel en leven te bewysen.
9. Ten tweden, der Overheid-ampt is de verachters en vervalschers des Goddelijken Woords, sy zijn dan Kerken-dienaers, publike of private personen, uit krachte hares gebieds te dwingen om der kerke den uitterlijken vrede te laten: maer des Kercken-dienaers Ampt is de selve in Christi name te vermanen, om vreedsamelijken God te dienen, en sijn woord eere te bewysen.
10. Ten derden, der Overheids-ampt is, een uiterlijk mensche met uiterlijke straffen, dat is den genen die den uiterlijken vrede der Kerken verstoren, met gevankennisse, aen den lijve, of met geld-boeten te straffen: maer des Kerken-dienaers Ampt es, een inwendigen mensche met inwendige, dat is een geest of ziele des menschen, met Geestelyken Wapen, als met verkondiginge en dreiginge des eeuwigen levens en des eeuwigen doods, tot bekeringe te beroepen.
11. Ten vierden, het es des Overheids ampt, de lijfstraffen en geld-boeten, na gelegenheid der omstandigheden der plaetsen en personen, en des tijds, te ordonneren, te versachten, of ook strenger te maken: maer des Kerken-dienaers ampt es, de vermaninge van God in sijn woorde verordineert, de dreigingen des Goddelijcken toorns en d'excommunicatie of uitsluitinge voorsichtelijck te gebruiken.
12. Ten vijfden, is het der Overheids ampt, te besorgen op dat d'uiterlyke vrede der kerken ongeschend blyve, dat de gene die den selven verstoren, gestraft worden na gelegenheid der misdaed: maer des Kerken-dienaers Ampts es, uit liefde te arbeiden na den regel der Disciplinen des Goddelyken Woords, dat de Ziele des genen die misdaed heeft, ter saligheid kome.
13. Ten sesten, der Overheids-ampt is, als men handelt lyf of goed te straffen, aldaer te presideren: maer des Kerken-dienaers Ampt es een voorstander te sijn, als men in den Kerken-Raed handelt, om de conscientien der menschen te onderrechten of te bevredigen.
14. Dit sijn de ses Ampten der beider Politisen en Kerkelyke bedieninge, so veel het de bewaringe des goddelyken Woords aengaet, de welke (hoe wel sy verscheiden sijn in den dienst) nochtans tot een gemein einde: dat is tot de glorie Gods (die der beiden Politisen en Kerkelyken Regeerders gemeine Heeren es) gericht sijn.

15. Nu volgen voorts drie Ampten, in de welke so veel de bewaringe der Kerkelyke Discipline of regeringe aengaet, de Overheid van der kerken regeringe ook onderscheiden is.

16. Ten eersten, de Dienaers der Goddelyken Woords met de Kerken-Raed, of vergaderinge, behoren na den regel des Woords de Kerken-Discipline in te stellen: maer de Overheid mag de selve Discipline (indien 't haer belieft) tegenwoordig of ook absent sijnde, examineren, en so sy iet daer in mispryst, bevelen dat de Dienaren des Woords de selve na den Goddelyken woorde verbeteren.

17. Ten tweden, de Overheid heeft (als ook de kerke Christi) macht te versoeken, en daer neven hare autoriteit te strecken, so van node es, dat Dienaers beroepen, en de Kerke daer mede besorget worde, en daer toe heeft sy macht in haren Rechterstoel te straffen sulke corruptelen en overtredingen als wereldlyke straffen verdienen: maer de Dienaers des Woords met den Ouderlingen verkiesen de personen tot den dienst bequaem, diemen der Overheid en der Kerken voorstelt om te approberen, indien geen wettige oorsaek om te wederleggen voor handen es, en als sy geaprobeert sijn, so is der Dienaren Ampt de selve in haren dienst te bevestigen.

18. Ten derden, als het geschied dat de Kerke niet eens gesint of met den schisma of scheuringe gequelt word, so es der Overheids Ampt, de Kerkelyke vergaderinge te beroepen of aen te stellen, en so veel als de uiterlyke actie aengaet, te presideren: maer als de Kerke en Gemeente Christi in vrede is, so komt het beroepen der Kerkelyke vergaderingen, en het presideren der Kerken-dienaren te doen.

19. Ten lesten, so veel de eere aengaet, diemen in 't gemeen de politiser Overheid, en Kerken-dienaren schuldig es, de selve staet niet in gelyken graed, want (nadien de Dienaren des woords geen eigen gebied hebben, maer haers Heeren Christi) so mogen sy niet heerschen over de conscientien der genen die sy dienen: maer de Overheid heeft gebieden beide over de lichamen en over het goed haerder onderdanen.

20. Daer na, den dienst des Woords en der Kerken is een waardigheid, die meer gelyk es eender Vaderlyken als een Koninklyker, en daerom werd sy met eerbiedinge, leersaemheid en eerlyk pensioen of onderhoud (daer van haer de Overheid versorget) in haer weerde gehouden. Maer de Overheid die gebieden en politisen dwank heeft, over alle hare onderdanen (so wel Dienaren des Woords als andere private personen) moet van allen met eerbiedinge, gediensstigheid, onderworpinge, en betalinge van schattinge, ('t welk de Overheid met privilegie niet en remitteert) ge-eert worden.

De uitschrift hier van is mijnen Heeren den Staten overgegeven den 24 Mey 1579.

https://archive.org/details/oorsprongkbegin02borp_0/page/144/mode/2up

3. D.V. Coornhert, *Beradinge van te schrijven tegen de leere van 't ketterdooden ende dwang der consciëntiën opten 'Onderscheyt tusschen die kerckelycke ende burgerlycke regeringe', by den predicanten en overgelevert aen de H.H. Staten anno 1579.*⁶⁰

Inleiding

Coornhert ziet met vrees uit naar een resolutie van de H.H. Staten. Inderdaad blijkt die in te houden dat hem te verstaan wordt gegeven dat hij de predikanten niet meer met zijn brieven tot last mag zijn op straffe te worden veroordeeld als een 'oproerkraaier'. Hij stuurt zijn correspondent een deel van de briefwisseling ter zake met het verzoek hierover met enkele anderen te overleggen en hem van raad te voorzien, want zijn eigen oordeel vertrouwt hij niet meer helemaal. Hij legt een aantal specifieke vragen voor en zegt zonder meer bereid te doen wat men hem raadt. Hij benadrukt dat enkel liefde voor gewetensvrijheid hem beweegt; hij heeft enkel de pen opgenomen tegen Calvijn en Beza om te voorkomen dan hun leer van het ketterdooden aanhang zou krijgen. Hij zegt geen vijandschap tegen de gereformeerde kerk te koesteren en in te zien dat als de autoriteit van die kerk afneemt, die van de katholieke kerk toeneemt. Ook dat is geen prettig vooruitzicht. Het is echter een principekwestie: in geloofszaken niet gedwongen worden en niet dwingen. De gereformeerden laten anderen niet met rust. Daarom kan hij niet vriendelijk met hen omgaan. Ook in andere brieven van Coornhert komt dit geschrift van de predikanten ter spake. In *CoCo*, II, 43 noemt hij het betoog 'wederschriftelijk ende Lant-verderfelijk', omdat het neerkomt op 'Ketter-dooden ende dwangh inder Conscientien'. Zij verdedigen niet de Schrift, maar willen hun leer ('een nieuwe vreemde ende onbeproefde Religie') met de macht van de overheid aan de bevolking opleggen en kritiek laten afstraffen: 'Want het wel schijnt dat ghy't metten Catholijcken (dien ghy in desen nae volgt) gemackelijcker acht, dat die Politique Overheydt door henluyder beudels, dan dat ghy Herders (scilicet) metter waerheyt tegen sodanigen luyden soudet disputeren, 'twelck u dan soude verlossen van dat moeyelijck studeren, ende beschermen uwer Opinien.'

⁶⁰ Zie *CoCo*, III, 51.

Tekst

Advies over het schrijven tegen de leer van het ketterdoden en de gewetensdwang in reactie op de tekst 'Onderscheid tussen de kerkelijke en de burgerlijke regering', door de predikanten overhandigd aan de H. H. Staten anno 1579.⁶¹

November 1579.

Vriend, ik kan u – laten wij eindelijk eens ophouden met die gezwollen titulatuur, 'u edele' en dergelijke - niet verhullen dat ik op 16 augustus een brief zond aan twee predikanten te Delft,⁶² nadat ik begin augustus aan uitlatingen van enkele Hoge Heren Staten was gaan merken dat het er overduidelijk naar ging uitzien dat de meerderheid van de H.H. Staten dreigde te bewilligen in de artikelen over de scheiding van de kerkelijke en burgerlijke regering.⁶³ Ik schreef de predikanten aan, omdat ik vreesde dat een dergelijke landverderfelijke resolutie inderdaad zou worden aangenomen, maar ook uit liefde voor het gemene best (de Heer is mijn getuige).⁶⁴ Ik twijfelde er niet aan dat zij ervoor zouden zorgen dat die brief van mij door de H.H. Staten zou worden gelezen en ik hoopte dat die dan wat beter in de gaten zouden kunnen krijgen wat de gereformeerden⁶⁵ in deze kwestie voorhebben.

Ik had het niet bij het verkeerde eind, althans wat betreft het doorgeleiden van mijn brief aan de H. H. Staten, maar wel helemaal wat betreft mijn hoop. Immers, er was besloten om mij via de schout van Haarlem te doen verbieden de predikanten met nog meer brieven lastig te vallen en anders zou ik gestraft worden als 'verstoorder van de openbare rust' – dit woord vervangt nu de *crimen laesae majestatis*⁶⁶ - of, zoals sommigen mij schrijven, gevangengezet of verbannen worden.⁶⁷ Dat schijnt al besloten te zijn, maar mij heeft een dergelijk verbod nog niet bereikt.⁶⁸

Vervolgens is mij de 9de oktober het antwoord van de genoemde predikanten op mijn brief overhandigd. Op wat ik er las heb ik willen reageren. Ik stuur u bij deze mijn reactie en ik voeg

⁶¹ Zie *CoCo*, II, 45; hertaling in: D.V. Coornhert, *Nieuw brievenboek*, Digitale Coornhertbibliotheek nr. 8, ed. J. Gruppelaar, Brief 71.

⁶² De 'predikanten' zijn Arent Cornelisz en Reynier Donteclock. Becker (*a.w.*, p. 294, nt. 2) verwijst naar: *Sendt-Brief van D. V. Coornhert met Antwoorde van de twee Predicanten te Delft daer op, ende Replijc van D. V. Coornhert*, in: *Wercken* II, fol. 257^v-267^r/532-551.

⁶³ Becker geeft aan (1928, p. 295, nt. 1) dat het gaat om het *Kort en schriftmatig gevoelen der Kercken Christi van de gemeenschap en het onderscheid d'welck tusschen de Politise en Kerkelyke regeeringe*. In deze tekst, ingediend bij de Staten op 24 Mei 1579, gaan de predikanten in op de controverse in Leiden. Naar aanleiding van dit geschrift publiceert de magistraat van Leiden de *Justificatie des Magistraets tot Leyden in Hollandt* (1579), ondertekend door Jan van Hout, de stadssecretaris, maar geschreven door Coornhert. In deze *Justificatie* (en later, in 1582, in *Remonstrance of Vertoogh*) bestrijdt de Leidse magistraat het 'nieuwe pausdom': de kerkeraad wenst geen bemoeienis van de magistraat met kerkelijke zaken, verwijst naar 'vrijheid van godsdienst' en besluiten van haar synodale vergadering, maar wil de macht van de magistraat wel gebruiken ter bestraffing van al degenen die kritiek op de gereformeerde kerk uitoefenen. Zie verder: inleiding.

⁶⁴ Becker (1928, p. 294, nt. 3) acht m.n. art. 10 landverderfelijk: 'Der overheits ampt is een uiterlyk mensche met uiterlyke straffen, dat is den genen die den uiterlyken vrede der kercken verstoren met gevankennisse, aen den lyve of met gelt-boeten te straffen.'

⁶⁵ 'gereformeerden' voor 'consistorianten'

⁶⁶ '*crimen laesae majestatis*' = majesteitsschennis, d.i. belediging van de overheid en haar instellingen.

⁶⁷ De Resolutie der Staten van Holland d. d. 23 Aug. 1579 luidt (Becker 1928, p. 295, nt. 2): 'Is geordonneert te schryven aan den Officier ende Magistraten van Haarlem, dat zy Dirck Volckertsz. Coornhart wederom voorhouden ende vernieuwen, dat alsoo by deselve onlanghs gheschreven was seeckere Missive aen den Predicant(en) tot Delft, daerby hy deselve tot een nieuwe disputatie was beroepende, den voorn. officier ende Magistraten den voorn. Coornhart scherpelijck interdiceren, achtervolgende voorengaende verbodt aen hem ghedaen den 16 Aprilis 1578, by monde of by geschrifte tegens de Gereformeerde Kercke niet te verklaren, eenige geschriften ofte verklaringen in druck uyt te geven ofte te doen stroyen, aengaende 't stuck vande Religie, op poene dat andersints sulcx daerin voorsien sal worden, als tot rust, vrede ende conservatie van alle goede eenigheyt binnen dese Landen bevonden sal worden te behooren ende tegens den selven Coornhart geprocedeert sal worden ende *deselve gestraft als perturbateur vande gemeene rust*.'

⁶⁸ Naar aanleiding van de resolutie van de Staten heeft Coornhert een onderhoud met zijn oude vriend N. van der Laen, de burgemeester van Haarlem. Dit onderhoud is beschreven in het traktaat *Over beginnende gewetensdwang in Holland* (in: D.V. Coornhert, *Politieke geschriften. Opstand en religievrede*, ed. J. Gruppelaar, Amsterdam 2009, p. 65-84.

afschriften bij van de twee genoemde brieven (aan en van de predikanten), met het verzoek om deze brieven en die van mij bij de eerste gelegenheid in handen te geven van de Heren. Het zou mij lief zijn als zij deze drie brieven eens doorlezen, ook doorgeven en met name aan mijnheer ...⁶⁹ en als het hun goeddunkt ook nog aan anderen met een hart en een oordeel. En ik zou graag een advies krijgen dat strekt tot Gods eer, tot heil van de mensen en tot rust van de landen. U maakt zeker deel uit van deze vriendengroep; u kunt uw eigen mening wel apart geven. Cornelis de Groot laat ik hier nu buiten, omdat hij druk is met zijn huwelijk.⁷⁰ Groet hem en wens hem namens mij veel geluk.

Het is mij ernst om in deze kwestie hun raad en ook de uwe formeel te volgen voor zover mijn geweten niet in het gedrang komt. Want ik wantrouw mijn eigen oordeel enigszins en vertrouw er in dezen op dat zij meer verstand hebben van mijn zaak dan ik, maar ook van de landszaak. Mijn twijfel bestaat hierin:

1. Zal ik mijn antwoord aan de predikanten te Delft sturen of niet? Is dat nuttig of schadelijk? Als zij zeggen dat het schadelijk is, dan verstuur ik de brief niet. Zeggen zij dat de brief nuttig is, dan is het de vraag of ik er nog iets in moet veranderen, verzoeten en verzachten. Dat wil ik dan ook doen, want ik streef hun nut na en wil geenszins schadelijk zijn of aanleiding geven tot enige ergernis.
2. Zal ik de H.H. Staten vragen of ik dit antwoord, mét het afschrift van de twee voorgaande brieven én een aangehecht verzoekschrift, in druk kan uitgeven, hetgeen mij immers nog niet verboden is?
3. Zal ik de drie geschriften, zonder verzoek of toestemming, conform de algemene vrijheid die wij in dit land genieten, nadat de plakaten op het gebied van de religie immers zijn vervallen, laten drukken, want de politieke wetten worden hierdoor zeker niet overtreden?
4. Zal ik van dit alles afzien en in een verzoekschrift de H.H. Staten uiteenzetten wat mij heeft gedrongen tot het schrijven van mijn eerste brief, in augustus, en dat de predikanten mij toen antwoordden dat de H.H. Staten mij nu al als een 'oproerling en landverderver' zijn gaan zien? Zal ik daarbij verzoeken dat men mij niet veroordeelt zonder weerwoord en in strijd met elke vorm van rechtspleging, voor een misdrijf nog wel waar de doodstraf op staat, maar mij hoort zodat ik mij terdege kan verdedigen tegen de beschuldigingen die achter mijn rug om zijn geuit? Op deze wijze kan men in mijn zaak rechtens handelen, mij aanklagen waar men wil, bij de Raad Provinciaal van Holland *etc.*, en wordt mij geen rechtsgang geweigerd, wat immers een justitieel schandaal zou zijn.
5. Of zal ik dit alles vooralsnog achterwege laten en afwachten? U kunt de genoemde H.H. vrijuit en naar waarheid zeggen dat ik een open houding heb in deze hele zaak, dat ik bereid ben te doen wat zij mij in dezen zullen raden en dat zij wat dat betreft ook zonder meer op mij kunnen rekenen. Want ik doe dit alles – heus waar! – geenszins uit wraakzucht, kijflust of in de hoop hen te beschamen, maar enkel uit liefde voor de algemene vrijheid op het punt van het geweten. Dit alleen is ook van begin af aan de enige reden geweest – lieden van kwaliteit kunnen dit bevestigen – dat ik ooit tegen Calvijn en Beza heb geschreven, omdat ik niets anders beoog dan verandering van het grote aanzien dat zij bij het volk genoten, opdat hun dodelijke leer van het ketterdoden minder aanhang zou vinden.⁷¹ Daarom heb ik ook de moeite genomen om tegen de

⁶⁹ Ook hier is de naam niet ingevuld.

⁷⁰ In de tekst 'G'. Cornelis de Groot.

⁷¹ Zie ook: C. A. Boomgaert, *Voor-reden aen den bescheyden Leser*, in: *Wercken*, I, fol. 9v: 'Hier toe heeft Coornhart (gelijk alle oprechte Christenen ende liefhebbers des Vaderlants betaamt) van begin getracht om secten ende partyschappen te minderen, Liefde ende Eendracht te vermeerden, ende dat elck den anderen vriendelijck te gemoete soude comen, ende goedelijc verdragen, sonder soo lichtvaerdelijck om eenigh diversch verstant of uytelijck ghebruyck, een secte aan te rechten, sijnen naasten te veroordeelen, te verdoemen, of om geloofs saken te vervolgen ofte te dooden, welcke hatelijcke ende vuyrige middelen om Religie te planten of te beschermen, Coornhart (siende inde Kercke cruyppen) opentlijc berispt ende als ziel, lijf ende lant verderflijc opt hoogste verfoeyt ende sterckelijck wedergheleyt heeft. Derhalven dickwijls verclaart 'tselve de eenighe oorsake geweest te zijn dat hy tegen D. Ian Calvijn ende T. Besa, ende volgens tegen Iustum Lipsium (ende hare heftige navolgers in desen) heeft geschreven, so sijne in druck uytgegeven boecken

Delftse predikanten te opponeren, zoals ook duidelijk blijkt uit het verslag van hetgeen in de vertrekken van de magistraat te Leiden is voorgevallen.⁷² En dit is ook de enige reden dat ik mij ook nu weer, terwijl ik mijn huiselijke aangelegenheden verzuim, vanaf de eerste brief onledig houd met het schrijven, beantwoorden en aanbieden van brieven. Van enige vijandschap jegens de gereformeerde religie, die men mij ten onrechte toedicht, is helemaal geen sprake en ik begrijp goed dat naarmate de autoriteit van de gereformeerde religie afneemt die van de papisten toeneemt. Ik ben van mening dat de leer van de papisten in hoofdzaak vals is en op het punt van het ketterdoden gruwelijke moorddadigheid inhoudt.

Voorwaar, vriend, waar ik goed begrijp hoe ongaarne ik in mijn religie door een ander word gedwongen of gehinderd, daar zou het toch een lelijke misser zijn wanneer ik iemand anders in zijn religie zou willen hinderen. Nee, dat staat ver van mijn mening af en ik zou de gereformeerden graag met rust laten, ook voor mijn eigen rust, ware het niet dat ik zag dat zij met hun bloedleer anderen in hun geloof verontrusten. Zou deze angst er niet zijn, ik zou hen als mijn bevriende broeders beschouwen, ook die twee Delftse predikanten nog wel – de Heer is mijn getuige –, maar nu kan ik dat niet doen, want ik wil niet – het is mij onmogelijk – Hem die ik in mijn gebed Vader noem als een moordenaar te beschouwen. Want ik kan niet geloven dat zij die, om reden van het geloof, willen doden of daartoe adviseren, met mij eenzelfde Vader kunnen hebben.⁷³

U zult wel de mening van genoemde vrienden en ook die van uzelf per brief willen meedelen indien ik, belemmerd door pijnlijke omstandigheden, daar wat later aankom.⁷⁴ En bovendien wilt u mij wel de genoemde drie stukken retour zenden, te weten de twee afschriften van de brieven inclusief mijn antwoord. In deze overweging hoef ik helemaal geen acht te slaan op eigen veiligheid, rust of nut, maar enkel op Gods eer, het heil van de mensen en de rust in de landen. In de Heer accepteer ik alles zoals het komt.

Gegroet, gegroet ook alle vrienden!

overvloedig getuygen, tot bescherminge van der conscientien vryhey, ende Religions vrede, behoudinge van Landt ende luyden ende vvederstant van onse algemeene vyanden, soo geestelijcke als vvaarlijcke.'

⁷² Het verslag is opgesteld door de stadssecretaris van Leiden, Jan van Hout, met wie Coornhert goed bevriend was. Zie: *Vande Leydtsche Disputatie*, in: *Wercken* III, fol. 158^v/342: 'Ten selven daghe namentlijck den vij. Aprillis is behalven vele meer andere redenen, gehandelt, 'tgene hier na volcht uyt het verbael der voorsz Commissz daer af my werdt ghelevert Copie, doch niet (hoe wel het anders gheseyt was) autentijck, maer geschreven by sulcken hant, namentlijck des Clercx hant vande Secretaris tot Leyden, Johan van Houten, datmens niet en mach ontkennen.'

⁷³ De predikanten bepleiten immers, volgens Coornhert, gewetensdwang en geloofsvervolging en een zgn. onruststoker kan onder geldend recht de doodstraf krijgen. Calvin en Beza zijn uitdrukkelijk voorstanders van de doodstraf voor ketteren; de executie van Servet, op gezag van Calvin, laat hierover geen twijfel bestaan.

⁷⁴ Coornhert verklaart zich niet nader.

4. D.V. Coornhert, *Kenteecken van Ghereformeerde ende Ghedeformeerde Consistorianten*.

Inleiding

Deze tekst, die door de uitgever van de *Wercken* na (het tweede deel van) het *Proces van't Ketterdooden* is geplaatst, lijkt gezien de inhoud en de referenties eerder in de tijd van de godsdienstgesprekken te zijn ontstaan en is om die reden in deze bundel opgenomen. Er wordt ook verwezen naar de *Remonstrance* (1582) en de reactie daarop van de predikanten in 1583.⁷⁵ Het lijkt aannemelijk dat deze tekst in datzelfde jaar tot stand is gekomen.

Coornhert geeft hier een puntsgewijs overzicht van de lopende religie-politieke discussie. Hij laat zien wat een waarlijk gereformeerde kerk behelst (linker rijtje) en wat de zogenaamd gereformeerde kerk feitelijk voorstelt en doet (rechter rijtje). Die laatste kerk noemt Coornhert *gedeformeerd*, een kwalificatie die hij ook nogal eens gebruikt voor bepaalde gereformeerden.

In zijn argumentatiestrategie spelen wederom bewijsgronden een belangrijke rol. Een enkele maal refereert hij aan de Schrift, maar het is duidelijk dat hij zijn zaak vooral op basis van eigentijdse publicaties meent te kunnen bepleiten. Niet alleen maakt hij gebruik van de *Acta pacificationis*, het verslag van de vredesonderhandelingen te Keulen dat dankzij de toevoegingen van Aggaeus van Albada tot een pleidooi voor godsdienstvrijheid is omgewerkt, maar ook van werken van gereformeerden, m.n. verzoekschriften van Antwerpse gereformeerden die niets liever willen dan naast de katholieken hun eigen godsdienst te kunnen uitoefenen. Ook Calvijn en Beza schuift hij graag in het linkerrijtje omdat zij in hun geschriften gewetensdwang aan de kaak stellen. Opgemerkt zij dat Coornhert in zijn *Synodus vander Conscientien Vryheydt* (1582) op dezelfde manier tewerk gaat: hij probeert een wig te drijven in het gereformeerde kamp. Ter illustratie van de standpunten, gedragingen en misdragingen van de gereformeerden verwijst hij naar recente *Remonstranties* uit 1582 en 1583 (gericht tegen de magistraat van Leiden en Coornhert) en Beza's *Traicte de l'autorite de Magistrat en la punition des heretiques* (1560), waarin hij de executie van Servet, op last van Calvijn, goedpraat. De diverse geschriften staan keurig vermeld in een literatuurlijst aan het einde van de tekst.

Expliciet bepleit Coornhert principiële godsdienstvrijheid – niet enkel gewetensvrijheid, maar de vrije uitoefening van godsdienst – als kern van echte hervorming: 'Die leeren dat het gheloove met desselfs oeffeninge behoort vry te wezen. Welck zoo kenlijk is, dat zulcx te bewijzen verloren moeyte waer.' Niemand wil in zijn geloof gedwongen worden; mensen hebben geen zeggenschap over elkaars geweten. Gewetensdwang stort landen in het verderf en werkt atheïsme in de hand. Eertijds bepleitte men bij de overheden godsdienstvrijheid, waarbij het vreedzaam samenleven van mensen met een verschillend geloof alleszins voor mogelijk werd gehouden, zelfs het samen geloven in één kerk: 'Deden waerachtelijck blijcken, dat de twee voorsz religien met huer gebruyck wel moghen vredelijck zijn ende blyven in een selve landt, Stads, jae oock kercke.' Het is tirannie als men zijn gedachten niet vrij mag uitspreken, als boeken verboden worden. Meningsverschillen moeten kunnen worden besproken. Een kerk mag niet de overheid voorschrijven tegen wie zij moet optreden. Die overheid moet zichzelf een oordeel vormen over de leer

De verwording van de reformatie houdt in dat er geen godsdienstvrijheid is, dat de overheid tot een vorm van repressie wordt aangezet die men zelf nooit zou verdragen. Anderen ontberen nu godsdienstvrijheid, terwijl men dat zelf eerder als geloofsdwang heeft afgewezen. Nu heet dat het duivels is om eenieder vrij te laten in de leer, dat men mag dwingen om de waarheid te volgen, dat vrije godsdienstuitoefening de veiligheid van het land in gevaar brengt en al die discussies van de kerk een kijfschool maken. Eerdere beloften blijken niets waard te zijn, zodra men zelf macht kan uitoefenen ('Spreken metter daet daer teghen oock tegen huer belofte'). Men probeert zelfs de overheid tot blinde uitvoerder van eigen opvattingen te maken.

⁷⁵ Zie appendix, tekst 8: *Antwoorde der Dienaren des Woordts ende Ouderlinghen der Kercken van Hollandt, Op de Remonstrantie*.

Kenteecken van

Ghereformeerde

ende Ghedeformeerde Consistorianten.

I.

Die leeren dat het gheloove met desselfs oeffeninge behoort vry te wezen. Welck zoo kenlijk is, dat zulcx te bewijzen verloren moeyte waer.

II.

Welcke vryheydt die zy niet en hadden noch beloofd en was, zy versochten, eerst aen den Coningh, met groote beloften van geen oproer te verwecken. *B.d.g., 4. verso.*

III.

Ende dae nae aen zijne Hoocheyt ende aende Rade van Staten die zy verworven. *R. A. 8. 17.*

IV.

Verklaren dat de Catolijcken te sullen verseecken, ende dat zy gheen dingh minder en begheerden dan huer Religie met geweld uyt te roeden ende huer goederen te nemen. *R. A. 8.*

V.

Zegghen, naedien de Catolijcken self in haer conscientie niet en willen gedwongen zijn, dat zy, na de wet Christi (Matth. 7. 12.) anderen daer niet in en horen te dwingen. *A. P. 30.*

I.

Die leeren dat niet elck magh geloven wat hy wil, ende dat niemandts dan haer gheloofs oeffeninghe alleen vry en behoort te wesen. *Huysboec f. 63. 64. R. t. c. pag. 13.*

II.

Welcke vryheydt zy tot Antwerpen versoeckende, die huer tot Gendt niet en was toegheseydt, zy int versoecken dreyghden metter daet te nemen. *R. A. 9.* Zoo sommighe te voren in Hollandt ende ander plaetsen al hadden ghedaen, die daer om oock recht segghen, dat zy huer vryheydt, d'Overheydt niet en hebben te dancken. *A.R.L., c.iiij. ende verso.*

III.

Misbruycken d'overheys goetheydt, doende een ander (huer Religie diese te voren hadden ende beloofd was te houden, behinderende) datse van anderen niet soudén willen lijden.

IV.

Handelen plat anders.

V.

Veroorsaecken dwangh inder conscientien, midtsdien zy ontraden toelatinge van exercitie van ander Religie; dwelck sy selve seggen te wesen religions dwang *A.R.L., e.j. verso.*

VI.

Schreven dat gheen mensch macht en heeft om wetten te maecken over de consciencie. *T. 39.* ende dat het is een onlijdelijcke tyrannie inde kercke. *Calvinus, Comment. 2. Cor. 1. 24.*

VII.

Leerden datmen t'ghelove niet en mag dwinghen, *Beza epist. 5. pa. 20.* dat onmoghelijck is den mensch door dwangh tot het gheloof te brengen. *T. 198.* ende dat het des Magistraets ampt niet en is totten gelove te dwingen. *T. 48. 188.*

VIII.

Bewesen zy dat dwangh sorglijck is, vermits de Ghereformeerde d'exercitie metter daet sullen nemen soo men huer laet sonder religie, of Atheisten worden. Het eerst is verderflijck voor t'landt, het ander maeckt deyling ende vernielet inden gront. *R. A. 9. 10.*

IX.

Bewesen mede dat de toelatinge van de Roomsche ende haer vrye religions ghebruyck, twist wech neemt ende bestendige vrede maeckt. *R. A. 8. 9.* Hier inne was oock de Loraynsche Cardinael self voor den Gereformeerden in Vranckrijcke. *C. 103*

X.

Deden waerachtelijck blijcken, dat de twee voorsz religien met huer gebruyck wel moghen vredelijck zijn ende blyven in een selve landt, Stads, jae oock kercke. *R. A. 12.*

VI.

Schryven, dat het is een Duyvelsche leere elck toe te laten, dat hy verderve, indien hy wil, *Beza eplan. 1. pa. 20.* daer mede Beza zijn meesters ende oock zijn eyghen ende der Ghereformeerde leere scheldt voor een Duyvelsche leere.

VII.

Leeren datmen den mensch mach dwingen de waerheydt te volgen teghen haer wille; diemen also dwingende tegen haer wille, wil doet hebben. *T. 176.* ende dat elck niet hoort te ghelooven dat hem belieft. *R. t. C. pag. 13* so moet elc gelooven dat een ander gelieft. wie? de Consistorianten. soude dat zijn de gehoopte, beloofde ende dier gekochte vryheyt des geloofs.

VIII.

Benaerstigen om te doen benemen religions exercitie, anders dan de huere, ende op swarer straf te verbieden. soude dan nu Christenen, eendracht ende veyligheyt maken tegen des lants verderven.

IX.

Spreken ende doen zy nu recht anders so spraken zy eerst waerheyt van herten, of beveynsdelijck, om door waerheydts schijn te bedriegen, of zy doen nu onbeveynsdelijc tegen de waerheyt by huere, self uyt d'experientie vastelijck bewesen zijnde.

X.

Spreken metter daet daer teghen oock tegen huer belofte.

XI.

Betonen met ondervonden waerheydt dat huer Staet in groten pericule hebben gestelt, die een der voorsz twee religions hebben bestaen te vernielen. R. A. 13.

XII.

Beklagden sich datmen der Catolijcken leere niet en moste tegen spreekken. Calvijn Inst. viij. 168. Immers dit schryven die van Leyden het eenige merckteken te zijn geweest van tyrannie, als men zijne gedachten niet vry uytspreekken en moste R. v. L, b. iiij. verso.

XIII.

Zeyden dat gheweldt geen Religie en mach beschermen. A. P. 30.

XIII.

Hielden dat de Placcaten vande verboden boecken tyrannye was, om de waerheydt aen licht komende te verduysteren ende te muylbanden. Dit weet elck. Maer dit seydt de Stede van Leyden te schijnen een Religions dwangh, ende en wil daer niet toe verstaen. R. v. L, b. iiij. verso.

XI.

Leeren ende doen plat anders.

XII.

Houden datmen de wedersprekers van huer leere (als verstoorders huerder kercken vreden, want niemand dat metter daet en bestaet) ooc aenden lijve hoort te straffen. Leytsche Iustif. h. ij. verso. Musculus (Com. in Gen. cap. ii. obser. 5.) bekent sich te zijn een stoorder vande R. kerkenvrede. so waren ooc Luter, Zwingel, Bullinger, Calvijn &c. Die zy niet doodtwaerdigh maer heylige vaderen noemen. S. d. D, b. ij

XIII.

Schryven dat sonder den raet, dat de Princen den Wederdooperen soude dooden, door huer de kercke nu al verdruckt waer gheweest. T. 274.

XIII.

Benaerstight dat aen d'Overheydt Beza. T. 280. 412. Oock benaerstigt zu l cx Calvijn C. T. S. D. 12. Zulck verbodt veynzen zich de P. P. hier, onbehoorlijck te wesen. A.R.L., e. Daer sy sulcx verbodt benaerstighen met het niet toelaeten dat yet ghedruckt werde, dan by den hueren toeghelaten wesende; Die sich wel wachten sullen waer schriften huer onwaerheyden ondeckende, te laten drucken.

XV.

Schrijft, dat de Catolijcken, ziende de wapenen der Heylige Schrifturen tegen huer te wesen, huer toevlucht nemen opt kerckhof, van datmen metten ketteren niet en sal disputeren. August. Malo. Expositio. Ecclesiastica. Super Act. 9. 22.

XV.

Schryft Beza mede zulcx als yemandt telcken weder hier of daer inne huer leere in twyfel stelt, sorghende datmen vande kercke een kiff-school zal maecken. Epla. 5. 48. Daer voor en zorghden niet Augustinus, Hieronimus, &c. die wisten wel dat zy hier waeren, niet in triumpherende, maer strydende, kerck. Zorght Beza oock dat hy zoo doende vande kercke zal maecken, niet een kiff-school, maer een vleesch-huys of moortkuyl?

XVI.

Hebben, merckende op handen te zyn in Duytschlandt datmen huer volck van daer soude jaghen, aenden Luyterschen versocht een ghespreck, S. d. D., 18. 96. Ende beroemden huer op de waerheydts wapenen: begheerende dat soo wie yet op huer leere te segghen hadde, die soude vryelijc berispen; sy wouden haer leere met de H. schrift verdedigen.

XVI.

Zijn sy hier, ghedronghen zijnde tot een ghespreck, daer uyt ghescheyden. waer nae sy in huer Synodo met een missive van C. vermaendt waren tot volvoeringhe van t'selve begonnen ghespreck, hem van huer afwijzen totten Staten, die, zoo zy zelf schryven (A.R.L., e.) ghehouden zijn, alst de noodt vereyscht (zoot nu valt) met spreken of met schryven (dats niet met macht, met verjaeghen, of uyt de Stede doen gaen, soo my is ghedaen) de leere te doen verantwoorden. Dats der Predicanten ampt (Titus I. 9.) Hebben zy dan over huer zyde de waerheydt, soo verlaten zy die ontrouwelijck; Hebben zy die niet, soo verleyden sy t'volck bedriegelijck.

XVII.

Beklaghen de Catolijcken, dat zy den Princen het oordeel benamen vande leere, ende sich self dat toeeyghenden; segghende dat het niet huer, maer den Coningh toequam. B. d. g. 7. 34. 35.

XVII.

Beza heeft niet willen lyden dat sich d'Overheydt bemoeye met het oordeel vande leere ende ketterie, maer schrijft dat den Ministeren toe; Welcker blinde scharprechters hy maeckt de Magistraet; Die sonder kennis te hebben van dees alderwichtigste saecke, der Ministeren oordeel soudent executeren. T. 422.

XVIII.

Beklagen de Catol. die selfs oock menschen zijnde mede mogen dolen, jae ooc in veele dolen (Iacobi 3, 2.) dat zy alle voor ketteren veroordeelt, die herdtneckelijck anders leeren dan zy, zoo zy betoont hebben aen Luter, Zwingel, Calvin, &c.

XIX.

Beklaghen datse vande Catolijcken, huer onverhoort zijnde, veroordeelt zijn geweest. B. d. g. 32. oock P. pag. 224. zy bidden de Luterschen dat sy huer niet onverhoort en oordelen. S. d. D. 18. 1

XX.

Beschuldighden de Catolijcken dat zy waren in huer eyghen sake klagers ende rechters. B. d. g. 34. verso. ooc den Luterschen, vragende wie huer macht heeft ghegeven om dander kercken te veroordelen. S. d. D. pag. 35.

XXI.

Beschuldighen de Catolijcken, dat zy niet hebbende het swaert der waerheys, om hulpe aenroepen des Overheys swaert of macht. dit en behoeft gheen bewijs, want de daet is versch ende de klachten openbaer des gantschen volcx, ende daer onder mede der Ghereformeerden. die oock self leerden dat d'Overheys macht niet en helpt, de sake arghert, ende elck druppel bloedts eender Christens saet is, vermeerende der selver getal. R. A. l.

XVIII.

Oordeelt Beza wederomme al die voor ketters, die anders leeren dan hy met zijn aenhangers. T. 26, 28, 365, 354. Nu leren de Luyterschen vant Nachtmael, ende de Zurchers vander Heydenen salicheyt, ende de Dopers &c. in veel verscheyden saken anders dan Beza met zijn aenhangh. Dit zijn dā ooc ketteren, na t'oordeel Beza, die hier inne den Catolijcken na-aept.

XIX.

Veroordeelen zelf de Luyterschen voor Canibalen &c. den Catolijcken voor Antichristenen, de Doopsghesinde voor ketters ende valsche leeraers, sonder dat zy oyt voor een onpartydig rechter verhoort swyge verwonnen zijn gheweest, ende maeken sich self alsoo schuldich int ghene zy anderen beschuldigen. Rom. 2. 21.

XX.

Wie was tot Geneven Servets aanklagher? Calvijn; Wie Servets rechter? Calvijn. Wie sijn hier der Catolijcken ende der Doperen aanklaghers ende rechters? niemandt dan de Consistorianten selve.

XXI.

Schrift Beza dat de kercke in grooten pericule is, so de Magistraet door de vinger siet. T. 296. 185. 170. 207. ende wil datmen huer macht tot bescherming aenroept. so opentlijk mistrouwet hy zijn logen-leer teghen de waerheydt, door yemanden voortkomende. Hier inne volghen dese ghedeformeerden hem na, segghende dat d'Overheyds ampt is d'uyterlijcke kerckenvrede te beschermen met straf, (artic. xij.) Als die behoort met haer macht den waren Godsdienst voor te staen. Predicāten in Ondersoecker A. 8.

XXII.

Ende sy klaegden dat de Catolijcke hielden,
 datmen de ketteren, dat zijn die anders
 leeren dant Concilium van Trenten, dooden
 moet, ende als verrotte lidtmaten afsnyden
 met des boedels swaerde, Dit heeft de daet
 int onderhouden der placcaten opentlijk
 betuyght. Wie riep daer niet jegens van huer
 allen? Wie van huer allen seyde sulcx niet te
 zijn hoofd-oorsake van dit bloedige oorlog?
 men lese B. d. g. 33. 34. &c.

XXII.

Leert nu mede Besa datmen als ketteren
 moet dooden, die anders dan hy met sijne
 Ghedeformeerde leren. T. 26. 28. 185. 167.
 168. 249. ende en schaemt sich niet sulck
 zijn moorden te noemen, den zone kussen.
 Zoude sulck kussen niet wel zijn des
 verraders moort kusse aen den zone Godes?
 Matth. 24. 49. Zoo hetst hy doorgaens oock
 tot ketter-moorden. T. 70. 7. 131. 308. 403.
 426. 427

DAer maghmen nu zien ende tasten wat voordeel dese landen gedaen zullen hebben (zoo God ende de wyze Overheyt hier inne niet en voorziet) in goet, bloet ende gemoet, behalven dat het oorlogh vergiet, dat hier noch om ghestort zal worden, doort stadelijck aenblasen van sodanighe Ghedeformeerde. Die bedecken noch, zo zy best mogen, dese moorddolinghe: hoewel zy des niet te min ernstelijck daer door benaerstighen met raet ende daet, zoomen nu bevint in der daet (diemen boven woorden moet gheloven) eenen nieuwen dwanck ende tyrannie over de conscientien, betuyghende met eenen valschen woordtschijn in huer ghedruckte antwoort opde Remonstrantie der Stede van Leyden, c. ij. Dat zy de ware vryheydt der conscientie hopen voort te staen, tot den laetsten druppel huers bloets: ende dat huer noyt inden zinne en is gekomē eenige Pauslijcke tyrannie ende dwang inde conscientie, inne te voeren. <<j. Proces 75.>> Welck heur zegghen wel verstaen zijnde, licht is om ghelooven. Ghemerckt zy de Pauslijcke houden voor valsche, maer huer of de Besanische voor een ware of Godlijcke dwang inder conscientien: ende oock mede de Pauslijcke (quaem die weder, dat Godt wende) huer stoten uyt, maer de Geneefsche huer vesten inde stoel der heerschappiē. daer door hier also met jammerlijck verderf van luyden ende landen ghevochten zoude zijn niet om verlossinghe maer om verwisselinghe van d'oude om een nieuwe, dats vande Roomsche om Geneefsche dwangh ende Tyrannie over der arme Landtzaten conscientien, zomen breeder van eenighe voorsz articulen in twee boecxkens Synoden genaemt magh lezen ende breeder zien bewezen oock int eersten Proces Poli. boven twelcke noch oock alle dit voorgemelde, zich tot Godes eere, der menschen zaligheyt ende der landen vryheyt erbidet, daer ende zoot zal behoren krachtelijck ende warachtelijck te bewijzen.

D. V. Coornhert,

Verclaringhe

Van d'aengeteeckende boecken of schriften in desen tafele ghebruyckt, te weten, dat hier beteeckent.

<i>R. A.</i>	<i>De requeste tot Antwerpen byde Gereformeerden overghegheven 1578.</i>
<i>A. r. l.</i>	<i>Der dienaren antwoorde opte Remonstrantie van Leyden ghedruct tot Delft. 1582.</i>
<i>B. d. g.</i>	<i>Bekentnisse des gheloofs, der gheloovigen in Nederlandt ghedruct 1566.</i>
<i>C.</i>	<i>Commentaires de l'estat de la Religion & Respublicq en France . 1565.</i>
<i>Institu.</i>	<i>Institutio &c. Ioanne Calvino Authore. Genevæ 1550.</i>
<i>D. C.</i>	<i>Declaration Calvini pout maintenir la vraye foy contre &c. Servet. Genevæ 1554.</i>
<i>S. d. D.</i>	<i>Sentbrief der Dienaren &c. aen die ghemaect hebben het Berghsche boeck &c. Tot Antwerpen 1580.</i>
<i>T.</i>	<i>Traicte de l'autorite de Magistrat en la punition des heretiques, par Theodore de Beze 1560.</i>
<i>A. P.</i>	<i>Acta pacificationis &c. Coloniae habita Lugduni 1580.</i>
<i>R. t. C.</i>	<i>Remonstrantie aenden H.H. S.S. teghen Coornherts brief &c. tot Delft 1583.</i>
<i>R. v. L.</i>	<i>Remonstrantie der Stede Leyden aenden H.H. Staten.</i>

5. Arent Cornelisz en Reynier Donteklock, *Remonstrantie aen den Edelen, vermogenden, wijsen ende voorsienighen Heeren Gecommitteerden in de vergaderinghe der Staten van Hollant, Ghenade ende Vrede door Iesum Christum, mitsgaders een voorspoedighe regeringhe, &c.* ⁷⁶

Inleiding

In dit verzoekschrift richten Arent Cornelisz en Reynier Donteklock zich tot de Staten van Holland. Coornhert neemt het verzoekschrift, waarin de predikanten scherpe kritiek op hem uitoefenen, op in zijn *Theriakel* en voegt er uiteraard zijn commentaar aan toe.

De predikanten maken in het verzoekschrift bezwaar tegen de kritiek van Coornhert 1. op de gereformeerde leer, m.n. zijn *Proeve vande Heydelbergsche Catechismo*, opgedragen nog wel aan de Hoge Heren Staten, en 2. op hen persoonlijk, waarbij zij verwijzen naar de opdrachtbrief. Zij hekelen de manier waarop Coornhert zichzelf telkens presenteert: als iemand die hoog geprezen moet worden, omdat hij alarm slaat vanwege brand of de inval van een vijand, d.i. omdat hij mensen waarschuwt zich niet te laten verleiden of vergiften door een godsdienst die is afgeweken van de apostolische leer. De predikanten geven aan dat het niet waar is dat zij stomweg blijven weigeren hun leer te verantwoorden en dat hij, Coornhert, zich daarom wel tot zijn landgenoten en de Staten moest richten. Integendeel is hij al sedert 1579 in discussie met de predikanten, eerst met Van Thielt, later met hen bij gelegenheid van de Leidse disputatie. Daar hield hij zich echter niet aan de voorwaarden, want er zou enkel op grond van de Schrift worden gedebatteerd, zonder verwijzingen naar Calvijn en Beza. Coornhert begon zich toen nogal te misdragen en opeens kwam hij niet meer opdagen. En dan verwijt hij ons dat wij niet met hem willen discussiëren!

In reactie op hun '*Onderscheyt tusschen die kerckelycke ende burgerlycke regeringe*' ontvangen zij dan een brief van Coornhert waarin hij – 'na eenighe beschimpinghen ende calumnien' – aanbiedt te bewijzen dat de leer in de catechismus van menselijke makelij is en dat de zending van de gereformeerden nergens op is gebaseerd. Hij stelt voor een en ander schriftelijk ('metter penne') af te handelen, zodat het kan worden gepubliceerd en eenieder er zijn oordeel over kan vellen. Coornhert beweert dat zijn voorstel is genegeerd en ook dat de predikanten hem met de macht van de overheid hebben gedreigd, terwijl het omgekeerde het geval is, want hij schrijft: '*Weygherdy uwe saecken te verantwoorden met de heylighe Schrift, ick sal't moeten klaeghen d'Overheydt, etc.*' Zijn voorstel is inderdaad afgewezen, maar met een goede reden: hij heeft de door de Staten geboden mogelijkheid om te debatteren laten verlopen.

Bovendien zeggen de predikanten dat zij nog wel iets anders te doen hebben dan commentaar te leveren op de eindeloze traktaten van Coornhert. Het kan toch niet zo zijn dat zij op van alles en nog wat ('alle zijn gheraes') moeten reageren: '*Want de Gheest Gods gebiet hen te wijcken van den ghenen die opgeblasen zijnde ende onwetende, uytinnigh zijn in questien, etc.*' Probleem is ook dat zijn pen 'bitter ende bulderigh' is en dat hij niet de Schrift, maar Calvijn, Beza en anderen liever als uitgangspunt neemt, tegen elkaar uitspeelt en zeer ontrouw weergeeft. Toegegeven zij dat ook in de gereformeerde kerk, net als in de oude kerk, dwalingen kunnen binnensluipen en dat kritiek dan terecht is, maar Coornhert heeft nog niets aangetoond en het publiek heeft er toch niets aan om kennis te maken met zijn 'Sophisterien, partijdigheydt ende roemgierigheydt'. Als men toelaat dat de gereformeerde kerk als een valse sekte wordt bestreden, dan bewijst men de katholieken een grote dienst. Coornhert en de zijnen bepleiten zelfs, zoals bekend, de vrije uitoefening van die 'Afgoderije'.

Coornhert wil voorkomen dat de catechismus de jeugd vergiftigt, maar het katholicisme bestrijdt hij niet, hij bepleit dat '*elcke secte de vrije oeffeninghe harer Religie mocht hebben*' en is eropuit dat de predikanten, zoals hij zegt '*geen gheloof meer en werde ghegheven tot verdruckinghe van alle andere Religien, maer dat zy andere nevens haer lijden, tot dat de Heere self daer inne sal voorsien door zyne Enghelen.*' Hieruit blijkt dat hij meent dat iedereen vrij zou moeten zijn om zijn geloof in het openbaar uit te oefenen, want het zou gewetensdwang zijn als men hier de minste restrictie oplegt. Of anders zou de overheid een 'interim' moeten afkondigen: een algemeen preekverbod, enkel de Schrift zou nog mogen worden voorgelezen. In

⁷⁶ Opgenomen in D.V. Coornhert: *Theriakel teghen het venijnighe wroeghschrift by Arent Cornelisz ende Reynier Donteklock Delfsche Predicanten (die dat noemen Remonstrantie) aen den H.H. Staten van Hollant in druck uytgegeven Anno 1583, ende weder Anno 1585, van nieuw gedrukt voor een ander schrift*, in: *Wercken II*, 237r-257r/498-503.

zijn strijd tegen gewetensdwang gaat hij zover dat hij de overheid aanraadt gewetensdwang uit te oefenen. Het verdriet hem kennelijk dat de Hoge Heren Staten en Zijne Excellentie de gereformeerde religie in dit land toelaten en beschermen. Alsof dat besluit lichtvaardig is genomen en niet eerst en vooral op Gods eer is gezien, maar ook op de welvaart van het land en de veiligheid van de ingezetenen?

Coornhert beweert dat de predikanten als '*nieuwe Heeren des gheloofs*' optreden, terwijl zij zich trouw en vroom inzetten voor de aanwas van Christus' Rijk en zich teweer stellen tegen 'Satans tyrannijs'. Hij zegt dat de predikanten '*te kennen souden ghegheven hebben, dat henluyden mishaget de vryheydt, dat elck soude moghen ghelooven wat hem ghelieft*' en dat is juist, want het mishaget de Heer als iedereen maar gelooft wat hij wilt. De ene mens regeert niet over het geloof van de andere mens, maar voorkomen moet worden dat 'quade opinien' vrij spel hebben in de publieke ruimte, onnadenkenden worden verleid en tweedracht toeneemt. Predikanten en overheden moeten zich hiervoor inzetten 'met alle voeghelijcke ende Christelijcke middelen'. Mensen die zij niet kunnen winnen voor 'de suyvere Religie', moeten zich in elk geval stil houden en anderen 'dien Godt de ghenade ghedaen heeft om de weggen der waarheyt te bekennen' in vrede laten.

De Heren Staten moeten ook weten dat de kritiek van Coornhert op de gereformeerden alle perken te buiten gaat. Hij schampert over een *gedeformeerde* leer, die meer dwalingen bevat dan die van de dopersen, ja zelfs dan die van de katholieken. Hij heeft het over een '*landtverderffelijcke opinie*', nieuwe tirannie en Geneefse inquisitie. Hij zet het volk op tegen de predikanten die de lieve vrijheid om zeep zouden willen helpen. Hij haat Calvijn en kan geen letter van hem lezen zonder er iets van hemzelf tegenover te plaatsen.

De Hoge Heren mogen uit het bovenstaande niet opmaken dat zij, de predikanten, niet bereid zouden zijn met Coornhert in discussie te gaan, dat zij hun leer niet kunnen verantwoorden en een excuus zoeken. Want hun leer is van goed allooi, dus vrezen zij de proefsteen niet. De kritiek van Coornhert daarentegen is onzuiver, wijkt af van de apostolische leer en komt overeen met de ketterij van Pelagius.

Tekst

Remonstrantie aen den Edelen, vermogenden, wijsen ende voorsienighen Heeren Gecommitteerden in de vergaderinghe der Staten van Hollant, Ghenade ende Vrede door Iesum Christum, mitsgaders een voorspoedighe regeringhe, &c.

EDele, vermoghende, wijze, gunstighe Heeren: Ghesien hebbende een boecxken, seer onlancx van D. V. Coornhert in den druck ghegheven, tot proeve ende berispinge der Leere des Nederlandtschen Catechismi, het welcke hy hem niet ontsien en heeft uwen E. te dediceren: zijn wy bedacht geweest, <<i. artic.>> niet alleen aen te wysen hoe uwe E. op't alderChristelijckste ende bequaemelijckste hier inne soude moghen remedieren, maer oock in't besonder te antwoorden op zijnen brief, voor het voorsz boecxken ghestelt, principalijck alsoo hy hem daer inne over onse persoonen beklaeght: Op dat uwe E. soo wel onse verantwoordinghe, als den aert ende het voornemen des voorsz Coornherts naerder vernomen hebbende, die sake te beter moghen behertighen, ende met ernste doen uytvoeren.

Wij bemercken hoe de voorsz Weder-spreker, vreesende dat zijn menichfuldigh schrijven teghen de leere der Ghereformeerden kercken, <<ij.>> ende bysonder dit laetste, by uwe E. qualijck ghenomen mocht werden, 't selve arbeydt inden ooghen der selven seer schoon ende prysselijck te maken, aenghesien hy gheacht wil zijn niet anders te doen, *als de ghene die brant ende alarm roepen*, wanneer zy in een stadt een vyer sien op gaen, ofte den vyant de wallen beklimmen, diemen niet en behoort te wandancken, maer hooghelijck te prijzen: ghelijck het oock eens oprechten vriendts werck is, het quade vrymoedelijck in den ghenen, wiens welvaren hy soeckt, te berispen. Alsoo laet hy hem duncken, dewijle (nae zijn segghen) onse kercken *afgheweecen zijn van de suyvere Apostolische leere*, dat hy seer wel doet, de menschen waerschouwende, om door de selve niet verleyt noch vergiftet, noch door den inval der vyanden inde Kercke Christi int verderf ghebracht te worden: 't welck de Papisten t'onrecht gheweeret, ende hare berispers Tyrannichlijck mishandelt hebben. <<iiij>>.

Maer nademael men hem hadde moghen voorwerpen, dat dit de rechte wijze niet is, om de inbrekende dwalinghen uyt te weeren, datmen terstont met openbare strijdschriften teghen een leere opentlijck in een landt aenghenomen uytvaert, ende daer mede aen de Overigheydt loopt, aenghesien men eerst de Leeraers selve behoort aen te spreken: soo pretendeert hy hem in desen deele behoorlijck ghequeten te hebben, want hy *de hoofden* (dit zijn zijne woorden) *van de Kercke tot Delft daer afvermaent heeft in Augusto Anno 79. ende hem selven aengeboden te bewijzen, dat haer Catechismus oock inne heeft menschen leere. Welcke hoofden* (seyt hy) *in plaetse van bereydt te zijn om teghen yeghelijck reden te geven van haer gheloove, hebben sulcx spottelijck veracht, my ghedreyght met d'Overheydts macht, ende my meer schamperlijck dan Christelijck het selve afgheslagen, soo de onderteeckeningen Arnoldi ende Donteklock noch by my wesende, moghen betuyghen, &c.* Besluyt daeromme, wel ende behoorlijck van hem ghedaen te zijn, dat hy gheen ghehoor hebbende by den Leeraren, de sake niet alleen aen *alle ghemeene Landtsaten*, maer oock mede aen u mijn E. Heeren selve laet komen, bereyt zijnde, indien uwen E. dit zijn schrift niet vernoeght, om het oordeel wat op te schuyven in dese alder-wichtichste saecke, hem breeder daer op teghen de voorstanders deses Catechismi te verklaren, teghen welcken Catechismus hy hem bekend partye te zijn, ende teghen allen den ghenen diese voor oprecht willen verantwoorden: op dat de Ghereformeerden gheen gheloove meer en werde ghegheven tot verdruckinghe van alle andere Religien, maer dat zy andere neven haer lijden, ter tijdt de Heere self daer inne sal voorsien, &c.

Dits vast de somme van zijn Remonstrantie ende versoeck. Waer op wy eerst een kort ende waerachtigh verhael doen sullen van al't gunt dat in deser sake tot noch toe tusschen den voorsz Coornhert ende ons gehandelt is, op dat uwe E. sien moghen hoe onwaerachtigh het zy, <<iiij.>> daer hy ons van beschuldighet, dat wy niet bereyt souden gheweest zijn redene te gheven van onse gheloove. Het is dan alsoo, dat als onse met-hulper Thomas van Thielt gesonden was om voor een tijdt te predicken tot Haerlem, in't Jaer vijftien hondert ende lxxvij. De voorsz Coornhert aldaer ghesocht heeft niet hem van eenige poincten der Religie te confereren, tot dien eynde hem doende ter handen stellen een seker kort gheschrift by hem ghemaect, ende onder anderen verklarende hem langhmoedigh, ghebooghsaem, ende leergierigh te willen laten vinden by den selve van Thielt, ende alle andere, om van't gene daer hy inne

mochte dolen, onderrichtet te werden. Op dit Schrift (inhoudende seeckere Argumenten teghen onse leere van de sichtbare Kercke Christi) is daer nae by den voorsz van Thielt een antwoorde ghesonden, met presentatie, dat hy mitsgaeders zijne mededienaers hem mondelingh breeder van dien artijckel wilde onderrichten, als hy tot Delft by hem komen soude. Maer Coornhert heeft korts daer aen schriftelijck wederomme in't langhe gerepliceert: Waer op wy begonnen hebbende een antwoorde te stellen, eer de selve ten eynde ghebracht was, soo is hy tot Delft ghekomen, versoeckende mondelijck met ons te handelen. Hoe wel wy nu verklaerden dat wy te vrede waren met hem te spreekken, soo haest als onse begonnen antwoorde voleyndight, ende hem behandight soude zijn, belovende hem oock als dan dach te beteecken: So hebben wy nochtans geerne bewillight, by soo verre het hem niet ghelegghen ware te vertoeven op onse schriftelijcke antwoorde, terstondt tijdt te stellen, om in conferentie te treden. 'Twelck alsoo gheschiet is, ende op den 24. Februarij Anno lxxviii. Onder ons geaccordeert zijnde, op hoedanigher wijsen, ende van wat poincten wy handelen soudén, is des anderen daeghs, ten by-wesen van omtrent thien of twaelf personen ten beyden zijden de t'samensprekinge begonnen, maer 'snaemiddaeghs op den selven dach door den Procureur generael verboden daerinne voort te gaen.

Eer nu Coornhert vertrock, quam ons van hem een brief vol schamperheyds, snorckinghen ende Calumnien, niet duysterlijck te verstaen gevende, <<x.>> dat door ons ofte de onse 'tvoorsz verbodt ondersteeken soude zijn: 'Twelck ons beweeght heeft terstont met een Requeste (daer by voeghende den voorsz brief) aen uwe E. te versoecken om continuatie ende volvoeringhe der aenghevanghene t'samensprekinghe. Waer op by uwe E. een openbare disputatie aengesteld zijnde, om te geschieden tot Leyden voor Commissarisen, is de selve op den veertienden Aprilis daer aen voor den middagh opentlijck inde Academie begonnen, ende doch 'sanderen daeghs ten elf uren opghehouden. <<xj.>> Want alsoo de Commissarisen niet wilden ghedooghen, dat Coornhert teghen de Commissie haer van uwe E. ghegheven, oock mede teghen de conditien der disputatie by hem selfs te voren aenghenomen, de schriften ofte namen Calvini ende Beze (als oock andere menschelijcke schriften) tot deser sake allegeren soude, maer gheboden hem alleen te handelen uyt de H. Schriftuere, ende ghelijcke wapenen met ons te ghebruyccken: Soo beswaerde hy hem in sulcker maniere langher met ons te spreekken (ghelijck hy alreede in't beginsel, <xij.>> soo haest als hy zijnen mondt open dede, het bevel ons ten beyden zijden ghedaen te buyten gegaen hadde, ghebruycckende een proloogh, in't welcke hy quereleerde teghen onse personen) ende is seer haestelijck opten selfden middagh van Leyden nae Haerlem vertrocken, 'snaemiddaeghs te vergeefs van ons verwacht zijnde, om met hem voort te gaen, als oock van den genen die ghekomen waren om de handelinghe aen te hooren. Waer uyt elck een lichtelijck kan oordeelen, of van desen wedersprecker niet met recht gheseyt mach werden, t'gene hy hem niet en schaemt ons aen te segghen, <<xij.>> dat hy niet bereyt is gheweest redene te geven van zijn gheloove, aenghesien hy soo schandelijck de plaetse gheruymt heeft, hoewel hem niemant en jaeghde.

Daer na in Augusto Anno lxxix. heeft hy aen ons eenen brief ghesonden, <<xiii. xv. xvj.>> oorsaecke nemende uyt de korte beschrijvinghe des onderscheyds tusschen de Politijcke ende Kerckelijcke bedieninghe, door bevel uwer E. ghemaect ende overghegheven by den Kerckendienaren vergadert in den Haghe: <<xvij. xviii.>> in welcken brief na eenighe beschimpinghen ende calumnien hy hem aanbiet te bewijsen, dat de leere in onse Catechismo begrepen menschen leere is, ende te wederlegghen 't ghene wy tot bewijs van onse Seyndinghe soudén weten voort te brenghen, <<xix.>> daer by *verklarende dat hy niet meer voor Commissarisen* (want van de ghene die over de Leytsche handelinghe ghweest waren hy hem grootelijcx beklaght) *noch oock mondelijck wil handelen, maer metter penne*, op dat het oprechtelijck ghedruckt ende van alle lesers gheoordeelt mocht werden. <<xx.>> Nu seydt Coornhert hier, *dat wy sulcx spottelijck veracht, hem met d'Overheyds macht ghedreyght, ende meer schamperlijck dan Christelijck 'tselve afgheslaghen hebben*. Maer wy segghen daer en teghen, ons ghedraghende tot onpartydighe Richters, dat hem doe niet anders gheantwoort is, dan nae verdienste zijner goetdunckender vermetenheydt, xxj. die hy dien gantschen brief door hadde laten blijcken. Ende aenghaende dat wy hem ghedreyght soudén hebben met d'Overheyds macht, sal hem niet bevinden, maer wel ter contrarie, dat hy hem heeft willen behelpen met der Overicheydt teghen ons, segghende in den selven brief aldus: xxij. &c. xxvj. xxvij. xxviii. *Weygherdy uwe saecken te verantwoorden met de heylighe Schrift, ick sal't moeten klaeghen d'Overheydt, &c.*

Voorts soo veele zijn presentatie belanght, wy bekennen die afgheslaghen te hebben, maer niet sonder wightighe oorsaecken, die wy uwen E. ende allen verstandighen midts desen te bedencken gheven. Want behalven dat 't ghene hy ons te vooren leyde, <<xxix. xxx. xxxi.>> gheheel onredelijck was, om met malcanderen in een schriftelijcke handelinge te treden, daer hy die schoone ghelegghentheydt van selfs verlopen hadde, die hem by der Overheydt ghegunt was, om mondelijck voor de gantsche werelt onse Leere te mogen bevechten: Soo en saghen wy oock, alsoo handelende, gheen eynde, want het schier van noode soude geweest zijn, om sulcks aen te gaen, dat wy ons van de wercken onses Kerckendiensts ontslaghen, ende tot wederlegghinghe zijner oneyntlijcker schriften gheheel verleedicht hadden. Dat dese onse persuatie niet ydel gheweest is, heeft de bevindinghe daer na genoeghsaem mede ghebracht. Want also eenighe, die in sommighe pointen verstrickt waren, ende gheacht wilden zijn nae de Waerheydt te staen, aen ons versochten dat wy tot haer onderwijsinghe met Coornhert wilden handelen, ende wy de selve afsloeghen: wel verstaende nochtans dat ons wel te wille was met yemandt anders die zy ons mochten voortbrenghe, in haer presentie te spreken, jae bereyt zijnde op de argumenten, die zy tot bewijs van hare opinien wisten voor te stellen, schriftelijck tot ghemeene nuttigheydt te antwoorden, ten eynde dat onse voorsz weygeringhe niet gheduydet soude werden, als of wy geen raedt wisten tot verantwoordinghe onser Leere: Soo hebben wy tot haerluyder begeerte een seecker debat ende handel teghen onse leere van de Erfsonde, welck zy ons leveren soudent, aenghenomen te wederleggen, ende voorts met onse hantteekeninge belooft, dat stuck der Leere afghehandelt zijnde, te komen tot d'andere, daer inne zy ongherust waren. Als wy nu, dien volgende, 'tvoorsz debat teghen de Erfsonde beantwoort hadden met een schrift lanck zijnde xxiiij. bladen, soo heeftmen ons daer op een replijcke in de handt ghesteken, sevenmael grooter dan onse antwoorde was, van welcke replijcke klaer ghenoech bleeck dat Coornhert de auther was, met den welcke men ons aldus weder in't spel heeft willen brenghe, hoe wel hy zijn naem niet en speldet: ende schrijft, dat groote boeck *voleyndet te hebben binnen den tydt van ses weken, ende dat noch* (dit zijn syne woorden) *in groote onledigheden.* <<xxxij.>>

Noch ist gheschiet dat ons goet dochte eenen seeckeren brief, sonder naem des autheurs uytghegeven teghen de suyvere leere van de kercke Gods, te beantwoorden, ende ter oorsaecke van dien eenighe pointen, met 't selve ghemeenschap hebbende, te verhandelen ende t'samen in't licht te gheven. Daer op is terstont ghekomen een gedruckte antwoorde Coornherts, die hem den voorsz brief aentrock, welcke antwoorde hy inde voorreden schrijft binnen den tijdt van veerthien daghen ghemaect te hebben, hoewelse thien quaternen lanck is, *ende dat noch* (alsoo luyden zijne woorden) *onder een reyse tot Hoorn, oock verscheyden groote huyselijcke onledigheden.* Wt dese overvloedigheydt Coornherts in't vervullen van soo veel papiers, is licht af te nemen, dat wy nemmermeer eynde hebben soudent, wanneer wy ons verbonden alle zijn dinghen te beantwoorden, die hy ons mocht toeseeynden: waeromme wy onse vryheydt hier inne begheerden te houden.

<<xxxij.>> Daer na was ons oock niet onbekent, niet alleen hoe bitter ende bulderigh zijne penne was: maer insonderheydt dat hy niet rechtsinnighlijck uyt der Schrifture en handelt, maer arbeydt meest Calvinum, <<xxxiiij.>> Bezam, ende andere Autheren soo teghen ons, als teghen haer selven strijdigh te maecken, seer ontrouwelijck misduyden ende stommelende hare schriften, voorts maeckende zijne argumenten teghen ons uyt ons selfs segghen, 'twelcke hy dickwils oft niet verstaet, of niet verstaen en wil: door welcke dinghen wy niet anders dan in een oneyndelijck proces ghetrocken soudent werden.

Hier uyt laten wy nu uwe E. self oordelen, <<xxxv.>> met wat reden dese mensche ons beklagen mach, dat wy ons gheloof ende leere niet soudent hebben dorven verantwoorden ende wat gheloof hy behoort te hebben inde reste, nadien hy hier inne bevonden wort soo onwaerachtigh te zijn. <<xxxvj.>> Voorwaer, ghelijck wy hem toestaen, dat *de Leeraers in hare ampt bestelt zijn, om wackerlijck teghen de Kettersen te strijden, ende niet om weeldelijck te rusten in wellustigheden des buycks*, die in desen moeyelijcken state niet en zijn te halen: Alsoo sal oock geen verstandige seggen, <<xxxvii. xxxviii.>> datse gestelt zijn om na den appetijdt der Wederspreckeren der waerheydt altijds bereydt te staen, soo wat zy in't papier kladden, met uytghegheven boecken te wederlegghen, of altijds in nieuwe disputatien met haer te treden: Want de Gheest Gods gebiet hen te wijcken van den ghenen die opgeblasen zijnde ende onwetende, <<1. Tim. 6. 5 xxxix. Tit. 3. 10. 2. Cor. 11. 16.>> uytinnigh zijn in questien, &c. Ende eenen ketterschen mensche nae de eerste ende tweede vermaninghe te vermijden: niet willende dat de Dienaers of de Gemeenten Godts de ghewoonte van kijven hebben sullen. Want datmen hier soude willen teghen werpen, dat wy hem

noch niet van ketterije overwonnen, noch onse leere ten vollen verantwoord hebben: Daer op is de antwoorde, dat 't selve aen ons niet en heeft ontbroken, als wy hem het hooft te Leyden gheboden hebben, ghelijck wy boven dien oock in den voorsz brief, na weygheringe van zijn presentatie, belooft hebben, tot stichtinghe der Gemeynthe, zijne argumenten, die wy alreede wisten ende noch mochten komen te weten, te wederlegghen, 'twelcke alreede eensdeels begonnen is te doen, als aen eenighe uytghegheven boecxkens, ende aen den handel van de Erfsonde te sien is, in welck voornemen wy dencken (soo vele onsen dienst lijden mach) te volherden, <<xl.>> ten ware dat uwe E. de sake by der hant nemende, met eenighe voeghelijcke ende bequame middelen self een eynde daer van maeckten, gelijk wy hopen datse ter occasie van dit boecxken doen sullen.

Wat hebben wy dan anders ghedaen, dan ons gheweygert te verbinden alle zijn gheraes te beantwoorden, <<xlj.>> dat hy mochte uyt slaen? Ende of wy soo dwaes gheweest waren dat wy't aenghenomen hadden, waer soudemen ten laetsten met alle de boecken gebleven zijn, of wie soudese ghelesen hebben? Men siet dat den volcke de moeyte nauw en lustet, om een handelincxken van vijf oft ses quaternen te lesen: veel min lust soudense dan hebben tot soodanighe lange schriften. <<xlj.>> Ende ofse de moeyte getroost waren, wat profijt soudense daer van sonderlingh hebben, dan datse dat souden leeren kennen, 'twelck van den verstandighen uyt zijne schriften oock sonder onse antwoorde vernomen kan werden? <<xlj.>>

Wy bekennen wel gheerne dat van oudts grove dwalinghen inde Christelijcke Kercke ingebrooken zijn, ende dat niet min hoogelijck te prijsen is den yver ende ghetrouwigheyt der ghenen, diese bestraft ende gesocht hebben wech te nemen, als de uyt sinnigheydt der ghenen, <<xljij.>> die tegen haer vermaners zijn opgestaen, is te verfoeyen. Even geerne belyden wy oock, dat in de Gereformeerde Kercke, soo wel valsche leere kan in kruypen, alsse in de oude Kercke in ghekropen is, ende staet over sulcks nu soo wel als eertijts op de Leere <<xlj.>> te letten, in de welcke soo yemant onsuyverheyt bevint, hy onverbeurt de selve mach ende behoort aen te wijzen: <<xlj.>> Maer wy dorven voor uwe E. wel betuygen door Godts genade noch niet bevonden te hebben, dat dese Wedersprecker soude hebben bewesen in de leere onser Kercken valscheyt ofte logen te zijne: Wy laten ons oock duncken uwen E. nu eensdeels uyt 'tvoorsz verhael te blijcken, <<xljij.>> dat hy de gepretendeerde valscheyt niet op soo Christelijcke ende behoorlijcke wijze aenwijst, als hy wil schijnen te doen. <<xljijij.>> Hy wil gheacht zijn ghelijck te wesen den ghenen die brant of alarm roepen, wanneer zy een Stadt in perijckel sien: <<xljij.>> maer daer is wel somtijts een valsche brant of alarm roepen, waer de menschen sonder oorsaecke op de been gheholpen zijnde, een schadelijcke commotie ontstaet voor het ghemeene beste.

'Tis uwen E. niet onbekent, <<L.>> dat de vyanden der ghemeene saecke (die met een zijn vyanden van de gereformeerde Religie) gheerne saghen, dat de oeffeninghe harer valscher Catholijcker dwalinghen weder in't lant ingevoert worde, immers beneffens d'Exercitie van de voorsz Religie, waer door de wegh ghebaent mocht werden om wijder te komen. Om daer toe te gheraken, <<lj.>> dunckt haer seer voordelijck te zijne, dat de voorsz Religie op't alder leelijckste afgeschildert ende in een persuasie ofte achterdencken van valscheyt by de Werelt ghebracht werde. Daeromme gelijk zy haer niet ontsien tot het versoeck van de oeffeninghe haerer Afgoderije selfs die te ghebruycken, die't nochtans met haer Afgoderije niet en houden, maer dies niet min der Religie hier opentlijck geoeffent vyandt zijn, (als uwen E. wel bekent is:) Alsoo gheven wy uwen E. te bedencken of den voorsz Catholijcken hier inne niet eenen grooten dienst ghedaen wert, datmen de voorghemelde Religie met ghedruckte boecxkens als een valsche secte bevechtet. <<lj.>>

'Tis wel waer dat dese Wederspreker hier voorgheeft, <<liij.>> dat hy in't bestrijden des Catechichismi daer mede op siet, *dat de teedere verstanden der jonckeyt niet vergiftet soudent werden*: maer als men 't recht bij den lichte besiet, soo bevintmen zijn ooghe elders te zijn, ende dat hem aen de leere soo vele niet ghelegghen en is. <<xljij. ende liij. lv.>> Want indien't hem daer lettete, soo soude hy niet soo weynigh wercx daer van maken, dat der menschen verstanden door de Papistische leere ende andere secterijen vergiftet worden. Hy schrijft oock in een boecxken onlancx van hem uytghegheven, <<Oogh-water. lvj.>> dat hy *stille soude gheseten hebben met schrijven, ten ware dat hy gemerckt hadde, dat wy niet stille waren om na een nieu Pausdom ende dwangh in de conscientie te staen*: Soo ist hem dan om wat anders te doen, dat namelijck elcke secte de vrije oeffeninghe harer Religie mocht hebben, gelijk hy klaerlijck te kennen geeft in't eynde deses briefs zijn intentie te zijn, <<lvj.>> Dat den Ministeren *geen gheloof meer en werde*

ghegheven tot verdruckinghe van alle andere Religien, maer dat zy andere nevens haer lijden, tot dat de Heere self daer inne sal voorsien door zyne Enghelen.

Waer uyt oock ghenoeghsaem blijkt zijn meyninghe te wesen, dat allen dien het gelieft, <<lvij. lix.>> openbare Exerctie gheghunt behoort te werden, aenghesien het nae zijn verstant een dwangh in de Conscientie zijn soude, yemandt te willen constringeren in't openbaer zijn Religie niet te oeffenen, ende alsoo zijn licht onder de mudde te stolpen. Anders ware zijn raet wel, <<lx.>> dat de Overigheydt alle Exerctie van leere ende Sacramenten den eenen soo wel als den anderen verbieden soude, ghelijck hy niet langh gheleden, in den druck ghegheven heeft, dat dit het rechte middel ware tot minderinghe der secten ende partijschappen: *Datmen aen de hooghe Overigheydt ootmoedelijck soude versoecken, dat haer wilde ghelieven by een maniere van een nieuw Interim (ende dit ter tijdt toe dat eendrachtelijck besloten sal zijn, wat Leere man sal volghen) te verbieden allen Predicanten op den Predickstoel dan volcke yet anders te predicken, voor te lesen of te leggen, dat den klaren text der H. Schriftuere, sonder een syllabe toe ofte af te doen. Daer by (seydt hy) mochte den volcke op een gheltstraffe gheboden werden, alle haer boecken van de Schriftuer, soder een syllabe toe ofte al te doen. Daer by (seydt hy) mochte den volcke op een gheltstraffe gheboden werden, alle haer boecken van de Schriftuere handelende, ende selfs gheen loutere Schriftuere wesende, te brenghe in handen van de Overheydt met Inventario, daer af men elck dubbele met recepisse gheven, ende de selve boecken tot elcks nut bewaren soude, omme die naemaels elck haer meester weder te geven, ofte anders daer mede te doen, so by de Overheydt nuttelijcks te zijn besloten soude werden.* In welcken raet dese Wederspreecker (die uwen E. de Salomonische wijsheydt toewenscht om de rechte moeder te kennen) <<lxj. lxij. 1. Reg 3. 26>> seer aerdigh schijnt uyt te drucken den aert van die quaede vrouwe ende onrechte moeder, de welcke by den Rechter Salomon aenhielt, dat tot een middel van haerluyder partijschap ende gheschil, het levendighe kindeken noch haer, noch haere partije toegewesen, maer aen tween ghehouwen, ende elck een stuck ghegheven soude werden: Hierentusschen hem selven leelijck verghetende, als hy (die den dwangh in Religions saecken soo doodtvyant is) selfs d'Overheydt tot den dwangh radet: ende daer hy in desen brief wil, datmen sal toeven, *Tot dat de Heere self daer inne sal voorsien door zijne Enghelen, met ghewisse uytwijdinghe van't onkruyt,* <<lxij.>> in dit zijn middel de Overheydt raet te voorsien in de minderinghe der secten, ende de menschen wil wijs maecken, dat eenmael *By de gheleerden de loghen door de waerheydt uytgheroedet, ende eendrachtelijck besloten sal werden, wat leere men volghen sal:* <<lxiii.>> Op dat wy swijghen van vele andere ongheschicktheden ende zijns selfs verwerringen, by ons in de uytghegheven wederlegginghe zijns nieuwen Interims klaerlijck aenghewesen. De somme is dese: Dat het hem op't allerhooghste verdriet, dat uwe E. de openbare oeffeninghe van alleen de ghereformeerde <<xlvi.>> Religie toelaten ende hanthouden in desen lande: rechts of uwe E. met zijn Excellentie die resolutie lichtveerdelijck op't stuck der Religie, oock met eetplichtinghe ghenomen hadden, <<lxvj.>> sonder twijfel lettende niet alleene op d'eere Godts (welck het principaelste is) maer oock op't ghemeene welvaren des landts, ende op de veyligheyt der inghesetenen des selven.

Soo vele ons aengaet: ghelijck wy, mitsgaders alle andere, belijdenisse doende vande ghereformeerde Religie, schuldigh soudén zijn de patientie te nemen, jae noch den Heere voor zijn weldaet hooghelijck te dancken, indien ons onder onchristelijcke Overigheden maer een kleyn plaetsken neffens d'openbare Exerctie van een valsche Religie ghegundt ware (want wy te vreden moesten zijn oock tot diet tijdt, als wy niet dan met groote perijckelen ons levens d'Afgoderije mochten verlaeten, ende den Heere alleen by ons selven moesten dienen:) Alsoo hebben wy nu meer oorsaecks den heylighen Naem des Heeren te prijzen, als wy sien dat door d'Overicheydt van Godt ghestelt, ende in zijner Kennisse verlichtet, der reyne Religie alleen de plaetse openbaerlijck inghegheven is, <<lxvij. lxvij.>> dewijle aldus den Rijcke Jesu Christi meerder aenwas gheschieden kan, ende de gramschap des Heeren door d'openbaere licentie van het drijven der valsche leeringhen ende Afgoderije niet ontsteecken wert. Maer ten is gheen wonder dat de Wederspreecker de openbaere oeffeninghe van de ghereformeerde Religie alleen, niet verdragen mach: <<lxix.>> want hy oock niet mach lijden datter eenighe middelen tot bescherminghe ende voorstant van de selve ghebruyckt werden. Daeromme mishaeft hem soo seer de gheconcipeerde ordonnantie van het ghebruyck des Nederlantschen Catechismi alleen in den ghemeenen Scholen: <<lxx.>> daer het doch gheheel onbehoorlijck wesen soude dat op de gaigen van de steden ende ghemeenten een andere leere gheleert soude werden in de Schole, dan opentlijck aenghenomen is inder Kercke.

Voort schrijft hy hier, *Dat hy der Predicanten doen siet strecken om alleen in gheloovens saecken over alle andere te ghebieden, ende sich self Heeren te maecken over elck mans geloof. Dat hen mishaeft die vryheydt, dat elck man soude mogen ghelooven dat hem gelieft.* Waer uyt hy beslydt, *Dat het daer henen wil, dat soo ons voornemen voort gaet, niemandt yet anders sal moghen ghelooven dan dese nieuwe Heeren des gheloofs ghelieft.* <<lxxj.>> Met welcken woorden hy seer bitterlijck scheldet op de ghetrouwigheydt der vromen Dienaren, die haer naerstigheydt doen dat het rijck Christi eenen gheluckighen aenwas mach hebben, <<lxxij.>> waer toe zy niet kunnen komen, sonder haer te stellen teghen het regimendt des Satans, ende te weeren de ghene die de arme zielen afleyden van den rechten wegh des levens. Hier toe hebben zy ten eersten acht, dat de ghene die professie der Religie ghedaen hebben, <<lxxij.>> in ghesontheydt des gheloofs volherden ende toenemen moghen: Ende aenghesien soo wel de ketterijen, als d'uytterlijcke grove sonden der tweede Taefel, wercken des vleyschs zijn, <<Gala. 5. 20.>> die den mensche sluyten uyt het Hemelrijck: soo stellen zy den ghenen die tot ketterije afwijcken het oordeel Godts voor, ende nae versheyden liefelijcke vermaninghen ende dreyginghen te vergheefs aen yemandt ghedaen (indien hy niet af laet de waarheyte te wederspreken) verklaert hem de Christelijcke Gemeente van haer ghemeenschap uytgesloten, ende uyt het rijck Christi in des Satans tyranniye vervallen te zijn, gelijk wy lesen dat de Apostolische Kercke gedaen heeft.

Voordts soo waarschouwen de Dienaers in't ghemeen alle menschen, <<1. Timot. 1, 20.>> haer te wachten voor valsche leere, vermaenende de ghene die door valsche leeringhen verstrickt zijn, haer te begheven tot de suyvere waarheydt, dewijle zy Godt in sulcke dwaelinghen steeckende, niet behaghen kunnen. Die zy het volck sien vervoeren, wederstaen zy, ende belettense met alle behoorlijcke middelen, want zy anders vallen soudent in de gramschap des Soons Godts, <<Apoc. 2. 20.>> die de Dienaers der Kercken bestraft, de welke zijn knechten van die valsche Leeraers laten verleyden. Wy gheven uwen E. te bedencken, of de Dienaers des Woordts sulcks doende, *Haer selven Heeren willen maken over elck mans gheloof.*

Die mach geseyt worden te willē heerschen over het geloof der menschen, die hemselves de autoriteyt ende het recht toe schrijft, om alles in Religie saecken te doen, ende de menschelijcke conscientien te binden ende te ontbinden, nae zijn eyghen goetduncken, ghelijck van den Paus ghedaen wordt. Maer sulcks en wordt by ons niet ghevonden, aenghesien wy als Dienaers vermanen ende bidden, ende niet ghebieden: als Leeraers de menschen onderwijsen wat zy schuldigh zijn te ghelooven of niet te ghelooven nae't inhoudt des beschreven woordts Godts, ende niet nae ons goetduncken: als regeerders ende dispensiers Godts ontsluyten ende toesluyten, binden ende ontbinden, volghende de commissie ons van den Heere achter ghelaten, ende niet uyt eyghen gunste ende wraecke. Dats verre van Heeren des Gheloofs te zijn.

Voorts, belanghende dat de Dienaers *te kennen soudent ghegheven hebben, dat henlyden mishaeft de vryheydt, dat elck soude moghen ghelooven wat hem ghelieft:* <<lxxiii.>> Daer op bekennen wy gheerne ons ghevoelen noch te zijn, dat niet toeghelaeten behoort te werden te spreekken ende te leeren wat elck een ghelieft. Want aengaende 't gheloof ende ghevoelen des ghemoedts, dat kan gheen mensche eenen anderen noch gheven noch hinderen ofte weeren, jae niemandt kan't oock weten, dan voor soo vele alst hem uyterlijck openbaert door de bekentenisse, leeringe ofte andere wercken. Ghelijckerwijs nu het valsche ghevoelen des ghemoedts den Heere mishaeft, ende de Leeraers schuldigh zijn de menschen neerstelijck daer van te vermaenen, <<lxxj ende lxxv.>> op dat hem niemandt tot zijn verderffnisse laet duncken, dat hy ghevoelen ende ghelooven mach wat hem ghelieft: Alsoo mishaeft den Heere principalijck datmen die quade opinien teghen andere openbaert, ende meest, datmen de selve voorstaedt, stroyt ende de menschen daer toe soeckt te trecken: <<Rom. 16. 17.>> want sulcks niet anders dan een openbaere onteeringhe zijns Naems, vervoeringhe der eenvoudighen herten, ende een schadelijcke tweedracht ende arghernisse medebrenghen kan. Dit laetste vrymoedelijck te moghen doen, houden wy niet voor vryheyte, maer voor een verderffelijcke licentie, ende ghevoelen dat soo wel de Overheden in haeren dienste, als de Dienaers des Woordts in den haere, 'tselven schuldigh zijn met alle voeghelijcke ende Christelijcke middelen te beletten, alsoo naemelijck, dat den wederspreckeren genoeghsaem ghehoort ende met den Woorde des Heeren overwonnen zijnde, lxxvj. bevolen werde haer stille te houden, ende soo zy de suyvere Religie niet kunnen toestemmen, immers andere menschen in vrede laten, dien Godt de ghenade ghedaen heeft om de weggen der waarheyte te bekennen.

Dit is de rechte middel om den oprechten Godtsdienst in goeden welstandt te houden, tot het welcke de Overigheden als Wethouders Godts ende Vassalen des Heeren Christi verbonden zijn: waer teghen het gheen wonder is datse haer soo hardt stellen, <<lxxvij.>> die inder daedt niet anders dan de verstoorringhe der Religie soecken, hoewelse in den schijne nae de waerheydt ende vryheydt der Conscientie gheacht willen zijn te staen.

Want uwe E. mogen selfs oordeelen, uyt wat gront het komt dat dese Wederspreecker in sulcke wijze teghen de Ghereformeerde Religie schrijft, <<lxxvij.>> datter nauw een blad en is, daer niet d'eene bitterheydt ende schamperheydt oft d'andere in bevonden wert: daer Hy schrijft *dat hy grooter ghebreecken siet (so veel de Leere aengaet) in onse Religie, als in de Dopersche, jae in de Roomsche selve.* <<Oogh-wat. Fol. 13.>>

Item, <<lxxix. In een seker schrift.>> *Dat wy een landtverderffelijcke opinie in onsen boesem voeden, te weten, Een dwangh der conscientien, een nieuwe tyrannye, een Geneefsche Inquisitie, niet een hayr beter als de Spaensche wesende:* Item, <<Oogh-wat. Fol. 17.>> *Datter meer zyn die hem lief hebben, dan ons lief is, want zy openlijck sien dat hy tot zyns selfs kosten ende perijckele, zyn gantsch leven besteedt tot haerluyder ende des landts welvaeren, in't voorstaen, ende daer teghen dat wyluyden tot des landts kosten, ende toe onsen nut, ende tot allervromen pericule naerstigh zijn in't verdruyven van die lieve vryheydt, &c. Waer toe dient dit anders (ende meer andere dinghen, <<lxxx.>> die meest over al in zijne boecxkens te vinden zijn) dan om het volck teghen ons, als of wy jonghe wolven ende aenkomende tyrannen waren, te inciteren, <<lxxxj.>> ende by den selven hatelijck te maecken, als die het landt souden helpen opeten, ende eensdeels oorsaecke zijn vande groote ondraghelijcke exactien, die van sommighen tot aenstiftinghe harer schadelijcker nieuwigheden soo seer werden uytghemeten? <<lxxxj.>> Waer toe dient het, dat dese Wederspreecker 'tvoorleden jaer een zijner boecxkens, <<Het boecxkē genaemt Synodus.>> vol lasteringhen ende calumnien teghen de ghereformeerde Religie, in druck uytghevende, 'tselve ghededicteert heeft *Allen Godtvreesenden, onpartijdighen ende rechtverstandigen Ministeren der Gereformeerde Religie* (die hy elders noemt Ghedeformeert) *in den Nederlanden*, anders dan om tweedracht ende scheuringe inder Kercke aen te richten, ende de Dienaers op te hitsen, <<Oogh wat.>> die uyt weersien in de Kerckelijcke Centuren teghen hare ongheregeltheden ghebruyckt, de Synoden verachten, <<lxxxj.>> ende hare ghetrouwe mede Dienaers wel opentlijck van tyrannije ende dwangh in de conscientie dorven beschuldighen: om alsoo de selve aen zijn zijde krijghende, ons met ons eyghen volck te moghen bestrijden? Wat is oock d'oorsaecke, waeromme hy voor-hebbende den Catechismum te bevechten, <<lxxxij.>> begint van den artijckel der Heylighmaeckinghe ende der ghehoorsaemheydt der Wet Godts, die hy teghen den Catechismum sustineert perfectelijck van een gheloovigh mensche in dit leven onderhouden te kunnen werden, daer hy doch wel andere artijckelen noch heeft te bestrijden, <<lxxxij.>> anders dan om eenighe daer door te meer tot hem te trecken, ende de Kercke in roere te stellen?*

'Tis oock eenen yghelijcke ghenoeghsaem bekend, lxxxij. uyt wat oorsaecke hy eerst teghen Johannem Calvinum eenen doodelijcken haet genomen heeft, door de welcke zijne oogen alsoo met partijdigheydt verduystert jae verblindt zijn, dat hy in de schriften desselven Autheurs schier gheen waerheydt kan sien, of hy moetse teghen zijn eyghen schriften misduyden, om hem teghen hemselven strijdigh te maken.

Doch het is verre van daer, <<lxxxiiij.>> Edele ende vermoghende Heeren, dat wy dit verhaelen souden, om den Wederspreecker, als alle voordere antwoorde onwaerdigh zijnde, geheel af te doen slaen, rechts of wy onse leere mistrouwende, niet dan uytvluchten sochten, ende de verantwoordinghe van dien niet dorfdén aennemen: Maer ter contrarie is onse ernstighe begheerte ende versoeck, dat uwe E. metten aller eersten ordre daer op stellen willen, <<lxxxv.>> dat hy metten ghenen die hem sullen willen helpen, teghen d'onse ghehoort mach worden. Want de Dienaers des Woordts zijn (Godt lof) die niet, welcke de noodighe ende nutte berispinghen niet soudén moghen lijden, <<lxxxvj.>> noch de ondersoeckinghe harer leere verdraeghen, (want goede aloy den proefsteen niet en vreest:) Sy soecken oock niet minders dan teghen recht in't haere voorghestaen te wesen: Maer zijn wel te vrede, <<lxxxvij.>> indien zy bevonden werden selfs ghelooopen Dienaers te zijn, haer diensten te verlaten: soo oock bevonden werdt haer Religie valsche ende vervoerigh te zijn, niet alleen andere Religien neffens haer te lijden, maer selfs te ghedooghen, datse (ghelijck recht is) verboden werde.

Maer wy betrouwen de ghenade des Heeren toe, dat by allen vromen ende onpartijdighen blijcken sal, dat niet inden Catechismo, maer in den ooghen deses Wederspreeckers, <<lxxxviiij.>> leelijcke vlekken ende onsuyverheden zijn: dat niet de Ghereformeerde Kercke, maer dese diese aenvechtet, van de Apostolische leere afgheweecken is, of veel meer in de selve noyt recht ghestaen heeft, ende d'oude ketterijen Pelagij ende Celestij, by de Kercke Christi uyt des Heeren Woordt ghecondemneert, weder aen den dagh helpt brengen: Dat oock niet onse seydinghe, maer zijn berispinghe onwettelijck, onbehoorlijck ende ongoddelijck is: Cortelijck, dat niet ons, maer hem gheen gheloof meer van yemandt behoort ghegeven te werden tot verstooringhe der Kercke Christi, ende verduysteringhe der waerheydt. De Heere wille uwe E. meer ende meer verleenen den gheest zijner vreesse ende eens Goddelijcken yvers, om de waere Kercke Christi, ende dat Hemelsche Jerusalem (zijnde onser aller rechte moeder) voor te staen, tot Godts eere, salicheydt veler zielen, ende welvaren des Landts, Amen.

Uwer E. onderdanighe dienaers, Dienaers des Woorts Gods tot Delft,

Arnoldus Cornelij. Reginaldus Donteklock.

6. Eerste brief aan Caspar Coolhaes: *Is het aan de overheid om de valse godsdienst uit te roeien?*⁷⁷

Inleiding

Coornhert reageert met instemming op Coolhaes' *Apologie*, heeft echter een punt van ernstige kritiek. Coolhaes beweert, met een beroep op Mozes, dat een christelijke overheid een valse godsdienst moet uitroeien. Coornhert stelt dat het Oude Testament geen gezag heeft boven het Nieuwe Testament, dat Coolhaes zich ook niet selectief van het Oude Testament mag bedienen. Coolhaes gaat uit van een 'christelijke overheid', maar Coornhert meent dat een overheid niet over macht beschikt omdat of voor zover zij christelijk is. Bovendien, alle overheden in Europa noemen zich christelijk, ook al gedragen zij zich soms als Nero. Coornhert concludeert dat niet deze of gene overheid, maar de knechten van Christus, als de oogsttijd is gekomen, tarwe en onkruid zullen scheiden: 'niet nu!' De overheid heeft in godsdienstzaken niet te gebieden of te verbieden. Ware dat zo, dan zouden de Nederlanders – 'en in het bijzonder de gereformeerden'! - rebellen zijn, want ongehoorzaam aan de koning van Spanje. Het is onduidelijk welke overheid waarlijk christelijk is, want wat is de ware leer? Elke kerk houdt haar eigen leer voor waar en de andere voor vals. Maar legitieme bewijzen kan geen enkele kerk voorleggen!

⁷⁷ *CoCo*, I, 95 (Digitale Coornherbibliotheek, nr. 4, p. 281-283); hertaling in: D.V. Coornhert, *Nieuw brievenboek*, ed. J. Gruppelaar, Digitale Coornherbibliotheek, nr. 8, Brief 67.

Tekst

Is het aan de overheid om de valse godsdienst uit te roeien?

Aan Caspar Coolhaes, 1580.

Liefde voor de waarheid doet mij spreken zoals zij u, lieve Caspar Coolhaes, doet schrijven. En zij zal derhalve in ons beider midden zijn, tot verlichting van ons beider harten en tot stichting van onze naasten. Amen.

Uw *Apologie* is mij overhandigd en ik heb die terloops gelezen, want er is zoveel dat mij onledig houdt. Maar ik las die met plezier, want uw onpartijdigheid, mij van ouds bekend, toont zich er eens te meer. Nu moet ik u bedanken voor uw vriendelijk geschenk. Ik weet dat nergens beter mee te doen dan met iets dat de gever het meest ten goede komt: lof of blaam. 'Want deugd die lof ontvangt, bloeit verder op, maar een dwaling die op kritiek stuit, kalfte af.'⁷⁸

Ik trof in uw *Apologie* veel aan dat prijzenswaardig is, weinig, maar toch wel iets, om te berispen. Lof maakt de geprezene echter verwaand, berisping maakt hem juist nederig. Het ene kan ons een beter mens maken, het andere een slechter mens. Dus koos ik voor het zekerste, overwegend dat ik u in dezen diende te behandelen zoals ikzelf het liefst door u en anderen zou worden behandeld. Want ik verkies de verwonding door een vriend boven de kus van een vijand. Dus staat u nu geen kus te wachten, maar een verwonding. Ik wil u vermanen vanwege een gewichtige zaak, opdat u, mocht ik u verkeerd begrijpen, zich duidelijker kunt verklaren; en opdat u ernstig kunt overwegen wat ik ronduit zeg.

Bij het begin van bladzijde 104, *verso*, schrijft u het volgende:

'Zo dient zij dan mede te bekennen, dat een christelijke overheid gehouden is dit te doen, te weten de valse godsdienst uit te roeien en de ware aan te moedigen.'

Ik ben van mening (onder verbetering) dat deze gehele formulering onwaar is en tegen de Schrift ingaat. Uw bewijzen uit de boeken van Mozes kunnen in het rijk van Christus niet gelden. Mocht u dat wel zijn toegestaan (*quod non!*) dan zou u moeten leren dat alle politieke verordeningen van Mozes zonder meer dienden te worden onderhouden (hetgeen wonderlijke ongerijmdheden met zich mee zou brengen). Of u zou moeten bewijzen dat u de macht heeft om daarover te beschikken en dat u iets uit die verordeningen kunt weglaten, zoals het u belieft. Maar zoiets is mensonmogelijk.

Ik zie ook wel dat u een onderscheid wilt aanbrengen, want u heeft het over een *christelijke overheid*; aan de onchristelijke overheid zou u zulke macht geenszins willen toekennen. Maar hoe zal men die buiten kunnen sluiten? Die macht (als ik u tenminste goed begrijp) heeft een overheid niet omdat zij christelijk is, maar omdat zij overheid is. Dit betekent dat u het ambt en niet deze of gene persoon met macht bekleedt.⁷⁹ Want anders zouden alle christenen, ook diegenen die geen deel uitmaken van de overheid, zich verplicht moeten weten om metterdaad overheidsgezag uit te oefenen.

Ook zal men in Europa geen overheid aantreffen die zichzelf niet als een christelijke overheid beschouwt, al zou zij ook als Achab optreden, ja zelfs als Nero.⁸⁰ Zal zulk een wolf de wolven bijten of de schapen? Zal de afgodendienaar niet de valse religie opleggen en de ware moeten verbieden?

Het tegendeel van uw mening leert de Koning van het geestelijke koninkrijk Israël waar Hij de knechten geenszins wil toestaan het onkruid te verdelgen ter bevordering van de tarwe.⁸¹ Want iedereen meent makkelijk genoeg zelf een knecht van Christus te zijn, hoewel niemand Christus anders dan geestelijk, nl. in de Heilige Geest, zijn Heer kan noemen. Bijgevolg zouden de knechten van Baäl, in de waan knechten van Christus te zijn, de goede tarwe uitroeien, d.i. degenen die anders zijn dan zij en hen beschamen, en

⁷⁸ Citaat of verwijzing; onbekende bron.

⁷⁹ Een christen is niet als christen verplicht macht uit te oefenen; er zijn politieke ambten die als zodanig met macht zijn bezet en die door christenen kunnen worden uitgeoefend.

⁸⁰ Achab (900 v. Chr.), oudtestamentische koning, bouwt een tempel voor Baäl, drijft een conflict tussen de aanbidding van Jahweh en Baäl op de spits; Nero (37-68), Romeins keizer, berucht vanwege zijn wreedheid, in het bijzonder zijn christenvervolgung.

⁸¹ Marge: Mt. 13: 29-31. Met 'de Koning' is Christus bedoeld. Verwijzing naar de *locus classicus* van de gewetens-, godsdienstvrijheid: Mat. 13: 24-30.

geenszins het onkruid dat op henzelf lijkt, want gelijk bemint gelijk. Maar Hij zal het niet nu, maar pas in de oogsttijd Zijn engelen opdragen en niet koningen of vorsten.⁸²

Ten slotte, om kort te zijn, aangezien ik veel zou kunnen opmerken, maar mijn tijd is beperkt, moet ik u deze vraag voorleggen: Heeft de wettige overheid op grond van de wet de macht om zijn onderdanen een godsdienst te verbieden of ook op te leggen waarvan zij meent of weet dat zij vals of waar is?⁸³ Indien u dit beaamt dan zult u ook moeten beamen dat wij Nederlanders, en in het bijzonder de gereformeerden, rebellen zijn, want wij, en zeker zij, wilden geenszins de godsdienst onderhouden die ons bij gebod werd opgelegd, noch ook die los te laten die ons was verboden door de koning van Spanje, die als graaf van Holland onze wettige landsheer is of was.⁸⁴ Tenzij men wil beweren dat de onderdanen hun wettige overheid geen gehoorzaamheid zijn verschuldigd zodra die hun iets wettelijk gebiedt.⁸⁵ Indien u dit echter ontkent, dan moet u ook ontkennen dat de H.H. Staten zelf, laat staan de magistraat van een stad, dit in hun macht hebben. Als men tenminste niet wil zeggen dat een kleine macht meer vermag dan een grotere.⁸⁶

Maar bovenal is nog niet op legitieme wijze duidelijk geworden wélke van alle overheden in heel Europa de christelijke overheid is. Immers, die overheden kunnen geenszins voor christelijk doorgaan als hun leraren Gods Woord ontberen, ik bedoel niet de Bijbel, maar de ware leer.⁸⁷ Dit geldt ook voor de leraren die niet op legitieme wijze kunnen doen blijken dat zij door God gezonden zijn. Wie van degenen die men evangelischen noemt, heeft ook bewezen dat de eigen kerk en religie de enig ware zijn en alle andere kerken en religies vals?⁸⁸

Nu kunt u, beste Coolhaes, zelf op grond van dit beperkt aantal argumenten van mij (er zijn er nog veel meer!) beoordelen of ik er ongelijk in heb dat mij uw woorden, eerder geciteerd en hier ter discussie gesteld, niet kunnen behagen en of ik deze grote kwestie met goed geweten voor u, die ik zowel deskundig als onpartijdig achtte, ook wel kon verbergen. En of op u niet de plicht rust die leer van u, waar zoveel van afhangt, nader te beargumenteren en tegenover mij te verantwoorden.

Doet u dit, het zal mij lief zijn. Doet u het niet, het zal mij verdrieten, niet om mijzelf, maar om u. Als u antwoordt, voeg dan deze brief van mij weer bij en markeer met cijfers of letters de plaatsen waar u op reageert. Want ik heb geen kopie van deze brief achter de hand. Zo kunnen we het ook kort houden, wat ons beiden het beste uitkomt, want we hoeven niet telkens de woorden te citeren.

Doe wat u goeddunkt. Hier heeft gehandeld, conform de wet van de natuur, hij die straf of berisping boven roem en lof zoekt,

uw hartsvriendelijke N.

⁸² Marge: Mt. 13: 42.

⁸³ Uit de context blijkt dat 'macht' niet zozeer verwijst naar wat een overheid feitelijk kán doen, maar wat zij mág doen, d.i. waartoe zij gerechtigd is.

⁸⁴ Eerst in juli 1581 verklaren de Staten hun vorst, Filips II, vervallen van zijn troon (*Acte van Verlatinghe*).

⁸⁵ Bedoeld uiteraard als een onmogelijk bewering.

⁸⁶ De magistraat van een stad is niet toegestaan wat een hogere macht, de Staten, de koning verboden is.

⁸⁷ Met 'leraren' zijn bedoeld predikanten/pastores, godgeleerden. De kerken kunnen hun 'zending' nog geen van alle naar behoren legitimeren: het is niet duidelijk welke de ware kerk is en dus welke overheid christelijk is. Alle kerken beroepen zich op de Schrift, maar de vraag is of hun leer schriftmatig is dan wel een eigenzinnige interpretatie.

⁸⁸ Met 'evangelischen' zijn gewoonlijk lutheranen bedoeld, maar Coornhert bedoelt hier protestanten of wellichts zelfs christenen in algemene zin, d.i. degenen die het evangelie prediken.

7. Tweede brief aan Caspar Coolhaes: *Over de macht van de overheid ter zake van de religie en over het straffen van ketters.*⁸⁹

Inleiding

Coornhert vindt Coolhaes niet duidelijk genoeg, want enerzijds wijst hij overheidsdwang in godsdienstzaken af, anderzijds kent hij de overheid toch gezag toe in zake kerkordening en naleving ervan: 'moedwillige overtreders' moeten worden gestraft. Dat is gewetensdwang, meent Coornhert: iedereen ziet het dwalen van een ander als moedwil. Gods woord moet plaats maken voor vorsten ('van wie er maar zelden iemand in Jezus Christus gelooft'). Dat Coolhaes zijn betoog ondersteunt met de 'heerlijke' argumenten van Musculus, Bullinger, Calvin en Beza doet de zaak geen goed, want dezen leren dat ketters moeten worden verbannen, gedwongen of zelfs ten dood gebracht. Coornhert herhaalt dat hij met Coolhaes zeker niet op één lijn zit en vat zijn positie nog eens samen: net zomin als een huisvader gezinsleden mag dwingen tot zijn geloof, net zomin mag de overheid de uitoefening van een bepaalde godsdienst opleggen of verbieden!

⁸⁹ *CoCo*, I, 96 (Digitale Coornhertbibliotheek, nr. 4, p. 284-286); hertaling in: D.V. Coornhert, *Nieuw brievenboek*, ed. J. Gruppelaar, Digitale Coornhertbibliotheek, nr. 8, Brief 68.

Tekst

Over de macht van de overheid ter zake van de religie en over het straffen van ketters.

Aan de vermaarde predikant Caspar Coolhaes.

Verlichting van de Heilige Geest, liefde van God en vereniging met God, door Zijn Heilig Woord Jezus Christus, wens ik u als mijzelf toe, lieve en waarde Coolhaes. Amen.

Uw werkelijk innemende brief heb ik vandaag ontvangen en met genoegen doorgelezen. Ik nam mij voor om uw zowel als mijn tijd te sparen, want beiden komen wij tijd tekort. Maar toen ik zag dat u (beste, wij moeten die woordbeleefdheid of aanstellerij van u lieden en u edele *etc.* maar eens laten varen!)⁹⁰ meent dat wij in één schuitje zitten en ik daaraan twijfel, kon ik het niet laten u nogmaals met mijn schrijven lastig te vallen, in het bijzonder omdat u een dergelijk vriendelijk vermaan niet verdriet, maar lief is, zoals uit uw brief blijkt, zodat deze tijd dan ook welbested is.

Ik had de door u aangewezen passage, onder andere *folio 87*, goed gelezen, die, zo leek mij, gericht was tegen het geweld en de dwang van de overheid ter zake van de religie. Maar ook had ik verderop de passages *folio 104, verso* gelezen, die ik van u had overgenomen, maar bovendien ook enkele andere passages, met name de volgende, *folio 74, verso* en 75:

‘Maar de overheid dient de kerkordening vast te stellen of door godzalige, bekwame mannen te laten vaststellen, en als zij die goed heeft bevonden en bekrachtigd, dient zij die op eigen naam, last en bevel in druk te geven en de onderdanen te *gebieden* die te onderhouden.’

Hierover dacht ik aldus: geboden zonder handhaving maken dat men de overheid gaat minachten, maar geeft men de overheid in zake van religie daadwerkelijk deze macht, dan vallen wij ongetwijfeld terug tot gewetensdwang.⁹¹ Dit stond mij tegen. Want Christus geeft nergens de overheid deze macht. Ik dacht Coolhaes duidt hier met het woord ‘gebieden’ op ‘aanraden’, zonder de wil de overtreders te straffen, enkel om vrees in te boezemen. Maar deze veronderstelling moest ik opgeven toen ik vervolgens zag dat u tevoren had beschreven wat u onder dat ‘gebieden’ verstaat. Het gaat om hetgeen u schrijft op *folio 23*:

‘En als de gemeente tekortschiet, d.i. als de ouderlingen hun ambt niet getrouw uitoefenen, *etc.* Wiens ambt is het dan eigenlijk? Niet het ambt van de overheid? N. Ik zou zeggen van wel! Want ik heb hierboven aangegeven dat zij verplicht is Gods Woord te onderhouden, dat het leven ernaar wordt ingericht, en dat de overheid alle moedwillige overtreders *verplicht is te straffen*.’⁹²

Hier spreekt u van ‘straffen’. U heeft het over ‘moedwillige overtreders’. Maar daar verstaat ieder wat anders onder. Ieder interpreteert andermans dwaling als hardnekkige moedwilligheid. En als ik nog had kunnen twijfelen over wat u met dat woord ‘straffen’ bedoelt, dan maken uw woorden die daar direct op volgen duidelijk dat u van de overheid de hoeder van Gods kerken maakt. Ik dacht altijd dat de ware herders, die Gods kerk met het Goddelijk Woord voeden en weiden, zulke hoeders waren en niet de vorsten en koningen van wie er maar zelden iemand in Jezus Christus gelooft.⁹³

Vervolgens zegt u dat Musculus, Bullinger, Calvijn en Beza hierover ‘zeer heerlijk’ schrijven. ‘Zeer heerlijk’, zegt u, en dat is waar als u dat begrijpt als ‘gewelddadig’: immers, goddeloos als zij zijn, treden deze heren meestal ‘heerlijk’ op, d.i. met gebruikmaking van geweld.⁹⁴ Ik ben geen van deze heren vijandig gezind, God is mijn getuige, maar geen van de geschriften van deze mannen houd ik ter zake voor juist, enkel de Goddelijke Schrift roep ik als getuige op! Vanwege uw hulde aan deze schrijvers in dezen heb ik geen enkele twijfel meer over uw opvatting in deze kwestie. Want wat betreft Musculus, die leert klink en

⁹⁰ Coornhert lijkt te bedoelen dat hij niet meer de uitvoerige tituluur wil gebruiken, niet dat hij liever tutoyeert. Pas du/dyn komt in de buurt van het huidige tutoyeren.

⁹¹ Coornhert vreest aldoor dat het land door *contemptus magistratus* ten ondergaat. Hij is kennelijk van mening dat de overheid zich geen beleid van wel verbieden, maar toch gedogen kan permitteren. Verbieden komt echter neer op gewetensdwang. Dus moet de overheid klare wijn schenken en godsdienst vrij laten.

⁹² Cursivering van Coornhert. N. antwoordt op de gestelde vraag.

⁹³ Marge: 1. Cor 2: 8. Jo.16: 2, 3.

⁹⁴ Marge: *De haeresibus quid discriminis sit inter haereticos, seductores & seductos. 2. Deca. Serm. 8.*

klaar dat men die verleidelijke ketters moet vangen en verbannen. Bullinger leert dat men, met de macht van de overheid, de ketter moet dwingen te geloven en Calvijn en Beza leren openlijk dat men ze moet doden.

Als hun schrijven ter zake u aanstaat, hoe kunnen wij dan in één schuitje zitten? Staat het u niet aan, hoe bestaat het dan dat u hun geschriften hierover prijst? Toch prijst u het oordeel van deze mannen ter zake en acht hun argumenten voldoende.⁹⁵ Mijn beste, om welke argumenten gaat het? Dat zij de getrouwe en almachtige Waarheid wantrouwen? Dat is bepaald geen sterk argument! Musculus en Beza baseren zich duidelijk op dit argument. Musculus zegt immers dat er anders niets bestendigs in de christelijke religie tot stand zou kunnen komen; en Beza merkt op: 'Wie ziet niet dat er groot gevaar dreigt en allicht de ineensstorting van de kerk wanneer de magistraat in dezen veinst.'⁹⁶ En wie ziet niet dat men zodoende de kerk grondvest, niet op de rots van Christus' Waarheid, maar op het drijfzand van menselijk handelen.

Zouden dit nu voldoende sterke argumenten zijn? Ik moet die toch als menselijk vernuft afdoen: blindheid, kennelijk ongelof, onkunde van de waarheid en wantrouwen jegens God.

Genoemde zaken las ik voorbijgaand aan de passages die u aanwees op *folio* 87. Want zij zijn zo volkomen onomwonden en duidelijk dat ze van veel meer gewicht zijn dan de genoemde passages. Ik kan er dus niet mee instemmen dat u en ik in deze zaak in één schuitje zitten. Want deze zaken zijn openlijk in tegenspraak met wat u me nu schrijft, nl. dat u geen andere bestraffing bedoelt dan die met woorden.⁹⁷

Om kortweg en onverbloemd te zeggen wat ik ervan vind. Ik ben van mening dat zo min als het de taak is van de huisvader (u gebruikt deze vergelijking) om zijn huishouding⁹⁸ te dwingen tot een bepaalde religie, die te praktiseren en een andere dan de zijne te verbieden (overhalen, vermanen en berispen is echter niemand verboden!), net zo min is het de taak van welke overheid dan ook om haar onderdanen te dwingen in de richting naar of weg van een of andere religie of de uitoefening van zo'n religie, tenzij die uitoefening tegen principiële, vastgelegde politieke rechten ingaat.

Of dat ook uw mening is, hoor ik graag. Mij lijkt dat uw brief hierop ten halve ja zegt, waar het heet, dat de overheid anderen, de zwakken en onverstandigen, moet verdragen en dulden. Hetgeen voor u neerkomt op gedogen dat eenieder God de Heer, in leer en godsdienstuitoefening, dient overeenkomstig zijn [eigen] geloof en mening. Maar dan twijfel ik toch weer doordat u in dezen de geschriften van de genoemde vier prijst, want hun mening gaat dwars in tegen zojuist genoemd gedogen. Ja, ook tegen de H. Schrift zelf.

Het ga u goed.

⁹⁵ Marge: *De illustratibus in Magistratus curande Religionis potestatem habet.*

⁹⁶ Marge: *Traité de l'autorité du magistrat en la punition des hérétiques, fol. 296.*

⁹⁷ d.i. 'vermanen'.

⁹⁸ 'gesinde' sluit ook het personeel in, vandaar 'huishouding'.

8. [Reynier Donteclock], *Antwoorde der Dienaren des Woordts ende Ouderlinghen der Kercken van Hollandt, Op de Remonstrantie*.⁹⁹

Inleiding

Namens de predikanten en ouderlingen richt Reynier Donteclock zich tot de H.H. Staten van Holland om een weerwoord te geven op de *Remonstrance of Vertooch*. Eerst zegt hij zich te verheugen over de vrijheid waarin de gereformeerde kerk zich in Holland kan ontplooien, wijst hij op de urgentie van de invoering van de kerkorde, die is vastgesteld bij gelegenheid van de synode van Middelburg, gehouden met bewilliging van de Staten-Generaal, en stelt hij vast dat de magistraat van Leiden daar niet over te spreken is, gezien zijn heimelijk gedrukte en in de Staten van Holland gepresenteerde *Remonstrance*. De kritiek komt erop neer dat de gereformeerde kerk zich met politieke zaken zou bemoeien en een tirannie dreigt uit te oefenen erger dan het 'pausdom'. Verwijtbaar heet al het enkele feit dat kerken in een synode regelingen treffen. Donteclock op zijn beurt verwijt de Leidenaren ('die van Leyden') dat zij tweedracht zaaien, op geniepige manier een boek verspreiden waarin de kerk ernstig wordt beschuldigd. Het is wel duidelijk welk personage zijn pen heeft geleed aan de *Remonstrance*: 'een seker formel partije der Religie, in Hollandt openbaerlick geoeffent, ia verachter van alle wtwendige Exercitien van religie'. Bedoeld is Coornhert (die nergens in het *Antwoorde* met naam wordt genoemd), van wie het vervolgens heet dat hij de mensen tot 'seer verderffelicke licentie' misleidt, tot anarchie, iets wat de heidenen meer vreesden dan tirannie. De predikanten zouden er veel liever het zwijgen toe doen, maar zij moeten zich wel uitspreken.

De *Remonstrance* legt het optreden van de synode uit als een machtsgreep: de predikanten proberen de besluiten van de synode op te leggen aan de overheden; maar God heeft de dienaren van het Woord niet aangesteld om over de overheden de baas te spelen. Donteclock legt uit dat de synode haar besluiten helemaal niet oplegt, dat de predikanten heus weten dat eenieder de door God ingestelde overheid gehoorzaamheid verschuldigd is. De kerkorde bepaalt dan ook dat in kerkelijke vergaderingen enkel kerkelijke zaken behandeld mogen worden. Omgekeerd geldt echter dat de predikanten als dienaren des Woords aan Christus en niet aan de overheid onderworpen zijn: 'ende is niemande, hoe hooch hy verheuen is, gheoorloft des Heeren Woordt ende beuel te beheeren. [...] Daeromme wy oock om gheens menschen wille, ons yet connen laten benemen van tgene dat God tot opsicht ende regeeringhe zijner Kercke beuolen ende verordent heeft.'

Bovendien stelt de *Remonstrance* dat de predikanten niet geautoriseerd door 's lands overheden, maar op eigen gezag bijeenkomen. Donteclock antwoordt dat de overheden juist officieel de uitoefening van de gereformeerde religie hebben toegelaten en bevestigd, dat kerkelijke samenkomsten, ook synodes, die door Gods Woord zijn voorzien, daar onder vallen, dat bovendien Oranje de synode wenselijk achtte en de Staten-Generaal er niet alleen van op de hoogte, maar ook waren uitgenodigd om aanwezig te zijn ('om met hare autoriteyt alle handelingen te dirigeren'). In deze zin was er toestemming voor de synode, waarbij overigens zij opgemerkt dat er in de tijd van de apostelen synodes zonder toestemming zijn gehouden. Ook de werkwijze van de synode, met name de gehanteerde stemverdeling der provincies, kan niet worden gezien als een politieke machtsgreep, meer bepaald als Hollands-Zeelandse suprematie, en dat geldt eveneens voor de uitvoering van de besluiten. Buiten kijf staat echter dat de kerk zelf de aanstelling van predikanten bepaalt en dat zij de kerkucht handhaaft. Dat heeft niets met nieuw 'pausdom' van doen. Voorkomen moet kunnen worden dat vijanden van de kerk er binnendringen. Het gaat niet aan dit te vergelijken met een herder die zijn schapen met zo'n harde hand naar de kudde probeert te drijven dat hij die juist verliest. Het is 'een seer loffelicke intentie' van de kerk om magistraten en onderdanen kennis van de evangelische waarheid te brengen. Tirannie is inderdaad een groot kwaad, maar 'daer gantsch gheen regiment noch ontsich is, gaet het noch argher toe [...] laet ons toesien dat wy in gheen onghgebondene licentie des libertijnschaps, streckende tot alle confusie ende onordeninghe, veruallen.'

⁹⁹ Aelbert Henricxz.: Delft 1582. Zie ook:

<https://books.google.nl/books?id=fRpiAAAAcAAI&pg=PP3&lpg=PP3&dq=Antwoorde++der+Dienaren+des+Woordts+ende+Ouderlinghen+der+Kercken+van+Hollandt.+wt+den+naem+derseluen+onlancks+vergadert+gheweest+zijnde&source=bl&ots=faZJuUFfo1&sig=ACfU3U09uB6jeUzpE5I5UyBtFdhLnsVqCQ&hl=nl&sa=X&ved=2ahUKEwjEjIqfmdDvAhUN16QKHT0RCcIQ6AEwAXoECAEQAw#v=onepage&q&q&f=false>

De Leidenaren menen dat het volstaat zich aan Gods Woord te houden om niet de dwalen, dat de nadere bepalingen van de kerk niet nodig zijn, maar dat voor het overige juist christelijke vrijheid moet worden gerespecteerd. Het lijkt alsof zij zeggen dat kan worden afgezien van 'alle mondelicke ende schriftelicke wtlegghingen van Gods woort', maar in Leiden laten zij niettemin een predikant zijn ambt uitoefenen. De predikanten stellen ('vrijmoedichlick doruen versekeren') dat de kerkordening, althans de wezenlijk bepalingen, geheel en al in lijn is met de Schrift, horen bij een 'welgestelde kercke Christi' en hier zou vrijheid dus neerkomen op willekeur ('licentie'). Het slaat ook nergens op te beweren dat alle synoden meer kwaad dan goed hebben gedaan. Er zijn toch ook heel wat dwalingen ('raserijen') door synodes uit de weg geruimd. Let wel: satan rust niet en bedient zich van kettererijen ('die in groote menichte op de baen zyn'). De kerk is oplettend, maar enkel op hoofdzaken gericht, ten onterechte klinkt het verwijt dat een nieuw *ius canonicum* in de maak is.

Bemoeit de kerk zich met politiek, tast zij de autoriteit van de overheden aan? Allerm minst, uitdrukkelijk bepalen de eigen voorschriften '*Dat inden Kerckelicken tsamencomen, tzy cleyn of groot, gheen andere dan Kerckelicke saecken, ende tselue op Kerckelicker vvijse, ghehandelt sullen vverden.*' En in die vergaderingen gaat het er ook niet op politieke, maar op kerkelijke wijze toe: geen 'schriftelicke replijcken ende duplijcken, door procureurs end' aduocaten, met examinatie van ghetuyghen' maar 'voorstellinghe des oordeels Gods, met mondelinghe verhooringhen, ende met lieffelicke persuasien wt den Woorde des Heeren'. Dat de benoeming van predikanten aan de kerk zelf is, spreekt voor zich en heeft niets van doen met een politieke machtsaanspraak. De dienaren van de kerk benoemen de dienaren van de kerk, want alleen zij zijn daartoe, dankzij God, bekwaam. Dit erfrecht van de kerk is eens te meer evident aangezien de kerken zich er al van bedienden voordat overheden de openbare uitoefening van deze religie toelieten: zij hebben dit recht niet aan de overheid te danken. Uiteraard erkennen zij dat de overheid door God boven hen is gesteld en dat zij haar gehoorzaamheid verschuldigd zijn. Het spijt de predikanten zeer dat een Hollandse overheid publiekelijk uitspreekt dat de synode de overheid knecht. Dit moet wel het werk zijn van 'eenighe werregeesten of spotters' (lees: Coolhaes, Coornhert, etc.). Is men soms vergeten dat de Staten en Oranje gezworen hebben de gereformeerde religie te handhaven? Hoe kan men beweren dat de synode de overheid de baas speelt als de synode eisen stelt aan de predikanten, hun leer en leven, terwijl de synode de Schrift volgt, niet anders dan de belijdenis en de catechismus? Godts verstand en wil zijn de maat, niet die van bepaalde mensen. Het is wenselijk dat vrome mensen maatschappelijke posities bekleden, in het onderwijs en in de armenzorg, dat zijn echter geen 'creatures van het Synodo', maar 'rechte nieugheboren creatueren Gods'.

Ook het verwijt van gewetensdwang is onterecht. Het is wel waar dat men bepaalde boeken wil verbieden, maar dit verbod raakt enkel degenen die in de kerk posities innemen. Hoe kan men anders voorkomen dat er afbreuk wordt gedaan aan de kerk? Niet alleen ketterse boeken vormen een gevaar, maar ook de grote hoeveelheid 'onnoodighe ende ongrondighe boecken wt weldunckentheyt ende naemgiericheydt van eenighen slechtverstandighen int licht ghegheuen.' Het is altijd goed om met collega's te overleggen of 'de saecke' wel overeenstemt met de Schrift dan wel enkel gebaseerd is 'op eyghen verstandt.' Trouwens, de Staten oefenen ook zelf, met goed recht, censuur uit. En dan beweren 'die van Leyden' dat de vrijheid, die met de opstand is nagestreefd, erin bestaat '*dat yemandt zijn gheuoelen vry vtvspreken mochte, ende dat dit het eenich merckteecken van tyrannie ghevveest is, als men zijn ghedachten niet vry vtvspreken moeste.*' Maar zo zet men toch de deur op naar 'verderffelicke licentie ende onghobondentheyt.' Ook de magistraat van Leiden heeft trouwens nog onlangs ingegrepen toen iemand Christus bespote. Vrijheid houdt niet in dat men altijd uitspreekt wat men denkt en van tirannie is geen sprake zodra men zijn gedachten niet vrij kan uitspreken. Het is ook niet juist dat de leugen vanzelf verdwijnt en zichzelf straft.

De Leidenaren zeggen ook dat zij niemand als ketter willen aanklagen, hier lijkt te worden verwezen naar de veroordeling van Coolhaes door de synode. Donteclock zegt dat men daar in een ander geschrift op in zal gaan, nu volstaat hij met de opmerking dat een wolf in schaapskleren het predikambt veel schade kan doen en dat ertegen moet kunnen worden opgetreden. Van de overheid, die immers heeft beloofd de gereformeerde religie te handhaven, mag zeker worden verwacht dat zij zo iemand uit het predikambt ontslaat. Het is geraden zachtmoedig op te treden, maar men moet ook weten dat zachte heelmeeesters

stinkende wonden maken. En een ketter mag een ketter worden genoemd. Overigens, de Leidenaren gaan in hun *Remonstrance* nogal te keer: geen voorbeeld van beleefdheid.

Nadat de vele, onterechte, bewaren van de Leidse magistraat nog eens zijn opgesomd, heet het weer dat 'een seker formel partije der Religie ende verachter aller sichtbaren kercken' (lees: Coornhert) zijn pen uitleent om juist de kwestie van de religiedwang uitvoerig te beschrijven. Ook de Leidenaren hebben beloofd enkel de gereformeerde religie te beschermen, maar beweren nu dat zij zich niet aan de Spaanse wreedheid hebben ontworsteld om '*eenighe particuliere Religie alleen te soueren*.' Zijn zij van plan hun woord te breken? Gewetensdwang van Roomse makelij gaat over de manier waarop die kerk optrad en optreedt tegen de personen die er bepaalde opvattingen op nahouden, iets dat zij bovendien ten onrechte op de Schrift funderen. Dit grove misbruik kan niet de reden zijn dat de overheden nu geen enkele dwang meer zouden mogen uitoefenen. Gewetensvrijheid moet worden verdedigd, maar Gods recht kan niet worden weggegeven en de overheid moet zijn plicht kennen: 'twelcke is, een dienaersse Godts te zijn ende wreeckster tot straffe der ghenen die quaet doen, op dat wy een gherust ende stil leuen mogen leyden in allen Godtsalicheyt ende eerlicheyt.' Na enkele opmerkingen over het huwelijk (waarbij wederom niet sprake is van politieke bemoeienis) volgt de conclusie: die van Leiden willen dat de burgerlijke regering, die het politieke betreft, geheel en onverdeeld aan de overheid toekomt en de kerk zich er niet mee bemoeit, net zo willen de predikanten dat de kerkelijke regering, die het geestelijke betreft, geheel en onverdeeld aan de kerk toekomt en dat de politici zich er niet mee bemoeien: 'twelcke wy euen so weynich als de Paepsche tyrannie aennemen souden connen, ende lieuer wederomme int heymelick vercruppen, om met vryer consciencie te ghenieten.'

Antwoorden

der Dienaren des Woordts ende Ouderlinghen der Kercken van Hollandt, wt den naem derseluen onlancks vergadert gheweest zijnde tot Haerle: Aen mijn E.E. Heeren de Staten deseluen Landts:

Op de Remonstrantie by de Ouvericheyt van Leyden, aen de voorsz Heeren Staten ghedaen, ende wtghegheuen, aengaende t'verhandelde der Dienaren des Woordts end' Ouderlinghen der Nederlandtsche Kercken i het Synodus tot Middelbuch, etc.

Waerinne de clachten tegen tvoorsz Synodus ende Synodale Acten voortghebracht, cortelick ende claerlick tot noodighe ontschuldighe der kercken beantwoort werden.

Tot Delft,

By Aelbert Henricxz. woonende ant Merct-velt, Anno 1582.

Aen de Edele wijze ende vermoghende Heeren, mijn Heeren de Staten sLandts van Hollandt.

Mijn Heeren: Wat een sonderlinge ghenade Godt almachtich den Nederlanden, ende met name den lande van Hollant, in desen laetsten tijden bewesen heeft, ende alsnoch bewijst, daerinne verweckende de openbare oeffeninge zijns heyligen Godsdiensts, ende als weder op timmerende zijn veruallen geestelicke huys: Connen uwe E.E. met ons veel beter dencken, dat wt spreken, is ooc in hemseluen veel meerder, dan yemant gedencken ende ouerleggen can. Ghelijckerwijs nu een yegelick, die by hemseluen weet hoe noodich het is, dat inde ghemeente huyshoudinghe goet regiment ende ordonnantie gehouden werde, lichtelick besluyten can, dat veel min het voors gheestelicke huys des leuendighen Godts, welck is zijn kercke, sonder sekere bequame ordeninghe can bestaen: Alsoo weten uwe E.E. dat het der Kerckendienaren, die in dit huys als dispensiers Gods verkeerren, ampt ende officie is, niet alleen het woort des Heeren te leeren, ende zijne Sacramenten te bedienen, maer oock sorge te draghen, datter alle dinghen eerlick ende geschictelic toegaen, ende voornemelick dat t'voorsz Woort ende Sacramenten also bedient, ghehoort ende gebruyct werden, dat de eere Gods ende der menschen salicheyt daer door gevoordert worde. Om hier toe onder anderen eendrachtelic te arbeyden, hebben tot allen tijden inder Kercke Christi de Synodi ofte vergaderinghen der Herderen ende Ouderlinghen gedient, achtervolgende twelcke in desen Nederlanden, so te voren onder de veruolgingen (so veel doenlic was) als insonderheyt daer na inde Vrijheyte, ooc selfs hier in Hollant, met belieuen van uwe E.E. sulcke vergaderingen gehouden zijn: ende met name int voorleden iaer van lxxxi. met bewilliginghe der generale Staten, tot Middelburch: alwaer behalven andere handelingen, de ordeninge te voeren inde generale kercken gestelt, vanden gedeputeerden derseluen ouersien, ende corter, als in een corpus, tsamenghetoghen is, om der Ouvericheyt ouerghegeuen, ende vande selue goet beuonden, de hant daer aen gehouden te mogen werden. Alsoo nu uwen E.E. de voorsz Kercken-ordeninghe van onsent wegghen ouerghegeuen, ende by uwe E.E. aende vroedtschappen der Steden al omme ghesonden was, om neerstelick ouersien, ende nae volcomen raport daer inne ghedaen te werden, als uwe E.E. nae recht beuinden soudren behooren: Siet, soo heeft de Raedt ende Vroedtschap der Stede van Leyden, niet te vreden zijnde haer gevoelen, in ghelijcker manieren als andere Steden, in te brenghen, een remonstrantie, by den haren ghemaect, ende int heymelick gedruyct, eerst in Februario sommighen secretelick toeghesonden ende medegedeelt, ende daer nae in Martio, ghelijck uwe E.E. weten, inde vergaderinghe der Staten ghepresenteert. Van welcke Remonstrantie ofte vertooch dit vast de somme ende scopus is: *Also de Ouvericheden des Landts schuldigh zijn de beste middelen te ghebruycken, vvaer door hare onderdanen vanden allerhoochsten noodt ende allendicheden der teghenvvoordigen oorlog ontslagen, ende voor alle tyrannye ende onghemack in toecomenden tijden bevvaert soudren mogen vverden, ende ouer sulcx te vveeren altghene, vvaer door desen gruvvelicken brandt meer ontseken, ende de fondementen van een nieuue Pausselicke tyranne gheleyt vverden: Dat sy daeromme de Acten des Synodi niet connen noch moghen aennnemen, als inden vvelcken de Kerckendienaren haer met andere dan met Kerckelicke dingen moeyen, de autoriteyt der Ouvericheden verminderen, teghen het vvterlick vveluaren ende vrijheyte der gemeyne onderstaen handelen, tot een nieuue tyrannie ende Pausselicke macht tenderen, ia in materie vanden Huvvelick een iuck svvaerder, als int Pausdom oyt ghevveest is, hen op leggen, &c. tvvelcke sy gantsch met ghesint ijn te lijden, ende so vveynich als het oude Pausdom vveder aennemen sullen:* Vermanende ghenoech alle andere Vroedtschappen, haer exempel hier in na te volghen. Dese ende dierghelijcke belastinghen teghen de kerckelicke tsamencoemsten ende handelingen, zijn voorwaer seer swaer, ende wanneer slechts een vanden voorsz stucken warachtich ware, so bekennen wy dat de Magistraet van Leyden met recht daer van niet alleen self een afkeer hebben, maer oock anderen een afkeer maken soude. Maer indien het ghenoech is te beschuldighen, wie sal immermeer onschuldich beunden werden? Wy connen oock van uwen E.E. niet geuoelen, datse dese maniere van beschuldiginghe goet vinden, datmen de generale Kercken by alle de Werelt, met ghedruyte boecxkens, aldus gaet diffameren ende leelick maken, iae de Ouvericheden ende Ondersaten deen teghen dander in oneenicheyt schijnt te willen stellen. Want het soude (ons bedunckens) eenen Magistraet, die den rust ende vrede des Landts ende de coelicheyt so lief heeft, als die van Leyden in dit vertooch haer laten verluyden dat sy doen, veel beter betaemt hebben, indien sy yet hadden teghen de Acten ende Ordinantien des Synodi, tselue uwen E.E. in onse tegenwoordicheyt mondeling te remonstreren, op dat wy onse defensie daer teghen hadden moghen doen: ghelijck uwen E.E. wel bekent is, dat wy meermael

aengeboden hebben, ende de gheleghenheyt dickwils daer toe gheweest is. Tis wel waer, dat eerst maer ettelicke dousijn Coppen vande voorsz Remonstrantie door haer beuel ghedruckt, ende niet dan eenigen int bysonder (als voren) medegedeelt, ende voorts uwen E.E. ouerghegheuen zijn gheweest: ende datse daer na (quansuys) steels ghewijse ende niet door haer beuel of toelatinghe, ghedruckt ende ouer al verspreydt zijn: Maer wy gheuen uwen E.E. te bedencken, oft dit binnen haer stadt, met een ghemeene welbekende letter, van een borgher ende inghesetenen aldaer, onverbeurt teghen haer verbodt heeft connen gheschieden: daer sy doch te voren een so straffe inquisitie op een simpele wtschrijuinghe der remonstrantie ghedaen hadden. Gelijck wy dan aller eerst, (siende datmen ons met ondersteken boecxkens secretelick, ende voorts in uwer E.E. vergaderinghe, teghen billickheyt beswaerde) ons grootelick bedroeft hebben: Also heeft het ons insonderheyt wee aen therte ghedaen, als wy gesien hebben, dat ouer de gantsche Werelt dese beswaringhen openbaer gemaect zijn, te meer, ouermits dat alle die eenich onderscheyt ende kennisse van stijle hebben, wt de voorrede oordeelen sulcx geschiet te zijn door het middel van een seker formel partije der Religie, in Hollandt openbaerlick geoeffent, ia verachter van alle wtwendige Exercitien van religie, van wien nademael de stadt Leyden, ende dese Remonstrantie so hoochelick inde voorrede voorts ghepresen wert, by velen vromen ende verstandighen wort geureest, dat door dit schrijuen (de Remonstranten meest al selfs daer op niet denckende) een onwech ghebaent, ende de menschen niet gheleydet, maer misleydet werden tot een seer verderffelicke licentie, moeder van so veel grooter lijden, als Anarchie (ofte een wesen sonder Regiment) arger dan Tyrannie vanden Heydenen selfs ghehouden werdt. Ons aengaende, weten uwe E.E. wel, ende geuen onse handelingen oueruloedich ghetuygenisse, hoe weynich lusts wy tot strijdschriften hebben: die noch noyt met schriften yemant ghetercht, ia sulcke moderatie bewesen hebben, dat wy getercht zijnde, hoewel de penne niet ongeroert, nochtans tghene gheschreuen was, onghedruckt gelaten hebben, hopende dat sonder drucken de Calomnien tegen de Kercken wtghegeuen, door eenighe andere middelen onderdruckt ende wech ghenomen souden werden: waer door wy oock by velen niet als coel, maer als al te cout gehouden zijn: Al hoewel wy dan veel lieuer hadden, dat alle dese dingen met een eewige stilheyt ende vergetenheyt begrauen waren: Nochtans, also ons d'experientie heeft geleert, dat, andere sprekende, ende wy stilswijgende, de onnooselheyt verdruckt werdt, ende ter wijle dit boecxken by allen onuerhindert werdt ghelesen, ons stilswijghen van d'eene voor schultbekennen, ende van d'andere voor verradinghe of desertie der gerechtigher saecke gehouden werdt: ia sommighe oock haren roem dragen, dat wy teghen onse beschuldigers niet doruen kicken, ende also een grooten afbreuck inder kercke gheschiedt: So hebben wy ons genoodtsaect beuonden, een verantwoordinghe aen den dach te gheuen: welke wy midts desen uwen E.E. in aller reverentie presenteren, niet twijfelende, also sy t'ander oore tot noch toe ledich ende ghestopt gehouden hebben, sy sullent nu voor dese Defensie open doen, dewelcke wy niet min rechtueerdich houden, als sy eenuoudichlick ende met moderatie, sonder eenighe verre ghesochte vreemde manieren van spreken, ende eenighe bitterheyt oft schamperheyt gheschreuen is, als vanden genen die professie doen van anderen goet exempel te gheuen, ende niet twistachtich te zijn, maer het quaet te verdragen, ende de ghene die tegenstaen met alle saechtmoedicheyt te onderrichten. Verhopen ooc dat de Magistraet van Leyden selfs hem hier mede genoech gedaen sal houden, (twelc so niet gheschiedt, wy ootmoedich versoecken mondelick tegen malcanderen verhoort te werden) ende dat wy eens door tmiddel uwer E.E. in ruste ende stilheyt onse Gemeenten sullen voorstaen ende regeren. Waer toe wy uwe E.E. hoochelick bedancken, dat sy de ordeninghe der Nederlantsche Kercken goedertierlick ontfanghen, door de haren neerstelic doen ouersien: op dat also door zijne Excel. ende uwe E.E. een goede sekere forme van kerckenregeringhe ghesancieert ende beuesticht zijnde, het Rijcke ons Heeren Jesu Christi, onder de eendrachtige ende Goddelicke bedieninge der Kercke verbreydet, ende de landen vanden Heeren in desen periculeusen tijden voor alle voordere swaricheden bewaert moghen werden. Wenshende uwen E.E. hier mede een ghelucksalighe ende voorspoedighe regeringhe: Amen.

schiedt, wy ootmoedich versoecken mondelick tegen malcanderen verhoort te werden) ende dat wy eens door tmiddel uwer E.E. in ruste ende stilheyt onse Gemeenten sullen voorstaen ende regeren. Waer toe wy uwe E.E. hoochelick bedancken, dat sy de ordeninghe der Nederlantsche Kercken goedertierlick ontfanghen, door de haren neerstelic doen ouersien: op dat also door zijne Excel. ende uwe E.E. een goede sekere forme van kerckenregeringhe ghesancieert ende beuesticht zijnde, het Rijcke ons Heeren Jesu Christi, onder de eendrachtige ende Goddelicke bedieninge der Kercke verbreydet, ende de landen vanden Heeren in desen periculeusen tijden voor alle voordere swaricheden bewaert moghen werden. Wenshende uwen E.E. hier mede een ghelucksalighe ende voorspoedighe regeringhe: Amen.

Vwer E.E. onderdanighe dienaers,

De Dienaers des Woorts ende Ouderlinghen der Kercken van Zuydt ende Noort-Hollant.

Antwoordeder Dienaren des Woordts ende Ouderlinghen der Kercken van Hollandt, wt den naem
derseluen onlancks vergadert gheweest zijnde tot Haerle: Aen mijn E.E. Heeren de Staten deseluen Landts:

Op de Remonstrantie by de Ouvericheyt van Leyden, aen de voorsz Heeren Staten ghedaen, ende
wtghegheuen, aengaende t'verhandelde der Dienaren des Woordts end' Ouderlinghen der
Nederlandsche Kercken i het Synodus tot Middelbuch, etc.

Waerinne de clachten tegen tvoorsz Synodus ende Synodale Acten voortghebracht, cortelick ende claerlick
tot noodighe ontschuldighe der kercken beantwoort werden.

Tot Delft,
By Aelbert Henricxz. woonende ant Merct-velt, Anno 1582.

NAe dat die van Leyden de helft harer Remonstrantie doorgebracht hebben met een ouervloedige verclaringe, *datse tot geenens Religions-dvvangh int cleyn noch int groot, noch tot eenige statuten oft decreten daer her streckende, aen te nemen, soudens verstaen willen*: op welcke materie sy noch euenwel int eynde desselue haers Schrifts wederomme veruallen, alwaer wy so veel noodich is, antwoorden sullen: So keeren sy haer tot den genen, *die met hare Actis Synodalibus her voortreden*, byden welcken sy onghetwijfelt de Kerckendienaers verstaen, en belouen cort bescheyt te gheuen, *vvaeromme hen deselue in gheenderley vvijsse gheraden is aen te nemen*. T'bescheyt, datse gheuen, bestaet ten eersten daer inne, dat de kerckendienaers niet connen doen blijcken, dat sy macht oft authoriteyt hebben, om de Acten voorsz haerluyden *op te vwillen dringen*: dat zijt ooc niet doen ten behoorlicken *fijne* ofte eynde. Aengaende de *macht* (want dese onderscheyden sy vande *authoriteyt*) so seggen sy haer *tot noch toe so vele niet ghebleken te zijn* vande macht, die de dienaers soudens moghen seggen van God ontfangen te hebben, *dat sy ghelooouen connen, dat haer Godt de Ouericheyt te beheeren, soude tot dienaers gestelt hebben*: twelck inder daedt niet anders geseyt is, dan dat de Kerckendienaers geen macht hebben van God, om haer Acta Synodalia der Ouericheyt op te dringen, aengesien sy van God niet tot Heeren ouer de Ouericheyt, maer tot dienaers gestelt zijn. Dit is de eerste aenclachte: Waertegen wy plattelick ontkennen dat wy de Synodale Acten der ouericheyt willen opdringen. Want opdringen is met drang, sonder reden ende bescheyt, yemande yet ophelpen: twelcke nemmermeer beuonden sal werden by ons te geschieden, aengesien wy de kerckenordeninge (waer van hier de questie is) den H.H. Staten ouergegeuen hebben, volghende de ordonnantie des Synodi, tot geen ander eynde, dan op dat deselue (die wy betrouwen niet in te houden, of tegen Gods woordt of tegen de politie strijdende) by den voorsz Heeren doorsocht, ende oprecht beuonden, gesancieert ende beuesticht soude werden: Indien ooc hare E.E. yet daer tegen hadden, dat wy gehoort zijnde, verclaringhe of veranderinge daer inne gedaen mochte werden, als men beuinden soude te behooren. Dit is ymmers geen opdringen. Daeromme handelt men onrecht, wannermen ons so leelick vermaect, als die ouer de

Ouericheyt heerschappe willen voeren, daer wy van Godt niet tot Heeren, maer tot dienaers ghestelt zijn. Wy weten door Godts genade wel wt den mont ons Meesters Christi, dat de Coninghen ende Ouvericheden der volcken ende natien heerschappije ouer deselue voeren: 100 maer dat het met ons also niet behoort te zijn: Ende wt den mont Pauli, dat een yeghelick der Ouericheyt schuldich is onderdanich te zijn.¹⁰⁰ Voorwaer, nadenmael wy niet lijden, dat eenighe primaetschap ofte heersinghe van yemandt van ons ouer zijne mededienaers ghebruyct werde, ghelijck tselue inden Lxviij. artijckel der Kerckenordeninghe te sien is: So lijden wy veel min, dat yemandt van ons ouer Ouericheyt van Godt gestelt, hem onderwinden soude te heerschen: men mach oock metter waerheyt niet seggen, dat wy voor hebben alle ghesamentlick sulx te doen, want de xxi. artijckel der voorghemelde ordeninghe brengt mede, *datmen inden Kerckelicken tsamencomsten gheen andere dan Kerckelicke saken handelen sal*, ghenoech te verstaen gheuende, dat de Synodi gheensins haerseluen inde hoocheyt der Wereltlijcke Ouericheden begheeren te steken. Doch gelijckerwijs ons wel bekend is, dat wy den Machten ende Magistraten schuldich zijn te ghehoorsamen, denseluen onderworpen zijnde met lichame ende goet, ghelijckerwijs wy den Staten sLants van Hollandt ouer drye iaren inden Haghe opentlick verclaert hebben: Also moet oock niet verswegen zijn, dat wy, betreffende de bedieninghe des woorts Godts, niet dienstknechten der Ouericheyt ofte eeniger menschen, maer Christi zijn, denwelcke so wel de Ouvericheyt als wy zijn onderworpen: ende is niemande, hoe hooch hy verheuen is, gheoorloft des Heeren Woordt ende beuel te beheeren: daer van wy also tot Dienaers ghestelt zijn, dat de H. Geest int aensien end' van wegen deses hoochweerdighen Dienst, allen menschen beueelt den Voorgangheren of Leydtsluyden, die voor haer ziele waecken, ghehoorsaem te zijn: oock wel wtdruckelick segghende, dat wie haer hoort, Christum self hoort, ende wie haer verwerpt, Christum self verwerpt, ende haer noemende regeerders, ende huyshouders of dispensiers Gods, onder welcke

¹⁰⁰ Luc. 21. 21.

¹⁰¹ Rom. 13. 1.

gheestelijcke regeeringhe ende huyshoudinghe een yeder Christen ghehouden is hemseluen te begheuen: Daeromme wy oock om gheens menschen wille, ons yet connen laten benemen van tgene dat God tot opsicht ende regeeringhe zijner Kercke beuolen ende verordent heeft.

Belanghende het tweede, met *vvat autoriteyt* wy de Synodale Acten voortbrenghe: so loopt de aenclachte daer op: Aenghesien wy by der Ouericheydt tot een Synodum behoort hadden gheauthoriseert te zijn, ende tselue niet gheschiedt is, dat het daeromme *voor gheen wettelick Synodus ghehouden mach werden, noch voor gheen nationael Synodus, vvant de generale Staten, die het hooft van de Nederlandtsche natie zijn, tselue niet beschreuen, be-*

stemt noch gheaprobeert hebben. Hier op antwoorden wy: Ten eersten, dat het Synodus niet sonder autorisatie der Ouericheden der landen tsamen gheroepen ende ghehouden is: Want alsoo sy de oeffeninghe vande ghereformeerde religie met openbare autoriteydt toeghelaten ende beuesticht hebben, ende onder deselue oeffeninghe tgebruyck niet alleen van Kerckenraedts versamelingen of consistorien ende classen, begrepen is, maer oock van Synoden (die niet anders zijn dan kerckelicke vergaderingen, bestaende wt den afghesonden Dienaeren ende Ouderlingen van verscheyden Kercken of Classen). Welcke tsamencoemsten ghegrondet zijn in het clare woordt des Heeren:¹⁰² So volcht dat de Staten het ghebruyck end' oeffeninghe der Synoden mede toeghelaten ende gheoctroyeert hebben. Ten anderden, coemt noch hier toe, beroerende eyghentlick het Synode, alhier in questie: dat niet alleen zijne Excell. met sekere Dienaren des woorts sprekende vanden stande der Kercke, meermael verclaert heeft, zijn wille te zijn, dat een Synodus ghehouden soude werden, aen twelcke oock nu vergadert zijnde, deselue zijne Excell. als aen een wettelicke vergaderinghe, van wichtighen saecken geschreuen heeft: Maer oock, dat de Dienaers voor het houden der voorsz vergaderinge, den H.H. Staten generael te Amsterdam zijnde, gheremonstreert hebben, dat om wichtighe oorsaken een Synodus beschreuen was, versoeckende hare E.E. eenighe daer by te willen seynden, om met hare autoriteyt alle handelingen te dirigeren: Waer op de voorsz. H.H. op den xxiiij. May, 1581. (also door hare langhsame tsamencoemste ende vele occupatie de Remonstrantie in langhe ter audientie niet conde comen) gheantwoordt hebben, als blijkt by d'Apostille: *Dat sy het voornemen der Remonstranten niet anders dan Christelick ende Goddelick en conden beuinden, &c. Item: dat sy de Remonstranten versocht hebben, ghelijck sy by desen noch versoecken, den aenstaende Synosum te vullen voorderen, houden ende sluyten, ter plaetse in desen vermeldet, sonder daer toe te vervvachten eenighe ghedeputeerden vande Generaliteyts vveghen, ouermits de voorsz Heeren Staten gheene andere vermoeyen ofte opinie vanden Remonstranten connen hebben, dan datse alle hun handelingen, soo vvel in dese aenstaende Synodus, als andersins, tot Godts eere ende stichtinghe der Kercke Christi sullen schicken ende bedragen, &c.* Wat nu voorder de beschrijvinghe ende tamenroepinghe des Synodi aengaet: die bekennen wy wel byden Staten niet ghedaen te zijn, maer wy ontkennen (hier niet disputerende of dit Synode Nationael of Generael van ons ghenoeemt is) dat gheen Synode voor wettelich te houden zy, dan dat vande Ouericheyt beschreuen werdt: ende dat ouer sulcx de beschrijvinghe der Ouericheyt geheel nootwendich zijn soude. Want, op dat wy swijghen, dat de Apostelen een wettelick Synode ghehouden hebben sonder beschrijvinge

der Ouericheyt: so zijn oock wel daer na, al waren de Ouericheyden Christenen, door een simpele beschrijvinghe der Bisschoppen ofte Kercken-opsienders, Synodi ghehouden gheweest: gelijck eenighe Scribenten (waer teghen die van Leyden so weynich hebben, als wy hebben teghen de ghene op de welcken sy wijsen) claerlick betuyghen, ende segghen, wanneer het de alghemeyne noot eyscht, insonderheyt so de opsienders versuymachtich zijn, dat alsdan met recht de Coningen ende Princen hare autoriteyt daer tusschen stellende, strengelick ghebieden Synoden gehouden te werden. Altijts blijft dat warachtich, dat dit Synodus met voorweten end' bewillinghe der generale Staten ghehouden is geweest, ende dat sy tselue gheensins verboden hebben, ouermids de beschrijvinghe van haren E. E. niet gedaen was, maer veel meer versocht hebben gehouden te werden: wel wetende, datmen de Synoden ende vergaderinghen der Regeederen ende Herderen der Kercke, dienende tot onderlinghe beradinghe vant welvaren ende voorderinge des gemeynen lichaems, soo weynich

¹⁰² Mat. 12. 17. Act. 15. 1. 2. etc.

mach laten sonder merckelick perijckel ende verderf desseluen lichaems der Kercke, als hare E.E. ofte ander Regenten des Landts, wie sy oock zijn, haer Dachvaerden oft landtdaghen ende andere vergaderingen laten mogen. Daerentuschen verclaren wy, gheensins wt verachtinge harer hoochheden gheschiet te zijn, datmen haer tot de beschrijvinghe des Synodi niet versocht heeft: maer dewijle wij het daer voor hielden, dat hare E.E. als die met zijne Excell. alle goede correspondentie houden, wel te vreden zijnde dat een Synodus beschreuen soude werden, niet behoefden om de beschrijvinghe ghemoeyt te werden: bysonder alsoo oock Anno 78. de Staten van Hollandt voor haer deel de beschrijvinghe des generalen Synodi ghelaten hadden tot laste van de Dienaren des Woorts, alst blijkt by de Acte daer van wesende. Doch wy zijn wel te vreden dat de beschrijvinghe op een ander tijdt by der Ouericheydt ghedaen werde: ende wenschen dat mijn H.H. haer daer toe conden of wilden verledigen, principalick wanneer de Dienaers versuymelick zyn, ofte eenighe groote noot voorhanden is: gelijk men weet dat myn H.H. de Staten van Hollandt Anno 79. een Synode Prouincial inden Daghe beschreuen hebben ghehad, al waer oock van weghe zijner Excell. een Dienaer des Woorts verschenen is: welke Synodus euenwel niet gheacht ofte gherespecteert is gheweest vanden ghenen, die alhier so seer op de beschrijvinghe der Staten drijuen.

Tghene sy vorder in dit tweede point, de autoriteyt beroerende, voortbrengen, *dat selfs het Synodus den Staten de maet gheset heeft, daer inne, dat het selue den staet der Heeren Staten heeft gestelt, medebrengende hoe dat een yeder Prouincie in het Synodo nationael soude gherespecteert vvorden:* Tot wederlegghinghe van dien, is niet anders noodich, als een bloote aenwysinghe vanden handel des Sy-

nodi selfs twelcke (als wt den Acten blyckt) een afdeelinghe der Kercken ghemaect heeft in een yeder Prouincie, in sekere Classes ende particuliere Synoden, ten eynde dat goede opsicht op de Kercken ghenomen, ende de Kerckelicke vergaderinghen bequamelick ende ordentlick ghehouden mochten werden. In welke afdeelinghe niet ghesien is op de hoocheyt ofte leecheyt diese in Synodo bebben soudē (want wy, door Gods ghenade, met den Phariseen om de hooghe sidtplaetsen niet kijuen) maer alleen op den staet ende ghelegghentheyte der Kercken in den teghenwoordighen tydt, onder correctie ende verbeteringhe in toecomenden tijden. Want het is kennelick, dat Hollandt ende Zeelant meer voorsien zijn van Kercken, dan eenighe andere Prouincie inden Nederlanden: soo ist dan oock gheen wonder dat meer Classes in desen prouincien zijn dan in dandere. Wat mate is hier dan den Staten ghestelt? Voorwaer, indien yemant te claghen soude hebben vande oneffen afdeelinghe ende het onghelijck respect der prouincien inde Synodale vergaderinghen, ten aensien vande veelheyt of weynicheyt der stemmen: so hadden de Kerckendienaers meer rechts daer toe, dien de saecke eyghentlick aengaet: Maer nu hebben zijt selue also ontworpen by prouisie: so dat die van Brabandt, (hoewel het een groote prouincie is, ende inder Politie de weerdichste) verclaert hebben niet meer alsnoch te connen wtbrengen, als een Particulier Synode. Laet dan sodanighe onghesonde beschuldighinghen varen, die selfs gheen verwe van waerheyt hebben: ghelijck wy hier achter noch breeder sullen hooren, alwaer onse wedersegghers selue doch eens te passe brengen.

Roerende tgene sy wijders seggen vanden *prouincialen Staten*, dat deselue niet alle ende yeder tot den Synodo autoriteyt ghegeuen soudē hebben, met namen Hollandt niet, ende in Hollandt sy van Leyden, ende andere met haer: Daerop antwoorden wy: aengaende de verschrijvinghe, dat daer van hier voor genoeg geseyt is. Ende soo veel belangt de bewillinghe om het Synodus te houden, so connen wy het consent der generale Staten (als vooren) niet anders aensien, als een consent gegeuen van allen geunieerden prouincien ghesamentlick: want die dragen ymmers den naem van de Staten generael. Of nu die van Leyden, of oock eenighe andere stadt of steden in Hollandt, haer ghestelt hebben tegen het Synode, daer van connen wy gheen kennisse draghen; ende aengaende particulierlick die van Leyden, alsoo sy onghetwijfelt langhe te vooren vanden Synodo gheweten hebben, so hadden zijt mogen in tijds te kennen gheuen, ende die Staten beter onderrichtet hebben, so hadden hare

E. E. (indien de redenen so wichtich gheweest waren) de Hollandtsche Kerckendienaers wel thuys ghehouden. Ofte nu die van Leyden ende eenighe andere Steden de Acten des Synodi gheapprobeert hebben, of niet, is hier die questie: maer

alleen met wat redenen de wedersprekers des Synodi connen beweerē, dat de Synodale Acten onrecht zijn. Want dat sy segghen, *datter niet eene stadt is, die t'inhoudt des Synodi te effectueren doenlick vindt*, gheeft ons vreemdt, dewijle wy niet vernomen hebben dat eenighe ondoenlicheyte voorghewendet is vande steden: doch die sullen wy hier na ondersoecken, als wy eenighe artijckelen by die van Leyden niet doenlick geuonden, stucke wyse sullen besien.

Nopende de *practijcken*, die *sommighe* ghebruyckt soudē hebben, *om hen allenskens inde possessie te gheuen* vande onderhoudinghe der Kerckenordeninghe in Synodo ghestelt: Wy zijn te vreden, so daer eenighe van ons beuonden werden, met onbehoorlickē practijcken omme gegaen te hebben, datse behoorlick, tzy op kerckelicke ofte op politijcker wijze, ghestraft werden. Maer indien die van Leyden (alst schijnt) seggen willen, dat ettelicke Kerckendienaers haer tonrecht beclaecht hebben teghen eenige Magistraten of Regenten, van dat sy een Predicant aengenomen hadden, sonder d'andere Dienaers des Woorts int minste te voren daer van aen te spreken, ende met haer te communiceren: Soo segghen wy dat sy de Dienaers tonrecht hier in bestraffen, ende met grooten onuerstant de rechte possesseurs van hare possessie wt sluyten willen. Want in dien de beroepinghe eens Dienaers des woorts, tzy in wat plaetse het is, alleen by politijcke mannen sal staen: so sal nootsakelick, wanneer die politijcke mannen de suyuere religie ongunstich zijn, terstont de plaetse voor die Predicanten open staen, die van wegen der leere, der regeringhe, ofte des leuens tot sodanighe diensten gantsch onbequaem zijn: Waer wt niet anders ontstaen sal, als scheuringhe ende verdeelinghe der religie, ende dat dickwils in een selue stadt ofte plaetse: ia de vyanden der Kercke connen gheen bequamer middel hebben dan dit, om een verstooringhe ende veranderinghe in Religie saecken aen te rechten. Tis immers een wtghedruckte ordonnantie in Godts woordt, dat de Dienaers des Woordts door het Ouderlingschap gheordonneert ende ingestelt sullen werden: als wy hier na hooren sullen. Daerom bedroeuē wy ons, dat dese menschen haer door hare affecten so verre laten verrucken dat sy de kercke wt de possessie willen weeren, daer inne sy vanden H. Gheest van aenvangh ghestelt is gheweest, wt sorghe (soo sy voorghegheuen) datse teghen *een nieu Pausdom* te doen sullen crijghen, so sy bytijds de Predicanten niet beletten: Daer ter contrarie, indien men de beroepinghe der Dienaren des woorts op eenighe politijcke mannen soude willen laten staen, lichtelick het oude Pausdom weder in conde cruypen, om twelcke wech te doen sy hare kinderen moeyte ghenoech achterlaten soudē: Want hier toe niet meer als drie ofte vier, die der Kercke niet toeghedaen ofte vyandt zijn, in een collegie behoeuen soudē: ghelijck dan de practijcken des Satans openbaer zijn.

Belanghende nu het eynde, waer toe de Dienaers op de Synodale acten dringhen, twelck het derde point was, int beghinsel deses Schrifts voorgheslaghen: Soo segghen sy *het daer voor te houden, datter de Dienaers niet anders als vvel meynen, om het hooft metten gheheele lichame tsamen in een coye te brenghen*: maer sy loochenen dat dese goede intentie der Dienaren profijtelick ende prijselick is, twelcke sy pooghen te bewijsen met een ghelijckenisse van een Herder, die somwijlen zijn verdoolde schapen al te hert na drijuende, deselue verliest, ter wijle hyse meynt weder terechte te brengen. Item met ettelicke exempelen van goede luyden, die dood haer goede intentien veel quaets gedaen hebben, als van Constantijn den Keyser, ende vele andere vrome herten, die de Kercke met menichte van tijdelicke goederen begiftiget hebben: van Herders der Kercke, die haer wt yuer te hert stellende tegen de ketteren, haer schaepkens int verderf hebben gebracht: vanden genen die om het vleesch af te steruen haerseluen hebben begheuen tot grooter soberheyt ende strengicheyt des leuens: Cortelick, vanden ghenen die de afghestoruen heyligen tot een exempel des goeden leuens den menschen voorgebeeldet, of yet anders tot een voorbeeldt van Godtsalicheydt versiert hebben. Waer wt sy eyndelick besluyten, dat wy *dese onnutte plantage ende vervloecten boom by onsen tijden vvtgheroeyt zijnde, ons hebben voor te sien, dat vvy niet vveder in ghelijcke ofte meerder inconuenienten vallen*. Maer of wy nu haerluyden hare ghelijckenisse ende exempelen al toestonden (hoewel op eenighe misschien wat soude vallen te seggen) so ontbreekt het hen noch aen t'bewijs, hoe alle dese dinghen op de kerckendienaers ende het Synode passen. Sommighe dinghen die wt goeder intentie van een mensche ghedaen werden, zijn gheheel quaet, ende is daeromme sulck een werck te misprijsen, end' grootelick te verdoemen, hoe goet dat oock de intentie is, die de mensche daerinne heeft. Als by exempel, datmen den echten staet den Dienaren

des Woorts verboden heeft, om met meerder suyuerheyt de heyliche Godsdiensten te doen, ende met min verlets haerseluen tot de gebeden ende ondersoeckinge der Schrift te begeuen. Sodanigen dingen, hopen wy, sullen die van Leyden inden Actis Synodi niet vinden. Daer zijn andere dingen die goet zijn, waer by een goede intentie comende, het werck seer goet ende prijselick wert: als wannermen iongers aen het studeren hout, om in toecomende tijden goede Ouericheden ende kerckendienaren daer wt te mogen hebben. Sulcx connen die van Leyden inden Synodo niet misprijsen. Te arbeyden dat het hoeft met den geheele lichame tsamen in een coye, dat is, Magistraten ende onderdanen gelijcke tot de kennisse der Euangelischer waerheyt, ende openbare professie der reyner Religie gebracht moghen werden, is een seer loffelicke intentie, volghende de ghetuygenisse des woorts Gods, twelcke leert dat de Dienaren des woorts so wel de wijsen als de onwijsen schuldich zijn, achter-

volghende twelcke Paulus niet min Agrippam den Coninck ende Sergium Paulum den stadthouder, als Onesimum den slaef ghesocht heeft inde schaeps coye Christi te brenghen. Heeft dit nu het Synode voor, t'is goet: maer indien het onbequame of onbehoorlicke middelen daer toe ghebruyckt, daerinne is het te misprijsen: twelcke, oft alsoo is, sullen wy daer nae hooren, ende hier nu int voorby gaen aenmercken, datmen altijts neerstelick voor hem moet sien, niet also de goede intentien, veroorsaeckende de invoeringhe vant quade, te wederstaen, dat hier en tusschen de quade intentien, dienende tot wechneminghe van t'goede, inghelaten ende ghestijft werden: op dat wy den sotten niet ghelijck zijn, die het quaet schuwende, in een contrarie ende quader vallen. T'is waer: de rijckdommen der (Kercke ghelijck sy hier voortbrenghen) wt goeder meyninghe vande religie gebaert, hebben de moeder eyndelick verslonden: maer aen d'andere zijde ist niet min waer, dat de armoede der Kercke wt goeder intentie vande religie, ende wt hate der Pausselicker hoocheyt ghebaert, de religie lichtelick wthongheren sal, ten zy datter in voorsien wert: ymmers is het niet te vreesen, datter haest Constantini weder opstaen sullen, de welcke de Kercke door hare oueruloedige mildicheyt teghen hare intentie sullen verderuen. Tyrannie is seer quaet, die na eygen lust regeert, ende niet nae goede wetten, niet vraghende na den haet, wanneerse slechts werdt ghevreest: Maer daer gantsch gheen regiment noch ontsich is, gaet het noch argher toe: Sijn wy de tyrannie des Pausdoms ontvloden, laet ons toesien dat wy in gheen onghेbondene licentie des libertijnschaps, streckende tot alle confusie ende onordeninghe, veruallen: want hier inne heeft de waarschuwinghe onser Wedersprekeren plaetse, *Dat wy de stompe roede niet vvech vverpen, om op ons een scherper te halen.*

Maer (segghen sy) tghene ghyluyden ons voorstelt, is oft *Godts vvoordt, of t'is om goede ordinantien te stellen in tgunst dat in Godts vvoordt nae teghenvvoordigher ghelegentheyt niet ghenoechsaem gheparticualizeert is. Ist Godts vvoordt? laet v dan ghenoeghen, dat vvy de boecken van Godts vvoordt in grooter reuerentie aennemen: Ist om goede ordinantien te stellen in Gods Woort niet wtghedruct? laet het in onse Christelicke vrijheyt, die aen te nemen of niet, want t'is ghenoech dat wy ons aen den reghel Christi binden, den vvelcken volghende vvy sekerlick vveten dat vvy niet dvvalen mogen:* maer de Synoden ende decreten volghende zijn wy dies niet versekert. Hier op segghen wy tot antwoorde: Op tweederley wijze wordt gheseyt, dat yemandt het woort Gods voorstelt: de eerste is, wanneer de bloote clare woorden der Schriftuere tot des menschen leeringhe of vermaninghe voortghebracht werden, sonder eenich argument of beslyt daer wt te maecken: als die ghene doen, de welcke een plaetse der H. Schrift van woort tot woortd voozresen. De

andere wijze is, wanneer yemandt eenighe leeringhe of vermaninghe voorstelt, die hy wt de clare ende letterlicke Schriftuere beslyt, hoewelse van woort tot woort daerinne niet beuonben wert: als wanneer yemant leert, dat wy alle in sonde ontfanghen ende gheboren werden: datmen alleen doort gheloof in Christum gherechtueerdicht wert: ende datmen de kinderkens der Christenen doopen sal. Dit leste houden de Remonstranten, hopen wy, voor Godts Woordt, so wel alst eerste: ende also nemen sy voor Godts woordt aen de argumenten ende beslytinghen wt de H. Schrift rechtsinnichlick ghetoghen, ende ontwijfelick volghende, tzy dat se hen by monde inde predicatie, ofte by gheschifte inde boecken voorgedraghen werden: ten waer dat sy van sulcker opinie waren, dat tot een middel, om de secten ende partijschappen te minderen, goet ware, (ghelijck onlanx in een boecxken wtghegheuen is) dat alle mondelicke ende schriftelicke wtlegghingen van Gods woort op hielden en alleene de bloote Schriftuere

voorgelezen worde. Maer dat sy also niet gheuoelen, blijkt ghenoech wt de oeffeninge der Predicatie diese in hare stadt hebben: hoewel sy hier seggen: *Laet v ghenoeghen dat vvy de boecken van Godts VVoordt in grooter reuerentie aennemen*: twelck wy also nemen moeten, datse by de boecken van Gods H. woort oock die verstaen, de welcke, hoewelse gheensins in ghelijcken graedt ende weerdicheyt met de bijbelsche Schriftuere die den richtsnoer aller leeringen is) zijn te houden: nochtans, wanneerse met den seluen ouer een comen, met recht gheseyt moghen werden, Gods woort ons voor te dragen. Dewyle men dan al wat de menschen ons voorstellen in religie Saecken, nae den voorsz regel schuldich is te examineren: So ist dat wy, belangende de Kerchenordeninge, van de welcke hier de questie is, vrijmoedichlick doruen versekeren, datter niet in is, twelck teghen de H. Schriftuere strijden soude. En nochtans bekennen wy, dat de dinghen daerinne begrepen niet euen ghewichtich zijn. Want de sommighe zijn sodanich, dat het wesen en substantie der kerckelicker discipline geheel ende al daer inne gelegen is: als by exempel, dat gheen Dienaer der Ghemeynte opgedrongen sal werden: Dat de Dienaers ondersocht sullen werden in leere ende leuen: Datse met den Ouderlingen hare vergaderinghen sullen houden, om van tgemeene welvaren der Kercke te handelen: Datse niemant ten Auontmale toelaten sullen, die sy weten dat onbequaem daer toe is, etc. De andere zijn sodanich, datse wel niet eygentlich het wesen en de substantie der voorsz discipline der Kercke self zijn, maer nochtans also tot goede ordinantie behooren, dat sonder de selue het principaelste lichtelick veruallen, ende confusie inbreken soude: als daer is. Dat ten minsten eenmael sweecks de Kerckenraedt tsamen come: Dat de Vader zijn Kindt ten Doop presentere: etc. De eerste soorte deser kerckelicke ordonnantien is alsoo in Godts Woordt ghegrondet, dat gheen

Kercke tsamen een welgestelde kercke Christi can zijn, ende euenwel die dinghen ontbeeren: daeromme sy inde vrijheyte der Kercke niet gelaten mogen werden, dewijle het vaste onbreckelicke regelen zijn, hoewel eensdeels niet letterlick van Christo gegeuen, nochtans wt Christi woorden ende tgebruyck zijner Apostelen sekerlick genomen. Aengaende de tweede soorte: hoewel men de Kercke daer aen also niet mach binden, als aent voorgaende: (want het comen can dat sonder te misdoen door eenige voorvallende occasien anders gedaen werde:) So behoort nochtans een algemeyne ordinantie te wesen, die de ghereformeerde Kercken deser landen ghesamentlick houden. Dat tot wechneminge der suyuerheyte der leere ende Kerckelicker discipline of superstitie eenichsins tendeert, behoort allesins ghelijckelick verhoet te werden:¹⁰³ Alle dinghen behooren geschietelick ende met orden toe te gaen: Wat eerlick is ende wel luydt, daer ismen schuldich na te staen, ende tghene also gheordonneert is, te onderhouden. Dese dinghen na zijn eygen fantasie alle daechs te veranderen, is gheen vryheyte, maer een licentie. Ende nochtans, dat het inde Christelicke vrijheyte staet, de reghelen der Kercke tot ordene dienende, wanneert de gheleghentheyte eyscht, te veranderen: wert selfs int laetste der Kerckenordeninghe aenghewesen: doch also dat niemant op zijn eyghen hant lichtelick een veranderinghe aenrechte. So wenschen wy dan dat mijn H.H. van Leyden Godts Woort inder daet met grooter reuerentie aennemende, ghelijck sy betuyghen, die ordinantien niet wederstaen noch beletten, dwelcke met Gods woort accorderende, ende wt den worde Gods genomen zynde, tot behoudenis der suyuerer leere ende der Christelicker discipline dienen.

Maer sy segghen: Dat tot allen tijden de Concilien, Synoden *ende decreten vveynich vruchts ghedaen, ende altijts vele quaets veroorsaect hebben*. Ende nochtans was de vergaderinghe der Apostelen ende Ouderlingen te Jerusalem een Synodus, ende heeft veel vruchts ghedaen, ende gheen quaet, maer veel goets veroorsaect, ghelyck sy selfs bekennen, *dat het een seer vvichtighe saecke betrefte, ende dat een fundament aldaer gheleyt is, vvaer op vvy sekerlick bouvvven moghen*. Hoe accordeert dit met malcanderen? Oft is het eenighe Synodus der Apostelen voor een goet Synodus te houden, ende zyn de andere al te samen weynich vruchtbaer? Dat behoortmen (onder correctie) niet soo onbedachtelick te segghen, ende met eene schrabbe alle de Synoden, die daer nae gheuolcht zijn, door te halen. Maer heeft van het Concilium van Nicea niet veel vruchts ghedaen, daer doch tselfde dien noodighen artijckel vande eeuwighe eenwesentlicke Godtheyte Christi met den Vader ende den H. Gheest, wt der H. Schrift teghen Arrium so

¹⁰³ 1. Cor. 14.; Phil. 4. 8.

dapper voorgestaen, beuesticht, een heerlicke belijdenisse des geloofs ghestelt, ende onder de eenicheydt der selue soo vele Herders ende Kercken ghebracht end' ghehouden heeft? Ick late nu staen meer ande-

re goede ende nutte dinghen, die aldaer besloten ende oock wtghericht gheweest zijn. Soo is dan den Godtsalighen ende vromen de handelinghe deses Synodi hooch-nut ende profijtelick geweest: Doch wy bekennen wel, dat tot dier tijdt de Ariaensche rasernyen niet al te mael wech ghenomen zijn gheweest, iae daer nae doo Asiam noch meer toegenomen hebben, als te voren, wt oorsaecke dat de besmettinghe in des Keysers familie cruypende, de Arianen aen hem wat voorstandts cregghen. Maer wie sal een Medecijsmeester bestraffen, die eenen patient het fenijn van therte dijft, ende hem tlijf doet behouden, hoewel door eenige quade toevallende accidenten een been of een arm in eenige meerdere quellagie ende passie gheraeckt? Oock mede plecht niemant, die eenich verstandt ghebruyckt, wt den wtganch der saecke vanden aenslach te oordeelen: aengesien dickwils de allerbeste raetslagen seer qualick, ende ter contrarie de aller sotste seer wel gelucken, T'is ymmers kennelick, dat de Apostelen, alsoo daer swaricheyt ende questie geresen was om een artijckel der leere, een Synodum, als een bequame remedie tot wechneminghe van dien, gehouden hebben, onghetwyfelt niet wt eygener wijsheydt, maer door ingheuen des Gheests Christi. Tis onloochbaer datse den Kercken, die na haer comen soudén, daerinne een exempel voorgheschreuen hebben, in ghelycken gheualle na te volghen. Hier op siende hebben de Kercken tegen de raserijen Arij, Eutychetis, Nestozij, ende anderen, hare Vergaderingen gehouden: De Heere heeft daer so veel seghens toe ghegeuen, alst hem beliefte: de recht gesinde zijn daer door tsamen ghehouden ende meer in eenen sin end' gheuoelen verknocht gheweest: sommige van haren dolinghen afghetrocken: den boosen de ontschult meer benomen. Om datter dickwils quaet naghevolcht is, ende dat de boose menschen ende bedrieghers (ghelijck ons Godts Woort wrdruckelijck waerschout dat gheschieden sal)¹⁰⁴ tot den quade voortghegaen zijn, verleydende ende verleydt wordende: daeromme moghen de vergaderinghen niet terstont voor weynich nut ghehouden werden. Wie sal met waerheydt segghen moghen, dat na het Apostolische Synode alle dingh int stuck der leere vande Rechtueerdichmaeckinghe des menschen, effen toeghegaen heeft? immer wie sal met waerheydt loochenen connen, dat oock daer nae de Joden haer besnydenisse, als noodich tot de rechtueerdichmaeckinghe, niet min als te voren ghedreuen hebben? De eenighe brief Pauli totten Galaten can ons hier op bescheydt doen. Wie salt oock, die in eenighe redelickheit staen wil alle de Synoden int ghemeyn laten ontgelden, datter niet weynige trubulente of beroerlicke, meest oock alle int Pausdom ambitieuse ende afgodische Synodi gehouden zijn? Sy bewijsen met eenige exempelen wt den historien getrocken, dat *de Concilien met haer voornaemste hooft de Paus, oorsaecke tot den Pausselicken Keyserdom ende tot de groote mutatie van rijcken ghe-*

gheuen hebben. Maer wien is niet bekendt, dat hoe een dinch costelicker ende noodigher is, hoe het dickwils meer ende met meerder schade misbruyckt werdt? De bekeeringhe der Heydenschen Keyseren tot den Christelicken gelooe, was een seer costelicke saecke: maer de Satan heeft dit middel wel weten te misbruycken tot verheffinghe der Bisschoppen ende verderf der kercke. Nimmermeer soudén de Synodi den Rijcken deser werelt eenich quaet gedaen hebben gehadt, ten waer dat sekere Bisschoppen, als die van Roomen en Constantinoblen, in aenmerckinge der Keyserlickén residenten inden seluen Steden, tot Ouersten bouen alle andere Dienaers der Kercken gestelt, ende daer na de Bisschop van Roomen tot inden hoochsten graet der Waerdicheyt verheuen, ende met vele rijckdommen begifticht hadde gheweest. Maer nu isser goet in te voorsien, dat dit niet geschiede: Want gelijckerwijs dit het besluit vande Kerchenordeninge is, *Dat geen Kercke ouer andere Kercken, geen Dienaer ouer andere Dienaren, &c, eenige heerschappie voeren sal:* also sullen de Ouericheden de hant daer aen houden, dat die ordinantie altijts naerstelic onderhouden werde, ende dat de Dienaers des Woorts met een eerlicke alimentatie te vreden zijn. Want wat soude onbillicker zijn, dan der kercke Christi te ontnemen, tgene haer van Godts weghen toebehoort: om dieswille dat haer eertijts door misverstant ende superstitie gegeuen is, dat haer niet toe quam? T'is recht datmen wtroepe wat des Satans is: maer alsoo nochtans datmen late wat Christi is. Het coemt der kercke niet toe landen ende steden in te slicken, ofte de rijcken der werelt ouer te setten: Maer daeromme ist niet gheseydt, dat haer niet toecoemt hare vergaderinghen ende Synoden te houden, welck

¹⁰⁴ 2. Tim. 3. 13.

recht haer Christus selue ghegheuen heeft. Datmen haer dan dit laete, ende dat onthoude, of so zijt tot haer treckt, beneme. Omdat de Joden mueytachtich ende oproerich waren, ende het iock der wereltlicke Ouericheydt wel begheerich waren van den hals te werpen, daeromme was de vreesse ende aenslach Herodis niet te rechtueerdiger, als hy hem verstoorende ouer den nieugheboren Coninck Christum (wiens rijck doch van deser wereltd niet was) hem socht om hals te helpen. De Ouericheden sien wel toe dat sy oock soodanighe een vreesse niet hebben, noch dierghelijcke aenslaghen maken teghen de regeringhe deses gheestelicken Coninck: Want die vreesse is onnoodich, ende d'aenslaghen ongherechtig.

Dat sy segghen, dat door dit Synodus Hollant ende Zeelant vvel souden moghen hooft van alle d'andere prouincien vverden, mitsdien haer dry stemmen vverden toegestaen, daer geen andere prouincien (behaluen Vlaenderen dat tvvee stemmen hebben foude) meer als eene stemme gegunt vvort: Het vvelcke of vvel een aenlocksel voor haer schijnt te vvesen, nochtans, so sy ooc anders, als na haren sin haer schicken mochten, alsdan ooc de verstroyden in vreemde landen haer ouerstemmen souden mo-

gen, ende alsoo de vreemden ouer ons alle gelijk heerschappie krijgen. VVaer door doch anders, als door quasi Paus macht hebbende Synoden?

Daer op behoeuen wy nau yet anders tot solutie voort te brengen, als tghene dat hier bouen vande afdeelinghe der Classen ende particulieren Synoden verhaelt is. Nochtans moeten wy de ydelheyt deser aenclachte wat naeckter ontdekken, op datse de kinderen selfs moghen sien. Aengaende dan de verstroyde kercken, daer van hier gheseyt wordt: sullen de lesers weten, dat daer by verstaen werden de kercken, die van een andere tale ofte ooc natie zijn, dan die is onder dewelcke sy resideren, ende behooren doch tot de Nederlanden: als daer zijn de Walsche kercken, die inden Nederduytschen prouincien verstroyt zijn. Item, de Nederlandtsche kercken, die noch in Duytschlandt ende Enghelandt zijn, ende dierghelijcke. Dese hebben (na het ontwerp des Synodi) vier stemmen, daer voort acht prouincien, in welcken nu de Reformatie is, thien stemmen hebben. Ghenomen nu, dat in desen kerckelicken vergaderingen so vele daer aen ghelegen ware (alst nochtans niet en is) dat d'een prouincie een stemme meer heeft als d'andere: hoe salt dan noch warachtich zijn, dat Hollandt end' Zeelant na wtwijzen des Synodi, wel souden mogen thooff van alle d'andere prouincien werden, ouermits sy dry stemmen hebben; daer doch Vlaenderen met een andere prouincie gerekent, soo wel dry stemmen heeft, als Hollandt ende Zeelant? Is Vlanderen end' Brabant het hooft niet met dry stemmen: waeromme salt Hollandt end' Zeelandt wesen? Want dese houdtmen immers soo wel voor onderscheyden prouincien als dandere, hoewelse onder eenen Graef behooren. Euen so weynich grondts heeft het dat sy seggen, wanneer Hollandt end' Zeelandt haer anders als nae den sin des Synodi mochten schicken, dat alsdan ooc de verstroyden in vreemde landen haer souden connen ouerstemmen: ende alsoo de vreemden ouer ons alle ghelijck heerschappie krijghen. Want of wel de verstroyde kercken met iiij. stemmen de dry stemmen van Hollandt ende Zeelandt ouerwonnen, souden sy dan alle andere prouincien al ouerstemt hebben? Of souden d'andere prouincien haerseluen mede onder de heerschappie der vreemden begheuen, ten minsten dat Hollandt en Zeelant onder dwangh ghehouden mocht werden? Ende of Hollandt end' Zeelandt van d'andere al ouerstemt quamen te werden, soude daeromme soodanighe een ouerstemminghe plaetse hebben, om sekere kercken hooft ouer d'andere te maecken? Het Synodus selue seydt, *Dat tghene door de meeste stemmen goet gheuonden is, voor vast ende bondich sal ghehouden vverden, ten zy dat het bevvesen vverde te strijden teghen het VVoort Gods, ofte teghen de artijckelen inden generalen Synodo besloten, so langhe als deselue door gheen andere generale Synode verandert zijn.* Nu ware immers sodanich een besluit van primaetschap, niet alleen teghen Godts Woort, maer ooc te-

ghen den achtend'tsestichsten artijckel des Synodi selue: Daeromme hebben alle dese teghenwerpinghen, selfs gheenen schijn van vasticheydt: Ende alle onpartijdighe Magistraten, sullen met ons bekennen, dat de distinctie de Classen end' Synoden, alleen tot ordene ende goede bedieninghe der kercke ghemaect, gheen distinctie mede brengt inde politische Jurisdiction, noch eenighe Gherechtigheyt in sulcken saecken gheeft of neemt: waeromme oock de Heeren, onder den welcken de vreemde kercken resideren, tot gheen heerschappie, ouer dese landen connen comen. Maer laet ons op sulcken claren saecke nyet langer blijen staen, niet lettende op het bitter verwijt van Paus macht te ghebruycken: want onse Synoden hebben (Godt lof) int minste niet daer na ghestaen, ende wenschen alleen dat de macht ons

Heeren Iesu Christi in zijne kercke ongescheynt behouden, ende derseluen beuel end' ordonnantie naerghecomen mach werden.¹⁰⁵

Sy gaen voort en spreken ooc op de menichfuldicheyt der Synoden. *By den Apostelen (segghen sy) is den gantschen tijt haers loops gheduerende, ende ruym ouer dertich Iaren gheprescribeert vsesende, maer een eenich generael Concilium ghehouden, van een saecke die het eenighe fondement in Christo betrefte, ende niet vvel anders beslecht conde vverden. Dit fondement nu ten vollen gheleydt zijnde moghen vvy in alle sekerheyt daer op bouvvven, ende doruen niet alle dry Iaren nieuue Synoden houden &c.* Wy antwoorden, Dat wy niet verstaen wat sy hier vande prescriptie van dertich jaren segghen. Indien sy segghen willen (alst schijnt) dat de Apostelen ruym xxx. jaren in haren loop gheweest waren, als het Synodus ghehouden worde te Jerusalem, soo faelgeren sy gantsche xv. jaren in haer rekeninghe: want de Chronijcke wijst wt, dat het gheweest ist int xv. jaer na het lijden Christi. Wy sien ooc niet, wat prescriptie dat hier is: Ende om voort niet te disputeren, hoe vele Synoden de Apostelen ghehouden hebben (want dat die van Leyden soudon willen seggen, dat de Apostelen maer eens in xxx. jaren Synodum hebben ghehouden, ware ons so licht te loochenen, als hen te versekeren) soo sullen sy ons immers wel toestaen dat het fondement der onverdiender rechtueerdichmakinghe door de enckele ghenade Gods in Christo, niet eerst in het Jerusalemsche Synode, maer al te voren gheleyt is geweest. Dewyle sy dan om de verstoorders der Kercke, die dit fondement om stieten, te wederstaen, ende, aengaende de onderhoudinge der Ceremonien Mosis, een ordene te stellen, haer Synodum ghehouden hebben: so mogen oock de kercken nu, wanneer of de selue, of eenighe andere fundamentale leeringhen, door de ketteren bestreden werden, ende de Christelicke Religie in periickel coemt, tsamen comen, om de suyuerheyt der waerheydt te beweeren ende voor te staen. Men weet, dat inde Kercke lichtelick eenighe besmettinghe der leere, of verscheydenheydt van Ceremo-

nien in cruypt, dat de Satan niet rust, door zijne instrumenten de Ketteren, die in groote menichte op de baen zyn, oock de Dienaers selue te besmetten: So ist dan van oudts voor seer nut aengesien, dat de Kercken goede correspondentie ende vaste gemeynschap met malcanderen hielden, om in eene belijdenisse des gheloofs, oock in ghelijckformicheyt der Ceremonien te volherden: twelcke niet bequamelicker gheschieden can als door de Synoden. Doch sonder dat, so vallender dagelijcx inde kercken ende mindere vergaderingen vele swaricheden voor, die aldaer niet beslicht connen werden, dewijl se te swaer zijn: of dat de personen, diese aengaen, haer tot meerdere versamelingen beroepen: twelcke hen niet gheweyghert mach werden, ouermids anders de onmooselheydt lichtelick door tyrannie ofte onuerstandt verdruckt ende verongelijckt soude mogen werden: daeromme de appellatien van oudts oock inder kercke Christi ghebruyckt zijn geweest. Dit is de oorsaecke, waeromme ten allen dry iaren verordent werdt een generale Synodus, op dat also de personen die eenige swaricheden hebben, eenen bestemden tijt moghen weten, wanneer haer saecken verhoort ende wech gheleyt sullen werden, om also haer seluen daer na te mogen reguleren. Maer ten heeft geensins, die meyninghe, datmen alle dry iaren nieuwe kerckelicke ordinantien maken, ende also geheele boecken met decreten vullen sal: Want een goede vaste kerckenordeninge eens ghestelt zijnde, sal deselue blijuen, ten waer dat de omstandicheyden des tijts eenighe noodighe veranderingen eyschten: also dat in dit stuck voort niet anders inden Synoden gedaen sal werden, dan datmen door onderlinghe conferentie vernemen sal, of de ghestelde ordeninge allesins vanden Dienaren te wercke gheleyt, ende niet daer teghens ghehandelt werdt. Ende voorwaer, ghelijckerwijs gheen nieuw Ius Ciuile of oock municipale gheboren werdt, hoewel de Regenten des landts hare lantdagen dickwils houdende, van velen dinghen spreken ende ordene stellen, nae dat de voorvallende noot is eysschende: Also, niet tegenstaende dat de kercken hare Synoden ende vergaderingen meermael houdende, tot regeringhe ende voorderinghe des Rijcx Christi, na eysch der voorvallenden swaricheden, eenige resolutien maecken ende ordene stellen: so is het doch daeromme niet te vreesen, datter een nieuwe kerckenordeninge wt worden sal, veel min een *Ius Canonicum*, gelyck ons wel schamperlick toegeschoten wert. Wy begheeren noch Pausen noch Paus bullen, Decreten noch decretalen te maecken: Ooc mede wat twistsaecken dat inden Synoden wech geleyt werden, daer van zijn wy wel te vreden dat de Acten (ten ware yet anders verhinderde) verbrandt werden: Wy achtent

¹⁰⁵ 1. Cor. 5. 4.

ghenoech dat alleen de noodichste dinghen, daer van men memorie houden moet, cortelick te boeck werden ghestelt, ende begheeren wel dat de Ouericheyt opsicht daer op neme, ende self by de handelinghe teghenwoordich zy:

ghelijck wy sulcx aen hare E. E. ouer langhe vertocht hebben.

Nu comen wy tot dry andere aenclachten, int eynde der Remonstrantie teghen het Synodus voortghebracht: Dat namelick het Synodus niet alleen *Ecclesiastijcke of Kerckelicke* dinghen handelt maer oock politijcke, die teghen *de autoriteyt* der Ouericheyt zijn: *teghen t'uyterlicke vveluaren* ende vryheydt der gemeynen ondersaten, oock teghen *de verbreydinghe ende verstammighe der familien*. Waer op wy aldus antwoorden. Wy hebben hier bouen ghehoort, dat onder anderen inde kerckenordeninge, alhier in questie, verordent is: *Dat inden Kerckelicken tsamencomen, tzy cleyn of groot, gheen andere dan Kerckelicke saecken, ende selue op Kerckelicker vijse, gehandelt sullen vverden*. Welcken artijckel daer toe dient, dat de politycke regeringhe met de kerckelicke niet vermengt werde, aenghesien het Gode belieft heeft deselue te onderscheyden, ghelyck in eenen mensche ziele ende lichaem: twelcke inder Schriftuere ghenoech te sien is.¹⁰⁶ So wert dan geboden inden kerckelicken tsamencomen alleen van kerckelicke saecken te tracteren: als die de leere, bedieninghe der Sacramenten, Christelicke Censueren, onderhoudinghe van goede kerckelicke ordene, verhoedinghe van ergernissen ende wechneminghe van kerckelicken gheschillen, aengaen: Ende dit niet op politijcke wijze, als met schriftelicke replijcken ende duplijcken, door procureurs end' aduocaten, met examinatie van ghetuyghen, met beedinghe etc: maer op kerckelicke wijze: als met voorstellinghe des oordeels Gods, met mondelinghe verhooringhen, ende met lieffelicke persuasien wt den Woorde des Heeren etc: heeft nu het Synodus hem met andere dan Ecclesiastijcke saecken bemoeyt: so heeft het so wel teghen zijn eyghen ordinantie als teghen Gods Woort selue ghedaen, ende wert met rechte gestraft, dewyle het zijn eygen vonnis voor hem brengt. Maer laet ons bezien, of ment beuinden sal.

Ende so veel ten eersten aengaet de vercortinghe vande autoriteyt der Ouericheyt, daer sy van spreken: aenghesien sy het Synodus beschuldighen, *dat sy van vveghen harer ghemeyne ende publijcke goederen, ende in haren officie niet anders als Vasallen des Synodi haest souden ghehouden vverden, midts t'aennemen der verhandelinge in het Synodo: midtsdien dat sy setten dat de nominatie ende electie der Predicanten by der Ghemeente, ende by der Ouericheydt de approbatie staen soude, etc:* soo sullen wy eerst den artyckel verhalen, daerinne vande beroepinghe der Predicanten, ende met namen vanden ghenen die te voren noyt ghedient hebben, orden ghestelt werdt. *De VVettelicke beroepinghe derghenen (seyt het Synodus) die te voren inden Dienst niet ghevveest zijn, bestaet ten eersten in de verkiesinge, de vvelcke gheschieden sal door den Kerckenraedt ende Diaconen, mitgaders het oordeel der Classe, ofte van tvvee of dry naestgheseten Dienaren, met bidden ende vasten, Ten anderen int Examen, ofte ondersoeckinghe,*

beyde der leere ende desleuens, devvelcke by denseluen staen sal, vanden vvelcken sy vercoren vverden: vvel verstaende dat nieuuvvelingen, mispriesters, monicken, ende die andersins eenige secte verlaten hebben, niet sullen toeghelaten vverden, voor datse ettelicke maenden langh beproeft zijn. Ten derden inde Approbatie ende goetkenninghe, beyde, der Ouericheydt doende professie vande ghereformeerde Religie (dervvelcke de Dienaer aenghegeuen sal vverden) ende der gantscher Ghemeynte, vvanneer den naem des Dienaers den tijdt van xiiij. daghen inder Kercke vercondicht zijnde, gheen hindernisse daer tegen ghecomen is. Ten laetsten, inde Beuestinghe inder Ghemeynte, devvelcke met behoorlicke stipulatie ende asuraghinghen, ende soo het de gheleghentheydt der Kercke lijden mach, met handtoplegginghe, tzy inder Kercke opentlick, of nae het gheleghen is, inden Kerckenraedt of Classe, doch altijds met openbare ghebeden toegaen sal. Hier bestraffen sy dat het Synodus possessie prentendeert, die het niet en heeft, ende der Ouericheydt als van tzijne mede wat toestaet: Want (segghen sy) *die vant Synodus zijn noch noyt in possessie ghevveest, devvijle sy al haer possessie ons, ende vvy vanden haren niet te bedancken hebben.* Om hier op te antwoorden: soo sullen wy gaen besien, wat recht dat de kercke heeft inde beroepinghe vande predicanten: wie de ghereformeerde kercken inde possessie van dien inghestelt heeft: ende wat den Ouericheden toebehoort. Aengaende trecht: ghelijckerwijs niemant de kercke Christi behoort te bedienen, of hy is daer toe bequaem: alsoo

¹⁰⁶ Joan. 12. 36. Luc. 11. 25.

wijst de natuerlicke reden self wt, dat het oordeel vande bequaemheydt dien alleen toebehoordt, die de gaue van Godt daer toe ontfanghen hebben. Nu zijnder gheen bequamer toe, dan de ghene die selfs inden Dienste des Woordts ende tot Ouderlinghen ghestelt zijn. Soo ist dan het werck der kerckendienaren, inde beroepinghe der Predicanten, om te sien na personen die bequaem soudén moghen wesen: ende sulcke gheuonden hebbende, te ondersoecken, voornamelick inder leere, end' oock ten anderen int leuen. Hier toe zijn sy onder anderen vanden Heere self gheordonneert.¹⁰⁷ Want dewijle sy vanden Heylighen Gheest, Regeerders of Voorstanders, Leydtslyuden, Opsienders, end' Herders der Ghemeynte, oock Huyshouders of dispensiers Gods genoemt werden, ende dit gheen ydele namen noch eertijtelen zijn: Soo volcht dat haerluyder ampt is, de Ghemeynten, waer ouer sy ghestelt zijn, in dit stuck, twelck een vanden principaelsten is, te regeren ende te leyden: alsoo dat hen, representerende de gheheele Kercke, toecoemt op te speurent, te nomineren ende te ondersoecken degheene die de Kercke bedienen sullen. Alsoo hebben Paulus end' Barnabas Oudtsten inden Ghemeynten verordineert, Actorum 14. 23. Alsoo heeft Paulus, neerstelick beschreven hebbende, hoedanich een Opsiender moet zijn, van Christi weghe Timotheo¹⁰⁸ met zijnen mede Oudtsten (ghelijck hy self mede vant

Collegie der Ouderlinghen ghestelt was) toeghekent het ampt ende de macht om Dienaers ouer de Kercke te verordnen, ende van ghelijcken Tito:¹⁰⁹ also oock tselue daer na inde oude Kercke ghebruyckt is gheweest: wel verstaende dat de Dienaer niet volcomelick vercoren is gheworden, of hy worde eerst de Ghemeynte opentlick voorghestelt, om van allen gheapprobeert te werden, die allen dienen soude: als ghenoechsaem wt der Schriftuere is blickende.¹¹⁰ Waer op voort een openbare inleydinghe ende beuestinghe in den Dienst gheuolcht is. Dit is altemael het erfrecht der Kercke: dit heeft haer de Heere Christus ghegheuen: dit hebben de Apostelen gehad, dit hebben sy haren nacomelingen achtergelaten, op dat het Rijck Christi op eerde onderhouden en geuoordeert soude werden: welcke recht op den huydighen dach noch in zijn cracht en uigeur blijft inder Kercke Christi, waer van wy ons bekennen Dienaers te zijn. Aengaende de possessie: daerinne is de Kercke van Christo self ghestelt ende gheeft, ende de ghereformeerde Kercken deser Nederlanden zijn weder tot het gebruyck van dien gecomen, al eer eenighe Ouericheden de openbare exercitie der Religie toegelaten hebben: ia als sy se noch te vyer ende te water veruolchden. Daeromme wy dese possessie den Magistraten (onder correctie) niet connen danck weten; maer wy hebben haer wel hoochelic te dancken, dat wy door hare toelatinghe ende wterlicke voorstant (vant welcke hier niet noodich is te segghen, hoe het veroorsaecht is) wt sonderlinge genade Godts tot onbeureest ende openbaer gebruyck van onse possessie ghecome zijn. Belanghende nu voort, wat den Ouericheden inde beroepinghe ende verkiesinghe der predicanen toebehoordt: ghelijckerwijs wy ons schuldich kennen onsen Magistraten, als den ghenen die vanden Almoghenden ouer ons ghestelt zijn, alle ghehoorsaemheyte ende eere te bewijzen: alsoo, dewijle het onsen goeden Godt belijft heeft, dat wy vrymoedichlick ende onbeureest onse Religie mogen oeffenen onder de beschuttinge derseluen, so belijden wy het ampt der kercke te zijn, geen Dienaer des Woorts aen te nemen noch in den Dienst te stellen, voor end' al eer hy den Magistraten aengedient, ende by deselue gheapprobeert is. Twelcke het Synodus ordonnerende, gheensins yet spreeket tot cleynachtinghe der Ouericheyt, als of de Kercke wat ex gratia ende wt mildicheyt dede, tgene sy doch andersins niet gehouden ware te doen, ende dat de Ouericheyt haer dies grootelick te dancken hadde, (ghelijck ons t'onrecht wert na gheduydet) maer gheeft den Regeerderen der kercke te verstaen, wat haer ampt ende schuldige plicht zy, twelck sy sonder God in hare Ouericheydt te verachten, niet voorby connen gaen.

Maer hen mishaecht seer, dat inden artijckel *staet Der Ouericheyt doende proffessie vande ghereformeerde Religie*: Want dat duyden sy ons also na: indiense professie doet, datmense alsdan aenspreken

¹⁰⁷ 1. Timo. 5.17. Hebr. 13. 17. Act. 20. 28. Eph. 4. 11. Tit. 1. 7.

¹⁰⁸ 1. Tim. 4. 14.

¹⁰⁹ 1. Tim. 5. 23. 2.Tim. 2. 2. Tit. 1. 5.

¹¹⁰ Act. 14. 23. Act. 13. 3. etc.

sal, maer so niet, datment sal laten bliuen. Waer wt sy besluuten, dat het Synodus poocht hoeft vande Ouericheydt te worden. *VWant (segghen sy) ist by aldien dat sy verstaen by dat vvoort Reformeert, een Religie die het verstant van het Synodus geconformeert soude zijn: so soude de Ouericheydt dat priuilegie niet anders genieten, dan als een lidt vvesende vant lichaem, daer van het Synodus een hooft vvesen soude, ende by feyl van desen, so souden of de Kerckelicke creatueren des Synodi meesters ende dispenseurs der geestelicken goederen, die een goet deel vande publijcke rijckdommen zijn, gehouden moeten vverden: of daer soude in Ouerheyt niemant moghen gheadmitteert vverden, als de creatueren van het Synodo.* Dit zijn haer woorden: dewelcke verhalende, wy ons grootelick bedroeuuen, dat een magistraet, die opentlick inde publicatie Anno 79. te Leyden ghedaen, bekent de religie in onsen kercken geoeffent na den worde Gods voor puer, suyuer, eenuoudich ende oprechtelick ghereformeert te zijn hem laet berichten van eenighe werregeesten of spotters, van welcken dese woorden schijnen te comen. Sy weten wel wat by de gereformeerde religie verstaen wert, ten zy datmen segghen wil, datse niet verstaen, wat religie syluyden (als oock d'andere Staten) belooft ende ghesworen hebben met zijne Excell. te helpen Handthouden. De Confessie en Catechismus zijn alleman in handen, die de somme der warer ende suyuerer leere onser kercken veruaten, ende met het verstandt niet van eenen Synodo, maer der H. Schrift (die wy voor den eenighen rechtsnoer houden) gheconformeert zijn. Wy moghen door Godts ghenade met waerheyt verclaren, dat wy de waerheyt der religie na de conformteyt ende overeenstemming, niet met eenigher menschen, maer met Godts verstandt ende wille, afmeten: So salmen oock niet bewijzen, dat het Synodus hem oyt als een hooft der Ouericheydt of der Kercke opgheworpen, of na sulcx int minste ghestaen heeft. Doch ghenomen of het Synodus wilde segghen, datmen int stuck van aenneminghe ende verkiesinghe der Dienaren des Woorts, gheen Ouericheden kennen sal, dan die alle ende yeder openbare professie gedaen hebben van de ghereformeerde religie: Hoe salt noch waerachtich zijn: dat, soo verrede Ouericheyt gheen professie doet, een van beyden sal moeten volgen, dat namelick, of de kerckendienaers (want dese verstaen sy by de kerckelicke creatueren des Synodi) meesters ende dispensiers vande geestelicke goeden zijn sullen, of dat in Ouericheyt niemant sal moghen gheadmitteert of toegelaten werden, als diet den Synodo wel behaecht: wt wat oorsake vallen sy hier van t'stuck der verkiesinghe der Predicanten, op de meesterschap ende dispensierschap vande gheestelicke goeden? Laet ong aenhooren de woorden des Synodi, daer op sy schijnen te sien. Int thiende artijckel staet: *De ghemeenten sullen sorghe draghen, dat haren Dienaren behoorlick onderhout ghegheuen vverde.* Item Artijck. xi. *VVanneer het ghe-*

schiedt, dat een ghetrouvve Dienaer door ouderdom of cranckheydt ghebroken zijnde, zijn ampt niet langher bedienen can: soo sal het der Ghemeynte toestaen te besorghen, dat hem ex bonis publici soo veel toegheleyt vverde, daer op hy de reste zijns leuens bequamelick ende eerlick door comen moghe: dat oock de vveduvven ende vveesen der Dienaren niet vergheten vverden. Dit zijn de woorden: waer op sy, mitgaders op de woorden inden bouen ghemeldten artijckel vervatet, haer voorgaende argument timmeren. Maer die timmerage valt ouer hoop, wanneermen insiet, dat dese artijckelen niet anders verclaren (twelck pmmers naecktelijck blijkt) dan, gelijckerwijs het der Dienaren des Woorts ampt is, haren gemeynten trouwelick te dienen ende altijts by te bliuen: dat also wederomme der Gemeynten officie is, haren Dienaren onderhout des leuens te doen, ende deselue, den tijt haers leuens in haren Dienst ouergebracht hebbende, ende nu afgearbeyt zijnde, niet te verlaten: noch oock, na datse deser werelt ouerleden zyn, hare behoeftighe weduwen en kinderen te vergeten: Dat sy daeromme door hare Opsinders ende regeerders sorghe sullen draghen, ende arbeyden, ghelijck de Predicanten by haer leuen, ende haren Dienst geduerende, ter ordonnantie der Staten, een eerlick onderhoudt toegheleydt werdt, wt den goederen die tot Godsaligen gebruycke, van onsen voorouderen gemaect ende ghedestineert zijn: dat oock also haerluyden den dienst door ouderdom afgheleyt hebbende, ende na haren doot, haren weduwen ende weesen (ten waer datse ghenoech van haerseluen hadden) wt denseluen goeden een eellick onderstant, by den seluen Ouericheden gedaen werde: opdat de Christelicke liefde ende danckbaerheyt gheoeffent, ende der menschen herten tot de Studia Ministerij ende Theologie niet onlustich ende flaew gemaect werden, wanneer so wel de Dienaers, als hare schamele weduwen en weesen, of verlaten quamen te worden, of met droeffenisse ende hertseer, als andere armen, vande ghemeyne aelmissen moesten leuen. Hier wt blijkt, dat wt de kerckenordeninghe int aller minste niet volcht, dat het Synodus, of de dispensatie ende meesterschap der gheestelicken goeden tot de Kerckendienaers selue wil brengen,

of tot het ampt der Ouericheyt niemant toegelaten wil hebben, dan die professie vande religie doen: Maer het volcht simpelick, dat de Ghemeynten sorghe draghen sullen, of dat by der Ouericheydt (sy doe dan professie vande religie of niet) den Dienaren een eerlick onderhout ghegeuen werde: of, tselue faelgerende, dat het wt andere middelen gheschiede. Aengaende nu de woorden, inden artijckel ghestelt, *Doende professie vande ghereformeerde religie*: daer mede en heeft het Synodus gheensins voor vande approbatie der Predicanten wt te sluyten de gheene die inden Magistraet haer seluen met openbare bekentenisse tot de gereformeerde Ghemeente ende tghebruyck der Sacramenten noch niet begheuen hebben (want de

daghelijcksche usantie der kercke brengt anders mede:) Maer den sin is: aengesien inde approbatie ofte verwerpinge eens Predicants van twee dinghen insonderheyt valt te oordeelen, namelick, so wel vande leere, als van't leuen, dat van't leuen ende manieren oock de Magistraten vreemdt vande openbare professie der religie zijnde, wel moghen ende behooren te oordeelen, ende de politieke verhinderighen, die sy weten, voorstellen, waeromme yemandt tot een Predicant niet behoort aenghenomen te werden: Maer aengaende de leere dat daer van het oordeel eyghentlick toebehoort de ghene die professie doen vande ghereformeerde religie: op dat alsoo alle perijckel van corruptie der religie voorsz te meer verhoedet werde.

Dat sy voort segghen *van't onderhout der armen, gasthuysmeesteren ende aen ende afstellinghe der Schoolmeesteren: ende besluyten, dat wt onse meyninghe volghen soude, dat niet alleen sy ende hare gantsche Ghemeynte het Synodo soude ondervorpen zijn: maer dat oock van haren kinderen niet dan na hare* (te weten des Synodi) *opinion gheinstituert vordende, sy souden erfmeesters bliuen, &c.* Daer op achten wy de antwoorde ten deele wt het voor gaende ghenoech te blijcken. Wy laten de Magistraten sodanighe gasthuys en armen meesters stellen, alst haer ghelieft: behoudens, dat altydt der Kercke Christi hare vrijheyt inde beroepinghe ende opsicht der Predicanten, tzy in wat plaetsen datse dienen sullen, gelaten werde, ende het niet stae inde macht eenigher politijcken mannen, die dickwils der religie niet zijn toegedaen, ofte geen verstant daer van hebben, ofte oock op het leuen so goede achtinge niet nemen, sulcke Predicanten te beroepen ende aen te nemen, alst hen goet dunckt, maer dat met der Kercke goede correspondentie gehouden werde, gelijk bouen aengheroert is. Hier en tusschen bekennen wy vrijmoedichlick, ons herte ende wensch te zijn, dat de ghene die sodanighe publijcke officien draghen ende het Magistraet ampt bedienen, om goede voorganghers ende lichten te wesen vanden geen die onder haer sorghe staen, den waren Godsdienst behertichden, ende oeffeninghe daer van deden, niet zijnde *creatuere van het Synodo*, maer betoonende te wesen rechte nieugheboren creatuere Gods: in wiens woort soo langhe als het Synodus blijft, gheen vromen hen schamen sullen de goede vermaninghen ende resolutien des seluen te volghen: wanneer het oock daer van wijckt, der vromen Ouericheden officie is, haer daer teghen te stellen. So begheren wy oock gheen *erfmeesters van haren kinderen* te zijn, om deselue niet dan nae onse opinionen gheinstituert te laten werden: want menschelike opinionen zijn valsche ende ongestadich, na dewelcke wy daghelicks leeren, datmen in der Kercke Christi niet sal te wercke gaen: maer tWoort Gods is de waerheyt selue,¹¹¹ ende blijft altyts bestandich, na wtwijzen van twelcke der Ouericheyt officie is, sorghe te draghen, dat de ieucht inden Scholen inde leere ende

vermaninghe des Heeren, (ten ware dat yemandt ontkennent wilde datse tot Vaders des lants ende der onderdanen gestelt zijn) onderwesen werde, ende noch veel meer datse door de schoolmeesteren, der religie niet toegedaen, van't leeren goeder boecken niet afgehouden, of met valschen ende der suyuerer leere wederstrijdende opinionen vedoruen werden: Op dat alsoo, niet eenich Synodus, maer de eenighe Meester Jesus Christus, de erfmeester beyde van ouden ende ionghen blijue: den welcke te willen meesteren, een al te groote vermetenheyt vanden leerkinderen ware.

Belanghende nu de tweede aenclachte, dat het Synodus yet soude gehandelt hebben strijdende teghen de ghemeyne vrijheydt *ende vterlick vveluaren der ondersaten*: verclaren die van Leyden (aentreckende tghene sy te voren gheseydt hebben) *Dat sy tot gheen religionsdvwangh, hoe cleyn sy oock zy, verstaen connen*: daermede sy te kennen gheuen dat het Synodus eenen religionsdvwangh invoert, ende ouer sulcx

¹¹¹ Ephe. 6. 4.

tegen de ghemeyne vryheyt doet. Tot bewijs van dien brenghen so voort de ordonnantie vanden boecken: segghende, *vvel vreemt in haren ooren te luyden, dat oock de luyden so verre comen, dat sy tot boecken te verbieden voortgaen, ende niet dan by gratie ende priuilegie (als eertijts de kettermeeesters plechten) toelaten vwillen*. Volghens dien, segghen sy hier voor, dat het Placcaet der Staten op de boecken *conform is des by eenen Synodo ghedecreteerde*. In dese beschuldige sien sy ongetwijfelt op den xxxviij. artijckel der Kerckenordeninge, aldus luydende: *Niemandt sal hem onderstaen eenich boeck of schrift van hem, of van een ander gemaect of ouerghesettet, handelende vander Religie, te laten drucken, of andersins vyt te geuen, dan tselue voor henen doorsien ende goet gekent zijnde vanden Dienaren des vvoorts zijns particulieren Synodi, ofte Professoren der Theologie onser belijdenisse*. Hier op antwoorden wy: Dat het Synodus inden voorgaenden artijckel gheensins voor heeft gehad, allen menschen int gemeyn een wet te stellen: want die ordonnantie can niet wijder

ghestreckt werden, dan op de personen inden naest voorgaenden artijckel gemeldet, die namelick de ghereformeerde Kercken ende scholen bedienen, ende de belydenisse des gheloofs onderschreuen hebben: twelcke oock eensdeels blijkt wt die woordekens, *zijns particulieren Synodi*: aenghesien het kennelick is dat onder de Classes ende Synodos de particuliere lidtmaten der gereformeerde Kercke eyghentlick niet gherekent werden, ende noch veel min die gheen professie doen vander religie: hoewel de Dienaers hier inne oock een onderrichtinghe hebben, om met namen de ghene die professie doen, ende gauen hebben van schryuen, te vermanen datse geen schriften wtgheuen, sonder die eerst andere vrome ende verstandighe mannen te laten sien. Soo geuen wy dan een yeder te oordeelen, met wat recht die van Leyden, om het Synodus inden haet te brenghen, ons by de *Kettermeeesters* gelijcken. Aengaende

de Kerckendienaers ende oock Schoolmeesters, professie doende: dat die in desen deele een ordonnantie onder malcanderen onderhouden: sullen (achten wy) gheen verstandighe, veel min godtsaligen, anders dan voor nut ende prijselick houden. Want indien sy van Godts weghe schuldich zijn acht te nemen op malcanders predication, ende leeringhen, dat inden seluen niet gheleert of gesproken werde, streckende tot ontstichtinge ende afbreuck der Kercke: Hoe veel te meer zijn sy gehouden de boecken gade te slaen, door dewelcke, quaet zijnde, veel meer quaets ende schade ghedaen werdt, dan door eenighe predication of mondelicke onderwijsinghen? want door de predication ende andere mondelinghe onderrichtinghen niet dan eene stadt of Kercke, maer door de boecken de gheheele werelt besmettet ende verdoruen werdt. Een yeder verstaet wel, hoe billick ende redelick het is: aenghesien de ghereformeerde Kercke een seker formulaer ende belijdinghe des gheloofs ende Catechismum heeft: dat ghelijckerwijs alle kerckendienaren professie doen vanden inhoudt van dien te leeren, alsoo oock acht ghenomen werde (ouermits de menschen seer veranderlick zijn, ende lichtelick oock wt den schoot der Kercke opstaen, die de selue verstooren) of in tgene sy schrijuen ende wtgeuen willen, niet en is dat daer tegen strijt: want oock dickwils, hoewel gheen kettersche, nochtans onnoodighe ende ongrondighe boecken wt weldunckentheyt ende naemgiericheydt van eenighen slechtverstandighen int licht ghegheuen werden, waer door de werelt met boecken ouerladen ende veruult werdt: ende vele boechen maeckens (ghelijck Salomon seyt)¹¹² gheen eynde is. Wanneer dan de gene, die de gaue hebben van schrijuen, yet begheeren aen den dach te geuen: indiense vroom zijn, ende niet anders als der menschen stichtinghe inden rechten ghelooue soecken: so sullen sy (ghedachtich zijnde des Woorts Pauli,¹¹³ De geesten der Propheten, zijn den Propheten onderworpen) het oordeel harer medebroederen geerne daer ouer laten gaen, ende het licht niet schuwen: Soose oock van een ander gevoelen zijn, als haer medebroeders, ende een ander leere willen voorstellen, dan daer sy te voren professie van ghedaen hebben: so ist immers recht, datse eerst met haren medebroederen de saecke met de H. Schriftuere ouerleggen, niet staende op haer eyghen verstandt: of immers moesten sy soodanighe boecken, niet onder den tijtel van Leeraers der ghereformeerde Kercke, maer als vreemdt van haer zijnde, wtgheuen.

Maer om op een soo claren saecke niet langher te blijuen staen: Roerende het placcaet, dat mijn H.H. de Staten *teghen de kettersche boecken* wtghegheuen soudén hebben: So hebben wy wel verstaen, datter een placcaet ghepubliceert is in Decembri laestleden, ten beuele van zijne Excell. als hooch ouericheyt, ende

¹¹² Eccle. 12. 12.

¹¹³ 1. Corin. 14. 32.

den Staten van Hollant: Maer wy beuinden dat tselue niet int bysonder spreek van kettersche boecken (want dat woort en wert selfs niet daer in

vermaent) maer int alghemeyn van schandaleuse, *argherlicke oproerighe boecxkens, liedekens, refereynen ende dierghelijcke*, de welcke verboden werden te drucken, te vercoopen of te saeyen, etc. Dit placcaet wederspreken alhier die van Leyden, ghelijck zijt oock gheweyghert hebben af te lesen: met hoe goeden rechte, laten wy de voorsz H.H. Staten selue oordeelen, dewelcke cloeck genoegh zijn haer eygen werck te verantwoorden: ghelijckerwijs wy niet twijfelen, of een so heerlicke vergaderinghe heeft het niet sonder rijpen raedt ende ghenoechsame ouerlegghinghe van redenen ten beyden zijden begonnen, ende dat buyten eenighe onse aenporringhe, ghelijck hare E. E. selue ghetuygen connen. Hoewel wy dan hier niet voor hebben, of het placcaet der Staten te verantwoorden, of de questie vant ampt der Ouericheyt ouer de boeck-druckinghe volcomelick te verhandelen (want het raecht eyghentlick de Synodalia niet) So mogen wy nochtans onbeantwoort niet laten, tgene die van Leyden voorgheuen, *dat de vrijheyd, daeromme vvy geroepen hebben, altijd voornamelick daerinne bestaen heeft, dat yemandt zijn gheuoelen vry vvtspreken mochte, ende dat dit het eenich merckteecken van tyrannie gheveest is, als men zijn ghedachten niet vry vvtspreken moeste*: Want dit, sonder eenighe restrictie ende wtneminghe aldus verstaen zijnde, een deure (na ons gheuoelen) open doet tot een verderffelicke licentie ende ongherbondentheyt. Op dat wy binnen de saecke van religie bliuen: sy sullen ymmers (hopen wy) selfs niet doruen segghen, de ware vrijheydt, want om gheen andere vrijheydt hebben de verstandighe gheroepen) daerinne te bestaen, dat ghelijckerwijs des godtloosen ghedachten zijn, datter gheen Godt is,¹¹⁴ dat de Bybelsche schrift niet Godts, maer der

menschen woort, oock niet eenstemmich, maer hemseluen wederstrijdich is, datter gheen verrijsenisse, gheen eeuwich leuen noch doot is, ende dierghelijcke gruwelen meer: also oock tselue hem geoorloeft soude zijn vrymoedich wt te spreken ende staende te willen houden. Ten is noch gheen twee jaren gheleden, dat de Magistraet van Leyden, verstaen hebbende dat yemandt Christum seer gruwelick ghelastert ende bespottet soude hebben (met woorden, die wy om de quetsinghe der vrome herten te vermijden, lieuer hebben te verswyghen) twee Dienaers des Woordts aldaer, die noch leuen, ontboden hebben ghehadt opt stadthuys, om wt haer te vernemen, wat vander saecke was, aenghesien sy daer van gheseydt hadden: ghenoech te kennen gheuende, dat de vrijheydt niet bestondt in al wt te spreken, wat men int herte heeft, ende dat het niet altydts tyranny is, wannermen zijn ghedachten niet vry wt spreken moet. Want nopende het argument dat sy voort gebruycken, ende vast aldus luydet: De boecken zijn of goet of quaet: Sijn se goet, so behoortmense *niet te verbieden, om de vvaerheydt te dempen, die doch soo vveynich als t'licht ghedronghen can vverden*: Sijnse

quaet soo straffen sy *ghenoechsaem haer selfs, ende de liefhebbers der vvaerheydt achten de loghenschriften niet, vvant de loghen van selfs verdvvinen sal, ende by de vvaerheydt niet hechten mach*: Daerinne is euen so veel gronts (na ons oordeel) als int voorgaende. Een yegelick merckt, indien dit haer argument goet is (op dat wy swijghen dat alsoo alle valsche faemroouinghen, loghenen, ende lastereden teghen Ouericheden of ondersaten, ende fameuse libellen, tzy met naem of sonder naem, gheoorloeft soude wesen wt te geuen) dat alsdan alle die lasteringhen teghen Godt, teghen de Schriftuere, etc. waer van terstont ghesproken is, so wel by geschrifte als met monde sullen moghen aen den dach ghegheuen werden. *Want de loghen* (na haer segghen) *sal altyt van selfs verdvvinen, ende de loghenschriften straffen ghenoechsaem haer selfs*. Maer indien dat also is, waeromme segghen sy dan terstont daer nae, dat *de liefhebbers der vvaerheydt de schrijuers der logheschriften straffen*? Wat is dit straffen van noode, aenghesien de loghenschriften van haer selfs ghestraft zijnde, oock met eenen haer meester ende auther genoegh straffen: Ja wat ist van doen teghen de verdoolde opinien te schrijuen? welcke maniere van doen sy nochtans selue hier bouen goet vinden. So moesten sy dan ymmers bekennen, dat Godt middelen verordent heeft tot wederstant der loghenschriften: ende datse niet slechtelick van selfs verdvvinen. Aengaende tghene sy aenroeren vanden Epheseren, dewelcke in Christum gheloouende, alsoo sy met ydele consten omgegaen hadden, de boecken

¹¹⁴ Psal. 10. 4.

daer van handelende tsamen brachten ende opentlick verbranden:¹¹⁵ Waermede sy bewysen willen, *dat de boecken te verbieden van selfs sal comen, als de vreese des Heeren een afkeer inden menschen daer van ghebaert sal hebben*: Daer op seggen wy, dat ymmers de Epheseren met dit haer werck wel te kennen hebben ghegheuen, in sulck een gheuoelen niet te staen, dat de loghenschriften van selfs wel soudē verdwenen hebben, ende by de waerheyt niet hechten conden, al haddense onder den menschen ghesaeyt geweest: Want also hadden sy haer boecken profijtelicker moghen vercoopen, ende de vijftich duysent siluere penningen op steken, of den armen gheuen, twelcke sy onghetwijfelt wel soudē ghedaen hebben, indien het Paulus goet geuonden, ende haer niet veel meer contrarie geleert, ia van Godts weghe vermaent hadde: also dat wel de vreese Gods sulck een afkeer vanden boecken in haer verweckt heeft, maer die vreese Gods is in hen verweckt geweest, door de ernstighe predicatien Pauli, nademael Godt sulcke ydele consten verboden hadde, ende daeromme de instrumenten daer toe dienende hem niet conden behaghen.¹¹⁶ Of nv de Ouericheyt van Ephesen, door de vreese Gods een afkeer ghecreghen hebbende van sulcke consten, oock verboden hadde gheen boecken daer van handelende, wt te geuen: soudese met recht te straffen geweest hebben? Wy gheuent een yeder te bedencken, en segghen tot een besluit, dat

het argument van die van Leyden niet vast is ouermits het placcaet vanden boecken in gheenighe steden ter executie gheleyt wert, datse daeromme alle van contrarie gheuoelen zijn: Want (om hier niet nauwe te ondersoecken, of het seker is dattet nerghens werdt onderhouden) by die van Leyden selfs zijn wel ordinantien gemaect ende ghepubliceert, daer gheen executie na volcht, dewelcke nochtans voor seer goet van hen ghehouden werden. Hier en tusschen sien wy niet hoe de Ouericheyt yemant aen d'onderhoudinghe van tvoorsz placcaet mach binden, so lange als yemant onverbeurt tselue mach ouertreden, ia oock gheen ordene gestelt is op tghene dat tot wtvoeringhe desseluen nootsakelick gheescht werdt.

Laet ons nu ten anderden gaen besien waerinne sy het Synodus wijders beschuldigen van religionsdwangh, also zijt noemen. Sy verclaren, *datse op de Kerckelicke censueren ende vvt het oordeel der gheleerden niet een minste ghedacht en hebben, om teghen yemant als Ketter te procederen*. Waermede sy claerlic te verstaen geuen, dat het Synodus ofte de kercke onrecht heeft, als sy wil dat de Ouerich[eyd] procederen sal tegen degene die sy voor ketters hout: ende schijnen heymelic te noteren de handelinghe der Kercke met Casper Coolhaes. Wat nu dies aengaende gehandelt, van wat mishandelinghe hy gestraft, ende op wat voet tegen hem geprocedeert is, hebben wy hier niet voor te verhalen, aenghesien tselue een eyghen tractaet behoeft, ende corts (wilt Godt) int licht gegeuen sal werden. Doch wy nemen, het gebeurde dat binnen Leyden in het predickamt onder den schijn eens herders een wolf inslope voedende in zijn herte eenighe papistische of andere valsche opinien, dewelcke hy int ampt zijnde quaem te openbaren, waer op de geleerden (so syse noemen) of de Dienaers des Woordts hem aenspraken ende censueerden, volgende haer officie, ende niet afstaende, oordeelden dat hy van zijnen Dienst behoorde afghestelt te werden, voorts de saecke der Ouericheyt aendienende, om hem het predickamt te verbieden: Soude dan de Magistraet (is onse vraghe) op de censuere ende wt het oordeel der Dienaren des Woordts teghen hem procederen met verbodt van prediken, of soudē sy hem laten begaen? Indien sy het eerste deden, hoe soude dat ouer een comen met dese hare verclaringhe, *datse op de kerckelicke Censueren niet een minste ghedachte hebben te procederen*? Maer soo sy het tweede deden, hem latende begaen, ende inden Dienst houdende: hoe quaem dat ouer een met tghene die van Leyden, soo wel als d'andere Staten, belooft hebben met zijne Excellentie te handthouden de oeffeninghe alleen vande ghereformeerde Euangelische Religie? Dat soude oock niet accorderen met tghene sy in hare Justificatie segghen, *dat eens Magistraets ampt is te precaueren ende te voorsien, dat de schaepkens Christi den vvouen niet vverden beuolen, ende datse int beschermen der vvouen haer ampt niet misbruycken*. Neemt dat een ander, wie dat hy is, vander gherefor-

meerde Kercke om openbare ketterie wille afghesneden worde, ende hy euenwel willende hem noch dragen voor een lidt der voorsz. Kercke, tot de Ouericheyt hem beriep, niet vraghende na eenighe

¹¹⁵ Actor. 1. 19.

¹¹⁶ Deut. 18. 10. 11.

Kerckelicke vergaderingen, ende segghende hem ghewelt ende ons recht gheschiet te zijn: Soude een Ouericheydt doende professie vande religie, gheen kennisse van saecken nemen, ende beuindende dat de censuere der kercke gegrondet ware in gherechticheyt ende int Woordt des Heeren, daerop procederen, om de hant aen t'oordeel der Kercke te houden, ende hem te verbieden meer moeyte te maecken? Wy laten ons duncken, dat gheen ghereformeerde Ouericheyt dat weygheren soude. Doch so die van Leyden van meyninghe zijn in hare Stadt niet te achten op de Kerckelicke Censueren, die na Godts Woordt gheschieden, ende alle vreemde opinie drijuers, die wt den schoot der Kercke selfs soudén mogen opstaen (ghelijck wy van Godt ghewaerschuwet sijn dat gheschieden soude)¹¹⁷ de handt bouen thoof te houden, op datse de Discipline ouer haer ghebruyckt vrymoedichlick verachten moghen, ende tot spijt der Kercken in haren ouden graedt bliuen: sy mogen toe sien, hoe zijt voor den Heere ende allen vromen sullen connen verantwooden: ja hoe sy, sulcx doende, den burgherlickén vrede ende welstant der stadt (wy swijgen de exercitie vande suyuere religie) sullen connen behouden. Maer wy verhopén dat dit haer wterste meyninge ende voornemen niet is, al ist dat de woorden so schijnen te luyden, die meer wt beroerlicke affecten, dan wt een bedaert oordeel ghecomen sijn. Doch (segghen sy) *vvy connen vvel lijden, dat de gheleerden haer met schrijven ende spreken teghen de verdoolde opinien na hare vvetenschap ghebruycken, vvaer inne sy meer met beleeftheyt sullen doen, dan met hardt spreken, schelden ende ketteren.* Wy antwoorden, dat het wel een groote onreden ware, niet te moghen lijden dat de recht gheuoelende haer teghen de verdoolde opinien met spreken ende schrijuen ghebruyckten, daer sy doch den ghenen die de verdoolde opinien drijuen, wel toe laten te spreken ende aen den dach te gheuen wat sy willen: ia wy segghen dat een Christelicke Ouerheyt van Gods wegghen ghehouden is, de noodt sulcx eysschende, met spreken oft schrijuen de suyuere leere te doen verantwooden: Maer daer wt volcht gheensins (als met den voorgaenden exempelen bewesen is) datse gheen andere proceduere immermeer teghen de opinie drijuers soude moghen ghebruycken. Want wat schriftuere, of oock wat reden soude een Ouericheyt beletten, wanneer de leere openbaerlick geoeffent, met spreken of schrijuen tegen de opinie drijuers ghenoech bewesen is, denseluen te verbieden hare opinien meer te saeyen? Ende so veel belangt de *beleeftheyt* ende het *ketteren* daerse van spreken: Wy gheuoelen oock datmen den ghenen die dolen met alle sachtmoedicheyt behoort te ondergaen: welverstaende nochtans, datmen met sachte plaesteren (somen seyt) gheen stinckende wonden maecke, ende voor gheen onbeleeftheyt houde, dat een kettersch mensche een ketter ghenoecht werde¹¹⁸, op dat wy dien naemsparende of bewimpelende niemant oorsaecke gheuen de soodanighe als recht gheuoelende te volghen, daermense behoorde als verleyders te mijden: Daeromme machment voor gheen bitterheyt houden, datmen de sulcke also noemt. Hier en tusschen wenschten wy wel, dat die van Leyden, die de beleeftheydt int spreken ende schrijuen teghen de verdoolde opinien prijsen, wat beleefder in dese hare Remonstrantie vanden Synoden ende kerckendienaren (die sy meynen te dolen) geschreuen hadden, doe sy ymmers wederomme voor hadden te schrijuen: Soo soudén sy ghehouden werden niet alleen met woorden, maer oock met der daet ende met haer eyghen exempel ons tot beleeftheydt vermaent te hebben.

Aengaende nu dat sy int eerste deel harer Remonstrantie seer breedt ende clachelick handelen: vant onrecht *procederen* om den *brant des alghemeenén Landts* te lesschen: vande *heylighe crancheysdt der opinien* daermen mede beuanghen is, ende voor gheen *crancheysdt* bekent vvert: vande practijcken des Satans om de *vvaerheyt ende eenicheyt te vertreden*: vanden *onuerstandighen yuer sommiger ernsthaftigher luyden* die een bedvvangh van Religie (gheweest zijnde *de moeder des Pausdoms*) weder willen in voeren: vande *liberteysdt* die daer door *gheuanghen* werdt: vanden eersten oorsprongh onses ellendighen brandts door *het branden ende blaken der ketteren* ende de bloedighe placaten: vanden inbreck der priuilegien, ende vindicatie der vryheysdt daer wt veroorsaect: vanden ghenen die der brandt des landts gheweert, item die met ons een accoort voor de vryheyt des vaderlants ghemaect hebben: vande schade die wt de *ghedvvonghne eenicheyt* ende nieuwe scherpe placaten staet te verwachten, etc. Daerop hebben wy niet voor van stuck tot stuck te antwoorden, eensdeels om dat syt selue niet richten tot de Kerckendienaren, maer eyghentlick tot de Staten (want sy haer eerst daer na keeren tot den ghenen die met haren Actis Synodalibus voort comen) ende eenighe politijcke dinghen daer in vermenghen: eens deels insonderheyt,

¹¹⁷ Actor. 20. 30.

¹¹⁸ Tit. 3. 20.

ouermidts de questie vant bedwangh der ketteren wel een Tractaet op hemseluen eyscht, aenghesien huydensdaechs so vele daer inne verstrickt zijn, ende de Kercke met so vele onwarachtighe beschuldighen beswaert werdt, ghelijck oock onder anderen inde Justificatie deses selfden Magistraets, een seker formel partije der Religie ende verachter aller sichtbaren kercken, zijn penne (nae t'oordeel aller verstandighen, die zijn maniere van schrijuen kennen) insonderheyt tot dit stuck van beschuldiginghe gheleent heeft: Van welcke materie op een ander tijt door Gods genade wat gheschreuen sal werden. Nochtans moghen wy hier niet laten een weynich te antwoorden, op tghene sy seggen, datse noch int

cleyn noch int groot tot eenighen Religionsdvvang verstaen vvillen. Want nadenmael die van Leyden gheensins gesint zijn eenige andere oeffeninge van Religie, dan alleen de gereformeerde (immers openbaerlick) toe te laten, dwelcke geen vrijheyt, maer bedwangh is: Soo is immers indesen deele mede een Religionsdwangh binnen Leyden. Hoewel sy dan in dit schrift alle bedwangh int stuck vande religie verwerpen, so bewijsen sy nochtans metterdaet dat sy niet alle dwangh voor ongheoorloft ende quaedt houden: ende also past op haer seer wel, tghene sy een weynich daer na segghen vanden Steden, inden welcken t'placaet vanden boecken gepubliceert is: *Dat sy haer prijselick daerinne draghen, dat by haerlieden het quaetste gesproken vvert, ende ghelijckevvel doen het beste.* Wel sorchfuldelick voorcomende alle achterdencken, datmen op haer soude mogen hebben, als of sy niet van meyninge souden zyn haren eedt ende belofte onverbrekelick te houden: Datse, namelick met zijne princelicke Excell. sullen handthouden (want dit zijn de woorden der belofte van zijne Excell.) *de oeffeninghe alleen vande ghereformeerde Euangelische Religie.* Waer mede wy doch niet sien connen hoe het ouer een coemt tghene sy een weynich hier bouen segghen: *Dat vvy ons ontreckende der Spaenscher vvreedicheyt niet tsamen verbonden hebben om eenighe particuliere Religie alleen te soueren, te bevveeren, &c.* met welcken woorden sy schijnen te verstaen te geuen, datmen de ghereformeerde Religie alleen niet behoort te beweren, daer sy nochtans belooft hebben de oeffeninghe van dien alleen te handthouden, twelcke immers niet anders gheseyt is dan dat zijse wille alleen beweren sullen. Want of sy wilden segghen, dat het een ander ding is met de oeffeninghe van een Religie, ende een ander met *de particuliere opinien niet teghen de borgherlicke rust strijdende*, ende die tot aftreckinge der menschen vande ware Religie niet ghesaeyt oft gedreuen werden, inde welcke men de Gemeente (also int eynde der Remonstrantie staet) *in liefde* behoort te draghen: So merckt doch een yeder wel dat een Ouericheyt in sulcken geualle niet de particuliere opinien, maer de personen die de particuliere opinien hebben, geseyt mach werden te soueren te handthouden ende te beweren.

Voorwaer dat daeromme alle dwang int stuck der Religie, *hoe cleyn hy ooc zy, mitgaders alle statuyten ofte decreten daer henen streckende*, geweert behooren te werden ouermits int pausdom de conscientien ghetyranniseert, ende de menschen op onbehoorlicker wijze gedwongen zijn geweest, waer toe sy hare decreten en ordinantien gehadt, ia de Schriftuere selue misduydet hebben: heeft, ons bedunckens, niet meer flots noch vasticheyts, dan of yemant seyde, Nadenmael de Tyrannen ouer hare onderdanen onbescheydelick ende wreedelick geheerschet, ende het publiceren der Wetten end' Ordinantien tot tyrannische verdruckinge misbruyct, ooc de goede politien selfs tot wreedicheyt verkeert hebben, Dat daeromme de Princen geen

dwang met allen behooren te gebruycken, noch eenighe Ordinantien dienende tot sulck een dwangh te maecken of te publiceren, op datter geen tyrannische verdruckinge wt come. Een yder verstandighe merct wel, datmen dien wech gheensins behoort in te gaen: maer alleen scherpelick toe te sien, dat de *Coërcio* ofte den Dwang (sonder welcke noyt Kercke of Politie bestaen heeft, ende huydensdaechs te min bestaen can, te booser ende moetwilligher nu de werelt is, danse oyt was) also gebruyct werde, dat de goede ende goddelicke ordinantien daerinne niet te buyten ghegaen werden. Cortelick, Wy betuyghen, dat ons noyt inden sin ghecomen is eenighe Pausselicke tyrannie ofte dwangh der conscientien weder in te voeren, maer leeren ende predicken veel meer daghelicks daer teghen, ende hopen de ware vrijheyt der conscientie voor te staen, tot den laetsten: druppel onses bloedts. Ende nochtans connen wy daeromme het recht Godts niet wech gheuen, noch eenichsins dispensereren int officie der Ouericheyt:¹¹⁹ twelcke is,

¹¹⁹ Rom. 13. 4.; 1. Timot. 2. 2.

een dienaersse Godts te zijn ende wreeckster tot straffe der ghenen die quaet doen, op dat wy een gherust ende stil leuen mogen leyden in allen Godtsalicheyt ende eerlicheyte.

Het laetste, daer van het Synodus in dese Remonstrantie beschuldicht werdt, is, dat het de huwelicken tusschen ooms kinderen verbieden soude, waer in die van Leyden verclaren, *datse den Paeusselicken dreck niet vveder vullen in nemen in tghene des van Godt gheen verbodt en is, ende dat de Keyser inden beschreuen Rechten vvel wvtdructelick toe ghestaen heeft.* Het artijckel waer op sy sien, is inden particulieren questien, des Synodi. Want daer waren eenighen in Synodo die een questie wt den naem haerder Kercken voorstelden: Oft raedtsaem was, dat twee personen, wesende ooms kinderen, ofte in ghelijcken graedt, malcanderen trouwen. De oorsaecke der vraghe was, ouermidts tusschen eenighe Dienaers des Woorts swaricheyt daeromme was gheresen, den eenen seggende, dewyle het in Godts Woort niet is verboden, datment daeromme wel vrijelick mocht doen: ende de andere contrarie sustinerende, hoewel het niet verboden is, dat het nochtans geen oirbaer was. Hier op heeft het Synodus insgelijcx geantwoort, *dat het niet raedtlaem is. Ten eersten, om de arghernisse der svvacken vville, die daer vvt ontstaet. Ten tvveeden, om der eerbaerheyt vville. Ten derden, op dat de vrientschap te beter tot andere geslachten mach vvtgespreyt vverden. Ten vierden, om dat het strijdt teghens tghebruyck meest aller ghereformeerden Kercken.* Wat segghen hier die van Leyden toe? Sy beschuldighen het Synodus, dat sulck huwelick *plat daerinne verboden is, ende ooc het remedie van dispensatie gantsch niet toeghelaten en vverdt.* Maer wy beroepen ons ter contrarie op de woorden des Synodi, dewelcke niet mede brenghen, dat het verboden wort, maer dat het *niet raedtsaem* of niet oirbaer is. Soverre als, niet raetsaem, ende, niet gheoorloft of verboden te zin, een dingh is, so gheuen wijt den Weder-

sprekeren des Synodi ghewonnen: Maer indien vele dinghen wel gheoorloft, maer daeromme niet terstont oirbaer ofte raedtsaem beuonden werden: so moet een yeder bekennen, dat het Synodus daeromme niet gehouden mach werden sodanich huwelick te verbieden, ouermidts het verclaert niet raedtsaem te zijn. Alle dingh is my gheoorloft (seyt Paulus) maer alle dingh is niet oirbaerlick.¹²⁰ Also geeft oock het Synodus te verstaen, hoewel sodanich huwelick in hemseluen gheoorloft is, dat het nochtans niet oirbaer is: op welcke stichtelicheyte ende eerbaerheyt de

Heydenen selfs indien beschreuen Rechten verclaren, datmen in saecken van huwelick behoort te sien. *Semper in coniunctionibus non solum quid liceat considerandum est, sed etiam quid honestum sit:* dat is: Inden huwelicken staet altijts te besien, niet alleen wat geoorlooft, maer oock wat eerlick is. Dit staen die van Leyden selue toe, want sy segghen *dat sijt ooc raden datment late:* Maer (segghen sy) *die nu zijn sinnen inde hande niet en heeft, die en moghen vvy niet binden, daerinne hem Godt ongebonden laet.* Recht: maer daer is tweederley binden. Het eene is, wannermen een mensche bindt aende onderhoudinghe van eenich wtghedrukt ghebodt Godts, twelcke hy niet onderlaten mach, al waert dat hy met de ouertredinghe des ghebodts geen mensche ter werelt argeren soude, want zijn conscientie daer aen ghebonden is, die een yeghelijck schuldich is onbeuleckt te houden voor den oogen des Heeren. Het andere binden is, wanneer een mensche wt liefde verbonden werdt yet te doen of te laten, dat hem Godt noch gheboden noch verboden, maer toeghelaten heeft: om zijnen naesten gheen aenstoot te gheuen, ende om andere wettelicke oorsaecken wille. Op de eerste maniere bindt ons de onueranderlicke ende onbreckelicke Wet der thien geboden Godts: Op de tweede bindt ons de Wet der liefde, als wanneer de Apostelen ordonneerden dat haer de Christenen onthouden soudent van eten des bloedts ende des verstickten, waer aen alle Christenen ghebonden waren om der liefde wille, tot dat het Euangelium zijn wortelen wat dieper ghenomen hadde: hoewelse hier en tusschen daer aen niet ghebonden waren in haren conscientien, als aen eenen ewighen onbrekelicken zeghel. Desghelijcx, wanneer de ghereformeerde Ouericheden in sommighen landen ordineren thuwelick tusschen omns kinderen naer te laten, niet om dieswille dat het teghen Godts ghebot is, maer omdat het niet stichtelick is: so zijn de ondersaten daer aen ghebonden, hoewelse andersins in haer conscientie vry ende niet ghebonden zijn. Want de Christeliche vryheyt bestaet niet daerinne, dat wy al doe, wat ons vry staet te doen: maer dat wy in onsen conscientien vry zyn, ende daer en tusschen malcanderen dienen inder liefde. Voort so betuygen

¹²⁰ 1. Cor 6. 12.

wy, ghelijck het oock aen hemseluen openbaer ghenoech is, dat des Synodi voornemen geensins is geweest een ordonnantie te maecken aen dewelcke een yeghelick soudt

ghebonden wesen: maer alleen den Kerckendienaren een instructie te gheuen, na de welcke sy haer souden hebben te reguleren, so wanneer haer raedt ende aduijs hier inne begheert ende van de meeste stichtinge ghesproken werdt, op de welcke alle vromen ende godsalighen behooren te sien: Voorts latende met politijcke ordonnantien te maecken de Ouericheden der Landen begaen. Volghende twelcke wy meermael versocht ghehadt hebben, dat ordene op de huwelicken ghestelt mocht werden, ende noch in Decembri laetstleden den H.H. Staten ghesupplieert, dat hare E.E. tot bericht der ghenen die hier argheren aen de huwelicken van ooms kinderen, ende alsnoch niet versekert zijn, dat harer E. E. meyninghe is, sodanighe Huwelicken te consenteren, tselue inde politie ordeninghe wilden wt drucken, ende de motiuen van dien daer by voegen. Daeromme spruyt het wt een groote bitterheyt des herten, dat die van Leyden segghen *dat sy in saecken van huvelic hare vvijuen ende kinderen der gheestelicher jurisdictie ende den stemmen van eenigen vreemdelinghen niet vvillen ondervorpen laten zijn*. Want men sal met der waerheyt niet connen segghen, dat de kercken oyt ghearbeydt hebben yet dat politijck was onder hare jurisdictie te brengen: Maer ter contrarie (twelcke wy nv ten derden mael moeten aenroeren) is wel expresselick verordent *Datmen inden Kerckelicken vergaderingen niet anders handelen sal, als tghene dat kerckelic is*: ende (ghelijck inden particulieren Questien staet) aengaende *de dingen die ten deeke kerckelic ende ten deeke politijc zijn, ghelijc vele in huyvelicken saken voorvallen, datmen de Ouericheyt bidden sal, datse eenighe mannen verordene, door vvelcker raedt ende autoriteyt deselue met de Classe sullen gheoordeelt vverden*. Dien volghende is noch laetstemael verordent inden generalen Synodo, belanghende het hertrouwen der ghenen die om ouerspels wille haer partijen verlaten willen, dat het ouerspel wettelick bewesen sal werden, ende dat voor der Ouericheyt, eer de Dienaers, volgende de vrijheyt in Godts Woort toegelaten, de clachtighe partije met een andere trouwen. Waer wt immers claerlick blijktt, dat de Kercke haer gheensins in eenighe politycke saecken begheeren in te steken: maer datse de wereltlicke ofte burgherlicke handt haer gerechticheyt end' jurisdictie, ghelijck dat behoorlick is, onuermindert laten behouden. Daeromme gaet ons niet aen tghene sy vant *Concilium te Constans* verhalen: achten oock onnoodich te ondersoecken, wie sy by *de vreemdelinghen* verstaen, derwelcken stemmen sy niet ghesint zijn haer wijuen ende kinderen te onderwerpen: want de ingheborenen selfs hen sulcx noyt te voren gheleydt hebben: hoewel wy ons bedroeuuen, dat wijse mannen, die de onghestadicheyt der menschelicken dinghen behoorden te ouerlegghen, vanden vreemdelinghen so verachtelick spreken; Op dat wy nv voorby gaen, dat sy die van het Synodus versmaden, als niet wijs genoegh zijnde om met hen te rade te gaen in saecken,

vanden welcken hier de questie is: twelcke sy hen gheensins belgen, (als die van hare wijsheyt hen noyt teghen yemandt beroemt hebben) behoudens dat so wel vander Ouericheyt als vanden Synodo altijs gheuolcht werde de wijsheyt, niet die aertsch ende vleeschelick is, maer die van bouen is ende in als ouer een coemt met den Woorde des Heeren, waer van die van het Synodus Dienaren zijn. Eyndelick: ghelijckerwijs die van Leyden verclaren niet anders *te begheeren dan dat het burgherlicke regiment, ghelijck het politijck is, ooc gheheel ende onuerdeylt byde politische Ouericheyt blyuen moghe, ende dat den Kerckelicken mannen tot een nieuue iurisdictie ende meesterschap ouer Ouericheys, onderdanen, vvijf ende kinderen gheen deure ende poorten open gedaen vverden, twelcken sy so vveynich als het oude Pausdom vveder dencken aen te nemen*: Alsoo verclaren wy oock niet anders te begeeren, dan dat het Kerckelicke regiment, ghelijck het gheestelick is, oock gheheel ende onuerdeylt by de Herders ende Opsinders der kercke blijue, ende dat den politischen mannen, ia den ghenen die ghenoech professie doen datse niet zijn vande ghereformeerde Religie, tot een onbehoorlicke iurisdictie ende meesterschap ouer de Kercke geen wech gebaent werde, twelcke wy euen so weynich als de Paepsche tyrannie aennemen souden connen, ende lieuer wederomme int heymelick vercruppen, om met vryer conscientie te ghenieten, tghene den Wederdooperen selue in hare valsche Religie niet gheweygert wert. Maer wy hebben sulck een vertrouwen: ghelijckerwijs mijn H. H. de Staten wt dese corte antwoorde, ende indient haren E.E. gelieft, wt onse mondelicke conferentie met dien van Leyden, ghenoechsaem vernemen sullen, dat wy aen tghene in dese Remonstrantie ons, mitsgaders den anderen kercken der Nederlanden (die inden haren oock

breeder op de voorsz aenclachten sullen moghen antwoorden) aengheseyt werdt, niet schuldich zijn: Dat alsoo sijne Excell. ende Hare E.E. der Kercke haer recht ende der ghereformeerde Religie de ware vryheyt sullen laten behouden: waer wt de segheninghe des Heeren ouer desen landen ende een eendrachtighe verbintnisse staet te verwachten, tot gheluckighe wederstandt des ghemeynen vyandts, ende verbreydinghe des Coninckrijckx Jesu Christi: Amen.

FINIS.